
ΕΙΣ ΦΑΟΣ

P. VIRGILII MARONIS
OPERA

IN TIRONUM GRATIAM

PERPETUA ANNOTATIONE

ILLUSTRATA

A

CHR. GOTTL. HEYNE

EDIDIT ET SUAS ANIMADVERSIONES ADIECIT

POST CURAS

ERN. CAR. FRIDER. WUNDERLICHII

PRIORI VOLUMINI IMPENSAS

FRIDERICUS ERNESTUS RUHKOPF

D. PH. DIRECTOR LYCEI HANNOVERANI.

VOL. II.

LIPSIAE

SUMTIBUS LIBRARIAE HAHNIANAE

MDCCCXXII.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER QUINTUS

ARGUMENTUM

Aeneas, relicta Carthagine, in Italiam navigans, vi tempestatis in Siciliam defertur, ubi ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisae patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit, ludosque apud tumulum eius instituit, suaque victoribus praemia decernit 1—103. *Navali certamine vincit Cloanthus* — 285. *Euryalus Nisi dolo cursu superat* — 362. *Entellus senex Daretem iuveniliter se iactantem cestu vincit* — 484. *Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen praemia, aetatis dignitatisque habita ratione, Acestae decernuntur, cuius sagitta in aërem emissa subito exarserat* — 544. *Ascanius in honorem Anchisae avi, cum primae nobilitatis pueris, equestres ludos pugnaeque simulacrum exhibet* — 603. *Interea Troianae mulieres hortatu Iridis, longaeque navigationis taedio, ignem in classem coniiciunt, quatuorque naves comburunt; ceterae subita a Iove immissa pluvia incendio sunt ereptae* — 699. *Nocte sequenti Anchises, Aeneae filio in somnis apparens, Iovis verbis admonet, ut, Nautae consilium secutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum iuventutis robore integraeque aetatis flore in Italiam naviget; Sibyllaeque in primis antrum adeat: illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suae seriem omniumque instantium bellorum discat eventum* — 740. *Monitis*

itaque paternis morem gerens Aeneas, oppidum in Sicilia condit, nomine Acestam: et matres et senes bello inutiles ibi colonos relinquit: ipse cum exercitus robore Italiam petit — 778; navigantique et Veneris precibus exoratus Neptunus tutum praestat mare — 834. Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; eiusque vicem supplet Aeneas.

Pro episodio habendam esse maiorem libri partem, negari nequit, nec tamen ab argumento epico illud seiunctum et, quae a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Aeneas: reiectus a cursu suo in Africam, cum eandem nunc navigationem repetat, iamiam ad Italiae litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi nova rei mora iniicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus, in Siciliam defertur. Multa sane in Sicilia erant Troianorum et Aeneae vestigia. Classis, a Troianis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Aeneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poeta praeclare eo rem adducit, ut Aeneas patri inferias faciat, classeque incensa, partem comitum deponat in insula, ipse, urbe nova condita, cum reliquis discedat. Agnosce poëtae sive ingenium sive iudicium et in hoc: Dum ludorum festivitas viros detinet, navium incendendarum tempus ac facultas, quae alias vix offerri poterat, feminis, quae solae relictae sunt, data est. Aeneam autem cum pietate tam insignem esse velit poëta, quid magis consentaneum, quam ut is patris Manibus sacras caerimonias persolvat? Ludorum autem descriptione, quod rerum genus multum ornatus admittit, facile est ad intelligendum, maiorem veteribus, quibus poëta suum epos panxit, suavitatem, quam nunc nobis inde provenire potest, fuisse obiectam. In primis vero ludus Troiae Romanos lectores delectavit. Alia hujus descriptionis suavitas, quae tamen etiam nobis parata et cognitu facilis est, ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. ψ. Patrocli funus et ludos simili copia descripsit. Tantum autem abest, ut Romanis, quibus, non nobis, scripsit poëta, aut infringere delectationem aut carminis dignitatem elevare visa sit talis imitatio, ut, ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod abunde Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius habitum sit in Marone, quam si Graecorum poëtarum loca et inventa commode et ingeniose in carmina sua transferret.

Sed ut delectationem in hoc libro per certaminum descriptionem afferre tantopere studeret, poëtam movere etiam potuit argumenti sterilitas in ea carminis parte, ubi ad Italiam procedere Troianorum classem narrat. Iudicium poëtae in hoc quoque observa, quod gravissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festivitas,

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
Conlucent flammis. Quae tantum adcenderit ignem,
Caussa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

certaminum eventus ac praemiorum varietas.

Ut autem in ludorum cogitationem incideret poëtae ingenium, facere fortasse potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quae Troiani appulerant, clarum pugilatu nomen habebat. Catroeus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Caesaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et illud commentum iam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu affirmandi seu negandi caussas idoneas habet nullas. Enimvero ab Homero inde nullus facile fuit poëta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Graecorum in primis, animos ac sensus iucundissimum, attigerit. In Graecis quidem poëtis deperditis plura huiusmodi certamina, ludis praecipue funebribus, fuisse tractata, vel ex Hygino discas, f. CCLXXIII. In primis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, v. Odyss. ω, 85 sqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV. 110 seqq. In Tragicis saepe idem memoratum. Argonautarum certamina v. in Orphic. 575 sqq. Graecorum poëtarum exemplo, Romani quoque hoc ornamentum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime iudicio; in primis Silius XVI, 295 sqq. et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque comparasse non poenitebit: simul ut intelligas, primum, quam parum in poëta ars sine ingenio valeat, tum vero, quam iniqua eius sors sit, qui, cum aliis ingenio praestantibus in eodem campo succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. In summa rerum copia, ut hoc utar, pauper et ieiunus est Statius: spiritum poëticum atterit in exilibus ornamentis; quae etsi voluptate sua non careant, tamen carminis summa parum delectat.

1 — 4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Orto die naves solverant Troiani; abeuntes prospexit Dido IV, 586; mox mortem sibi intulit in rogo nondum incenso. Incensus rogus non nisi noctu, e more. Servius: *circa primum ortum lucis navigavit — flammas rogi circa vesperam vidit; quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur.* Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et postridie mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Il. ψ, 226: Stat. Theb. VI, 236 et al. — *medium* (v. sup. III, 664) *iter* (ut cursum, fugam); vulgarius est, *mare altum.* At *certus*; recte Serv. itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi in Italiam. *Aquilone* simpl. pro vento. conf. sup. IV, 562 et 310. Nam austro tum opus erat. — 5 — 7 *sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant

Ut pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique, et undique coelum;
Olli caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Conligere arma iubet, validisque incumbere remis,
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere coelo.
Mutati transversa fremunt et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra.

(quod nobis est, cogitatio), quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore laeso, (graviore verbo, *polluto*, et *fides*, *sacrum*, violatum, *pollutum* dicitur) violataque ab Aenea fide, *notumque*, et quod non ignorant, *furens quid femina possit*, haec *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora*, *per augurium triste*, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *per*, ad, ut VI, 743 *per amplum Mittimur Elysium.* — 8 — 11 Iidem versus sup. III, 192 — 195, ubi vide not. — *supra caput*, desuper, *κατακρῆθεν* vel *ὑψόθεν*, ut ap. Arat. Phaenom. 422. 423. — 11 *heu quianam* hic et X, 6 ex antiquo sermone pro qua re, *τί γάρ*. 14 *deinde:* cf. ad IV, 561. R. — 15. 16 *arma* h. l. vela contrahere iubet. Sic *ὅπλα* ap. Homer. Odyss. β, 390. 423 etc. — *Obliquat sinus* velorum *in ventum*, nostrorum nautarum *Laviren*, vento adverso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. Mox 17 *auctor* ornatus caussa adiectum, fautor, quatenus aliquid promittit. — 19 — 25 Adversum igitur navigationi in Italiam ventum ab occidente habebant; transverse ille spirans cursum retardabat, eumque ad Orientem deflectebat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occasu accessisse putare — *tendere tantum* possumus, quantum adversa tempestas valet. Serv. non sufficimus viribus, ut contra tendamus et cursum teneamus. — 24 ad Drepanum. v. sup. III, 707 sqq.: I, 550. 195. *Fida* propter Acestam v. 50 sq. *litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butae. conf. Apollon. IV, 914 sqq. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum Siciliam insedissent, reliquis Siciliae partibus depulsi, occidentale tamen litus tenuere; conf. Thucyd. VI, 2; atque inter hos Sicanos Troiani consedisse memorantur. *re-*

Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos
Iamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisae gremio conplectitur ossa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates occurrit Acestes,
Horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies, socios in coetum litore ab omni
Advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:

metior animo *astra observata* ante tempestatem, ideoque cum astris ipsum cursum ac navigationem factam. — 28 *Flecte viam*, ut sup. *iter*, h. e. cursum, navem. Proprie flectunt vela ad alium cursum tenendum; h. l. velis mutatis flectitur cursus. — 32 *secundi Zephyri* cursu iam versus ortum solstitialem inflexo.

35 — 41 Acestes Troianus, qui cum Troianis olim inter Sicanos consederat. Ferebatur ille Crimisi filius e Troiana muliere, v. Cluver. Sicil. ant. II, 2. *montis*, Erycem designare videtur. — *in iaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis passim declaratus, ut et apud Graecos: pro vulgari, iacula habens, gestans. Nec iungenda sunt, *horridus in iaculis*. Servius laudat Ennium: *levesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati. — (14 ut Ennius *leves in hastis*, Valeriusque Flaccus I, 486 et 641 *horrentem iaculis* iunxit, sic h. l. *horridus in iaculis* coniungas. *Horridus* Servius explicat, terribilis. Commendat hanc iuncturam Statius Theb. IV, 221 *procul ipse gravi metuendus in hasta Eminet.* Fortasse vers. 179 *fluens in veste* iuncturam tuetur. R.) *pelle Libystidis*, Libycae, *ursae*; atqui Plinius lib. VIII sub f. ursos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras ferae, quae postea in iis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate constat, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, ursos in Libya gigni. Nec ultra laborandum est poëtae. conf. sup. ad I, 184 de cervis. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. conf. inf. 300. 301. 39 *Veterum parentum*, quandoquidem a Troianis originem ducebat. — *gaza agresti*, epica gravitate pro penu rusticano; explicatur per *opes*; ornant *laetus* et *fessos*. — 44 tumuli *ex aggere* (ornate pro: ex tumulo) socios alloquitur; more militari, ut toties ap. Liv. et Tac.

Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, maestasque sacravimus aras.
Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
Hunc ego, Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenae,
Annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mense, reor, sine numine divom
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque haec me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.

de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sq. Inferias annuas parenti Anchisae faciendas die anniversario indicit Aeneas. Etsi et hae inferiae et ludi funebres ad Homeri in primis, tum et aliorum veterum poëtarum exemplum a Virgilio instituuntur, tamen eius ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Aeneae sui declarandam usus est. — 45 *alto a sanguine divum*, propter Dardanum Iovis f. v. III, 167. Solet autem eius, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani *Martis genus*, *Romulidae* etc. — 48 *aras*, funus sacrificio funebri designatur, quod ad rogum et cinerem urna condendum Manibus fiebat. conf. v. 86. Mox *ni fallor* male ad anni confusionem, quae erat apud maiores, refert Servius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cuiusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Ceterum vv. 49 sqq. ornatissimi sunt et pathos habent — 51 — 53 *Gaetulae Syrtes* latius dictae, ex more poëtarum. Nam Gaetuli versus occidentem Africae et in meridiem habitarunt. — *deprensus*, v. Ge. IV, 421 cum dilectu, si versarer inter hostes, in hostili solo. — *pompas*, inferiae et parentalia apparatu sacrificii solemni designantur. — 54 exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis*. Vulgo *dona*, h. e. sacrae res, quae offeruntur, *exstruuntur in ara*. — *suis* h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62. — 55 sq. Quanto magis nunc, cum etc. *sine mente*, *sine numine divum*, sine consilio ac voluntate deorum. — 58 *honorem*, inferias in honorem Anchisae faciendas, *laetum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratam pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus; hoc minus vulgariter extulit; *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre sibi* (lubens ac propitius accipiat) *haec sacra quotannis templis dicatis*. Verba, *Poscamus ventos*, v. 59 sic satis commode exposuisse videmur;

Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in navis; adhibete Penatis
Et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
Praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui, viribus audax,
Aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu,
Cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia palmae.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.

habent tamen *venti* aliquid a loco alienum; nam Anchisae fiunt inferiae, non sacra diis secundae navigationis expetendae causa. Nec res satis expeditur, *si poscere ventos* intelligas de repetenda navigatione, ut, quemadmodum *venti vocantur* velis, sic et *poscantur*, velis expansis, ut III, 253. Infra v. 639. 640. *aras Neptuno* factas tamen memorari video; igitur cum his inferiis vota ipsi Neptuno facta esse videntur; quod oblitus erat poëta ab initio monere. — 61 *βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα* Iliad. ψ, 260 binos boves in naves singulas. cf. I, 194. — 62. 63 Non *lectisternium* Anchisae factum; sed *ferales epulas* celebrandas indicit; quod religionis genus erat, uti alias post sacra diis facta, ita nunc inferiis peractis; cf. inf. 102. 103; in iis libatio fit diis Penatibus et Troianorum et Siculorum, communi epularum more. Od. IV, 5, 31. *Hinc ad vina redit laetus, et alteris. Te mensis* adhibet deum. — 64 *si* pro cum, ut et alibi. v. Horat. I. Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *novendiale sacrum*, (*τὰ ἔννατα.* R.) nono a sepultura die, luctu per novem dies continuato. v. inf. 762. Alias ipsae caerimoniae sunt novendiales, ut in expiatione prodigiorum. — 65 sqq. *Prima*, primo loco. *ponam*, *θήσω ἆθλον*, *ἀγῶνα*, instituam certamen navale, cf. II Ge. 530; tum *qui pedum cursu valet*, h. e. porro certamina cursus, sagittandi ac cestus. Nam haec infra exhibita videbis. Iam poëticam orationem adverte. — *incedit* pro est positum; ne offendat, iunges: *qui viribus audax incedit*, *aut* — *aut iaculo* et *sagittis*, h. l. de eadem re, ut infra apparebit. *crudo cestu*, e corio bubulo crudo. v. inf. 404 — *palmae*, Serv. virtutis; malim victoriae — *favete*, *εὐφημεῖτε.* — *ramis* ap. poëtam pro corollis frondeis.

72 *velat* voc. sacrum de corollis, infulis ac vittis, cf. XI, 101: VII, 154: VIII, 276. 277. *materna myrtus* supra Ge. I, 28 respectu Caesaris Augusti dicta erat, nunc Aeneae. *Cytheriaca myrtus* est ap. Ovid. Fast. IV, 15. — 73 *Helymum* bene h. l. me-

Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
Purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti
Nequidquam cineres, animaeque umbraeque paternae.
Non licuit finis Italos fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.
Dixerat haec; adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,

morat; nam is cum Aegesto vel Acesta, Troia capta, Siciliam petiisse ferebatur. v. Dionys. Halic. I, 47 et 52 *aevi maturus* exquisite pro *maturus aevo*, vel aevo et aetate matura. — 77 Inferiarum ritus. cf. Il. ψ, 170 sqq.: 219 sqq. et sup. III, 66, 67. Religio esse debuit in numero; cur enim non unum vas satis erat? Idem vidimus Ecl. V. 67. 68. *Carchesia*, iam Georg. IV, 380. — *mero Baccho*, ex more sacrorum, mero vino libatio fit; aquam miscere nefas. *sanguine sacro,* victimarum. *flores* inf. VI, 885 *purpureos* seu pro pulchris et nitentibus, seu a certo genere florum rubentium epitheton petitum. — 80 sqq. conf. Iliad. ψ, 179 sqq. *animaeque umbraeque* pro anima et umbra; ne dubita. Sed an hanc receperat Aeneas? Atqui anima et Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Ne autem *recepti* ad *animae* referatur, iunge et distingue: *salvete recepti nequidquam cineres*: salvete *animaeque umbraeque paternae. Nequidquam recepti* dicuntur, quatenus pater erat nequidquam receptus, ut III, 710. *Hic me, pater optime, fessum Deseris heu tantis nequidquam erepte periclis.* — 84 sqq. Comparant portentum simile ap. Homer. Iliad. β, 308 sqq. dracones in Aulide Graecis obiecti, quod annorum numerum obsidendae Troiae portendebat. Alio modo, et praeclare ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisae inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive locorum sive hominum, tota antiquitas, in primis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt; non una, puto, de caussa. Plurium enim rerum symbolum ac nota habitus est serpens, v. c. ut *τὸ ἐγχώριον*, solum patrium, vitam, immortalitatem etc., innueret. Itaque et h. l. ille mos ad Genium seu loci seu Anchisae refertur v. 95. Perperam Serv. Cerda et alii de serpente h. l. agunt, permoti iis, quae v. c. ap. Ovid. XV. Met. 389 sq. leguntur, e medullis cadaverum angues nasci. — *adytis*; splendide ornat patris tumulum, tamquam locum sacrum ac templum, etiam (inf. v. 760 — 761) fani religione consecratum. — *septem gyros*, Servius: — *Aeneae omen sui erroris ostenditur septem gyris; nam septimus ei annus est finis erroris; et est* (addit ille; quae tamen praestare nolim, poëtam animo tenuisse) *optimum figmentum. Annus enim secundum Aegyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone, caudam suam mordente, quae in se recurrit.* — Sed et septenarius numerus ut impar et sa-

Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras,
Caeruleae cui terga notae, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille iacit varios, adverso sole, colores.
Obstupuit visu Aeneas; ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci famulumne parentes
Esse putet: caedit binas de more bidentis,
Totque sues, totidemque nigrantis terga iuvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt, onerant aras, mactantque iuvencos;
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subiiciunt veribus prunas, et viscera torrent.

cer poni potuit. — 86 *lapsus per aras.* Nihil de aris dixerat: sed eam inferiis faciendis exstrui sollenne erat, v. sup. III. 62 sq. — 87. 88 *cui terga notae caeruleae* (pingebant, adsume ex sequ. *incendebat*) *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*, h. e. maculae erant aureae fulgentes (*with burnish'd Neck of verdant Gold*, ut Miltonus lib. IX, 501). Has etiam sic designes: *fulgor macularum aurearum vel fulgor macularum auri et auro*; hinc exquisitius poëta: *maculosus auro fulgor.* Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. l. c. Iliad. β, 308. — *incendebat squamam* fulgor, ornate pro: inerat squamis. — Silius, qui totum locum imitatus est, lib. II, 585 *Excitus sede, (horrendum) prorumpit ab ima Caeruleus maculis auro squalentibus anguis.* — 89 *iacit colores* dictum, ut, iacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere. — 90 — 93 Serpens degustat inferias, τὰς χοάς. *agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu. sup. II, 212, de binis serpentibus: *illi agmine certo Laocoonta petunt:* quae eodem modo accipere possis. *levia pocula*, puta ex aere esse. — *altaria* pro dapibus in ijs appositis dixit. — 94 — 99 *instaurat* h. l. simpl. peragit; ex noto usu verbi sacrorum, cf. IV, 63. *famulus parentis*, quod parum expediunt intpp.; puto dictum pro Genio Anchisae, θεράποντα. Nam Genii ministerium praestant, quatenus genitos suscipiunt: tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes. Ab Etruscis in primis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulae deorum* dii seu deae minores vel aliae naturae: quarum ministerio dii utuntur. — *caedit*, cf. Il. ψ, 166 sqq. *binas* more sacro, ut paullo ante vs. 77. 78 — *fundebat* Homer. l. c. v. 220 — *vocabat*, v. sup. III, 68. — *Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur. — 100 —

Exspecta dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestae
Excierat. Laeto conplerant litora coetu,
Visuri Aeneadas, pars et certare parati;
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio, sacri tripodes, viridesque coronae,
Et palmae, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusae vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba conmissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectae classe carinae:
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,

103 *quae cuique est copia.* Vulgare: pro suis quisque copiis. Serv. *pro sua quisque facultate.* Alii parant epulas festas, quas diversas esse ab inferiis putare necesse est; nam ex inferiis nihil gustatum meminimus. — *onerant,* ut Ge. IV, 378 — *iuvencos* sc. ex v. 61. 62 — *ahena,* cf. sup. I. 212, 213.

105 Nono die ludi funebres et certamina instituuntur. *Phaëthon* h. l. ipse sol, ut ap. Hom. saepe Ἠέλιος φαέθων. — 107 pars ; visuri Troianos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum. — 109 sqq. Ex Il. ψ, 259 sqq., sed ornatiora. *circum* dixit nove pro concessu, corona. Est Graecorum ἀγών, et de loco et de spectantium turba dici solitus. *munera,* τὰ ἆθλα. Mox *pretium victoribus* pro vulgari: victorum praemium; *sacri tripodes*, quorum usus esse solet in sacris. *ostro perfusae vestes,* purpura tinctae, πορφυρόβαφοι. *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269 δύω χρυσοῖο τάλαντα, scilicet et h. l. auri unum et argenti alterum talentum, cf. 248. — 113 *Et tuba canit* ludorum commissionem, signum committendorum ludorum dat. Serv. *Romano more*; et recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inventam, nec Homero frequentatam esse, satis constat. 114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Il. ψ, 272 sqq., Virgilius navale certamen bene substituit, ut rem variaret. Quatuor sunt naves. Varietatem et ornatum poëta ab earum insignibus et a ducibus petivit. Mnestheus belluam marinam, Pristin, Gyas Chimaeram, Sergestus Centaurum, et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poëta his ducibus nobilium Troianorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia, et Cluentia gens originem ducere videri volebat; quae fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Serv. h. l. Gyae genus praetermissum, mireris; nam ab eo Geganios (Albana gens erat. v. Dionys. III, 29) deductos constat. — 114 *pares*, puta, magnitudine et bonitate. *gravibus remis*, fortibus, ut Serv. Omnino ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur autem in sqq. insignia navium pro navibus: Sic *Pristis*, *Chimaera*; sic inf. X, 166 Ti-

Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmî;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
  Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, inmotaque adtollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus:
Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuventus,

gris. — 117 Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicit est μνῆστις latine versum. Iungas autem: *Mnestheus* mox *Italus* sc. futurus. Mox *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex Cloanthus, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico* (Naevii). Nomina *Gyae* et Cloanthi iam vidimus sup. I, 612 — 118 — 120 Chimaera, *urbis opus*. Servius: *ita magna, ut urbem putares*. Diversa igitur ratione dictum ac illud: *Pyramides regum opus*, h. a regibus exstructum; ad quam rationem foret opus impensis seu studiis totius urbis confectum. — v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. Adde Lucan. III, 534. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV., c. 14 v. *Antichità d'Ercol. To. V append.* (Inprimis consulas, post Berghaus. Geschichte der Schifffahrtskunde, Böttiger. V. C. Archaeolog. Mus. I, ubi totam rem egregrie explicatam dedit. R.) — *versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur. Etsi triremes serius inventae, ut ex Thucydide satis constat, in his tamen Virgilius Homericam subtilitatem veritatemque non sequitur.

124 — 128 Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per coelum nubibus obductum designat: *hiberni condunt ubi sidera Cori*) fluctibus saevientibus latet, undis submersus; cum mare est placidum, tunc ipse *attollitur*, et planities soli (*campus* R.) in aequore eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus Il. ψ, 326 sqq. add. — *olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v. Cluver. Sicil. p. 246 sq. — 132 — 138 *sorte*, etsi in eadem linea. — *populea fronde*. Servius: „quia ludi funebres sunt, et haec arbor ab Her-

Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit:
Considunt transtris, intentaque brachia remis:
Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque adrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis;
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic inmissis aurigae undantia lora
Concussere iugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorum.
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus; nunc una ambae iunctisque feruntur

cule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret."— 135 Ut in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum uncti sunt oleo. — 136 *intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intenderunt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim imcumbant remis. Ingrata tamen iteratio eiusdem voc. in v. sq. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant: — *tonsas ante tenenteis Parerent, exspectarent, portisculu' signum Quom dare coepisset.* — 136. 138 v. sup. Ge. III, 105. 106. Ornatius extulit Homericum: *πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων.* — 139 *finibus*, quae v. 132 *loca* sortiti erant. — 141 *adductis lacertis*, simul cum adductis remis. — 143 *tridentibus rostris*, trifidis cf. Val. Fl. I, 688 *aere tridenti* R. — 144 — 147 Sumta, ut iam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Odyss. v. 81 sqq. Sed cf. Ge. III, 105 sqq. Omnia hic ornate. *biiugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium. — *immissis iugis*, h. e. equis iugalibus admissis, dum freni laxantur. — *undantia lora*, exquisite pro effusis frenis. — *proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa Il. ψ, 362 — 364. Contra de equis praeclare Homerus: *Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης, Τψόσ' ἀειρόμενοι ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον.* — 149. 150. *Consonat* exquisitius quam *resonat*. — *in-*

Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Iamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis conpellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum,
Litus ama, et laevas stringat, sine, palmula cautes;
Altum alii teneant! Dixit. Sed caeca Menoetes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menoete,
Cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
Radit iter laevum interior, subitoque priorem
Praeterit, et medis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genae: segnemque Menoeten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister;

clusa collibus his nemorosis. — *colles resultant clamore* doctius quam, ut vulgo, si clamor resilit a collibus. — 151 — 158 *elabitur* egregie pro: praecurrit celeriter, ut Serv., primo ante ceteros loco. — 154 *tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda *est. aequo discrimine*, pari momento, ut linea eadem incederent, qua discernebantur a ceteris navibus. (pari intervallo. R.) *locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato, locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum. — 159 *metam*, non ubi finirent cursum, sed circumflecterent: sup. 130. 131. — 160 — 172 *Princeps Gyas* et *victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu. — *dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam, ut eam a sinistra haberent. — 163 tene cursum propius ad scopulum, quem *littus* appellat, nec verere, ne remi a sinistra part e eum attingant. *littus ama*, serva. Amare est, cupide tenere, amplecti, servare; ut in illo Horatii: *amatque ianua limen.* — *palmula*, ταρσὸς κώπης, pars remi inferior, qua mare verritur. — *pelagi* sc. dextrorsum in altum evectus ideoque *diversus*, in diversam partem, cum deberet laevam versus scopulum tenere. — 170 *radit iter* (radit mare remis, ut 217 ubi vid. not. et alibi) *laevum*, a laeva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimaera, qua Gyas vehebatur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata, quam circumvectus erat, *tenet aequora*, mare liberum, quo iam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai obiurgatio ap. Hom. l. c. Il. ψ, 420 spq. quem totum locum cum navali hoc certamine comparent literarum studiosi. — 172 — 182 cf. Il. ψ, 385 sqq. *decoris sui*. Serv. *inho-*

Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
Iam senior, madidaque fluens in veste, Menoetes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri et risere natantem;
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est adcensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit aemula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gaetulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleaeque sequacibus undis.
Non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo

nestum enim est irasci, duci praesertim; et salutis sociorum, sc. erepto gubernatore navis. *ad litora*, ad scopulum, qui pro meta erat. — *gravis*, gravatus ideoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua, quam vestis imbiberat. (*fluens in veste* antique pro fluens veste, et hoc pro: veste fluente aqua, vel aqua fluente e veste), difficulter emergit, *vix tandem redditus est.* — 182 *salsos revomentem fluctus* verbis Homericis Odyss. ε, 322. 323. Sed versus hic 182 ignavus, vix dignus poëta. (Nulla eiiciendi versus causa subest, nisi forte versus quoque 331 sq. aliosque similes obelo dispungere velis. At tales versus nec Virgilio, nec Tuccae displicuerunt. Obelum itaque delevi huic versui appictum. R.) — 183 — 187 *extremis duobus,* v. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, nave magna, Mnestheus veloci Pristi invectus. — Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore ideoque breviore spatio (quod in re circensi sinistrum erat, unde h. l. ad navale certamen traductum, vid. v. 116.) succedere, Pristin autem Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assecuta, ita ut anteriore navis parte Centaurum aequaret, vs. 187 et tantum non aequo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum antevertere Sergestus in animum induxit. — 188 — 197 Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes observarunt interpp. — *insurgite remis* ut III, 560. conf. Apollon. II, 588 sq. —

Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis;
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes: st acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautae, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito conmota columba,

socii navales, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites, *Hectorei* simpl. Troiani. — *sorte suprema Troiae*, excidio; haud dubie. — 191 *nunc illas:* similis adhortatio Patrocli ad Aiaces facta Il. π, 556 sq. — *syrtibus*, v. sup. I, 111. Gaetulis sup. V, 52 *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent sup. III, 192 sqq.: 211 sq. tum etiam *Maleae* in extrema Laconica promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumvecti sunt. *sequacibus undis*, dum fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: *Κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν*, ut Od. γ, 290. Alioqui, aliis in locis, esset ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coeunt, et in puppim irruunt. *Quamquam o*, utinam vincerem! — *rediisse*, ornate pro esse, et *nefas*, magna cum vi, pro opprobrio, ut et Serv. notavit. — 198 — 200 conf. Il. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto. vide v. 142. 143 — 199. 200 verba ex Il. π, 109. 110 sed ornatius. *ora* int. fauces. — 201 — 209 multum *ἐναργείας* in h. l. *honorem*, victoriam, ut anteverterent centaurum. *interior*, v. ad v. 187, spatio *iniquo*, angusto. conf. Stat. Theb. VI. 440 sq. *murex*, Servius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127) *illisa pependit* pro vulgari: illisa est; sed suavius, quod suspensa et sublimis nutavit, libravit sese. conf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio haec eadem Silius XVII, 281 sqq. — 207 — 212 *morantur*, haerent: quippe dum navem retro agunt; *trudes*, sudes, perticas. — 211 *agmine remorum*, ornate, totis remis. — 211 *ventis vocatis*, expansis velis; v. sup. III, 253. *prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus* — 213 — 217 *κοίλην πέτρην Χηραμὸν*, Il. φ, 494. 495 expressisse putatur; At quanto ornatius! *domus et dulces nidi* — et *tectum*. — *exterrita tecto dat pennis plausum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab.: „cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum; inde

Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans; plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque conmovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam fert inpetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit, et summis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem,
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.

ita quieta volat, ut non videatur movere alas." *iter liquidum*, quippe per aërem, *radit*, ψαύειν et ψαίρειν, v. c. ap. Aeschyl. Prom. v. 394, cf. Valken. ad Eurip. Phoen. p. 471. Sic *verrere* aequor. Vulgarius *secare*; nisi quod alterum illud eam vim habet, ut quasi aëris aliqua superficie leviter tantum perstricta incessum denotet. Columbarum motu placido et leni, suspenso gradu et levi incessu, Homerus dearum incessum declarari posse putavit Iliad. ε, 778. At hic aequabilem et liberum et tranquillum navis cursum per apertum mare egregie repraesentat. — 218 — 228 *ultima aequora* circa metam. *brevibus vadis*, propius ad scopulum, ut I, 111. 112 *brevis et syrtes*. Mox *discentem* est experientem, conantem. — 224 *cedit*, h. e. praeteriri se sinit, Gyae Chimaera. — *in fine*, totius cursus int. sub reditum ad litus. conf. inf. v. 327, 328. — Tum 227 *sequentem* Mnestheum, qui insequitur Cloanthum, urget et instat. — 228 *studiis* h. l. proprie, ut in concessu ludorum circensium de favore sectantium. cf. Il. ψ, v. 448 sqq. et 767. 768: Silius XVI, 319 — 332. *fragoribus* h. l. pro clamore et plausu. — 229 — 231 *proprium decus* h. l., ut alias, pro parta iam et parata victoria. *indignantur ni teneant*, doctior forma pro: se non tenere, sibi eripi. Sic εἰ, εἰ μή. (*Hi* et *hos* de spectatoribus intelligere malim: alii partam iam victoriam irascuntur, nisi vel vitae iactura accipiat Mnestheus, alii credunt, eum victorem fore, quia vincere posse videatur. R.) *pacisci* exquisite pro: reddere, impendere; ex vulgariore formula; redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. l. Theb. 319. *hoc arvum cupiat pro luce pacisci.* — 231 *possunt quia posse videntur:* ad fiduciam certantium referre malim: efficiunt id, quod facere student, seu in eo sunt,

Et fors aequatis cepissent praemia rostris:
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
Di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus; Panopeaque virgo
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Inpulit. Illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.

ut id efficiant, quoniam sibi videntur id efficere posse. Multa argutantur interpp. — 232 — 243 Lineas ap. Hom. ductas vide l. c. Iliad. φ, 769 sq., ubi Ulysses in cursus certamine similiter vota facit. *palmas utrasque* antique, inquit Serv., quem vide, pro, palmam utramque. — *divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare*, h. e. invocare: quod aliquoties apud Virgilium et eius imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, sed dictum exquisite, ut *in partem praedamque vocare* III, 222 et ap. Ovid. Fast. V, 527 *iuraratus vobis in verba vocatis*. Nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quae voventur. — 237 *voti reus*, uti Ecl. V, 80 *damnari votis*, quoniam *vota deberi*, *solvi*, dicuntur. *porricere* (porro iacere, proiicere. R.), voc. sacrorum proprium. v. Macrob. Sat. III, 2. — *liquentia* ornat, ut saepe *liquidum* in *aqua*, *humor*, *fons*. — 240 *Phorcum* (Φόρκος et Φόρκυς) Ponti et Terrae f. (v. Hesiod. Theog. 237: Apollod. I, 2, 6.) Nerei fratrem, posuisse videtur poëta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen. conf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. — *Panopen* vel *Panopeam* (cf. I. Georg. 437), unam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forsan tamquam ex praecipuis unam, ut sup. I, 144 *Cymothoën*. — *Portunum* bene memorat, tamquam poëta Romanus, qui Graecis est Palaemon, olim Melicerta. Vidimus iam *Inoum Melicertam* Ge. I, 437. v. Hygin. f. 2: Ovid. Fast. VI, 547. Cum clave eum fuisse exhibitum legitur ap. Festum in *claudere*, et in glossa Serv. ad Ge. I, 437: dubito tamen, an *clavus* potius in eius manu fuerit. Cum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palaemon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putavit Grot. ad Martian. Capellam lib. I p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui iuvenili aetate exhiberi solent, ut *Bacchus pater*. — *Impulit* navem: ut sup. lib. I, 144. 145 ubi in tempestate naves Troianorum levabant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 76 sq. *manu magna*, significanter in numine: et memo-

Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare iuvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis iaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis.
Longaevi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; saevitque canum latratus in auras.

rabilis effectio: *illa noto citius. Tandem portu se condidit alto*, ornato pro: intravit.

244 — 248 *ex more*, certe ludorum gymnicorum. *advelat*, ut exquisitior esset oratio pro velat, ἐπικαλύπτει. — *dat optare* ut eligant ac dividant inter naves. conf. sup. I, 425: III, 109. *magnum talentum*, non comparative, quoniam maius et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poëta; sed per se, quod multas minas intra se continet; ut *magnus annus, mensis* etc. — 249 — 257 *Victor* primo loco Cloanthus, at v. 258 altero loco Mnestheus, et v. 266 tertio Gyas. Vestis auro intexta; ut VIII, 167; igitur figurae aureae erant; praetexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici; nos *falbalam* dicere videmur; quem Maeandrum dicere potuit quidem; quandoquidem cinctu et amictu rugatur vestis et sinuatur, et alia parte defluit, alia adtollitur; sed et ipse limbus esse potuit flexibus sinuatis textus eodem modo, quo in vasis antiquis fictilibus pictis videmus passim ornamenta appellata vulgo *à la Grecque. Maeander* enim *flexuosa et in se remeabilis purpura in modum Maeandri*, ait Serv., fluvii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimi tum flexibus suis, tum poëtarum in eo ornando arte. Vide Ovid. Met. VIII, 162 sqq. et al. *Meliboea purpura*, Meliboeensis, si, quod verisimile est, Virgilio ex Lucretio II, 499 in animum venit: *Meliboeaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alia, quam Thessaliae urbe (v. Liv. XLIV, 13), appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Meliboeam, in Orontis, Syriae fluvii, ostiis sitam purpurae huius laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3, quoniam scilicet in illo litore muricum frequentia aliunde nota est. Imitatio Statii est Theb. IV, 540. 541 sq. *cucurrit*, currit, ut Il. ξ, 320 περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. Limbum autem purpureum non adsutum fuisse putato, sed intextum. — 252 sq. Textura in ipsa veste ex auro, opere Phrygio. Argumentum, in antiquae artis operibus obvium, non alienum erat ab hac textura, cum Ganymedes ad Aeneae genus spectaret. *armiger Iovis praepes* iungendum, suppleto, si placet, ales; de aquila; (ex nostro hoc adoptavit Valer. Fl. I, 156: II, 416.) aut *quem armiger Iovis rapuit praepes*, h. velociter. — *ten-*

At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Iamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora taeniis:
Quum saevo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.

sunt palmas, non mirantes, sed graviter ferentes ac deorum fidem implorantes, ut et res postulat et Hymn. in Vener. 208, ubi copiose de Trois patris luctu agitur. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Il. *υ*, 233 — 235 et *ε*, 266. 267. *custodes* v. inf. ad 546. — *saevit latratus in auras*, ornate; sic tamen iam antea Varius ap. Macrob. VI Sat. 2. p. 380.

258 — 265 Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro praemio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Iliad. *ψ*, 560, ut et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad lib. III, 467; est *ἁλυσιδωτὸς*, triplici hamorum seu catenarum se mutuo mordentium, in morem annulorum, seric. Demolei illam spolium facit more ornandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione saepissime observabis; in lorica quidem ipsa Iliad. *ο*, 529 sqq. *decus et tutamen*, Homericum l. c. *δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν*. *in armis*, vel inter pugnam, vel eius armati: *αὐτοῦ ἐν ὅπλοις* (*ὄντος*). Sed illud praestat. *donat habere*, *δῶκεν ἄγειν* l. c. Il. *ψ*, 612. 613. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illam — indutus at olim*, color ductus ex Homero Il. *ε*, 303. 304. *palantes agebat* est Homericum *κλονεῖν ὀρινομένους*. Demoleos, *Δημόλεως*, ipse aliunde notus non est; e Cyclicis petitus esse potuit.

266 Tertio loco Gyas praemium fert. *aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ovidius, Silius, aliique), anaglypha, ut bene Servius exponit, figuris eminentibus caelata. Eo refer Arat. Phaenom. 276 *τὰ δέ οἱ* (sc. Cygno sideri) *πτερὰ τετρήχυνται ἀστράσιν*. ita restituendus locus ex Schol.

268 — 272 Ornati versus 268. 269. *puniceis taeniis*, atqui v. 110 *virides coronae?* et infra 494 *viridi Mnestheus evinctus oliva*. At erant frondes punicea taenia religatae; bene Serv. *significat lemniscatas coronas*, *quae sunt de frondibus et discoloribus fasciis*; conf. Theocr. Idyll. II, 121. 122: Plin. XXI, 3. *ordine debilis uno* proprie esset uno remorum ordine e ternis sup. v. 119. 120, at h. l. *ordo* de latere, paullo latius; ab uno latere omnino remi detersi erant. conf. sup. ad

Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Servatam ob navem laetus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
  Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvae; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,

lib. I, 104. 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poëta, frustra, puto, quaeritur; unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. — 273 — 279 Ornatus locus, in quo poëta profecisse videtur e Lucretio III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnaeo ornata lib. IX, 374 — 376. *viae agger*, proprie editior viae pars, h. l. simp. pro via. *ictu* et ad *gravis* (ut sic *viator gravis*, infestus *ictu*, qui gravem ictum infert) et ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius. Vulgare erat, *gravi ictu.* mox iung. *saxo lacerum.* Tum *dat tortus*, facit, ut *διδόναι* pro *ποιεῖσθαι*, intorquet se flexibus, et *colla arduus attollens*, *αὐχέν' ἀνασχὼν* Callimachus in fragm. CCCCXXXVIII. egregie a Ruhnkenio restituto. — *pars vulnere clauda*, pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes. — 280 — 285 Quod Sergesto, etsi inferiori, munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet l. c. Il. ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoën Cretensem nominat, hoc ut poëta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum. *ostia* h. l. portus. cf. I, 400. *promisso*, vulgare fuisset *sperato.* *operum haud ignora Minervae.* saepe ap. Hom. *ἔργα εἰδυῖαν*, et *ἔργα Ἀθηναίης*, de lanificio et textura, ut notum.

286 — 291 Totum hoc, quod sequitur, cursus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq; sed traducti in illud alii ex reliquis agonibus. Locum spectaculi tantum non exscripsit ex nostro Statius VI Theb. 255 sq. — *misso certamine*, proprie certantibus dimissis, cf. inf. 545. ut *ἀγῶνα* supra dictum est esse et certantes et spectantes et locum et certamen. *silvae in collibus* — qui iidem *theatrum* - unde infra v. 340 *cavea.* Circus h. l. pro stadio. *se tulit et consessu exstructo resedit.* conf.

Invitat pretiis animos, et praemia ponit.
Undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi.
Euryalus forma insignis viridique iuventa;
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius, simul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
Adsueti silvis, comites senioris Acestae;
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Adcipite haec animis, laetasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnossia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Adcipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.

supr. v. 44. nisi doctius est, *exstructo* absolute dictum accipere; ut sit *exstructum* pro exstructione, loco exstructo, suggestu in medio circo. pretia explicantur per *praemia*. res, quae pretio habentur, numerantur pro mercede, et pro praemiis apponi solent. *animos* ornatius quam: eos; eorum animos, (audaciae et fortitudinis notione adiecta. R.) — 296 In *pueri* argutantur Servius et alii. *amore pio pueri* exponunt; casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor et amicitia pietatem, h. caritatem et fidem, continere videtur; et puer spectat ad tenerem aetatem. *Tegeaeae*, *Τεγέα*, *Τεγεαῖος*. ut Ge. I, 18 *Adsis*, *o Tegeaee favens*. — Mox 300 *o* *Πανόπης*, ut *Ἀγχίσης*, *Ἀκέστης*. — 302 — 307 Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1 *Multei aliei adventant, paupertas quorum obscurat Nomina*. — 303 Vulgare: in quorum medio. — 305 *ἀγέραστος* Homericum. Mox *Gnossia* (sup. III, 115. 104.) *spicula* v. sup. Ecl. X, 59: Callim. in Apoll. 33. Et *bipennem* argenteo manubrio *signis caelatis*, ornamentis exsculptis, ornato. Mox *unus* hic idem, et communis inter omnes, honos, seu praemium.

310 — 314 *Amazonia* et *Threiciae*, epitheta ornantia, a praestantissimo genere, ut mos poëtis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. cf. sup. II, 389 sq. 612. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cuius oram fibula gemmata. (*et fibula*, *tereti gemma*, *subnectit balteum*: conf. sup. ad IV, 139) Omnia ornate, ut et v. 315. 316. 317. *haec ubi* — *signant* sunt pro: Curritur. cf. Iliad. ψ,

Haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Conripiunt spatia audito; limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce volat calcemque terit iam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elabsus prior, ambiguumve relinquat.
Iamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; caesis ut forte iuvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit inmundoque fimo sacroque cruore.

753 sqq. — 316 *limen*, *νύσσην*, ut ibid. v. 758: Odyss. ϑ, 121. *simul ultima signant*, notant, oculis animoque designant metam. Subnatum forsan poëtae ex illo: *σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν.* *fulminis alae* poëtica ratione; sed et in artis operibus fulmen alatum frequenter occurrit, inprimis in numis. — 323 sq. Expressa ex Il. ψ, 764. 765, ne dubita. Diores ita cursu aequat Helymum, ut uno tantum ille passu praevertat. Itaque Diores sic instat, ut immineat eius humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans eius pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro *pedem pede.* — 325. 326 et si plus spatii superesset, nec curriculi metae iamiem adpropinquarent, aut Helymum Diores cursu praevertisset, aut saltem aequasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de quo ambigerent alii. — 327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773 sqq. et 539 sqq. An dignitas epici carminis versu maxime 333 et 357. 358 satis consultum sit, quaesitum est a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro (inprimis Gallofrancorum saepe corrupto. R.) decori sensu diiudicandam rem esse; quale autem Augustei saeculi de tali re iudicium fuerit, ignoramus. (nisi forte propterea, quod Virgilio, Augusto et Tuccae Varioque haec non displicuerint, dicendum sit, tales versus saeculo isti probatos esse, ideoque disputationem illam de dignitate epica h. l. perperam institui. R.) Manifesta ad cuiusque sensum suavitas est in Euryali repentino consilio ex generoso amicitiae affectu profecto v. 334 sqq. *spatio extremo*, extrema stadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, spatia confecisse videntur. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *levi sanguine* pro solo levi propter sanguinem. — 330 sanguis

Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese obposuit Salio per lubrica surgens.
Ille autem spissa iacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveae consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.
Adiuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gaetuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te labsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam;

superfusus, vel effusus madefecerat humum herbosam. — *vestigia titubata*, audacius, ut a poëta, pro pedibus titubantibus. — 334 *amores* nihil aliud sunt, quam poëtica ratione vulgare: amor sing. numero, amicitia, et nunc pro amico; quippe humi iacens, ita se currenti Salio opposuit, ut ille in eum impingeret pede et prorueret.

338 *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco. — 339 *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poëtica, quam ipsa illa exempla illustrant, quae Burmannus laudat ad h. l. cf. Ge. I, 59. *Palma*, ut *victoria*, et saepe alia abstracta, pro victore. — 340 — 347 Simile iurgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 sqq. *ora prima patrum*, et primo loco, ante alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *caveam* voce a theatro ducta dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles. *lacrimaeque decorae* 343 pueri supplicantis, ne sibi victoriae honos eriperetur, *veniens* simpl. pro quae est. Nam *venire* plenius voc. poëtis pro esse; ut iam Heinsius notavit ad Ovid. V Fast. 648 et al. loc. Sic ἔρχεσθαι, ἰέναι. Veteres Grammatici *veniens* h. l. proveniens, nascens, interpretabantur, ut I. Georg. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius uvae.* (sic Servius quoque: crescens, laudato hoc versu: Hic segetes etc. R.) — 345 Adiuvat Euryalum, eiusque causam, et clamat Diores, qui in victoriae tertium locum successerat, et, si Salius primo vel secundo loco renuntiatus foret victor, iterum ea excidisset. — 348 — 361 Delectat mite Aeneae ingenium, vel Euryali respectu. Praeiverat tamen et hic Homerus Il. ψ, 558

Ni me, quae et Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens,
Adsit, et evinctis adtollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque iuvencum;
Ensem atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,
Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.

sq. — 349 ad verba cf. sup. I, 257 — 258. *palmam*, debitum cuique ordine suo praemium. Observa etiam copiam dictionis: *munera*, *praemia*, *palma*, *corona*, *honores*, *dona*, *promissa*. — 356 *Ni me — fortuna tulisset*, me a primo praemio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare: ni fortuna mihi eripuisset praemium pro *laude*, h. e. virtute in cursu. — De vs. 357 v. ad v. 327. cf. Il. ψ, 551. 781. — 359 clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (sic saepe, ut III Ecl. 37.), et a loco, quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario e manubiis; tum quod e templo Graecorum erat ablatus. Servius: *Danais*, a *Danais*; et *intelligimus hoc ad Aeneam transisse per Helenum* (sup. III, 465 sqq.). Nil refert, sed et Aeneas ex templo aliquo Graecorum inter praedam auferre potuit, ut color sit similis ac lib. III, 286 — 288.

362 — 484 Etiam ap. Homerum πυγμαχία fit Il. ψ, 651 — 699. Certavit cum eo Virgilius fere in singulis, ut comparatio docet, modo varietate, modo ornatu. Placuisse autem sibi videtur poëta in hoc loco, etiam al. Apollonio lib. II, pr. et Theocr. Idyll. XXII. tractato. Virgilium unice sequitur Statius Theb. VI, 249 sqq. *animus praesens* proprie in discrimine, qui sine perturbatione, quomodo periculo occurrat aut hostem sustineat, videt; tum omnino fortis. — 364 adsit is et pugnet; at quam ornate! *evinctis palmis*, cestu, *attollat*, ut ἀείρειν voc. propr. hac in re. *pugnae honorem*, γέρας. v. ad v. 349. *velatum auro vittisque* ornatum (cf. sup. ad v. 72), vitta lamellis aureis distincta; cf. Serv. et inf. IX, 627. — 368 — 377 Homer. l. c. 664 sq. — 370 Paris, vulgo pro imbelli, igna-

Quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeva taurum cornu tenet; atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona iube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promissa iubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proxumus ut viridante toro consederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,

vo et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ in certamine cum Menelao, ν, 765 sqq. λ, 580 et al.; a poëtis tamen post Homerum multo maiore virtute insignitus. In proeliis enim post Hectoris fata factis frequens eius est mentio. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus cum esset, certamine a Priamo instituto, agnitus est, dum *omnia vicit* (*κατὰ πάντα ἄθλα*), ut est apud Hyginum fab. 91 et fab. 273. p. 322. Evenerat hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiaverat. Cum itaque in omni certaminum genere vicisset, etiam pugillatu excellere potuit in poëtis deperditis. — 371 Ludi funebres, in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poëtis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poëtis et hos petitos esse: et legitur in personato Darete 25: *Priamus Hectorem suo more ante portam sepelivit: cui ludos funebres facit.* At *Buten* suaviter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Pollucem provocaverat, cum is cum Argonautis ad Bithyniae litus accessisset, vid. Apollon. l. c. — 373 Butes ex Bebrycia, quae erat *gens Amyci*, id est, sub regno Amyci, venerat Troiam. *ferebat se*, incedebat, veniebat. Apud Homer. l. c. Il. ψ, 679. 680. Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. — 375 — 377 stolide ferox homo egregie ante oculos constitutus; cf. Apollon. l. c. 45 sqq.; ut nec minus in oratione, quae sequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 sqq. — 380 *palma*, pugna, pugilatu, quo superior omnibus est, cum nemo ad congressum prodiisset. — 385 sqq. Primae lineae in Homero v. 676 — 682; at quam egregie coloribus suis a poëta inductae? — 387 Acestes *graviter* castigat. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat. quippe senes aetate et auctoritate graves habentur. Similis increpatio Pandari ab Aenea Il. ε, 171 sqq. Obiurgationes autem eiusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Minervae Od. χ, 224: Hectoris Il. ο, 440 sq. quas non facile manibus dimittet poëta, quia vim et δεινότητα habet oratio. — 389 frustra fortissime olim inter heroes, sc. quandoquidem nunc iners desides. Sic sup. II. 348. 349 *iuvenes, fortissima frustra pectora.* Sic *nequicquam* sup. V, 81. 256. 270 et statim 392. — 391. 392 gravissima obiur-

Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas:
Haud equidem pretio inductus pulcroque iuvenco
Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos inmani pondere cestus
Proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma

gatio: *magister Eryx*, h. e. gloria haec, quod Erycem heroem (sed maius, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti. — Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe quo Herculem adeo provocavit v. 412 sqq. v. Diodor. IV, 83. Paus. IV, 36. p. 372. cf. post alios Burmann. ad Numism. Sicil. in Dorvill. Siculis p. 399 sq. — *nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum notum est. *spolia.* Auxit haec Val. Fl. IV, 181 sq. — 394 — 399 Talis excusatio frequens in Homero, in primis Nestoris. Vide Il. η, 152 sqq.: λ, 669 sq.: ψ, 629 sq. et Laertae Odyss. ω, 375 sq.; sed ornatu et orationis vi Virgilius superior. conf. inf. lib. VIII, 560 sq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim usus erat, cestus in medium proiicit, magno poëta dignum est. Venissem equidem vel nulla praemii ratione habita. *Nec dona moror*, praemium non curo. — 403 *ferre manum in proelia*, exquisite pro manus conserere; et *intendere brachia tergo* pro induere cestum: qui ex corio bovino factus erat.

404 — 408 In *tantorum* haerent grammatici: Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut causalem particulam intra se complectantur reddendaque sint per: *nam magnus, nam multus.* Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant); conf. ad Callim. in Del. 27. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus v. 404. nunc 408. *vinclorum volumina* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur. — 406 *longeque*, valde ut Serv. Scilicet in *recusat* notio τοῦ *refugit.* — 410 — 419 *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 424. 425.

Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quodam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus:
Dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares haec Troius arma recusat,
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Troianos exue cestus.
Haec fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo adrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:
Ille pedum melior motu, fretusque iuventa;
Hic membris et mole valens: sed tarda trementi

(*et* explicative h. l. positum est. R.) Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnavit, vel numis testibus. — 412 *germanus* Aeneae, eadem saltem matre genitus (conf. Wesseling. Obss. I, 13), quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is, de quo v. 372) filius. — 415 *melior sanguis aemula*, intellige, quomodo alias poëtis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*, nondum cani erant sparsi per tempora. Ornatissime. — 418 *sedet.* sup. lib. II, 660 *Si sedet hoc animo. auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit. — 419 *aequemus pugnas*, pugnam, cestus. Servius per *arma* reddit, cedo ac renuntio cestibus Erycis. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat ius proprium regi, patriaeque remittat.* — 421—423 Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65 — 74. cf. Apollon. I, 30 sqq. *lacertos exuit* veste, doctius, quam vestem lacertis. Versus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. VI, 1 *magna ossa lacertique Apparent hominei. duplicem*, Homer. *διπλῆν*, duplicato panno, ut alibi docuere viri docti. (cf. Böttiger V. C. Vasengemälde III. init. R.) — In v. 424 iterum convenit cum Apollon. II, 51 sqq. — 426 sqq. Comparanda hic in primis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. IV, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq.; sed, comparare talia, satis expedita res est. *arrectus in digitos*, *ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — πόδεσσι*, Apollon. II, 90. 91. *pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie praeludendo; vulgare est: *lacessere aliquem pugna, ad pugnam.* (cf. not. ad X, 9. R.) — 429 *immiscent manus manibus* pro conserunt manus. *pedum motu melior.* Sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu,

Genua labant; vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera iactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus: erratque auris et tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub volnere malae.
Stat gravis Entellus, nisuque inmotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adsultibus inritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit, celerique elabsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,
Ipse gravis graviterque, ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor coelo, primusque adcurrit Acestes,
Aequaevumque ab humo miserans adtollit amicum.
At, non tardatus casu neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires et conscia virtus;

evitandis ictibus. v. Stat. Theb. VI, 794 sq. — 433 *vulnera* pro vulgari *ictus*; hos v. 434 — 436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractae ac tumidae ex ictibus notae nunc sunt ex docta Winkelmanni observatione super *κατεαγέναι τὰ ὦτα*. — 437. 438 *gravis* aetate et mole corporis. cf. inf. 447. Nam alter contra, Dares, agilior corpore. *tela exit* pro vulgari: ictus cavet, declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, ut multi monuere. inf. XI, 750 *vim viribus exit*. Stat. VI Theb. 802. — 439 — 442 Splendida comparatio a re multo maiore, oppugnatione urbis vel castelli. *molibus*, machinis. Ad voc. *ille* deficit id, quod a comparatione exspectatur. Entellus stat immotus, ille ab omnibus partibus tentat et ictibus petit. — 443 — 449 *a vertice*, desuper. vid. ad II Ge. 310. *elapsus cessit*, elabitur; quod sup. *exit*. *gravis, graviter*, ut Homericum: *μέγας μεγαλωστί*. — 448. 449 Comparationem satis obviam vel apud Homerum Il. *ν*, 178 sqq.: *ξ*, 414 sqq.: *π*, 482 sqq. et alibi ornavit nobilium Arcadiae et Troadis montium nominibus: quae et ipsa rebus dignitatem adiiciendi ars est. — 450 sqq. Similiter Il. *ψ*, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus novas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur; ductu fortasse Theocriti Idyll. XXII, 107 sqq. *studiis*, Serv. in studia. Malim: prae studio, per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est. — 455 *conscia virtus*, cuius ipse

Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto;
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et saevire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem inposuit pugnae, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conversaque numina sentis?
Cede deo! Dixitque, et proelia voce diremit.
Ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Iactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore eiectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Adcipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate dea, vosque haec, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora iuvenci,
Qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis,

conscius est, quam in se esse novit, vulgo, virtutis conscientia. — 461 sqq. Aeneas idem facit, quod Achilles l. c. Il. ψ, 734. — 465 cf. Il. υ, 332 sq. *infelix*, *ἆ δειλέ*. *vires alias*, simpl. quam putaveras huius hominis esse, h. e. tuis maiores. *conversa numina*, fortunam certaminis mutatam; quod frequentius: averso numine te hoc audere. — 468 sq. cf. Il, ψ, 695 sq., ubi *φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, Οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσιν, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε* etc. Mox v. 471 *vocati*, h. iussi, non vacare putandum. Servius: *Bene eorum ostendit pudorem*, non sponte, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, ut tollerent. Etsi proprium vocabulum est certaminum, pronuntiatur enim a praecone victor et ad tollendum praemium vocatur. Sic sup. 244 sq. — 473 — 484 Novum hoc Entelli facinus et praeter opinionem, adeoque iucundum cognitu. — 476 quam certa mors destinata Dareti fuerit: ornate; sed multo magis in sqq. — 480 illisit manum cestu armatam ossibus, ita ut cerebrum infringeretur. — 483 *meliorem animam* magis gratam,

Persolvo; hic victor cestus artemque repono.
Protenus Aeneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et praemia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, deiectamque aerea sortem
Adcepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva;
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare: qui quondam, iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achivos;
Extremus galeaque ima subsidit Acestes:
Ausus et ipse manu iuvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per coelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.

quae magis conveniret, nam animalem hostiam dat, ait Serv. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hostia succidanea. cf. inf. XII, 269 *haec melior magnis data victima divis.* add. Ovid. VI. Fast. 162. — 484 noto more, arte deposita. v. c. Horat. III Od. 26.

485 sqq. Idem certamen ap. Hom. Il. ψ, 850 sqq.; sed variavit multa Virgilius. 487 *manu*, h. l. magna multitudine. Nisi malis accipere dictum, ut de heroibus solet, *magna magnu*, *χειρὶ παχείῃ*. *Seresti* sup. I, 611; ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. *traiecto in fune;* funis traiicitur, transverse circumplicatur, columbae; sollemnius absolute: *fune traiecto*. — 490 ex l. c. Il. ψ, 861, sed ornate. conf. Il. γ, 516 sq. *primus locus*, eleganter pro sorte, et acclamatio faventium est *clamor secundus;* et *exit* sors ἐξέθορε, ἐξόρουσε, ut notum ex Homero. — 493 *victor*, secundo loco, vid. sup. v. 258; simili modo *tertia palma* v. 339 unde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *evinctus* comas *oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo haerendum, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. — 496 *Pandare, qui* — v, Il. δ, 104 sq. *confundere foedus*, turbare, voc. propr. *συγχέειν*, ut ipse Homer. l. c. v. 269 *ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευσαν. telum torsisti.* Pandarus emissa sagitta Menelaum vulneravit. — 499 *manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem munus pro ipsa opere, dicitur. — 500 — 506 *Pro se quisque*, *καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος*; h. e. *εἰς δύναμιν*.. Sic Iliad. α, 271 *καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν.* — 505 *timuit* pennis, pro vulgari:

Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Iam vacuo laetam coelo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque relinquit in astris
Aetheriis, fixamque refert delabsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:

tremuit alis, h. e. plausit, trepidavit prae metu; ut Servius: *terrorem suum pinnis significans.* Dictum adeo fere, ut: *increpare verbere, obiurgare brachio, flagris.* Mox *plausu*, alarum columbae sup. 215. 216 *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem.* — *omnia*, totus locus. — 507 — 512 *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mavult. At est epitheton ornans, a virtute et studio quolibet petitum. cf. sup. ad lib. I, 14 et 99 *miserandus, σχέτλιος. nodos et vincula* vid. l. c Il. 865 sq. — 512 *Ἡ μὲν ἔπειτ' ἤϊξε πρὸς οὐρανὸν, fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac coelum evolavit; mox 517 idem: *in astris aetheriis* ornatius: etsi in eo argutantur Macrob. III. Sat. 8 et alii; et v. 525 *liquidis in nubibus*, h. e. aëre. — 513 *rapidus*, rapide, Hom. l. c. v. 870 *Σπερχόμενος. in vota vocavit* v. sup. ad v. 234: fratrem Pandarum invocavit, tamquam heroem. Quod Eurytion hic facit, Merionae ars est ap. Homer. l. c. v. 870 sqq. — De v. 517 *in astris* iam dictum ad v. 512. — 512 — 531 Acestes, cum iam non haberet, in quo cum ceteris sagitta contenderet, certamine iam absoluto, ne tamen omnino arcum semel intentum sine teli iactu laxaret, artem suam in eo declarat, quod longissime in altum emittit sagittam, *arcumque*, h. e. arcus tractandi peritiam. *monstrum magno augurio futurum.* Non primo statim obtutu occurrit, quod tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, sagitta in altum emissa exardescens, tractum flammae in coelo faciens, et tandem igni consumta, portendere debuerit: et *docuit* tamen mox *exitus.* Rem igitur, quae vere evenit, ante oculos habuit poëta. Sunt in ostento nonnulla, quae ad laetum, alia, quae ad tristem eventum ducant; unde *terrifici* vates v. 524. Plerumque, etsi parum probabiliter, incensas mox Troianorum naves respicere creditur prodigium. Male. Respexit haud dubie poëta ad bella Romanorum cum Siculis et Carthaginiensibus in Sicilia. Petiti ab his Romani armis, sed eorum opes consumtae bello, acceptis cladibus, ut nunc sagitta igni. Acestes, quippe qui urbem Siciliae Segestam tenebat, fata Siciliae nunc augurio denuntiare potest recte. Imitationes loci duae sunt: altera Statii VI, Theb. 938 sq. ubi Adrasti telum emissum per aërem redit, eiusque unius reditum in patriam declarat; altera Silii XVI, 614 — 628, ubi hasta

Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum obiicitur magnoque futurum
Augurio monstrum; docuit post exitus ingens;
Seraque terrifici cecinerunt omnina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque recessit
Consumta in ventos: coelo ceu saepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Adtonitis haesere animis, Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri. Nec maxumus omen
Abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis: quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro;
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori;
Quamvis solus avem coelo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.

emissa in medio campo fixa subito virescens Scipionis victorias ominatur. (Ceterum sagittae arundinem vi electrica concepisse ignem, noli dubitare. R.) — 523 Ambiguus est sensus pro temporis, quo vates cecinere, h. e. interpretati sunt, diversitate: aut enim vates, de rebus, quae post evenere, consulti, illud ostentum has ipsas res portendisse, docuere; aut vates iam tum, Aeneae aetate, interpretati sunt prodigium de evento aliquando futuro. *Exitus ingens* praeclare de evento magno ac mirabili. — 527. 528 *stellae cadentes*, ut vulgo dicuntur: v. sup. II, 663. ubi v. Not. Ge. I, 365 — 367 *refixa*, decidua, nam alias stellae dicuntur *fixae* esse. — 530 *nec omen Abnuit Aeneas:* igitur accepit tamquam laetum? certe quod ille putabat. cf. Serv. ad 524. 530. — 531 — 540 Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 615 sqq., ubi Nestor simili modo praemium extra ordinem fert. Ad *craterem* saltem cf. craterem Sidonium Od. o, 115 *impressum signis*, anaglyphum. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb. VI, 531 — 539. *Cisseus*, Thracum rex, cuius filia Hecuba, cf. inf. lib. X, 706. v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notae ad Apollon. p. 759. De eodem Homerus Il. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ovidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq. — 541 — 544 *praelato honori*, honori, quem alter ipsi praetulerat, praeripuerat. Aliter vulgari sermone dicitur al-

At pater Aeneas, nondum certamine misso;
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
Cornea bina ferunt praefixo hastilia ferro;
Pars levis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.

ter praelatus alteri honore. Nam ita alterius quoque honor praelatus eius honori. *bonus* cum dilectu h. l. positum, ut ἐσθλός. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco praemio donatur, Mnestheus. Haec mea ratio. At Serv. *donis*, h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Est, quod sup. 268. 259 *omnes donati ibant. Extremus*, Hippocoon, Hyrtaci filius.

545 — 547 Nunc ludus Troiae instituitur, a nobilibus pueris actus, saepe ab Augusto exhibitus. cf. Suet. Aug. 43 et Intpp. *certamine misso*, ut ἀγών, pro certantium ac spectantium turba dimissa. Sed et pedestri sermone fere sic; ut apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V. ad Div. 12. — *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo aevo adscivit Virgilius, quo nobilibus iuvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, ut I Od. 36, 8) cf. sup. v. 257 et infr. VIII, 515. — 550 *avo*, quippe in ludis in Anchisae honorem habitis. — 551 *circo*: v. sup. 289. — 553 — 556 Ornatum verborum vide in *lucent*, splendent, armis, phaleris, fulgent, pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra: *fulgent*, *vagantur* etc. *coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut inf. v. 673 intelligitur, ubi Ascanius *galeam ante pedes proiecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VII, 751 *Fronde super galeam et felici comtus oliva.* Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus haec caput ambiebat. *tonsa* autem *corona*, decerpta: ut Ge. III, 21. Proprie arbor tonsa, cui frondes decerptae: ut inf. 664 *tonsa oliva*, ubi conf. not. *in morem*, ex more huius ludicri. In Servianis post alia minus docta, subiectum paullo post: *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Baebius tamen Macer* (eius mentionem facit Servius etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit: a Caesare Augusto pueris, qui luserunt Troiam, donatas esse galeas et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere.* Poëtae igitur iudicium in his ad suam aetatem accommodandis declarant haec Macri verba. conf. Sueton. Octav. 43; unde

Tris equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies iuvenum, duxit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus; tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Earvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcer, Iulus
Sidonio est invectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris;
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes

in primis *torquem* v. 559 non sine consilio memoratum videas. — 558. 559 Ornato pro: torquem collo gestabant aureum. cf. inf. X, 137. 138 *auri obtorti*, torti; ut στρεπτός.

560 — 574 Pueri omnino fuere XXXVI, cum trinis ductoribus in tres turmas descripti; unaquaeque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Servius; saltem Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. *Liv.* I, 13. Sed ornavit poëta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. — 562 *magistris*, v. sup. v. 546. *paribus*, ut suum quaeque e trinis turma magistrum haberet. Fortasse ad turmas *maiorum puerorum* respexit. v. Sueton. Iul. 39; Octav. 53. *Parvus* hic *Priamus* Politae filius, Priami regis nepos. De *Polite* conf. Iliad. β, 791 et sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos.* Servius: *Polites — de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ab Aenea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* Paullo post in equis v. 565 — 567 argutantur Intpp. quia non adiectum est, praeter album colorem, quinam alius color fuerit. *albas maculas* in praecipua aliqua corporis parte declarari puta, in pedibus, quos poëtica ratione *primi vestigia pedis* dixit, et in fronte. Sunt, qui putent, Homerum Il. ψ, 453 poëtae ante oculos fuisse. — 568 Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. v. Serv. et ad eum Burm.: it. Heins. ad h. l. cf. vel. Suet. Octav. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, ut saepe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque temere illa adiecta: *pueroque puer dilectus Iulo*, ut iam tum coniunctionis inter Atiam et Iuliam gentem tanquam semina prima iacta essent. — 572 *Esse* e Graecismo abundat: δῶκε ξεινήϊον εἶναι, et al. *Sidonium equum*, dicere potuit etiam, qui ex Africa esset. Nam Phoenicios equos non memini narrari. — 573 *Cetera Trinacriis* Provido haec adiecta sunt. Poterat enim quaeri, unde Troianis classe advectis, in primis ea aetate, tot equi suppetierint. — 585 *paei-*

Dardanidae; veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Inpediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error.

dos. Servius: gloriae cupiditate sollicitos, ut III Ge. 106 *Corda pavor pulsans.* cf. Silius XVI, 431. 514. 579. Nec tamen iniucunda res, si puerilis aetatis ingenuam verecundiam commotumque sub certaminis ingressum animum exprimi putes. — 576 *veterumque*, senum, *παλαιῶν.* Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

580 sq. Hunc locum cum subiuncta comparatione e pulcherrimis esse puto vivida ad sensum rei ad eloquium difficilis repraesentatione. *pares* loco, ordine eodem, sup. v. 114; terni tamen, h. e. ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; aut terni quique incesserunt ita ut duodecim essent catervae, trium unaquaeque puerorum; mox iterum coeunt, *vocati*, a ducibus. *infesta tela tulere*, ut alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. — Mox v. 584 *adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi, h. e. obvii invicem sibi facti rursus deflectunt se et in novos gyros discurrunt. *alternis orbibus orbem Impediunt* praeclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. — In v. 585 dictio Lucretiana facile agnoscitur ex eius lib. II, 41 et 324 *belli simulacra ciere. sub armis*, ut saepe apud poetam, pro *armati.*

588 — 591 Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Daedali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter eius flexos legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba; quae Plinii animo obversata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12 s. 192, uti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112 — 115. *Creta in alta*, conf. mox lib. VI, 23, propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus caecis*, qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, aestimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *caeca tecta*

Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Inpediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, * luduntque per undas. *
Hunc morem, hos cursus, atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris quam cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma, et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.

dixit. Sunt viae utrinque pariete cinctae. Igitur *iter* dixit, *textum*, fabricatum, *parietibus*, inter duo parietes. *ancipitem dolum*, h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi*, procedendi, ut poëtis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*, h. e. notas viae et itineris, qua erat incedendum redituro. Ovid. l. c. Daedalus *turbatque notas, et lumina flexum Ducit in errorum variarum ambage viarum.* cf. inf. VI, 27 sq.

592 — 595 *vestigia impediunt*, cursus flexus implicant. *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Servius) *nando Carpathium Libycumve* sic (fortasse R.) legendum; *secant luduntque per undas*, videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia, etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. *luduntque per undas*, haud dubie melius esset sublatum: nam non esse profectum a Virgilio videtur, cum a praestantissimis codd. absit. Sumsit fortasse laciniae auctor ex Ovidio de delphinis III Met. 685 *Inque chori ludunt speciem, lascivaque iactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant;* et qui anteiit Apollon. lib. IV, 933 sqq.

596 — 603 *Hunc morem* — *Retulit*, innovavit, ut Servius, repetiit. *priscos Latinos* h. l. ut *antiqua Italia*, et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis; dum antiquum Latium et novum iuxta ponitur. — 599 Iungenda et explenda sic: *docuit Latinos celebrare* eo modo, *quo puer ipse* et Troiana iuventus ea celebraverant. Hinc *Albani* etc. — 601 *honorem*, ludum ab origine sua in Anchisae honorem institutum. — 602 Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat: *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhichum appellant, Troia vocatur*, poëta dixisse videtur exquisitius: et nunc honor ille, seu ludicrum, *Troia*, pueri autem *agmen Troianum* appellantur. Alii sic: *pueri*, *Troianum agmen*, Troianorum hoc puerorum agmen, *Troia* appellatur. At prius lenius.

604 sqq. Novum avertendi Troianos ab Italia consilium Iunonis, incensis navibus; ad ductum historiae etiam hoc, etsi variis modis fuit narratum. Sed

Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis;
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cita decurrit tramite virgo;
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes: Heu! tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! vox omnibus una;
Urbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi

poëtam decebat haec ad deae Troianis infestae machinationes referre. Quod Iridis ministerio utitur Iuno, Homeri exemplo facit. v. sup. ad IV, 694. Transitum a laetis ad tristia, ideoque delectationem ex rerum varietate, facile vel non monitus observes. *mutata novavit*, pro mutavit, ornate. Manil. IV, 580. *Scilicet in piscem sese Cytherea novavit.* Fortunae *perfidia ac fides* proprio aliquo modo tribuitur, qua tenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua. — 607 *adspirat eunti*, praeclare pro: volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Sup. IV, 223 Iupiter ad Mercurium; *Vade, age, nate, voca Zephyros et labere pennis.* Sunt enim modi volatum declarandi varii apud poëtas, in primis per alas. Tunc petitur res a vento, et modo volat aliquis una cum vento, modo aequat ventum, ut IV, 240. 1 Mercurium *talaria sublimem alis* volantem, *rapido pariter cum flamine portant*, modo *agit ventos et nubila tranat*, findit aërem, qua pervolat, et agit, movet ante se. — *multa movens* animo, volvens, machinata, ut sup. III, 34: X, 890. *necdum antiquum saturata dolorem*, ut sup. I, 25. I, 4 inf. 781. — 609 Ovidius Met. XI, 632 *et remeat per quos modo venerat arcus.* — 610 *cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611 — 617 *concursum*, v. sup. 106. 107. *desertos portus*, v. sup. 286. 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitariae in *acta*, ἀκτῇ, litore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Graecos quoque serior usus temperavit. Sed et illae *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes. cf. inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes*; et quod statim querelas subiungit: *heu tantum viae sibi Et tantum superesse maris.* — 617 *Urbem*, simpl. sedem.

618 — 622 *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Supra quoque de Venere I, 404 *pedes vestis defluxit ad imos Et vera incessu patuit dea:* cum *vestem deae* dixit, insederit animo poëtae species pallae, qua deae vestitae in signis artificum conspiciuntur. — Iris *fit Beroë*, ut Laodice ap. Hom. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum

Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit;
Fit Beroë, Tmarii coniunx longaeva Dorycli;
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Quum freta, quum terras omnis, tot inhospita saxa,
Sideraque emensae ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes.
Quid prohibet muros iacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates;
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces: Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor arae
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.

sive ad Beroën referas, parum interest. Hoc alterum melius; quatenus in feminae auctoritate nunc res posita; *nomen* tamen melius ad maritum referas; quem in Epiri finibus apud Dodonam, sub Tmaro monte habitasse puta. (In cod. medic. a prima manu est *Mari*, a secunda, *immari*, non, *tmarii*. Thracem h. l. potius toleres quam Epirotam. Beroë de Troia ut urbe patria, et amica Cassandra loquitur: ut maritus *Ismarius* aut *Marius* e Thracia, terra Troianis amica, oriundus, h. l. optime nominari possit. R.) *genus*, nobilitas h. l. ut sup. Ge. II, 240. *fuissent* pro *Cui fuerant*.

623 — 640 Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In v. 623 sq. sententia fere qualis sup. I, 94 sq. et III, 321 petita e loco communi, quo vitae in miseria exigendae mors praefertur. — 626 cf. lib. I, 755. 756. — 628 *Sidera.* Non dubito, quin terras diversis coeli plagis subiectas intellexerit poëta, post *freta*, *terras*, *saxa*, h. e. litora saxosa. Tum emensae *ferimur*, plenius quam: emensae sumus. Mox *mare magnum*, simpl. vastum, immensum. *volvimur undis*, agimur, iactamur, graviter pro navigamus. Ad v. 629 et 627. 628 cf. inf. VI, 59 — 61. Ad 630 vid. sup. v. 24. *iacere muros*, exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta iaci* dicuntur. — 634 *Hectoreos amnes*, exquisitius quam: Troianos, ut et alias. Ad sensum versus conf. lib. III, 349 sqq. scilicet, non continget, ut nova Troia alicubi nobis condatur? — 636 Somnium hoc praeclarum poëtae consilio et adcommodatum commentum. — 639 *tantis prodigiis*, rei per somnum tam

Haec memorans, prima infensum vi conripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. Adrectae mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non haec Rhoeteia, matres,
Est Dorycli coniunx; divini signa decoris,
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis,
Ambiguae, spectare ratis, miserum inter amorem
Praesentis terrae, fatisque vocantia regna:
Quum dea se paribus per coelum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero adtonitae monstris actaeque furore

manifeste monstratae. — *arae Neptuno.* Ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, ut in certamine navali adesset, unde arae adhuc titiones ardentes suppetebant. Quorsum autem arae quatuor? Servius: *quatuor, quia singuli duces navium* (vide supra 115), *qui certaverant, singulas posuerant — alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat se daturum* (sup. v. 233 sqq.). Adde Pompon. Sab.

641 — 652 Ornata oratio, utpote in re, quae mirationem facere debet. Est autem haec causa iusta ornandi, si id quaeritur, ut phantasma alte in mentem descendat. *connixa coruscat*, ornate pro connititur. — 647 sq. conf. sup. I, 402. Servius ad h. l. habet haec: *Non est dissuasio, ut quidam putant*, (scil. ne feminae Troianae credant hanc esse veram Beroën, neque ei fidem habeant) *sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.* Sed idem *spiritum* male de odore accipit. Nam ad dignitatem spectat, h. e. spiritus altus, magnus; sensus, adeoque gestus, et oris species, maiestatem habens et numen. — 651 *tali munere*, sacrificio et inferiarum caerimoniis tam sollemnibus, ut ipse poëta interpretatur: *nec meritos Anchisae inferret* (voc. proprio) *honores*, inferias.

654 — 658 *oculis malignis*, h. l. simpl. torvis, transversis, quales alias maligni animi signum esse solent. *miserum amorem*, magnum. *fatis vocantia regna*, ut *fata vocant*, *terrae vocant* sup. I, 610, ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis, vel ex fatorum ordine. *paribus*, pariter librati, *alis*, ut sup. IV, 252. Il. ε, 778. *secuit arcum*, ductum ex *τέμνειν ὁδὸν*, *θάλασσαν*, *ἀέρα*, petitum proprie ab agrorum sulcis; ut sit: fecit arcum lucidum evolando, *secuit viam*, *incessit per arcum.* Nam per arcum, tamquam tramitem, evolare debuit. cf. sup. 609. 610.

Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Coniiciunt. Furit inmissis Volcanus habenis
Transtra per et remos, et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus, et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miserae cives? non hostem, inimicaque castra
Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes proiecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
Ast illae diversa metu per litora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti lucisque, suosque
Mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;

660 *focis penetralibus*; focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant. opp. *arae* quatuor v. 639. — In v. 662 praeierat iam Lucret. V, 784 — 785 *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis*; (cf. ad VI, 1. R.) imitatus hoc Silius IV, 682. 683: adde XVII, 96. — (ex) *abiete puppes*, (ἐξ ἐλάτης pro νῆες εἰλάτιναι) *pictae*, vel colore inductae, ut ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam in puppi tutelam aut parasemon in prora pictum. *cuneos theatri* translate de campo, loco consessus; v. sup. 287 sqq. — 667 Ascanius, ut erat, cursum ad navale convertit. *turbata castra*, classem; v. sup. III, 519. *magistri* v. 546. 562. Ascanio autem egregie aliquae partes hac in re tribuuntur, cum ex personae dignitate, tum ex aetatis alacritate, tum sagaciter respectu Iuliae gentis. — Mox 674 *belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex II, 42. 324 pugna ludicra.

676 *diversa litora*, diversas litoris partes, ut toties alibi. *Piget lucis*, ut IV, 451 *taedet coeli convexa tueri*. *excussa pectore Iuno*, praeclare, furor a Iunone iniectus; ut *deus pectore accipi* dicitur. — 680 — 684 Ornati versus. *vires indomitas* ex Homerico ἀκάματον πῦρ. *udo sub robore*, sub materia desuper aquis iniectis irrigata, *vivit* (pulchre pro durat, ignem alit) *stuppa*,

Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc, pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Inplènturque super puppes; semiusta madescunt
Robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatae a peste carinae.
At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis nunc illuc pectore curas
Mutabat versans, Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
Magna deum, vel quae fatorum posceret ordo,
Isque his Aeneam solatus vocibus infit:

στύππη, qua coassatorum tignorum iuncturae stipatae sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, ut *ἀϋτμὴ* ap. Homer. *est*, consumit. — 688 *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu. — 691. 2 aut fulmine feri me; ne excidium hoc adspiciam. (*dextra*, qua fulmen iacit: rubens dicta ab Horat. I. Carm. 2, 2. R.) — 694 *sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti, v. c. Drakenb. ad Silium XII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poëta obvium illud apud Homerum aliosque: *οὐ κατὰ κόσμον*, h. e. *ἀμέτρως*. At Servius: *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. — Mox 696 *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt; hoc imbre *super*, desuper, implentur naves.

701. 702 Homericum: *διάνδιχα μερμήριξε*. Mox *capesseret* de consilio ac conatu capessendi, occupandi. — 704 — 708 Magni poëtae vim et indolem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicuius amici proficisci et ab Anchisae umbra, per somnum oblata Aeneae, approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautae persona utitur, cuius nomen non obscurum inter eos Troianos fuit, a quibus Romanae gentes originem repetebant. Fuit enim Nautica gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui

Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur;
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium et coniunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
Longaevosque senes, ac fessas aequore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et, his habeant terris, sine, moenia fessi;
Urbem adpellabunt permisso nomine Acestam.

Minervae Poliadis sacerdos Palladium secum Troia absportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393) et Servio ad h. l., qui Varronis de Familiis Troianis libros excitat. Hinc *Pallas* Nautem h. l. *docuit*, ut saepe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. *unum* quod plenius sic effertur: quem unum omnium maxime Pallas docuit. Nec novum hoc, quod Pallas vaticinandi artem impertitur. Habes exemplum in Tiresia apud Callim. H. in Lav. P. 123 sqq. Versus 706 lectio vix vera est, sive Nautes *haec responsa* sive *haec* Pallas dabat, subiicere solebat, Nautae *responsa*, quae is vaticinaretur, utrumque scabrum: praestabit tamen legere *Hic responsa dabat*. Ceterum et hic vatem habemus, qui non futura praedicit, verum monitu, hortatu, consilio, prudentia aliis adest; atque hoc fere est antiquiorum vatum ac prophetarum munus: in quo sane illi interdum ἐνθουσιῶντες eventus consiliorum, tamquam ipsi iam animo providentes, efferre solebant; ita ea, quae iudicii erant, pro praevisis ac praedictis haberi coeperunt. *Responsa* autem *dabat vel* super iis, *quae portenderet* — adeoque vel de prodigiis procurandis, vel de fatali rerum ordine monebat. (Fortasse loci integritas constabit, si versus *unum Tritonia* — *ordo* parenthesin constituunt; ita ut *Isque* orationem sic abruptam coniungat. *Haec* Pallas bene responsa i. e. consilia (vid. 728) dare dicitur, cum sit sapientiae dea, et oraculo delphico praesit, vid. Spanhem. ad Callim. Hy. in Pallad. 121. *Que* autem tali repetitioni inservire, constat. cf. Hotting. ad Cic. de Div. I, 30. Duker. ad Liv. 2, 42. R.)

710 *superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est*; cum notione tamen adiuncta virtutis et animi se deprimi adversis ac prosterni haud passi. — *divinae stirpis*; nam mater eum ex Crimiso flumine susceperat: v. sup. 38. 39. — 713 *superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiae. — 718 *Acesta*, nota urbs Egesta vel Aegesta, et vulgo Segesta dicta, quam poëta nunc ab Aenea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conscriptis, conditam narrat; v. mox v. 755 sq. nomine tamen, non ab Aenea, sed ab Acesta imposito.

Ad v. 720 cf. sup. 701. 702. De v. 721 sup. lib. II, 8. 9. Poëtis Nox iter per coelum faciens inde ab Occidente media nocte culmen coeli tenet, ut Sol medio die; prona inde versus Orientem delata; ubi orto sole ipsa evanescit, praeceps in Oce-

Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis;
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc coelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et coelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcerrima Nautes
Dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me inpia namque
Tartara habent, tristes umbrae; sed amoena piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, disces.
Iamque vale. Torquet medios Nox humida cursus;
Et me saevus equis Oriens adflavit anhelis.

anum. — 722 Quod non nisi Anchisae auctoritate inclinatur ad Nautae suasionem amplectendam Aeneas, id toti consilio condendae coloniae Troianae auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *facies* est εἴδωλον, simulacrum. *caelo delapsu*, dictum ad sensum nostrum, de iis, quae subito apparent; nam ipse Anchises in Elysiis agebat; ut ipse profitetur v. 733. 734. — 726 *Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι*. Iliad. β, 27: ω, 173. cf. sup. IV, 268. — 730 *Gens dura*, vid. inf. IX, 603 — 613. *aspera cultu*, quae cultu, h. e. vita aspera, fera, utitur. Sic ap. Horat. *feri cultus hominum recentum* dicti sunt. — 731 — 737 Huius ad inferos aditus prima semina iam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio iecerat. *Averna*, sc. stagna, iam ibidem vidimus v. 442 pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*. cf. Serv. Nunc autem intellige locum, vallem ad Avernum, in quo antrum est, per quod descensus ad inferos factus est. — 735 v. inf. VI, 243 sq. — 737 vid. ibid. 756 sqq. *moenia* ibid. 782. — 738 Nox ad altissimum mediumque coeli culmen evecta iam declivi via fertur. cf. v. 721. De v. 739 v. ad Ge. I, 250 ubi erat: *Nos ubi primus equis Oriens adflavit anhelis*. Sentit umbra primos Solis orientis accessus, diluculo adveniente. Umbras autem ac Manes lucem ac diem non ferre, omnium barbarorum superstitiosa opinione receptum est. Re itaque ad Solis cursum et equos revocata, sentit Umbra Solis equos appropinquantes et iam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus hoc frequens spectaculum esse debuit, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma urgens. cf. Ge. III, 111 — Il. φ, 380. *saevus*, qui lucis usum eripit umbris, quas sub

Dixerat: et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canae penetralia Vestae,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
  Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iovis imperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec iussa recusat Acestes.
Transscribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentisque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.

ortum diei ad inferos redire fas est. — 740 ut sup. II, 791 sq. *tenuesque recessit in auras.* — 744. 745 Etiam haec ornate: Penatibus ac Vestae mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisae umbra accipiunt, quandoquidem patrum animae pro Laribus habitae sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat, quod *Pergameum Larem* dixit. Alii ipsam Vestam intelligunt; quod durum est; nec Vestam per Larem declarari, aut inter Lares referri vidi. Malim de Penatibus accipere, qui pro Laribus Troiae omnino haberi, atque ita a poëta appellari, poterant. cf. similem locum sup. III, 148 sq. 176. 177. Adde II, 293 sq. Et Lares ac Penates inter se permutari sollenne est. *penetralia Vestae* pro Vesta dixit, quae intima aedium parte velata et ab hominum adspectu intacta servabatur. Aeneam itaque cogita ad hoc aedium penetrale conversum sacra fecisse. *cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, ut I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui iam ante Iovis pueri regnum coelum tenuerunt, una est. Res ex theogoniis nota. Quod poëta *thuris* usum heroicis temporibus tribuit, in eo suis magis temporibus quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur.*

746 — 778 Exsequitur meditata Aeneas, arcessito Acesta: conditur nova urbs in Sicilia et paratur discessus. — 750. 751 Ornati versus dilectu verborum. *Transscribere Romani*, ait Servius, *moris verbum est*: *transscripti enim in colonias ducebantur.* Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in novam civitatem transscribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnae laudis egentes*, non desiderantes aut appetentes, non gloriae cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo aerumnarum et laborum experte, contentos. — 752 — 754 *Ipsi*, socii reficiunt classem. *reponunt* h. l. renovant, cum integris permutant. *sed bello*, vim orationi addit inversio, *sed tales, quibus sit ad bellum virtus vivida.*

Interea Aeneas urbem designat aratro;
Sortitusque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos; placidi straverunt aequora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Conplexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volant, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestae.

755. 756. Supra I, 423 sqq. Aeneas sortito distribuit locum aedibus futuris. *hoc Ilium et haec loca Troiam*, non ut hoc nomine appellaverit; sed recordatione et repraesentatione ad animum veteris Troiae, cum novam coloniam conderet, hanc pro Troia et Ilio esse vult, atque ad formam eius describit et partitur. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditae sup. III, 300 sq. — 757. 758 *regno*, nova regni sui accessione, nova urbe. *indicit forum. forum* cum senatu iunctum haud dubie ad iudicia spectat. Aeneas iudicia constituit, rem iudiciariam describit, tum *patribus, vocatis*, senatu lecto atque convocato, *dat iura*, ad Senatum fert de novis legibus scribendis. sup. I, 426 *Iura magistratumque legunt sanctumque senatum;* qui versus fortasse ex hoc nostro coaluit.

759 — 761 Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Troianos conditores refertur. Anchisae autem, tamquam heroi, Flamen cum luco sacro constituitur, *tumulo Anchiseo:* qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον, lucus est τὸ τέμενος. *Veneri Idaliae*, v. I, 680. 1. *Placidi-venti.* communior ap. poëtas quietum maris ex tempestate describendi ratio: altera in saevorum ventorum cessatione, quae tempestatem sedat, cernitur, ut ap. Soph. Aj. 675 ubi Schäfer. cum Lobeckio compares. R.

762 — 764 Intellige, consecrando Anchisae sacello per novem dies fuisse sacra facta: in *aris factus honos.* Supra v. 104 luctu per novem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi, v. ib. Ab hoc Aeneae parentali sacro Romani repetierunt inferiarum ritum, v. Ovid. Fast. II, 543 sq. — *auster abspirans creber* primitiva vi, increscens. *crebrescunt optatae aurae* sup. III, 530. Ad totum locum cf. Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq.

767 — 769 Egregie ad humani animi levitatem et inconstantiam! *nomen*, ut ne auditu quidem tolerabile esset. *fugae laborem*, *fuga*, ut saepe, pro erroribus, ex usu φυγῆς, itineris. Mox *lacrimans* bene ex per-

Tris Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Caedere deinde iubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore questus:
Iunonis gravis ira, nec exsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Iovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec poenam traxe per omnem
Reliquias; Troiae cineres atque ossa peremtae

sona pii Aeneae. *Consanguineus* autem est eiusdem gentis.

672 *Eryci*, tamquam heroi. v. sup. 392. 402. 412 sqq. *Tempestatibus.* Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. cf. supra III, 120. — 773 λύσασθαι τὰ πείσματα v. c. Orphic. 1239 et al. sup. III, 639. *funem*, quo naves ad litus religatae, ancorae loco, heroum tempore. 667 *ex ordine*, simpliciter pro: deinceps, καθεξῆς, ἐφεξῆς. Ge. III, 341. IV, 507 et inf. VII, 139; ut priore re expedita continuo ad alteram progressi sint. — 774—778 Sollennis sacrificandi mos pro secunda navigatione. Praeivit Apollon. IV, 1595 sqq. *tonsae olivae*, ut sup. 556 *tonsa corona.* ornat epitheton; nam, ut corona fiat, frondes oleae decerpi, easque tonderi necesse est. Servius et hic nimia cum subtilitate *comtam*, *minutis frondibus*, interpretatur. *Porricit* vidimus iam sup. v. 238, vocab. sacrum ac proprium. Ceterum de sacro in discessu navigantium locus hic classicus est.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris: secundo vento Cumas deferuntur Troiani; id poëta ornat deorum interventibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis indiget, quo minus alias intelligi potuisset, cur Iuno nullam novam nunc moram accessui in Italiam iniecerit.

780 *effundit pectore questus.* Enniana formula. *Quam nec*; Iunonis, quam *nec*, et quae non *quiescit.* Iunctura durior, quam in pedestri oratione vix ferres, hic epicam gravitatem habet. — 783 *pietas*, sc. Aeneae in illa placanda, v. c. sup. III, 547. — *fatisve infracta quiescit*, ornate, pro: infringitur, flectitur, cum videat, fata a se interverti non posse. cf. XII, 793 sqq. ubi v. 800 est *inflectere.* — 785 *urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse. *Reliquias*, Troianos urbe capta superstites, *traxe per omnes poenas*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, iactasse; ut duci, agi, trahi, per ultima, per cuncta supplicia aliquis dicitur. (Graecos imitantur et hic poëtae Romani. Sic Eurip. Iph. I. 983 διὰ πόνων τ'

Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo
Miscuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi: liceat Laurentem adtingere Thybrim:
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis; merui quoque. Saepe furores
Conpressi et rabiem tantam coelique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Aeneae mihi cura tui. Quum Troia Achilles
Exanimata sequens inpingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congressum Aenean, nec dis nec viribus aequis,
Nube cava rapui: cuperem quum vertere ab imo

ἄγει, malis afficit. cf. Schneideri Lexic. graecogerm. s. v. *Διά*. R.) *Troiae cineres atque ossa peremtae Insequitur* graviter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. — 788 *causas* sup. I, 8. sqq.: X, 62 sqq. 89 sq.: XII, 791 sqq.

789 — 792 v. sup. I, 50 sqq. *molem*, h. e. (onus, periculum ideoque h. l.) tempestatem, et *miscuit*, v. ibid. v. 133. 134 *Iam coelum terramque* etc. *in regnis tuis*, v. ibid. 138 sq. — 793 — 795 *Per scelus*, in scelus actis, pro vulgari: ad scelus adactis. (graece, δι' ὕβρεως μολοῦσαι, ἀγόμεναι, i. e. sceleste. R.) *ignotae* simpl. in aliena terra, respectu Italiae, quo tendebant. Mox *Laurens Thybris*, docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela per undas*, adiectum *tibi*, graeco more, per te, σοὶ pro διὰ σὲ, tua opera, quantum per te licet.

800 — 802 Fas omnino est, to confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, *Ποντίαν*, *Ἀναδυομένην*, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum servata, sed a sequioribus miros in modos interpretatione variata. *Saepe.* Atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burmannus, saepe hoc fieri, a poëta tamen praetermitti potuisse. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

803 — 811 Respicit Iliad. υ, pugnam Achillis cum Aenea v. 79 sqq. 168 sqq., quem subducit victoris manibus Neptunus v. 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugna evocato caedes

Structa meis manibus periurae moenia Troiae:
Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus adcepet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta deae permulsit pectora dictis:
Iungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnis effundit habenas;
Caeruleo per summa levis volat aequora curru.
Subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur aequor aquis; fugiunt vasto aethere nimbi.
Tum variae comitum facies; inmania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis;

et fuga Troianorum fit versus urbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; unde pugna Achillis cum ipso Scamandro Il. φ. — *impingeret agmina muris* fortasse ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28, cf. Il, φ, 294. 295 *gementque repleti Amnes etc.* v. Iliad. φ, 7 sqq. 218—220. *amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois, ibid. v. 307 sqq. — *nube cava* v. Il. υ, 320 sqq. *cuperem quum* etc. ut fuit Neptunus inter infesta Troiae numina. v. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Aen. I, 610 sq.) Causam irae enarrat idem φ, 446 sqq.; unde h. l. *periurae*, a periuro Laomedonte, mercedem propter muros exstructos ab eo ex condicto exactam negante.

813 *portus Averni*, Cumas, ideoque Italiam accedet. lib. VI, *Unus*, Palinurus; cf. mox v. 833 sq. et VI, 337 sq.; quod episodium nunc praestruit; idem *unum caput* v. sq. Male Serv. hoc ad Misenum refert; qui nec in navigatione periit, sed accessu iam ad Cumanum litus facto.

816 sqq. Qui sequitur locus, exornatissimus est, exemplo haud dubie in priore parte Homeri Il. ν, 123 sqq., qui tamen plus sublimitatis habet, in ceteris alterius Graeci poëtae expressus: quod doctrina mythica arguit. Invecto autem per aequor deo, mare placatur sensu praesentiae numinis. *auro*, iugo aureo. *feris* pro equis, ut II, 51. — Ad v. 819 sq. cf. sup. I, 147. 154. 155. 156. — v. 822 *Tum variae comitum facies*, exquisitius quam: comites varia facie et adspectu; nam *cete*, belluae marinae, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente Odyss. γ, 448 sqq.: Ge. IV, 430 sqq. — 823. 824 Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*, cf. sup. v. 240. 241 et Ge. I, 436. — *Glauci chorus* ut *Phorci chorus* sup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4, s. 7, qui hunc locum in animo habuisse videtur. — *senior*, ut omnes omnino dii marini; quod docent theogoniae, a rudibus ingeniis ad sensum exputatis rationibus inventae, quibus rerum, h. e. terraquei globi, ortus ex aqua ducebatur. *Inous Palaemon*, Melicerta Inus f. Ge. I, 437 est, *Inoo Melicertae*. *Phorci exercitus*; deos marinos intelligo, propter laudatum modo v. 240 huius libri.

Laeva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesaee, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
His patris Aeneae suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem; iubet ocius omnis
Adtolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt sua flamina classem.

Alioqui ad phocas et belluas marinas referam; v. Val. Fl. III, 727. — 825. 826 conf. Ge. IV, 338 sqq., unde v. 826 huc translatus. *Melite*, ap. Homer. Il. σ, 42 et Hesiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Panope* conf. sup. ad v. 240. Forsan in hoc recensu deorum marinorum, Aeschyli *Γλαῦκος Πόντιος* Maronis doctrinam instruxerat. Ipsum autem phantasma deorum marinorum et monstrorum circa navem ludentium petitum est ex Apollon. IV, 930 sq., ubi navem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.

827 Potest obscurum esse, cum v. 777. 778 iam vento secundo navigaverint, quid nunc novae rei consequutum sit, inprimis cum Neptuni per mare invectio tranquillum mare et serenum coelum effecisse narrata sit v. 820. 821. Nihil puto aliud v. 829 sqq. declarari, quam in summa maris coelique tranquillitate ventum iam ante secundum increbuisse, quo facto solis velis navigasse Troianos, remisque otium fecisse. Itaque in omnibus navibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur. — *intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 constat, ubi Iuno videt *Pallada velifero quaerentem brachia malo*: de antenna; et duplicem poëtarum esse in his verbis structuram: *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, satis notum est. — 830 *Una omnes fecere pedem*. Copiosis virorum doctorum ad h. l. et ad Catullum, Lucianum, et al. disputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris est observatio, et satis constat, *pedes* nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, forsan et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; ut vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti illa vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis; ut et ap. Apollon. II, 932 velum *ἐς πόδας ἀμφοτέρους* intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset, vel modo a dextra modo a sinistra spiraret, *uno pede* seu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21.; Plin. II, 47 s. 48. *Facere* autem *pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. κ. 32: *Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων*, quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Aeoli beneficio naviget; vid. ibid. v. 25 sqq. (cf. Schneideri Lexic. graeco-germ. s. v. *Πούς*. R.) Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa quae declarandi causa adiecta: *pariterque*, nunc *sinistros nunc dextros solvere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *una ardua torquent Cornua* (antennarum, ut III, 549) *detorquentque*. Sic venti *sui*, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi

Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere iussi.
Iamque fere mediam coeli nox humida metam
Contigerat: placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae:
Quum levis aetheriis delabsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae; datur hora quieti.
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim fallacibus austris,
Et coeli toties deceptus fraude seneri?
Talia dicta dabat, clavumque adfixus et haerens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat,

flare incipiunt, secundum v. 844: *Aequatae spirant aurae.*

833 De *Palinuro*, Iasi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. *agmen*, ut poëta, de classe, quam ducit Palinurus. *ad hunc*, ad huius imperium. — Mox v. 835 v. ad lib. II, 8. 9. Noctem deam in *meta*, summa, celsissima parte, in vertice coeli, constitutam esse puta, quippe curru vectam: unde eius progressus est ad alteram coeli oram, ut in circo currus circa metam flexus tendit altera circi parte ad carceres. — 838 sq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum. — 840 *tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia loca. *Phorbantem* fortasse ex Iliad. ξ, 490. petiit poëta. — 844. 845 *Aequatae aurae* opp. *vento obliquo*. v. sup. ad v. 830. Sic IV, 587 *aequatis classem procedere velis. furari* exquisitius quam subtrahere, subducere, κλέπτειν. 847 sq. Comparant Lucret. II, 556—559. *vix adtollens lumina.* Bona Servii nota: „*numinis praesentia praegravatus. nam et sequens eius oratio turbata est; quod et semiplenae indicant elocutiones*". Recte utique. *Mene iubes ignorare?* (pro vulgari: nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum, h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, infido ingenio, et repente mobili. Sane hunc vocis usum ita paullo insolentiorem videri non nego. Malim ipsam hanc maris insolitam tranquillitatem, subdolam tamen et insidiosam, per *monstrum* declaratam putare. *quid enim* male Serv. quidni? cur non? sed h. e. est *quomodo vero:* ut toties *enim*, τί γὰρ; pro: nullo modo — *et coeli* h. e. et quidem, qui toties deceptus sim coeli serenitate me fallente. — Mox 852 ex Odyss. γ, 281 translatus

Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et super incumbens, cum puppis parte revolsa,
Cumque gubernaclo, liquidas proiecit in undas
Praecipitem, ac socios nequidquam saepe vocantem.
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius aequore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficilis quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium coelo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena.

est, unde de Phrontide Palinurus adumbratus est.

854 Somnus opprimit Palinurum obluctantem; ita ille obdormiscit. *ramum* proprie accipito, cf. Apollon. IV, 156. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355. 356. 357, et poterat in id phantasma facile incidere poëtae ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, fortasse ab noctis aëre roscido ducta. conf. sup. ad I, 691. 692: III, 511. Aspersione aquae Lethaeae *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poëtis dicitur, qui resistit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia; Ge. IV, 496 de morte: *conditque natantia lumina somnus.* — 857 — 861 *Vix laxaverat — et proiecit*, poëtica structura, ab Homero petita, pro *cum* proiecit (scil. Somnus Palinurum et mox 861 avolavit.) — *cum puppis parte*, bene Servius: „pro oeconomia, ut triduo natare potuerit.“ v. VI, 349 sq. — Mox 863 *interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant.

864 — 866 Notus Homeri locus Odyss. *μ*, 39 sqq. 166 sq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 sqq. et Orph. Arg. 1268 sqq. Teneant adolescentes, non longe a Capreis in Sinu Paestano tres esse Sirenum petras, νήσους Σειρηνούσας, adversus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; Sirenes autem, puellaris formae speciem referentes, esse cultas templo et sacro in ipso promontorio. — 866 *adsiduo sale*, assiduo fluctuum allisu. — 870. 871 Aeneae verba sunt. vid. VI, v. 1. — *serenum* h. l. etiam de pelago: nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit: *coelo sereno pelagoque placido.*

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER SEXTUS

ARGUMENTUM

Cumas advectus Aeneas, antrum Sibyllae petit; peractoque de more sacrificio, Phoebi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula et futuri belli eventum discit 1 — 160. *Miseni cadaver in litore inventum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit* — 235. *Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce per Averni fauces ad inferos tendit* — 336. *Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit, eumque una in ulteriorem ripam traiicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur* — 383. *Post haec Stygem traiectus Aeneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium, eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant* — 449. *Ibi Elisam conspicatus cum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum eius effugit* — 476: *inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque eius indignum modum ab ipso edocetur* — 534. *Relicto deinde ad laevam Tartaro, sceleratorumque poenas a Sibylla edoctus* — 627, *ad Ditis ipsius moenia contendit, aureumque ramum in ipso regiae limine defigit* — 636. *Post haec ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musaeo*

ad patrem suum perducitur — 678. *Ibi Anchises Aeneam animarum originem, purgationem et consummationem edocet, Albanorum Romanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Iulii Caesaris et Augusti laudes descendit* — 860; *Marcellumque Octaviae filium, immatura morte ereptum, miris in coelum laudibus effert* — 888. *Inde per eburneam portam ad Superos egressus, socios revisit, relictisque Cumis Caietam petit.*

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Aeneidis summa alienum, paulloque longius petitum esse et, in magna suavitate, tamen narrationis et, quam illa habeat, delectationis cursum sistere, impetum inhibere, Homius censebat. Hoc vero est poëtam in ordinem cogere, ad annalium formulam revocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poëtae epici artes, cum in una actione detexenda carmen epicum coerceatur, ut, variandae narrationis depellendique fastidii causa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendere possit et debeat. Animadvertendum porro est, primum Aeneae ad Italiam aditum hac narratione dignitatis et maiestatis religiosae vim et honorem accipere; nec alienum ab Aeneidis argumento posteritatis recensum haberi posse, inprimis ex Romanorum, quibus Aeneidem condebat poëta, animis et iudiciis. Videntur autem, Homeri in Odyssea exemplo, Necyiae a multis passim poëtis epicis fuisse frequentatae; hae enim narrationes magnam debent habere vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit praeterea Virgilius, pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingrederentur, in alio loco degentibus, commode uti posse, ut Aeneae posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret, aut eius exspectationem faceret, antecessit. Annon meminimus, ab Anchisae umbra hunc descensum filio fuisse mandato et monitu iniunctum (lib. V, 731 sqq.)? Et aditum ad Sibyllam multo ante iam Heleni monitu lib. III, 441 sqq.? Cum autem totum poëma et dignitatis epicae plurimum et gratiae ac delectationis ex vaticiniis habeat, quae, ut alio loco (Disq. II. *de rerum* in Aen. tract. invent. §. 6. p. 316) observatum, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt, praeparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus et res mox in Latio eventum habituras, primum Sibyllae responso, 84 — 97, tum Anchisae oratione et recensu animarum, quae progenies Aeneae esset futura.

1 — 8 Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum — Novum clavum

Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et litora curvae
Praetexunt puppes; iuvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, silvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
Antrum inmane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.

ei, quem Palinurus in mare praeceps secum avellerat (sup. V, 858. 859), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est *classi immisit habenas;* verum excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis Aeneas. Nota metaphora ab aurigatione, ut sup. V, 662 de flamma vidimus: *furit inmissis Volcanus habenis.* 1—2. *Euboicis Cumarum oris*, ad litus Cumanum. Liv. VIII, 22 *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* v. Cluver. Ital. ant. lib. IV, p. 1102. De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V p. 243. Urbis origines antecessisse videntur colonias Ionicas et Aeolicas, v. Vellei. Paterc. I, 4. A seriore certe tempore Cumas, a Chalcidensibus conditas, ad Aeneae aetatem retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. 3. (*Obvertunt — proras*: puppis quippe litori obversa, ibi enim gubernaculum fuit (cf. Grotius et Elsner ad Act. Apost. 27, 40) et remis inhibitis puppis appellitur. Remiges proram post se habebant (Plut. Vol. XIV, p. 199. Hutten.): quare plerumque puppi appellebatur, inprimis tempore heroico: prora in mare spectabat, ut facilior esset abitus. Plura sunt petenda e Gronov. Obss. IV, 26, cui Hemsterhus. ad Lucian. I. p. 239 sq. bip. aliique assensi sunt, cf. III, 549. R.) *denti tenaci.* sup. I, 169 *unco non adligat ancora morsu.* *fundabat* exquisitius quam: firmabat, tenebat. — 6. 7. cf. Aen. I, 174 sqq. et Ge. I, 135. *σπέρμα φλογὸς* ap. Homer. *pars densa ferarum Tecta rapit, silvas.* Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat, nihil potest ieiunius dici grandibus istis et turgidis verbis: *densa ferarum tecta.* Igitur poëta necessario ita accepit: *rapit* cursu, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquae investigent, vel ferarum praedam ad epulas exquirant, ut lib. I, 192 sqq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *aequora rapere* navis. Ita eadem est sententia, quae infra v. 179: Itur *in antiquam silvam,* stabula alta ferarum.

9 — 12 Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit in monte ad Cumas, et inde ad subiacens Sibyllae antrum *tendit* Aeneas. Id autem facit ex Heleni (III, 441 sqq.) et umbrae Anchisae monitu V, 731 sqq. — *arces*; erat templum in montium iugis; hinc *Apollo altus* et *praesidet* templum et urbem tuens, πολιοῦχος. Porro *Sibylla horrenda* dicitur, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. cf. VII, 172. *mentem animumque* Homerico more κατὰ φρένα καὶ κατ'

Iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Praepetibus pennis ausus se credere coelo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus letum Androgeï; tum pendere poenas

θυμόν: *inspirat*, indit ei, *mentem magnam*, commotam et ἐνθουσιῶσαν, aut, quod malim, *magnam* eius mentem afflat, incitat, movet, *inspirat* — 13 Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur ex more vetere. *Hecatae* autem ille lucus cum toto Averno sacer, vel, ut loquuntur alii, Proserpinae.

14 — 19 Apparet fuisse famam antiquam, templum Apollinis Cumanum a Daedalo esse exstructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud eos mirae vel praeclarae artis erat, ad Daedalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Horum igitur populorum ars aedificandi et sculpendi originem suam e Creta habuisse videtur. Communis saltem narratio est, Daedalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poëta, aliam famam sequutus, Daedalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Praeclare Servius: *Daedalus vero primum Sardiniam, ut dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas; et, templo Apollini condito, sacratisque ei alis in foribus, haec universa pinxit.* Ceterum totum, qui sequitur, locum copiosius persequutus est Silius XII, 89 — 103. Ornamenta ibi comparent studiosi. — v. 15. Horat. I Od. 3, 34: *Expertus vacuum Daedalus aëra Pennis non homini datis.* Verba ex antiquiore sermone poëtico servata. Cic. de Divin. I, 47 ex Mario suo: *Hanc ubi praepetibus pennis lapsuque volantem Conspexit*, conf. sup. V, 254. *Praepes*, celer, velox. — 16 *ad Arctos*: cf. Ge. I, 245. 246. Sive ex Creta, sive ex Sicilia, sive ex Sardinia, ut modo e Sallustio traditum vidimus, profugus, Daedalus volatu versus septentrionalem plagam contendit, dum Cumas advolavit. Est tamen, quod haud neges, valde tumidum hoc, *gelidas enavit ad Arctos*, si non nisi de tali itinere accipitur. Enimvero longius olim Daedali errores fuere narrationibus producti, ita ut etiam remotiores septentrionales plagas adiisse ferretur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. *enavit* (respexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), usitata illa metaphora inter volatum et navigationem. conf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. I, 301. — *Chalcidica arce*, v. ad v. 2. — *levis*, ornat epitheton volantem. — *sacravit* tamquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant servati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest.

20 sqq. Possunt haec, si paullo severius agas, a re aliena videri, et videtur poëta argumenti, a multis Graecis poëtis tractati, quorum et fuere *Theseides*, dulcedine et copia ab-

Cecropidae iussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna:
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor tauri subpostaque furto
Pasiphaë, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,

reptus esse. Sed observa, quam callide narrationem in sculpturae argumentum mutaverit, et ad hoc cognoscendum otium fecerit Aeneae, praemisso Achate ad arcessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, h. l. ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare solebat. cf. Ge. III, 26 — 29. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. VII, 456 sqq. et VIII, 153 sqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 76 sqq. Apollod. III, 15, 7 et Obss. p. 344 sqq. — *septena corpora natorum*, pro: natos, elegantius, ut saepe. Argutantur in numero Interpretes. Cum pueri septem septemque puellae mitterentur, quidni alterutrum tantum poni potuit? *stat*, adstat, *urna*, graphice hoc ad sortitionem eorum, qui quotannis mittendi erant, declarandam. A v. 20 — 22 in alterius forium valvis expressas puta Athenas, Androgei necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Daedalum. Porro poëta servat morem veterum anaglyphorum, quae plura argumenta deinceps posita cumulabant; nam de unitate argumenti parum solliciti erant antiquiores. Sunt tamen h. l. res inter se cognatae et ad eundem historiarum ordinem spectantes. — 23 *Gnosia tellus* ut *Gnosia regna* III, 115 *elata mari*, perpetuum insularum epitheton, *alta*, quod alibi vidimus (cf. sup. V, 588). *respondet*, in alteris valvis ex adversa, opposita, parte expressa est. *crudelis* amor, violentus, ut alias *saevus*, h. e. magnus, nimius. *supposta furto* pro supposita tauro adultero, per furtum: κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musaei formula. Nolim tamen putare ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse; sed Pasiphaen v. c. demulcentem taurum: cf. anaglyphum ap. Winckelm. *Mon. ined. tab.* 94. — *inest*, tamquam pars argumenti erat expressa. *Veneris monumenta nefandae*, partus nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cuius interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Simplicissimum est statuere, ex noto Cretae, Siciliae et Italiae, emblemate ductam eam esse, quod figuram tauri cum capite viri barbati exhibet; sive id patrii fluvii symbolum sit, id quod probabilius, sive, quod alii putant, Bacchi seu Ebonis, h. e. Solis. Sunt quoque qui ad arationem et fertilitatem agrorum referant. Adhuc sub indice lis est, cf. Obss. ad Apollod. p. 217. — 27 Labyrinthus Daedali opus in Pasipha-

Caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro,
Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
Adforet, atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
Nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentis.
Talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
Iussa viri). Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.

ës gratiam susceptum, ut Minotaurus in eo absconderetur. Sic Ovid. VIII Met. 157. Hygin. f. 40 Apollod. III, 1, 4. 15, 8. Apud Homerum Daedalus in Ariadnae gratiam chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur II, σ, 595 sqq., quem locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq., quem confer. At nunc in *reginae*, regis Minois filiae, Ariadnae, gratiam Daedalus Theseo iter per Labyrinthum filo monstravit, quod inventum alii poëtae ad Ariadnae sollertiam referunt. *doli* et *ambages*, flexus viae et errores Labyrinthi. Hos *resolvit*, reditu et egressu monstrato. *caeca*, etiam h. l. obscura, ambigua, δυςνόητα. regit ille glomere iter incertum. Versuum 30—33 de Icaro suavitatem et vim facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. Verba Ausonius imitatus est in Mosella v. 300 sq. — *Quin protenus.* *Καὶ μὴν καὶ*, et vero sane reliqua quoque signa perlustrassent omnia per synizesin efferas *omnia.* — Mox v. 38 *grege de intacto*, grege boum iugo intactorum; Ge. IV, 540 *intacta totidem cervice iuvencas.* Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur.

42 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox urbi pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur, *antrum Sibyllae*, in latere eius montis excisum, non longe ab eo loco abesse poterat. Ad hoc iam ex Apollinis templo abducit Sibylla Aeneam. Fallunt viros doctos *alta templa*, quae nunc non sunt Apollinis aedes, sed antrum Sibyllae, μαντεῖον. — 42 *Euboicae rupis*, montium Cumanorum, v. ad v. 2, in quibus est antrum. Ornate dixit *latus montis excisum* esse *in antrum ingens.* — *aditus*, puta, subterranei meatus, σύριγγες, ut in Aegypto appellabantur. Ubi itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infinitos hos canaliculos seu spiramina et exitus; quae res ad religiosum horrorum valde accommodata esse debuit. —

Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus! Cui talia fanti
Ante fores subito non voltus, non color unus,
Non comtae mansere comae; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; maiorque videri,
Nec mortale sonans; adflata est numine quando
Iam propriore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
Adtonitae magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentis, praetentaque Syrtibus arva;

45 Tempus ad oraculum precibus poscendum, ut ex v. 51 apparet. Sentit Sibylla statim in aditu antri dei afflatum. — Locus de furore vatum egregius. *Non comtae mansere comae:* atqui erant illae resolutae, ut in sacris mos erat; igitur nunc factae sunt horrentes, cf. Seneca Agam. 712. 713; seu *iactatae*, ut Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208. 209 imitatione. *maiorque videri*, *μείζων εἰσιδεῖν*, ut solent maiora visu esse, quae sensus animumque miratione percellunt. Natum ex hoc ipso naturali sensu phantasma poëticum, ut dii, si hominibus, in primis ad terrorem, appareant, maiores maioresque fieri dicantur. *nec mortale sonans.* v. V, 649: I, 328; h. e. divinum quid. *cessas in vota*, ad vota, exquisitius dictum, quam: cessas facere vota? quin fac vota. — 52 *enim*; *τί γάρ*; ut alias, pro: vero, enim vero. intell. nisi vota feceris. — 53 *attonitae magna ora domus*, interioris maioris antri, tamquam adyti, fores. *attonitae*; ut rei inanima[illegible]e tribuatur sensus idem, qui eorum est, qui repente revelli fores audiunt. Nec tamen male Serv.: facientis attonitos, stupendae. Videtur autem antiqua religio fores templorum nonnunquam ita machinis instruxisse, ut nulla hominum opera aperiri viderentur; in primis in r oraculis. Eo spectabat nota Serviana, cuius fragmentum habemus: *Trahit hoc de Matris Deum templo, quod non manu, sed precibus, aperiebatur.* — 56 — 62 Semper a Troianorum partibus stat Apollo in Homero. — 57 Fundus Il. χ, 359. verum copiosius haec exsequuti erant poëtae cyclici, primo loco Arctinus in Aethiopide; nunc Quintus lib. III, pr. Veneris et Apollinis precibus id dedisse Iovem, praeclare exponit Horat. IV, 6, 21. — 58 — 60 omnia in maius aucta. pro Poenis *Massylos*, vicinos, et *Syrtes*, Africae adiacentem oram. — 59 *penitus repostas gentes*, positas, habitantes in Africa interiore. Silius III, 325 *nec non totus adest vesper, populique reposti: Cantaber ante omnes.* — *praetenta*, ut III, 692 *Sicanio praetenta sinu insula.* —

Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates,
Praescia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantisque deos agitataque numina Troiae.
Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
Instituam, festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
Hic ego namque tuas sortis arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.

61 *Italiae fugientis*, v. sup. V, 629. (Vid. etiam Not. ad IV, 346. Add. III, 496. R.) — 62 *Troiana fortuna*, adversa sc. — Mox 64 dii Troianis infesti apud Homerum memorantur; in his Iuno, Minerva, Neptunus. *obstitit*, invisa fuit, quae consiliis nostris obsistunt, repugnant, ea invisa sunt, *ἀποθύμια*. — 65 — 68 Vide v. 84 sqq. *Da*, fac, effice, ut passim, v. c. XII, 97. Tribuit autem superstitio hoc vatibus, ut, quae praedicunt, videantur ipsi quasi efficere et pro arbitrio constituere; unde etiam cum obiurgatione ab iis postulatum videmus, in ipsis sacris nostris, ut laetiora vaticinentur. Iam pro *nos considere* quam graviter ista dicta sunt v. 67. 68! *da Latio considere Teucros* — *Troiae*. — 69 — 74 Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Aeneas ex posterorum persona vota faciat, iam Servius notavit; conf. Sueton. Octav. 29. Ex Virgilii verbis vix aliter iudices, quam cum Apolline Dianae quoque sorori fuisse id consecratum; ut in ludis saecularibus aliisque sacris consociatae fuere utriusque dei religiones. Ex Propert. I, 31, 15 apparet, Apollinis signum in eo templo medium inter Latonam et Dianam stetisse. *festos dies*, ludos Apollinares ab Augusto institutos. — 71 — 73 libros Sibyllinos et XV viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi, ut ex Suetonio notum Octav. 31, et Tibullo II, 5, 1 *Phoebe fave, novus ingreditur tua templa sacerdos*, Quindecemvir Messala; haec igitur sunt *penetralia*. Neque Ovidius intelligendus aliter, etsi rem ita effert, quasi templum et sacra habuerit Sibylla, Met. XIV, 128 *Templa tibi statuam, tribuam tibi turis honorem*. — 74 — 76 Exsequitur Aeneas Heleni praeceptum, sup. III, 443. 444 et 457 *Ipsa canat*. nunc igitur more suo relicto, non foliis oraculum inscribit, sed ore profert. — Tum v. 75 ornate: ne dissipentur. (De foliis, materia scribendi, cf. not. ad III, 444. Addas, Athenis ἐκφυλλοφορίαν, ἐκφυλλοφορεῖν, et Syracusis πεταλισμὸν docere, foliis oleagineis usos esse antiquissimis

At, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia iamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavini
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio iam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Iuno

temporibus pro charta R.)

77 — 80 Ornate omnia; a domandis equis translata verba (conf. v. 100. 101) ad vatem, quae nollet deum recipere, *ἐνθουσιάζειν*, cum divina vis crederetur corpus mortale, tanquam sui non capax, graviter vexare. — *bacchatur* pro simplici discurrit, v. sup. IV, 301. *Fingitur* equus a magistro *premendo*, h. e. dum premitur, pressus frenis, compressus, coercitus. cf. sup. I, 63; ergo Phoebus domans Sibyllam, vi divinatrice mentem versans, ut ea incalescat, *fingit premendo* pro premit. Est etiam brevitatis laus in verbis *tanto magis.* Intell. verum, quanto magis illa bacchatur, ideoque reluctatur, tanto magis ei instat, ut furorem concipiat et vaticinia effundat. Non autem nisi cum spasmis et convulsis inter dolores membris vates, quippe ecstatici, insaniebant. — 81. 82 aditus ad interiores recessus antri. v. sup. ad v. 45; cf. Callim. in Apoll. 5. 6. 7. Putanda autem est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto haec vociferari, voce per cava antri resonante. conf. v. 98 et 44. — 83 sq. secundum Heleni praedictionem sup. III, 458. sq. conf. praeclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., ubi Sibyllae oraculum, alio quidem tempore ac loco datum, et latius expositum est. *in regna Lavinii*, ad Lavinium hoc tandem manifestum de loco aditus ad Italiam vaticinium. Reliqua egregie ad horrorem partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Troianis, quarum quanta vis ad Aeneae recordantis animum esse debebat! — 87 iam Homero frequentata rei imago Il. η, 329. *Dorica castra*, sup. II, 27. — 88 sqq. Eadem calamitatum series renascetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliae f. v. inf. X, 76. Nec hoc sine veterum exemplo; v. c. Eurip. Troiad. 618. 615 *φεῦ φεῦ Ἄλλος τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφηνε σῆς*, et sup. Ecl. IV, 34. *Alter erit tum Tiphys* etc. etiam in vaticinio. Neque aliter in praedictionibus vatum Hebraicorum Davides, Elias, et alii excitantur tamquam reduces. — 90 *Nec Teucris addita Iuno Usquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrob. VI Sat. 4 unum ex iis locis esse docet, in quibus vetustum verbum servaverit poëta.

Usquam aberit; quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraveris urbis!
Caussa mali tanti coniunx iterum, hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
  Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit
Obscuris vera involvens; ea frena furenti

addita, *id est, affixa, et per hoc, infesta. Hoc iam dixerat Lucilius lib. XVI his versibus: „Si mihi non praetor siet additus atque agitet me, Non male sic ille, ut dico, me extenderat unus.“* Servius: *addita Iuno, inimica. Est autem verbum Lucilii et antiquorum: ut Plautus Aul. III, 6, 20. Argus, quem quondam Ioni Iuno custodem addidit.* Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis est, quae doceant, quomodo voc. *additus* in hunc significatum transire potuerit. Scilicet *custodem dari*; *addi*, voc. proprium est; v. c. inf. IX, 629 *Tum comitem Ascanio pater addidit*; et Horat. Od. III, 4, 78 *nequitiae additus Custos*, vultur, qui Tityi iecur observat. Iam autem qui *custodes additi* sunt, in primis peccare volentibus, iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Conf. Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis usu Silius II, 595 *agit addita Erinnys.* Paullo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi esse* dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quae nobis contingunt ingrata, v. c. ap. Stat. II Theb. 320 *Et, qua non gravior mortalibus addita cura, Spes.* Ad hoc genus referenda loca, quae afferunt Drakenb. ad Silium l. c.: Gronov. ad Senec. Herc. fur. 1237 et al., non ad prius. Adde Val. Fl. VI, 181. Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba: *„nec Iuno aberit Teucris, addita* scilicet aliis hostibus, Turno et reliquis.“ hoc vero ieiunum et multo durius; etiam si iungere velles: *nec aberit addita*, h. e. addetur, accedet sc. nova hostis. Si quis nondum ullo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet: *nec deerit* in Italia *Iuno*, *addita Teucris*, quae semper Troianis adesse, iis instare, eos urgere, persequi, solet. Eas res infesti animi esse, quis dubitet? *quum tu* pro vulgari: tum tu. — 91 *oraveris*, v. lib. VIII Evandrum et Agyllinos Etruscos. *in rebus egenis*, angustis, periculosis. Noli cum Servio et aliis de fame accipere. *coniux*, Lavinia, ut olim Helena. — 96 *qua* via et ratione, ἧ, quantum per fatum licebit, quantum fieri poterit. Sic II, 387 *O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Et sup. I, 418. *Corripuere viam, qua semita monstrat.* — 96 *via prima salutis.* comparant Apollon. II, 388. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri, veniet, auxiliis inde acceptis.

100 Eventa rerum obscuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637. 638. — 100. 101 adeo concitaverat eam Apollo. conf. v. 79. 80 *ea frena*, *talia*,

Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit;
Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro. Quando hic inferni ianua regis
Dicitur: et tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter; et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela

tam valida. *stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit, pectori subdit. Sed plus inest alteri verbo continuato ictu. *Frena et stimulos* ad furorem declarandum a Tragicis habet poëta; fortasse ex οἶστρος natos. Inter loca, quae Interpr. laudant, unus est accommodatus Euripidis (Iphig. in Taur. 941.) de Furiis: *ἠλάστρουν θεαί, Ὥστ' αἱματηρὰ στόμι' ἐπεμβαλεῖν ἐμοί.* Mox v. 104. *facies* est species, genus; *surgit*, exquisite, occurrit, est, scilicet audierat Aeneas omnia a patre V, 730. 731 et Heleno III, 458; itaque iam ante animo conceperat, προὔλαβε. Non male Aeschylus comparatur Prometh. 101 — 103. *πάντα προὐξεπίσταμαι* etc. — *peregi* pro vulgari: exegi, perpendi. — 106 *ianua regis*, h. e. palatii vel regni aditus. — *tenebrosa palus Acheronte refuso.* Cum Acherontem mox in inferis locis poni a poëta videamus, Servius, et ex eo Pomponius, pronuntiant: *Avernum significat, quem vult nasci de Acherontis aestuariis*; ut Avernus sit Acherontis (cui *aestus* tribuitur inf. v. 296. 297) ex inferis partibus exundantis et supra crateris sui labra exuberantis (*refusi*) aqua, emissarium; ductum id ex Platone, in cuius Phaedone p. 112. B. Steph. c. 62. Tartarus omnes recipit, aqua autem *αἰωρεῖται δὴ καὶ κυμαίνει ἄνω* etc. Apud Valer. Fl. IV, 594 *illic* (iuxta Heracleam Paphlagoniae) *Acheron — vastoque exundat hiatu Fumeus*; et de eodem Apollon. II, 745 *κοίλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν.* Ipse enim Acheron in imis terrae radicibus: *Κυάνεον δ' Ἀχέρονθ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης* Orph. Hymn. XVII, 10; unde tamquam effervescens et ebulliens erumpit in superas oras. De his ipsis locis Ulyssis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 *καὶ χερουσίαν Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν*, et eundem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso XIII, 425 *specus eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem.* Docta haec sunt; quis neget? Si quis tamen ipsis poëtae verbis insistat, ea vix aliter accipiet, quam *paludem Acheronte refuso* dictam esse pro *paludem Acherontis refusi*, h. e. exaestuantis: *ἀναχυθέντος*. Ita ex communi usu *ἀνάχυσις*, in illo Strabonis V, p. 243. D. de Acherusia palude ad Cumas ita exponentis: *Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης*, h. e. est aestuarium maris per aestum exundantis supra litora. Fuit scilicet in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia* (Plin. III, 5 med.), quam Maro intelligere videri potest, et memorare ad declaranda haec loca, in quibus aditus est ad loca infera; nec tamen per lacum, sed per an-

Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas coelique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectae.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere, potes namque omnia, nec te
Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis;
Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Iove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divom,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;

tra vicina. — Mox *sacra ostia*, ut Homericum θεῖα, et inf. 573 (non ut Serv.), cuius vocis significatus latissime patet, ut in nostris linguis nihil sit, quod satis respondeat; h. l. quae cum horrore adimus. — 116 *mandata dabat* sup. V, 731 sqq. Mox 118 *Hecate*: nam sup. v. 35 *Phoebi Triviaeque sacerdos* dicta erat. — 119. 120 Aut supplendum alterum membrum: quidni et mihi adire inferos liceat? aut iunge: *miserere — Si potuit.* Statii imitationem vide Silv. V, 3, 271 sqq. *fretus*, usus. Homericum πεποιθὼς, vel πίσυνος; et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ: simpl. pro: ope citharae. cf. Aen. IV, 245. —

121. 122 Ut cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux, Iove patre natus, hoc a diis impetravit, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri interim apud deos versari liceret. Hinc alternis sedes mutatae. Fabula varie a poëtis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302. 303; at v. Pindar. Nem. X, 103. — Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere, v. inf. 392 sqq. Aliter hoc ipso libro sexto v. 617 fabula de Theseo tractata; unde reprehensus poëta iam olim ab Hygino; vid. Gell. X, 16. Enimvero poëta non Theseum isse et rediisse narrat, sed Pollucem; Theseum autem tantum sic memoravit, ut de solo inferorum aditu ageret.

124 *aras tenebat.* Notissimus praecantium mos. Si tamen teneas animo, Aeneam in ipso limine templi vel antri substitisse (cf. mox v. 151; et is perpetuus veterum mos, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98: ara, difficultatem habere potest, quo loco sita fuerit. Scilicet, si ad limen substiterunt consulentes deum; de tota ea parte intelligendum, quae usque ad adytum patebat, ideoque πρόναος et ipse ναὸς sub limine et aditu intelligendus. Erat autem ara in pronao: nam omnis sacrificii ritus factus passim *ante* aedem memoratur. —

126 *Avernus* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus, ut inf. 237 sqq. sed ut in Ἀχέρων δυσέξ-

Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amavit
Iuppiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvae,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano iuvat indulgere labori;
Adcipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbrae.

ἔξοδος vel ἄνοδος. — 127 *patet*, accessu libero et expedito. — 129 Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerunt θεοφιλεῖς et καλοκἀγαθοί. Sententiam v. 126 — 128 interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sqq. *aequus*, propitius h. l. — 131 *silvae* memoratae tenebrarum et caliginis significandae causa; ducta imagine ab Averni lacus situ sup. 118 *luci Averni*. — *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poëta. *sinu* praeclare de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso. — 134 *Bis*. nata rei perceptio haec ex Homericis Odyss. μ, 21 Σχέτλιοι — Δισθανέες etc. Sed „Pollio admiratur, cum „Aeneas esset futurus deus, cur „dicat bis. Solvitur hoc, quia „apud Homerum (Odyss. λ, 601 „sq.) Ulysses vidit umbram Her„culis apud *inferos*.“ Recte hoc, quandoquidem et heroum inter deos receptorum umbrae in locis inferis habentur. Etsi nec hoc necesse. Nam Sibylla Aeneae, viventis tum, fata post mortem ignorare potuit. Licet autem poëtis locis diversis et in narrationibus argumentisque diversis diversam famam mythumque amplecti et sequi. Ceterorum Grammaticorum argutias nemo moretur. *insanus labor* pro vulgari: magnum ausum, coeptum, ardua res.

136 sqq. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq. — 137 — 139 ornate pro: ramus aureus cum foliis aureis, et latet in densa silva: *vimen* est ipsius rami, virga. Male alii aliter. Nec tamen ipsam arborem auream credere licet; non magis quam Hesperidum arbores mala aurea ferentes. Unde poëta ramum aureum hunc traduxerit, varia coniectare licet, nihil tamen ad liquidum perducere. Symbolici aliquid inesse, saltem in primo invento, dubitare vix licet; et videtur aliquid subesse ex initiis s. mysteriis petitum, ubi in pompa erant κλαδοφόροι, θαλλοφόροι, et περιῤῥαντήρια, lustrationesque, frondibus aqua pura humentibus factae. Expeditior est ratio, si ramum ἱκετείας recorderis, quem Aeneas praeferens ad Proserpinam supplex accedat. Simplicius hoc est virga aurea, qua Mercurius ad inferos animas deducere narrabatur. Deorum autem omnia sunt aurea. *Iuno inferna*, Proserpina, alias Stygia, ut *Iupiter infernus*, καταχθόνιος, de Plutone. *Avernam Iunonem* Ovidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 114.

Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulcra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avolso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis!) totamque incestat funere classem,
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
  Aeneas maesto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; caecosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant,
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum,

140 *telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra. — 143. 144 ornate; in rami avulsi locum alius succrescit. Mox *rite carpe* — *si te fata vocant*, si fatale est inferos adire. — 149 sqq. ante oculos Iliad. *χ*, 386 *Κεῖται πὰρ νήεσσι νέκυς ἄκλαυστος, ἄθαπτος Πάτροκλος*. Obversa verborum proprietatem: *pendes* pro vulgari: haeres. — *sedes* de sepulcro. Alii de terra, hoc quidem admodum dure, accipiunt. Cur non locum comparant inf. v. 371. *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam;* et v. 328 *quam sedibus ossa quierunt?* Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem. Notissima res. v. Obs. ad Tibull. III, 2, 15. impertitis autem iustis ad loca infera admissi quietem recipiunt. Piaculare autem sacrum v. 153 non tam ad purgandam classem a contactu insepulti cadaveris, valuisse videtur, quam ad placandos inferos, quos erat accessurus; omnino enim ad inferos nonnisi expiati et placatis Manibus accedunt heroës apud ceteros quoque poëtas. *prima* v. 153 est pro: prius ante.

156 — 211 Corpus Miseni sepelitur; et quaesitus, tandemque repertus, ramus aureus ab arbore revulsus apportatur. — 157 *caecos eventus*, obscuros, ignotos animo versantes Aeneas et Achates ante oculos sistuntur. — 160. 161 pro vulgari: sermones serebant super variis rebus. Ceterum mireris, cur non in Palinuri insepultum corpus incidat Aeneae cogitatio; qua tamen nulla prior esse debebat: nisi quod Miseni cadaver in proximo littore iacet, eiusque celebritas fuit magna pro-

Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
Aere ciere viros, Martemque adcendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat aequora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Praecipue pius Aeneas. Tum iussa Sibyllae,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, coeloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceae; sonat icta securibus ilex;
Fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur

pter promontorium ab eo appellatum. — 170 *non inferiora*, docte, et Graecorum more, pro: inferiorem, *τὰ ἥττω* pro *τὸν ἥττονα*. Aeneam Hectori aequiparat, ut inf. XI, 289 et al. — Mox 171 *concham* paullo durius pro tuba vel lituo posuit. Nam nec in *litui* (v. 167) proprietate est haerendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra versus memorat Statius VI Theb. 228. 230. *Tubicinem* Misenum vocat Propert. III, 18, 3. *Liticinem* Stat. IV Silv. 6, 19. — *demens* Homericum *Νήπιος*! Iliad. *β*, 38 et saepe al. — *exceptum*, cf. sup. III, 332, ut *ὑποδέχεσθαι*, insidiis. Ductum autem hoc ex mythica ratione praestantiae designandae, ex qua provocare deum is, qui aliqua arte excellit, eiusque iram lacessere narratur. — 177 *aram sepulcri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formae similitudine, cum in arae modum exstructa esset, alta et quatuor lateribus. *Ara* enim est omnis basis, aut quod eius formam habet usumque, ut aliquid imponatur, ut h. l. rogus, cui corpus exanime comburendum imponitur. Sic et Servius; qui tamen addit: *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt*. In Donati fragmentis interpolatis, quae habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab. *Dicit aram, quia rogus, id est pyra, non fiebat sine aris, ut ait Probus*. Perperam. In sqq. ante oculos Odyss. *μ*, 11 sqq.; Il. *ψ*, 114 sqq. Adde Il. *η*, 417, 428 sq.: *ω*, 662 sq. 787 sq. et locum inf. XI, 182 sqq. *Congerere* ex *νηέω*; v. c. Apollon. lib. I, 403 *Νήεον αὐτόθι βωμόν*. et Il. *ψ*, 139. (cf. Ecl. 1, 69. R.) Poëta multum ornatus (expende singula) in re tenui cumulavit; hoc quidem iam Ennii exemplo; locum servavit Macrob. VI, 2. Ad horum ductum sequiores poëtae pigmenta sua

Scinditur; advolvunt ingentis montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque adcingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam inmensam, et sic voce precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu! nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae
Ipsa sub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoscit avis, laetusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic affatus vestigia pressit,
Observans quae signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra labsae

in simili re profuderunt, Silius X, 528 sqq.; Statius Theb. VI, 88 sqq., hic quidem ea cum copia, quae fastidium faciat. conf. Columna ad Ennium p. 67. Mox *piceae* proprie in rogis locum habent. conf. Plin. XVI, 10 s. 18. — 182 *de* montibus int. et v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται, accingit se. (se instruit, cf. IX, 74. R.)

187 *Si nunc*, utinam nunc, ut Gr. εἰ, εἰ γὰρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apoll. 51 Δῆλ', εἰ γάρ κ' ἐθέλεις. quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis, nisi ut ἐθέλοις scribas. Add. Aesch. Sept. 262. infr. VIII, 560. *se ostendat*, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, arbore hac inventa, alteram etiam vaticinii partem eventum esse habituram, quando etc. — 190 sq. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cum maxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius Veneris matris avibus? etsi omnino faustum et laetum hoc auspicium. Sed poëta haud dubie in animo habuit Apollonium lib. III, 540 sqq. cf. 926 sqq Nec Dodonaeum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspecto substitit et precatur, ex more. Praeivit Homerus Iliad. κ, 274. 278 sq. — 195 *ubi — humum* ornate, aureus ramus est. — 198 *quae signa*, quale augurium; quid ostendant.

201 Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter de arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reverberatione exquisite, v. ad Ge. II, 47, ubi *luminis aurae*. cf. h. l. Serv. Sic ignis fulminei aura, φάεος ἀϋτμὴ Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore

Sedibus optatis geminae super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Aeneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aliena undantia flammis

locum habet. — 205 sq. De visco, Druidarum superstitionibus nobilitato frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis quoque arboribus, ramis enasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44 s. 93 et XXIV, 4 s. 6. *quod non sua seminat* (producit R.) *arbos*: ex vetere opinione, falsa tamen. Plin. l. c. *Omnino autem satum* (viscum) *nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum maxime palumbis ac turdis.* Satis nunc constat, plantam esse parasiticam, cuius semina aves appetunt, et rostro absportata in ramis arborum et cortice deponunt. Male Heins. et Burm. ad aucupium delabuntur. — *brumali frigore*, tunc enim maturum est. — 207 *croceo fetu*, ex natura visci. Plin. XXIV, 4. s. 6 *Optimum est — extra fulvum, intus porraceum.* — 211 *cunctantem* ornat; ut tenax; et v. 137 *lento vimine ramus*, quippe ex auro. Sic. II Ge. 236. *glebas cunctantes* dixerat.

212 *ingrato*, malim, ut Servius altero loco ponit, gratiam nec sentienti nec referenti. Est ἀναίσθητον σῶμα, et Il. ω, 54 κωφὴ γαῖα. — 215 rogum struxerunt taedis pinguibus et lignis fissis, cf. Iliad. ψ, 164 sqq. *frondibus atris Intexunt latera*, ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium, ut tristis adspectus esset. *et cupressos Constituunt.* Volunt arbores ante rogum positas fuisse, et ad Romanorum morem alludi, quo cupressi ante domum funestam statuebantur. Quantum equidem video, parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus in tropaeorum vel ferculorum morem, quibus affixa arma. Habet etiam sic Varronis apud Servium interpretatio locum: *Varro dicit pyras ideo cupresso circumdari, propter gravem ustrinae odorem.* Imitationes loci notarunt ex Statio IV Theb. 460. — 218 *latices calidos*, cf. Iliad. σ, 349 sqq.: Odyss. ω, 44 sq. — *expediunt* ut I, 177 *Cererem expediunt*, proferunt. (parant R.) — Ad v. 219 Servius laudat versum Ennianum: *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.*

Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt;
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestis, velamina nota,
Coniiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium, et subiectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateris olivo.
Postquam conlabsi cineres, et flamma quievit,
Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Corynaeus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivae,
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum

220 — 225 Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant, (222) rogo impositum cremant; cf. Il. ω, 785 sqq. *Velamina nota*, ex loqu. usu (cf. inf. XI, 195. 196), aliter vix accipias, quam, quibus ipse, dum vivebat, usus erat. Etsi poëta ad suorum popularium morem respicere potuit, cum purpura cremandi mortuos, de quo laudant Intpp. nota loca Cic. de Legg. II, 23: Liv. XXXIV, 7; tamen magis probabile fit, Homerum ante oculos poëtae fuisse Odyss. ω, 59. *subiectam tenuere*, h. e. subiiciunt, subdunt; *more parentum* Servius: „pro„pinquioribus enim virilis sexus „hoc dabatur officium." Sed dictum puto pro: more patrum, maiorum. Mox in ignem coniici puta tus, oleum; sed quid *dapes?* verbo, puto, sacrificali corpora boum, suum, ovium, (v. inf. XI, 197 sq.) victimarum, caesa et in ignem iniecta, significat poëta. cf. Il. ψ, 166 sq.: Odyss. ω, 65.

226 sq. cf. Il. ψ, 250 sqq.: ω, 791 sq.: Odyss. μ, 13 sq.: ω, 71 sq. Verba ex Iliad. ι, 212: *Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη, καὶ φλὸξ ἐμαράνθη.* — 227 rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *cadum* dixit pro urna: φιάλην memoraverat Homerus Il. ψ, 253 et λάρνακα, ω, 795. de Achillis cineribus χρύσεον ἀμφιφορῆα Od. ω, 74. *Corynaeum* vero nominat, quoniam poëtae omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota urnam h. l. ex aere: cuius generis non pauca, in primis per Italiam inferiorem, reperta sunt in sepulcris, olim falso etrusca dicta. — 229 Exquisitius *circumferre socios unda*, quam *undam circa socios*. Lustratio haec facto funere sollennis. *felix oliva*, quia etiam *infelix oliaster*, Ge. II, 314 sterilis et infaustus. *novissima verba:* nota res: Vale. Ave. — 232 *Imponit*, pro: ponit, facit tumulum terra aggesta in illo loco; fortasse heroico more, ἀμφὶ πυρήν, in loco, quo rogus arserat; ut videtur res apud Homerum animo repraesentanda, ut tumulus fiat in eo loco, in quo rogus fuerat. v. c. Il. ψ, 255. 256: η, 434. *ingenti mole*, more veterum populorum plerorumque; unde disputata sunt tam multa de tumulis barbarorum. — Tum huic tumulo imponit *sua arma*, *remumque tu-*

Inponit, suaque arma viro, remumque tubamque,
Monte sub aërio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vastoque inmanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullae poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga iuvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua saetas,
Ignibus imponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem;
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam;

bamque, solenni more a multis illustrato, etiam ex sepulcris. conf. Fabrett. ad Columu. Trai. p. 374. Postea pro instrumentis his facile putrescentibus et pereuntibus cippi ex saxo istis instrumentis insculpti positi. — 234 *monte sub aërio*: *Iliacoque iugum memorabile remo*, de Miseno Statius III Silv. 5, 98 et de Elpenore suo Hom. Od. μ, 14. 15.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit Aeneas ex praecepto. — v. 153. *spelunca*, Averno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia, quam quae supra v. 42 memorata est. *volantes*, volucres. Sic III Ge. 147 *Plurimus volitans*. — Versus 242 epica gravitate indignus et suspectus. (cf. ad I, 109, ubi simile indicium vides. Quum medic. codex a prima manu hunc versum habeat, epicam gravitatem non curo, versumque pro genuino habeo: quare obelos expunxi. R.) Sacrum parat sub ipsum speluncae ingressum. — 243 sq. Totus hic sacrificii diis inferis facti apparatus apud plures poëtas occurrit, ductus ex Homero pluribus locis: inprimis Od. κ, 317: λ, 25. *invergit*, signantius et elegantius, quam: infundit; nihil amplius. *Et summas carpens*: pertinet ad Homericum: *Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε.* Iam inter victimae consecrationem, quae fit vino in caput libato, et pilo, tamquam pro *ἀπαρχαῖς*, evulso et cremato, concipiuntur preces, v. c. Od. γ, 445. 446. Itaque h. l. subiicitur: *Voce vocans Hecaten.* — 248 *Supponunt cultros*, subiectis, admotis infra sub iugulo, ut Ge. III, 492 *suppositi cultri*, ex religione in sacris inferis notissima, ut prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *suscipiunt* Pompon. Sab. „antiquum verbum est." scilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic. I, 175. — 250 *Mater Eumenidum*, Nox (inf. XII, 846: Aeschyl. Eumen. 322), et Noctis *soror*, Ter-

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida inponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moveri
Silvarum, visaeque canes ululare per umbram,
Adventante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum;
Nunc animis opus, Aeneae, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se inmisit aperto.
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.

ra,' ut Servius notavit; ideoque ex Chao. Ipsis Eumenidibus sacrum facit Scipio loco hinc expresso Silius X, 429 sqq. — *sterilem vaccam*, ex religionis praescripto, στεῖραν βοῦν. Od. λ, 30. — 252 *nocturnas aras* simpliciter, quia sacrum noctu fit; ut diis inferis fieri fas erat. — *Inchoare* verbum sacrorum esse Servius tradit. Saltem exquisite positum pro facit. *Aram* autem puta in scrobe excisam, ut in sacris inferis; hinc *humiles aras* dixit Valer. Fl. III, 426. — 253 *solida viscera*, totam victimam. *Viscera* pro carnibus et crudis partibus etiam alias occurrunt; mox pro iisdem *exta*. Diis enim inferis fiunt *holocausta*. Itaque ad flammam alendam oleum infunditur. cf. Apollon. III, 1030 sq. 1190 sq.

255 Tempus a nocte media usque ad noctem extremam intelligendum esse, et res et sacri huius mos docet. v. Silius XIII, 405. 413. 419. Apollon. III, 1190. 1028. cf. inf. ad 535. Quae autem sequuntur, terrae motus et inferarum canum latratus, alias signa esse solent Hecates adventus in sacris, quae ad Manes evocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam, placatam esse sacro Hecaten, Aeneamque adeo ad loca infera admitti; uti ap. Orpheum ad solvenda claustra luci, quo aureum vellus servatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecaten ap. Apollon. III, l. c. Neque aliter, quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fenelonio, docet suavissima imitatio in Telemacho lib. XVIII, p. 123. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. Cant. III, 130 sq. — *adventante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo caetera de his sacris loca poëtarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq.: Theocrit. Idyll. II, 35. 36: 10 — 13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictae sunt, huc non vocandum erat ab Intpp. Sunt canes Hecaten comitantes, et passim in sacris magicis memorati. Ad *iuga silvarum* offendunt Intpp., sed sunt iuga montium silvis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *silvas iugosas* dixit Ovid. Am. I, 1. 9. 258. *Procul o, procul.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poëta usus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset, praeter socios Aeneae. De monstris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat satis ex-

Di, quibus imperium est animarum, Umbraeque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in silvis: ubi coelum condidit umbra
Iuppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas:

pedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. (Si haec verba pro formula exordii sacri sollemni accipere licet, qua nihil aliud nisi audientiam sibi vates facere velit, vix est, quod poëtae sollertiam reprehendas. Nec vates nosse forsan poterat, an in Aeneae sociis nullus βέβηλος s. ἀλιτήριος, profanus versetur. R.) — Quae sequuntur de ense nudato, ex Homero mutuata sunt Odyss. λ, 48 sq.

264 sq. Habet insignem vim ad animos excitandos et horrore quodam sacro imbuendos subita haec deorum inferorum et Manium appellatio. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658—661. *Chaos* bene invocatur, ex quo Nox nata et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus prae ceteris. cf. inf. 550 sqq. *Sit numine vestro*, voluntate, *pandere*, liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet; h. e. cum venia vestra. — 268 *obscuri*, poëtico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte. *domos* simpl. pro locis. *incertam lunam*, nubilo coelo, unde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; ut contra *benignus* interdum largus, multus. *Incerti soles* sup. III, 203. 204. ἀΐδνη σκοτίη apud Apollon. IV, 1697.

273 — 287 Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quae vel morti sunt vicina vel in morte sunt. cf. Serv. Imitatores loci iam excitavit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.), Senecam Herc. fur. (680 sqq.), Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.) at e recentioribus Spencerum, ubi Mammonae antrum describit; (*Fairy Queen II B. Canto VII. XXI*) et Miltonum (*Paradise lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia haec monstra exhibet. Praeivit Hesiod. in Theog. 744 sq. Observemus porro ex eodem Servio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, ut Ἅδην, pro loco poni sic, ut Iovem pro aëre. Curae, angores, conscientiae, ut bene Serv. laudato noto Iuven. XIII, 193 sq. *quos diri conscia facti mens habet attonitos et surdo verbere caedit.* — Tum 276 *malesuada Fames*, quae suadet rapinas, scelera. Eurip. Electra 375 ἀλλ' ἔχει νόσον πενία, διδάσκει δ' ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et huius generis plura ap. Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585. *Et deforme malum ac* (quod me-

Terribiles visu formae: Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
  In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum,

lius abest) *sceleri proclivis Egestas*. Praeivit Homerus Od. ρ, 286. 287 et σ, 53. 54. turpis *Egestas*, deformis, sordida; unde *Terribiles visu formae* adiectum. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691 *Famesque tabido rictu*. Comparant Intpp. Lucret. (III, 65 sq.). — 278 *consanguineus Leti Sopor* ex Il. ξ, 231. Ὕπνος κασίγνητος Θανάτου. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *mala mentis Gaudia* ideoque talis mentis, quae et ipsa *mala*, et scelesta est, quae gaudet sceleribus. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59, 2. (qui tamen stoicam ad significationem haec revocat ac iudicat. R.). — *adverso in limine*. Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla maior est causa, ait Serv. nimis argute; repetit poëta, quod supra posuerat: *primis in faucibus Orci*. 280 *thalami*, ut apud Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, ap. Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de servorum ianitorum *cellis*. Enimvero *Tisiphone cum Sororibus* non minus infra v. 570 sq. *in aditu Tartari* collocata memoratur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam. Dicere enim, eas hic habere suas sedes et per alia loca discursitare fortasse ieiunum sit. An Eumenides alias esse voluit quam Furias? Id sine exemplo fieret. Expeditior ratio apud Ovidium est IV Met. 452 sq., ubi illae etiam *ante fores*, sed Tartari, sedent. Tertia aliqua earum sedes occurrit, inf. XII, 849. 850, ubi *in limine regiae Iovis* eaedem satellitum loco excubare dicuntur, aliorum poëtarum more. Sed poëtae licet diversis in locis diversos sequi mythos, modo nihil insit, quod praesentem fructum et voluptatem loci, in quo lector versatur, turbet et intercipiat.

282 sq. Mirum phantasma, quod Somniis sedem assignat in ulmo. Sed diis alatis, levibus, vagis, bene ea convenit, et commentum subnatum poëtae suspicor ex Homero Il. ξ, 286—291: ubi Somnus a Iunone adductus in arbore considet, donec Iovem possit opprimere. Alias in aditu Orci Somnia collocare sollenne est poëtis. Odyss. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας (occidentis Solis) habitat δῆμος Ὀνείρων. *volgo*, passim, catervatim, ut bene Serv. (fortasse *volgo* melius cum *ferunt* iunxeris. R.) — Eandem arborem satis commode in taxum et sedem bubonum, strigum et Harpyiarum mutavit Silius XIII, 595—600: item Seneca Herc. fur. 690. — 285 A Somniorum ludibriis facilis fuit poëtae ingenio progressus ad

Trans pontum fugat, et terris inmittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore;
Navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos:
Ast alios longe submotos arcet arena.
Aeneas, miratus enim motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid volt concursus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cuius iurare timent et fallere numen.
Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec litora circum.
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.

313 *transmittere cursum*, h. e. transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Graeca est, ait Servius. Scilicet vulgari more: *transmittimus* (nos trans) *amnem cursu*, h. e. navigatione, πορείᾳ, tum vero doctius: ipse *cursus transmittitur.* Ita πορθμεύειν τὸν πλοῦν. *summotos arcet* in littore, plenius pro summovet. — 320 *Ripas hae linquunt*, recedunt, non admissae in cymbam. Necesse non est, ut ipsae animae remigent; quod apud Lucianum faciunt aliquoties animae Charontis iussu; nam simpl. dictum esse potest pro: navigant trans fluvium: ut et inf. 411 *per iuga longa sedebant animae*, tamquam vectores locis assignatis. — *longaeva*: nota fabula de Sibylla ab Apolline amata, dei munere tot annos, quot arenulas manu hauserat, nacta. — 322 *certissima.* quod concesso aditu ad inferos cognitum; sup. 130. 131. Nam *pauci dis geniti* ex inferis redire potuere. — 323 *Cocytum* et *Stygem* appositione sermonis usus dixit, etsi vere diversi amnes. Iam v. 324 *Di cuius* ex Od. ε, 185. 186. — *iurare et fallere*, peierare. — 325 — 336 Bona religio ex Orphica disciplina, ad inflectendos ferorum hominum animos inventa, ut humanitatis sensum iustorum persolvendorum necessitas consecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus est. — 325 *inops*, cui nemo opem tulit, iusta persolvit. Nam videtur argutari Servius, qui ab Ops terra ductum, insepultum apud veteres significasse narrat. *ripas et fluenta transportare*, ut vulgare: traiicere, scilicet navem trans amnem. De re Il. ψ, 71 — 74. *Centum errant annos.* Nescio,

Cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Orontem:
Quos, simul a Troia ventosa per aequora vectos,
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra
Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo,
Qui fore te ponto incolumen, finisque canebat
Venturum Ausonios. En haec promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus aequore mersit.
Namque gubernaclum, multa vi forte revolsum,
Cui datus haerebam custos, cursusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera iuro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tris notus hibernas inmensa per aequora noctis

an de suo posuerit Virgilius, animas insepultorum per C. annos errare non admissas, ut traiiciantur. *stagna revisunt*; cum ante reiecti, summoti, recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, traiiciuntur. Mox ad v. 332 miro acumine Servius: Bene, *animo* quasi rei praesago; ipse enim Aeneas insepultus iacebit, ut IV, 620 *mediaque inhumatus arena.* — 333 — 336 De his v. sup. I, 113 sqq.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Carthagine, post discessum tamen e Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V sub f. — 340 *in umbra*, quod v. 452 *adgnovitque per umbras.* — 344 Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πρὶν ex Aeschylo laudant. — 346 cf. Iliad. μ, 164. *promissa fides*, eventus. *Fides* apud poëtas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quae praestita in veritatem et eventum certum abit. — 348 *deus* s. idem Apollo, s. omnino numen, deus aliquis, *me* non *mersit*, submersit, quin ad Italiae littus enatarem, ut v. 356 addit. De reliquis cf. V, 857 sq. — 349 Cogitandum, Palinurum gubernaculo secum avulso insidentem natasse. Suavis autem fidei et amoris affectus in sqq. *Maria aspera iuro* etc. — 352 *pro me*, de me. — 353 *armis* pro gubernaculo h. l., *excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari: *magistro excusso*, translato verbo ad locum, unde motio fit. — 355 Comparant locum de Ulysse

Nullae hic insidiae tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt. Licet ingens ianitor antro
Aeternum latrans exsanguis terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago;
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Adgnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore visum,
Caeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul adcipit alveo
Ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam adcepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans inmanis in antro.

vicinia, ut ideo idem sit ac Delphica vates, Cirrhaea vates. *absiste moveri*, noli. — Mox 402 nec, ne Cerberus abducatur, aut Proserpina rapiatur, verendum tibi est. *servet limen*. Mira comminiscitur Cerda. Servat domum, limen, thalamum, ex veteri (inprimis Graecorum, ubi mulieres *κατάκλειστοι* et *θαλαμευόμεναι* laudantur, R.) vivendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit. conf. inf. VII, 52. 53. *licet terreat*, *servet*; per nos, per Aeneam licet; Cerberus intactus maneto cum Proserpina: h. e. nec cum Hercule Cerberum abducturi, nec cum Theseo Proserpinam, descendimus. — *pietatis imago*, cogitatio. — 407 Viso ramo aureo Charon placatur; nec illa plura his addidit. —

409 *fatalis*, quam nemo decerpere poterat, nisi cui fato concessum erat; v. sup. 146. 147 *longo post tempore*: igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. — 411 *iuga longa*, ζυγὰ, transtra; h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *laxatque foros*, tabulata vacuat. Serv. uti multitudine dicitur artari locus. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. — *Ingentem Aeneam*; quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit! Ita de heroibus ubique Homerus et poëtae, ut ipsa exempla a Cerda allata satis declarant. (Levibus umbris destinata cymba ponderi Aeneae vix suffecit, *gemuit*. R.) — 414 *cymba sutilis* sive ex coriis sive vitilis et iuncea. (cf. Plin. H. N. XXVII, 40. bip. R.) Si Charontem Aegyptiorum in animo habuit, de papyracea cymba, *barin* Aegyptii vocant, cogitare potuit.

417 — 425 Orci et Proserpinae palatio, priscae vitae more,

Cui vates, horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Obiicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit obiectam, atque inmania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam inremeabilis undae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes in limine primo:
Quos dulcis vitae exsortis, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos iuxta falso damnati crimine mortis:

canis additus est custos iam apud Homerum Il. Θ, 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule adductus; et ap. Hesiod. Θ. 769 sq. Apud eundem nomen ipsum Cerberi occurrit v. 311, non apud Homerum. Commenta de illo pleraque Heracliis deberi videntur: v. Apollod. II, 5, 12 et Not. p. 428 sqq. Schol. Il. Θ, 368. Dixit *trifaucem*, ut fuere similia *trifax*, *trilix*, *triceps*: ergo et trifaux fuit. — Insurgit nunc ille in Aeneam, tamquam nondum fato defunctum, novo exemplo loca infera adeuntem; itaque ille placatur. Diverse Cerberi placatio tractata est post Hesiodum Theog. 769 sqq. a Statio II Theb. 26 — 31. Mercurii enim virga contactus sopitur. At Virgilius Argonauticos scriptores ante oculos habuit, apud quos draco, aurei velleris custos, offa obiecta domatur, ut iam sup. IV, 486 vidimus, ubi ea draconi Hesperidum apponitur. Offam 420 intellige *μελιττοῦτταν*, globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papavere aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificam haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis*: has de papavere plerumque videas exponi. Sunt tamen omnino grana et semina, succis herbarum, quae vim aliquam, v. c. in magicis rebus, habent, perfusa. Hinc *resolvitur* somno corpus, *ἀναλύεται*, ut is, quem toto hoc loco ante oculos habuit, Apollon. IV, 150 *δολιχὴν ἀνελύετ' ἄκανθαν*. et v. 424 *custode sepulto*, sc. somno. — Ad v. 423 cf. sup. III, 631 *iacuitque per antrum Immensus*, de Polyphemo. In ultimo versu *irremeabilem* undam eo referunt interpretes, quod non eadem via erat rediturus Aeneas. cf. inf. 899. Argutius hoc quam necesse. Naturam Stygis communem exprimit epitheton: *irremeabilis*. (Transire non redire hac unda animae possunt. R.)

426 sqq. Hinc ad 540 de prima locorum inferorum regione agitur. Sedem in ea habent umbrae, quae maturiore, quam natura ferebat, morte inferos adierant. — 430 — 433 Quid in his sedibus assignandis sequutus sit poëta, non liquet. Inter infantes et iniquo iudicio aut sua manu interemtos commune hoc intercedere videtur, quod mortem fatalem anteverterunt, et immatura morte obierunt, innocui et insontes. Si eos adhuc haberemus auctores, fortasse Pythagoreos, quos poëta in h. l. sequutus est, melius nobis de toto hoc philosophemate constaret. De infantibus nonnulla οὐκ ἄξια μνήμης in mytho suo

Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes.
Quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Adligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,

praetermittere se dicit Plato de Rep. XI sub fin. Hoc graviter subiicitur, iudicia horum insontium damnatorum retractari a Minoë. — *Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:* non sine iudice sortito dato, sed iudicum sortito datorum sententiis. Non enim *sortem* de ipsa sententia accipi posse, docent sequentia. Sedet *quaesitor*, seu iudex quaestionis, ut Romae in causa capitali praetor, cui ea quaestio obtigit, vel is, cui ille delegavit quaestionem; adsident ei *iudices selecti*, qui *sortitione nominum* e decuriis a iudice quaestionis facta, causae cuique contigerunt. Hinc h. l. *quaesitor urnam movet*, sortitur iudices; tum citat reos ad iudicium: *silentum concilium vocat*, improprie pro iis, qui die dicto in iudicio adesse debent, ut de iis cognoscatur; *vitasque et crimina discit*, audita utriusque partis oratione et testibus interrogatis. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poëta Homerum (v. Od. λ, 568 — 71.) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, Statii, et Senecae Herc. fur. obviae sunt imitationes, et a Cerda notatae.

434—439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes*, nullo crimine polluti, sed vitae taedio, propter aerumnarum molem, qua oppressos se videbant. Gravius illi puniuntur in *Dantis Inferno. v. Cant. XIII.* — *proiecere animas*, cum dilectu, quasi rem vilem, ut bene Serv. Convenit notum illud Ovidii: *Sanguinis atque animae prodige Galle tuae.* At illa facti poenitentiam declarantia: *Quam vellent aethere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta Odyss. λ, 489—491 vim habent nescio quam ad animi affectum. — 438 *Fas* h. l. iura inferorum; cum alias omnino ad iura divina et naturae spectet. *Styx novies* h. saepius flexibus suis regna infera ambire dicitur. conf. Ge. IV, 480. ubi duo versus 438. 439 leguntur et sup. ad v. 295 sq.

440 Omnino invito poëta assertum est, nonnisi amantes feminas haec loca tenere. Ceterum de Euriphyles et Cenei amoribus in deperditis poëtis fuisse videntur fabulae, quas nunc ignoramus. (et nisi hoc statuas, dicere sufficit, miseras et miseros amore et misere vita defunctos, ideoque lugentes h. l. produxisse poëtam: qui elegit, quae ipsi et suo saeculo

Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit: curae non ipsa in morte relinquunt.
His Phaedram Procrinque locis, maestamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem volnera, cernit,
Evadnenque, et Pasiphaën; his Laodamia
It comes, et iuvenis quondam, nunc femina, Caenis,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
  Inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
Errabat silva in magna: quam Troïus heros,
Ut primum iuxta stetit, adgnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat, per nubila, lunam,
Demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat, exstinctam, ferroque extrema secutam;

placuerint, ut poëta, non ut historicus. R.) Iam in his primo loco misere amantes: *Hic primo quos durus amor*, Tum vero *His Phaedram P.* etc. Ante oculos vero habuit et expressit locum Homeri Odyss. λ, 224 sq. 320 sq., ubi promiscue heroinae ex inferis prodeunt. Claras mulieres etiam Polygnotus in tabula sua *Νεκυίαν* exhibente pinxerat, ap. Pausan. X, 28. 29, in his Phaedram, Procrin, Eriphylen. Praestant quoque versus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod facili* — Virgilianum locum disertius exornavit Ausonius in Cupid. crucif., sed desideres, ut alibi, in eo iudicii subtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 sqq. Late vero patentes (*partem fusos in omnem*) campos facit, non, ut Intpp. volunt, multitudinis causa, quam excepturi sunt, sed ut solitudinem in iis, quam quaerunt, habeant amantes. — 445 Alias nunc subiungit poëta heroinas. Odyss. λ, 320: *Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον*, et v. 325: *στυγερήν τ' Ἐριφύλην, Ἣ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα.* de his omnibus Apollod., Hygin., Diodor. Sic., Ovidii Metamorph., praeter Servium ad h. l., consulendos esse ut moneam, necesse non est. (*Phaedra*, Thesei uxor, quae ob amorem in privignum Hippolytum se ipsa interemit. cf. Ovid. Heroid. VI.) Praeter illos tamen apponemus loca saltem classica. De *Procride* a marito suo suspicace, Cephalo invito interfecta, v. Met. VII sub f. De *Eriphyle* v. Od. o, 244 sq.: Stat. II Theb. 299 sqq.: IV, 187 sqq. occisa ab Alcmaeone filio; v. Apollod. III, 6, 2, 7, 2 et 5. cf. ibi Not. et de *Evadne*, Capanei uxore. Eur. Suppl. 990 sqq. *Laodamia*, Protesilai uxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ovid. Ep. XIII nota est; et de *Caeneo* v. Met. XII Ovid. v. 171 sqq.

450 sqq. Episodium de *Didone*, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Aiace Iliad. λ, 542 sqq. effinxit. — 452 Suavis comparatio Didonis aegre per umbram visae cum nova luna; petita ab Apollon. IV, 1479. 1480: Visus est Lynceus Herculem procul videre, *ὡς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι* (noster: *primo mense*, nova luna) *μήνην Ἢ ἴδεν ἢ ἐνόησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι.* — 456 *nuntius* ex flammis lucenti-

Funeris heu tibi causa fui? Per sidera iuro,
Per superos, et, si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere suis, nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum, fato quod te adloquor, hoc est.
Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto voltum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: coniunx ubi pristinus illi
Respondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
  Inde datum molitur iter. Iamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis

bus sup. V, pr. — 459 *si qua fides.* si quid apud inferos aliud, quod fidem facere iuranti potest: id enim et ipsum *fides* dici solet, ut sup. II, 142. — 460 Ursinus comparat non male quoad verba Catulli versum de Coma Berenices: *Invita, o regina, tuo de vertice cessi.* — 462 *situs* est incultae telluris horror; itaque h. l. *αὐχμηρὰν χώραν* intelligit; exprimit enim Homericum *Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα.* — 465 *Siste gradum.* Hoc vero praeclare ex Od. λ, 560: et omni oratione disertius mox silentium ex v. 562, quem iam Longini §. 9. iudicium nobilitavit. Ad v. 466 facile in mentem veniat Sophocleum illud: σὲ δ' ὦ φ. — προσεννέπω *Πανύστατον δή, κοὔποτ' αὖθις ὕστερον* (Aiac. 871 sq.) — 467 *torva tuentem*, *ὑπόδρα ἰδοῦσαν*, *lenibat animum*, lenire studebat eam iratam et torvis obli- quisque oculis adspicientem; iam pro *lenire eius animum* dici poterat *lenire eam animo* et (quoad) *animum*, *κατὰ θυμόν. lacrimas ciebat*, ipse funaebat Aeneas. — In 469 Euripidis Medea v. 27: *Οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσουσα γῆς πρόσωπον* obversata Virgilii animo videbatur Valkenario ad Hippol. p. 197. *cautes Marpesia*, in insula Paro. —

477 — 534 Aeneas nunc peragrat Campum priscorum heroum. Procedit qua via ducit. *datum*, qua via patet, ducit. *molitur iter*, peragit, ait Serv. Scilicet ut ap. poëtas *moliri*, movere, et agere, facere, est primum de re magnae molis, tum de quacunque re. — *arva ultima*, in his locis, quae citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum, sunt. cf. 540. — 479. 480 Sunt

Parthenopaeus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyphoeten.
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laevaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantis.
    Atque hic Priamiden laniatum corpore toto

hi tres ex numero *τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις*. *pallentis*, tamquam umbrae; ideoque pro: et Adrastus. Male etiam cum hoc Adrasto confundunt inertem illum Troianum Il. ζ, 37 sqq. — Iam 481 *fleti ad superos*, apud vivos, inter homines. *caduci*, pro *πεσόντες*. nescio, an primus novaverit Virgilius; eius exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari: ingenti multitudine, ut II, 766. Serv. — Sunt Troianorum nomina in Il. ρ, 216: ut tres Antenoris filii, Polybus, Agenor, Acamas Il. λ, 59. *Polyphoetes* Iliad. ν, 791 inter Troianos est; at Polypoëtes inter Achivos, ideoque ab h. l. alienus. *Idaeus*, Priami auriga, Iliad. ω, 325, nisi de Daretis filio accipere malis Iliad. ε, 11. 20. *etiam — etiam* simpl. pro etiamnum. — 487. 488 ad animas referenda esse quis dubitet? 489 — 493 Inter feliciores huius libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Aeneae virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in praeclarum hoc *φάντασμα* incidit. v. Od. λ, 604, ubi de Hercule inter Manes. *Ceu quondam*, v. Il. ϑ, 75, ο, 320 sqq. — *exiguam vocem*, *τρισμὸν* intellige, v. Odyss. ω, 5 sqq.

494 Sequitur *episodium de Deiphobo*, in quo argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desideres; quam enim suavitatem habet videre aut cogitare hominem mutilatis membris nec virtute aut alia re miserationem moventem? (At post Hectorem Deiphobus praestantissimus fuit Troianorum, atque Aeneae amicus, ut ex h. l. et e Lycophrone patet, et e poëtis nunc deperditis Virgilio notissimum erat: deinde fatum Deiphobi egregiam ad describendum poëtae obtulit occasionem. Lectoribus tandem suis haec placitura scivit poëta et Tucca, Variusque. R.) Verum de Helenae perfidia prodentis urbem Achivis narratio insigniter accommodata erat personae Aeneae, et per se memorabilis expositionique poëticae accommodata; insigniter quoque a poëta ornatum est hoc episodium. Sed imitator Homeri Virgilius et hic deprehenditur, si locum de Agamemnonis umbra conferas Od. λ, 386

Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora Manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto volnere naris.
Vix adeo adgnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis conpellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit sumere poenas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
Procubuisse super confusae stragis acervom.
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
Constitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quae Priamides: nihil o tibi, amice, relictum;
Omnia Deiphobo soluisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
His mersere malis: illa haec monumenta relinquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem

sqq. Deiphobum in Helenae thalamo a Menelao oppressum etiam videas ap. Quintum XIII, 354 sq. Adde Dictyn lib. V, p. 116. — 499 sqq. Vi se a Deiphobo esse raptam Helena conqueritur in Troiad. Eurip. 966, at ἀριστείας praemium datam in ludis funebribus Paridis caesi Lycophron 168 sq. Schol. ad Il. ω, 251. — *Supplicia*, int. illum ipsum ἀκρωτηριασμὸν, vulnera. *vix agnovit et compellat*, noto narrandi more Homerico, qui ex prisci aevi neglectu orationis ducendus est; pro: cum compellaret. *notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium, esse solent. Sic inf. 688. *genus*, γένος, oriundus, ut et supra. — 501 *optavit*, ex προείλετο, puto, h. e. statuit, induxit in animum, ausus est. (opo, opito, opto, i. e. praefero, malo. R.) 503. 504 quam ornate! pro: te occubuisse pugnando. — 505 — 508 Sane consentaneum hoc Aeneae pietati. Nec tamen ulterius inquirendum, unde Aeneae tempus et locus suppetere ad hoc cenotaphium potuerit, si lib. II fin. et III princ. animo repetas. — 507 *Nomen* loco inditum, *et arma* in tumulo constituta et fixa ex more (v. sup. 233) *locum servant*, insigniunt, ita ut ille pro monumento tibi sit. Fuit itaque in Rhoeteo locus Δηϊφόβου σῆμα, aut fingit poëta illud fuisse. — 507 *te* h. corpus, ut sup. 562. *ponere*, h. l. humare. — 509 — 512 *funeris*, cadaveris (sic inf. IX, 491), umbrae, non ipsi cadaveri. Ceterum locum respicit Auson. in noto epitaphio n. XIII. — *Lacaenae* v. sup. II, 601. De Helenae excidio Troiae fatis omnino vid. II, 567 sq. — *monumenta*, δείγματα, indicia, in me, sceleris sui. — 513 *Namque ut s.* v. sup. II, 25. 248 sq. — 515 *saltu venit super*, h. e. supergressus est, parte murorum deiecta, ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε. *gravis*, ut *feta armis*. v. sup. II, 234 sqq. In h. l. ante oculos poëtae fuit locus ex Ennio a Macrob. VI, 2 servatus: *Nam maximo saltu superavit Gravidus armateis equus, Qui suo partu*

Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quam fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis adtulit alvo:
Illa, chorum simulans, evantis orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque iacentem
Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additus una
Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
Instaurate; pio si poenas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,

ardua perdat Pergama (aut, ut scriptum fuisse coniectes: *Nam maximo saltu superat gravidus armateis Equus, qui s.*, ut *gravid' armatis* eloquaris, et *suo* una syllaba). cf. Lucretii locum ex eodem adumbratum lib. I, 477. 478. — Illa v. 517 sqq. ingeniosum poëtam decent. Flamma seu face ab Helena sublata Achivis signum datum esse narraverant etiam alii; at h. l., quomodo fraus ea fieri potuerit, probabilitas adfertur maior, institutis in publica laetitia sacris Bacchicis, thiaso bacchantium ducto. Cf. sup. IV, 302 sq.: inf. VII, 376. 385. 580. Etsi ad chori phantasma facile deduci potuit Euripideo loco Troad. 542 — 554. Helena igitur circumducebat Troianas matronas *evantes orgia*, ex orgiorum more, *εὐαζούσας τὰ ὄργια*, evando celebrantes, h. e. *ὀργιαζούσας*, inter faces iactatas. Locus Od. δ, 277 sq. frustra huc vocatur a viris doctis. — 519 *summa ex arce*, ad Helenam refer. — 520 *confectum curis somnoque gravatum.* Comparant Intpp. Od. ζ, 2.: *Ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος.* Aliis locis *καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ.* Il. κ, 98. — *placidaeque simillima morti.* ὕπνος — *Νήγρετος*, *ἥδιστος*, *θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς.* Mox 524 *Emovet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent aequali. — 528. 529 Suave hoc et Homericum, vel in hac ipsa re (v. Odyss. θ, 517. 518), quod nec ab hoc facinore Ulysses abest. *Aeolides* ille, quatenus eius genus a nonnullis a Sisypho ductum, Aeoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laërta factas fuerat compressa. *instaurate*, docte, cum a sacris petitum sit, retribuite, rependite. *pio ore*, si poenas iustas peto. — 531 — 533 Adumbrati ex Homerica ratione Od. λ, 154 sq., ubi Ulyssem mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio: utrum errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed cogitandum est de aditu, qualis Aeneae fuit per Avernum, postquam ad Cumanum litus appulerat. — 533 *an quae te For-*

Adtulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu divom? an quae te Fortuna fatigat,
Ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Iam medium aetherio cursu traiecerat axem;

tuna f. paullo durius dictum pro: *an fortuna* (sexto casu) *venis, quae te fatigat* h. casu adverso; fortuna infesta huc adductus? — *sine sole domus*, ἀνηλίους δόμους vel μυχούς Euripidis. — *loca turbida*. Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum; et *aër turbidus* pro obscuro.

535 *Hac vice sermonum* Homericum Νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν ἀμειβόμεθα, sermonis vicibus. add. Apollon. II, 450. — Ex altero versu se non expedit Burmannus, neque ego me, neque alius, quem quidem norim. Poëta de critica nostra parum sollicitus, ut nec aliis in locis, inprimis in temporibus definiendis, tempora descensus ad inferos non ad horarum intervalla constituit; temporum notationem non nisi binis locis subiecit; sup. 255 *primi sub lumina solis et ortus* iter ad loca infera ingreditur Aeneas; quantum temporis in itinere consumserit, nusquam apposuit poëta. Iterum h. l. 555 diluculo iam exacto dies tantum non illucescebat; et *nox ruebat*, in eo erat ut abiret, v. 539. orta iam luce. (Fortasse omnis difficultas tollitur, si poëtam sequendo statuamus, una noctis parte citissime rem peragi, et quidem ea, quae diluculo proxima est (sub lumina solis): deinde Aurora ab occasu iter suum perficit, non ab oriente, et proxime est ortui, quem mox sol sequitur. R.) Ipse reditus ex inferis 594 nullam temporis notam adiectam habet. Iam in promtu est videre, quicquid attuleris ad haec declaranda, non nisi suspicione et opinione contineri posse, nullo iudicio certo. Neutrum satis facit, sive eadem nocte omne iter peractum esse dixeris, sive per unum pluresve dies noctesque; quicquid posueris, manent in poëta, quae parum conveniant; unde apparet, poëtam tempora nec satis constituisse nec constituta esse voluisse. Equidem grammaticae verborum rationi obtemperans ad unam noctem omnia revocabam. *Axis* haud dubie poëtis pro coelo omnino dictus, ut et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente evecta decursum per coeli convexum versus occidentem eodem modo atque is, qui subsequitur illam, Sol, et ut Nox, interdum ab astris comitata, et ipsa Luna. In poëtis omnia haec ad idem fere exemplum descripta sunt. Quo modo autem tale iter confici et ad eosdem carceres rediri possit, parum laborant. Iam Aurorae decursum puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu factum erat sacrum. Ingressi erant iter ad infera loca iam sub diluculi tempus, *primi sub lumina Solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora iam coeli partem aliquam (nam, vulgari poëtici sermonis usu, et id *medium coelum* poëtae dici potest) cursu exegerat, ut nox iam fere esset pulsa. Itaque poëta: *Nox ruit Aenea*. De reditus ad superos tempore nil memorat poëta. Itaque nec de eo laborandum. Sed ex sacrorum Manibus factorum more, orto die Aeneas infera loca relinquere debuit; sicut vicissim cum ortu Solis Manes ad infera loca redire solent; v.

Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque adfata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas:
Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit;
Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
Exercet poenas, et ad inpia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne saevi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
Moenia lata videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae:
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro

c. sup. V, 738. 739. — 537 Homericos versus compara Odyss. π, 220: φ, 226.

540 Inter haec ad bivium erant constituti; altera via praeter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *ambas*, simplic. pro: duas; bivium facit. Plutonis regiam intellige per *Ditis moenia.* cf. inf. 630 sq. — 542 *ut laeva* (via) *malorum Exercet poenas*, h. e. ducit ad eum locum, in quo sunt, qui constituunt poenas; ideoque bene dicitur, *et ad impia Tartara mittit.* Exercere autem esse id quod occupari, constat. — 544 *Ne saevi* pro vulgari: ne irascere. *explebo numerum.* Piget Servianarum nugarum. Haud dubie de reditu ad umbras, a quibus discesserat, quarumque ideo discessu suo numerum diminuerat, est intelligendum. *reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium. Caliginosa autem haec citeriora loca esse satis vidimus. *in verbo* ut ἐν ἔπει, pro σὺν ἔπει.

548 sqq. De Tartaro: qui omnino Carceris faciem habet. Cura eius mandata Rhadamantho; v. 566, pro carnifice est Tisiphone v. 571, pro ianitore Hydra 576, *sub rupe.* rupem ex Homero traxit, ubi inter Stygem et Cocytum *Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων*, Od. κ, 515. *Moenia* h. l. series domuum. *triplicem murum* suppeditavit Hesiodus Theog. 726; sed ibi sublimior rei species, *χάλκεον ἕρκος*, et *ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχεὶ κέχυται περὶ δειρήν*, h. e. fauces Tartari. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. lost* B. II, 642 sqq. — 551 *ambit torquetque* Homerica forma paullo rudior pro: ambit amnis torquens. — 552 *columnas* de postibus accipio. Imitatur Homericum Iliad. ϑ, 15: *Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός.* — 554 *stat ferrea turris ad auras*, educta est; in *auras* hic et v. 561 argutati sunt veteres iam inde a Pollione. Poëtico sermoni hoc ita proprium putandum, et altitudinem exprimant *in auras*, *in coelum*, ut plane locum non habeat illa subtilitas, an *aura* in locis inferis sit. — 553 ut idec nullus inde sit reditus. Quod *tur-*

Coelicolae valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla subcincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare
Verbera; tum stridor ferri; tractaeque catenae.
Constitit Aeneas, strepitumque exterritus hausit.
Quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urguentur poenis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclute Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed, me quum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipsa deum poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,

rim appellat, puta esse aedificium ingens, in altum eductum pro carcere aut ergastulo habendum: *δεσμωτήριον*. — 555 Tisiphones vestem cruentam ex Homero petiit Il. ε, 538. cf. Stat. I Theb. 109. 110. — 556 *vestibulum* simpl. pro aditu. — 557. 558 numerosissimi versus; sed et mirus dilectus rerum, quae auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. VIII, 240 sqq. iam alii notarunt.

563 *insistere*, exquisite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. *sceleratum*, v. Ovid. Met. IV, 455 et ad Tibull. I, 3. 67. *sceleratum* est sceleribus contaminatum, ideoque impurum, incestum; itaque *pii*, puri, casti, arceantur ab hoc loco. — 564 Sibylla praeest luco Averno ut Sacerdos. Nam Sacerdotes praefici, praeesse, ut sacris, ita templis, dicuntur. 565 *deum poenas*, quas dii nocentibus statuerunt. Hoc ex Servio tenendum. *me per omnia duxit*, putes, narrando et percensendo singula: ut ipsi *percurrimus*, *perlustramus* singula, ita alii nos ducunt per partes: enim vero ab Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus ductam esse, patet ex illis: *vidi — vidi*: 582 sqq. Quod Rhadamanthum in Tartaro constituit, suo iudicio facit poëta. Est autem is non tam iudex aut magistratus, qui causas capitales persequitur, cuiusmodi supra iam erat Minos v. 432, sed qui, Triumvirorum capitalium more, iudicum sententias exsequitur, supplicium sumit, et de inferioris ordinis hominibus, furti, grassationis, sacrilegii etc., reis ipse cognoscit. Omnino in toto loco Tartarus carceris faciem habet. — 567 *dolos*, scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quae quis distulit* sc. fateri ideoque occultavit et effecit, ne in iudicium adduceretur et puniretur, *in seram mortem*, h. e. non reus factus est, neque ideo poenam eorum persolvit, dum viveret, *furto laetatus inani*, quod latere deos et impune sibi abire putabat commissa; sed temere. Ita puto haec expedienda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit novum auctarium: *oblitos sui sceleris nocentes debitas poenas dare.* Propius ad Maronem Statius IV, 531: Minos — *adigitque expromere vitas Usque retro et tandem* poenarum lucra *fateri.* Rhadamanthus autem triumviri capitalis more supplicia

Quae quis apud superos, furto laetatus inani,
Distulit in seram conmissa piacula mortem.
Continuo sontis ultrix adcincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans anguis, vocat agmina saeva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
Quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
Saevior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo:
Hic et Aloidas geminos, inmania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum

sumit et quaestionem tormentis admotis ad exprimendam scelerum confessionem in reos habet. — 570 Tisiphone, carnificis, seu servi publici, loco, reos damnatos ad supplicium rapiat. *qualit sontes flagello*, docte. Proprie *quatitur flagellum*, quo sontes percutiuntur; *agmina s.* solenne de Furiis, ut sup. IV, 469. Imitatur locum Statius I Theb. 112. 113.

573 Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. In hoc iam Servius praeivit. Si tamen rerum ac sententiarum ordinem accuratius consideres, rationem vulgarem non satisfacere sentias. Sed alia incedendum est via. Tisiphone servat vestibulum, aditum Tartari, v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho statim manus iniicit et ad Tartari portam, quae semper clausa habetur, eos agit (*ἄγονται πρὸς Ἐριννύων ἐπ' Ἔρεβος καὶ Χάος διὰ Ταρτάρου*, sunt verba Socratis in Axiocho,) inclamatque sorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus singula. *Cernis*, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quae custos, sc. Tisiphone, non Megaera, nec Hydra, *vestibulo*, ad aditum, *sedeat*; *facies quae limina servet;* Nam *intus*, intra portam, *saevior* facies, Hydra, sedem habet etc. — 576 At *Hydra*, inquis, in vestibulo orci v. 287, iter cetera monstra fuit recensita. Iam Servius monuit hoc. Expeditur varie. Equidem Hydram non de una illa ab Hercule domita, sed simpliciter pro serpente monstroso dictam accipio. — 577 — 579 quantus prospectus est a terra ad coelum, *ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης*: Iliad. Θ, 16 et Hesiod. Θ, 720 — 725, cf. ibid. 740 — 745, notissimis locis; sed in maius aucta re. *coeli suspectus*, h. e. prospectus per aërem, (male enim iungunt *coeli Olympum*) *a terra ad Olympum, ad coelum;* nam ex Tartaro prospectus ad coelum esse nequit, cum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus iaceat. Palis etiam Tartarus sub Hade ap. Homer. Il. Θ, 13 — 16. — 580. 581 v. Hesiod. Theog. 129 — 131. Titanas *γηγενεῖς* designat. — *fundo voluuntur in imo.* praeclare, ut ad imum Tartarum detrusos exhiberet. — 582 — 584 De Oto et *Ephialte*

Adgressi, superisque Iovem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos, mediaeque per Elidis urbem,
Ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
Demens, qui nimbos, et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque inmani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
Porrigitur; rostroque inmanis voltur obunco
Inmortale iecur tondens fecundaque poenis
Viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.

Aloei filiis videndus Homer. Od. λ, 304 — 319. Apollod. I, 7, 4 ibique Notae. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, ut sublimitate cum Homero contendere vellet. Spectat autem haec et sequens fabula ad mythos stirpis Aeolicae, quos rudiores ceteris et antiquiores esse constat. v. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. et tab. VIII. Manifestum id in his ipsis fabulis, quae h. l. subiiciuntur. — 585 De *Salmoneo* v. Apollod. et Hyginum, cum Schol. Pind. Pyth. IV, 253. Vidi *dantem Salmonea poenas, dum imitatur*, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluerat. *sonitus Olympi*, tonitrua. *Elidis urbem*; novam urbem a Salmoneo conditam Salmoniam, ad Alpheum in media Elide, sitam intellige. v. Strabon. VIII, p. 856 D. Apollod. I, 9, 7. — 590 *Demens*: ex Σχέτλιος, ὅς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. *aere et pulsu equorum*, curru aereo, aerato, et fortasse, quod additum ab aliis, invectum eum esse laminis aereis in solo substratis, quas equorum ungulae pulsarent. — 593 *non ille* (Iupiter) *faces* hoc suave ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulae, ex quibus exquisitiorem praelatam vides: *taedas lumine fumeo*: *lumen fumeum taedarum*, et *lumen fumeum tedis*. — *turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellae cum eo coniunctae. — 595 — 600 Sunt hi versus ornatissimi quidem, sed praeiverat Homerus loco nobili Od. λ, 575 — 580 et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Accius in Prometheo ap. Cic. Tusc. Qu. II, 10; quae loca comparanda sunt in singulis. *alumnum* accipiam pro filio, ut Homer. γαίης ἐρικύδεος υἱόν. Volunt tamen Intpp. poëtam alteram narrationem sequi, qua, ex Elara susceptus, a Tellure utero fuit gestatus. Praeter Apollod. I, 4, 1 ibique Not. v. Apollon. I, 761 sqq. — *voltur*; in Homero duo vultures, ad terrorem maiorem. — In 598 — 600 laboravit poëta forte, ut Homericum Δέρτρον ἔσω δύνοντες exprimeret. *immortale iecur*, Hesiodi de Prometheo ἧπαρ ἀθάνατον, Theog. 523. *secunda poenis viscera*, prae-

Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
Quos super atra silex iam iam labsura cadentique
Inminet adsimilis? Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxuma iuxta
Adcubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem adtollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,

clare, iecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut rursus erui possit. *epulis*, ad epulas, *rimatur viscera*, Ge. I, 384 *volucres rimantur prata.* cygni pabulum e terra eruendo.

601 — 607 Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diversam: Ixionem et Pirithoum, ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Ad Phlegyam Statius I. Theb. 713; et ad Phlegyam et Thesea Valer. Fl. II, 192. 195 hoc idem supplicium transtulere. Tantali capiti imminere saxum, alii commenti erant, interque eos Pindaurus Ol. I, 88 sq. et Euripides in Oreste 6 et 980 sq. ubi conf. Schol. iisque antiquiores Alcaeus et Alcman, v. Schol. ad. Pind. l. c.: adde Cic. Tusc. IV, 16 et Lucret. III, 953 sqq., cum eum Homerus in lacu sitientem destituisset. Sed lacum Tantali eleganter in mensam opiparam mutavit Maro, seu is, quem sequutus est poëta. Assidet *Furiarum maxima* (quae et ap. Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta ut *maxima natarum*, sup. ad I, 521; apud Eurip. Iphig. in Taur. 963: πρέσβειρα Ἐριννύων.. Statius Theb. VII, 477 *Eumenidum antiquissima*) seu Megaera seu Alecto (nam Famem vix bene huc advocat Servius, laudato loco lib. III, 252), et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquae in Tantalo. Atrocius rem extulit Aeschylus Eumen. 264 sqq. *genialibus toris*, positis ad epulas geniales, opiparas, lautas habendas, quae ad hilaritatem invitant. Sic *genialis hiems* Ge. I, 302 ubi vid. not. *lucent fulcra aurea:* pro, sunt. De *fulcris* quaeritur. Scilicet pro toro fulcra memoravit poëta; et pro: fulcra tororum, *fulcra toris.* Pro *lecto* aurea poëta *fulcra* posuit. Sunt autem *fulcra* pedes vel alia lecti basis. — Quod fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39: IV, 484 allatam nunc deserit, quod mirantur viri docti aliquot, id poëtae haud dubie licet facere, quippe qui nullam doctrinae systema condere velit.

608 — 613 Hos versus equidem sententiarum et verborum gravitate commendatissimos esse velim. Sunt nonnulla in Platonis locis, quae sequi potuit. Probabile fit in teletis per machinas scenicas haec ipsa sceleratorum tormenta fuisse exhibita; docet hoc Aristophanes, qui exagitat seu philosophos seu initiatos in Ran. 145 — 151. Homerus etsi Tantalum, Tityum, ac Sisyphum poenas scelerum luere in locis inferis monuit, non tamen aut loca poenarum discreta aut scelera definit, quorum poenae exigantur, praeter unum periurium, Iliad. γ, 279: τ, 258. 259. Scilicet temporum antiquiorum simplicitas erat tanta, ut super moribus ac virtute nondum subtiles initae essent ratio-

Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est:
Quique ob adulterium caesi; quique arma secuti
Inpia; nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri,
Quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.

nes; de gravioribus sceleribus monere satis tum erat; inque iis habebantur caedes, iniuria in supplices et in hospites, periurium. Nec aliter in decalogo a Mose prodito factum videas; atrociora tantum flagitia ille attigit, quibus qui vacet, parum adhuc ad honestatem profecisse videri debet. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus in illo supplicia constituta sunt, recensum facit paullo ampliorem. Ex vitae philosophia profecit Auctor Telemachi lib. XVIII, p. 130 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (ut v. 609) etiam Polygnotus in sua tabula expresserat, v. Pausan. X, 28. — 609 *Pulsatusve parens*, αἰκιζόμενος, omnino male habitus, mulcatus: ante oculos erat Plato de LL. IX sub f. p. 940. C. ed. Frf., p. 881. D. Steph. — *et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata iam ab Intpp. Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit*, *sacer esto*, et Horat. II. Carm. 28, 23 sqq. *incubuere*, ut Ge. II, 507 *repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex ἔθεντο, statuerunt, tribuerunt, ut solent homines ex vita humili magnas opes consequuti erga cognatos pauperes esse duri et avari. Ad sententiam praeclaros Horatii versus laudat Servius II Serm. 2, 103: adde eundem I Serm. I, 75 sqq. 84 sq. *ob adulterium caesi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. — *arma impia*, haud dubie bellorum civilium; sed de iis accipiendum, qui patriae bellum inferunt, non qui propulsant. Itaque concidunt Servii aliorumque metus, ne in Augustum peccet poëta. *nec veriti dominorum fallere dextras.* Argutantur Intpp. et hic, Servii exemplo. *Domini* non modo servorum sunt; sed et de libertorum patronis bene idem dixit poëta. Servorum autem poenas hic commemorare, indignum esset poëtae epici gravitate, multo magis Romani. Tum, qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designaverit poëta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic in Augustum peccasset: nam et is, ut ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere, debuit. (Servius tamen de servis intellexit, quos saepe tempore bellorum civilium in dominos suos fuisse infidissimos constat, e. c. ex Appian. B. Civ. I, 72. IV, 22. 29. 39. 51. Nec *dominus* de patrono libertorum in usu fuisse videtur, nec epica gravitate indigna haec servorum mentio fuerit. R.)

614—615. Vulgare est: hi inclusi variis modis puniuntur.

Saxum ingens voluunt alii, radiisve rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet, et magna testatur voce per umbras:
„Discite iustitiam moniti, et non temnere divos.“

Noli quaerere, *quam poenam* metuendam habeant; aut *quae* poenae *forma*, *fortunave*, quod miseriae genus, *viros mersit* (ut sup. v. 512), illos exceperit, manserit. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseriis*. — 616 Iterum poëta ad veteres mythos redit. Non necesse est, ut solum Sisyphum et Ixionem respexerit; hunc quoque v. 601 iam memoraverat; ideoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *radiis rotarum districti pendent*, ornate, rotae illigatis membris distinentur, ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται, petitum ab equuleo, tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit, cui illigati erant tergo verberibus et ignitis laminis patente. At Ixionis rota a poëtis ita describitur, ut ille modo exteriori orbi alligatus, modo ipsis radiis illigatus, perpetuo rotae vertice circumageretur, ita ut poena in motu nunquam intermisso spectanda esset. Contra Theseus sine omni motu sedet saxo affixus. — 617 Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata, vide v. c. Ovid. Met. VII, 433. sq. nec mirum; fuere enim plures, qui res Thesei non modo attingerent, verum etiam Theseides conderent. Actum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minyade, v Pausan. X, 28, etiam in Heracleis. Nam Hercules in descensu ad inferos liberavit Theseum. v. Apollod. II, 5, 12. Apud Homerum Od. λ, 630 sq. Theseus cum Pirithoo in inferis substiterat. Poëta noster hoc sequitur, ut Theseus, ob raptum Proserpinae, *sedeat*. Hoc habitu poenitentiae et summi moeroris sensum prodi puta. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winckelm. n. CI. Sed miraculum rei additum est, quod Theseus saxo insidet, nec inde levare corpus potest. cf. Schol. Apollonii I, 101. Inter auctores huius narrationis fuit Panyasis. v. Pausan. l. c. προςφυὲς δὲ (χρῆμά τι) ἀπὸ τοῦ χρωτὸς ἀντὶ δεσμῶν σφίσιν ἔφη τὴν πέτραν. cf. 122. De regressu Thesei vers. 393 non meminerat poëta et licuit ei h. l. aliam sequi fabulam. *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quae Minyadem Boeotiae inhabitavit et propter impietatem a deo abolita fuit. (v. Pausan. IX, 36. Adde H. in Apoll. 278. 279. Nam Phlegyas Thessaliae, de quibus Strabo videndus IV, p. 442 B., huc advocare non licet.) Verum non de Phlegyis Maro, sed de *Phlegya*, Ixionis et Coronidis, e qua Aesculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit (v. Serv.), accipiendus est; idem iam docuerunt Intpp. ex Statii imitatione Theb. I, 712 sqq. et Val. Fl. II, 193 sqq. *Phlegyas* igitur, deorum contemtor, apud inferos ad iustitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu: *Discite iustitiam*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchhusio, immortali viro, frequenter. Nota quoque fabula de daemone interrogato, quis ex omnibus Virgilii versibus esset praestantissimus. Non male autem augurantur viri docti ductum colorem ex loco illustri Pindari

Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Inposuit, fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos.
Ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum conprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possim.
  Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
Sed iam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Adceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio, atque adverso fornice portas,
Haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Conripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.

Pyth. II, 39 sq. *Θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν Ἰξίονά φαντι ταῦτα βροτοῖς λέγειν, ἐν πτερόεντι τροχῷ Παντᾶ κυλινδόμενον· Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς Ἐποιχομένους τίνεσθαι.* — *moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est. Nec importunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus poenitentiae locus est, cum in Tartaro inclusis poenitentiae locus nullus sit. Poenae enim loco haberi potest haec ipsa admonitio, et vere ita exclamasse putandus est Phlegyas. — V. 621. 622 ex L. Vario paene integros traductos esse, Macrob. IV, 1 testatur. *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adiecit: *dominumque potentem* patriae *imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberae civitati induxit. *potentem* ornat. *leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Servius, *quia incisae in aereis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene alii, esse: in aes incidere. Iidem bene laudant legem Venuleii, quae est I. 8 D. ad L. Iuliam peculatus: *qui tabulam aeream legis — refixerit, vel quid inde immutaverit, Lege Iulia peculatus tenetur.* — Sequitur §. 1: *Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleverit vel induxerit;* quod ideo diversum ab illo esse necesse est. Laudant quoque Intpp. Ciceronis locum, qui est Philipp. XII, 5 f. Haec omnia ad certos antiquitatis homines referre velle, inanis est opera. — 625 sqq. Ex Iliad β, 488 notissimo loco. cf. Ge. II, 103 sqq. *ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta.

630—636. Plutonis regiam non intrat Aeneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Ramum Proserpinae pro munere ferendum praedixerat Sibylla sup. 140. 141. 142. Regia ista habet muros aereos vel ferreos. Solent poëtae hac munitionis notione uti, ducta a ferreis et serratis portis, et translato fere opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum moenia ap. Statium I Theb. 630; quem locum Servius laudat, et Mycenarum ap. Senec. Thyest. 406. v. Wass. ad Thucyd. VIII, 26 et Schol. Eurip. Orest. 964. Itaque multo magis in inferis h. l. 630

His demum exactis, perfecto munere divae,
Devenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos aether et lumine vestit

sunt *moenia educta Cyclopum caminis*, h. e. ferro procuso et ferruminato in Cyclopum fabricis. — 631 *adverso fornice portas*, ornate: porta proprie ipsis erat adversa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata. — 629 *perfice munus*, sic poëticus sermo fert: proprie doni deportatio perficiebatur; etiam sic mox 637 *munus perfectum*. — 632 *haec dona* int. de eodem munere Proserpinae dicando. — 635 Videri potest Aeneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse. Adumbratum haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, περιῤῥαίνονται; quod purgationis symbolum fuisse, facile intelligitur. Adeundum autem Aeneae nunc erat Elysium, locus, si quis alius, sanctus et castus: non igitur aliena res lustratio. *ramumque figit*. In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua lustralis et rami lustrales, notae res sunt. Quod tamen ramum in pariete seu poste figit, ad dedicationem doni spectare videtur, (quod ibi tamquam in ara deposuit. R.) Ceterum Warburtoni opinatio, qua Eleusinia initia ante oculos poëtae fuisse vult, hac utique parte placere potest, cum lustrationem in adeundis maioribus Eleusiniis h. l. invenisse sibi visus est.

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis (ut ab Homero et Hesiodo cum Pindaro factum) collocatum, omnia, quae sub mitiore coelo amoenitatem loci facere possunt, iam ab Homero Odyss. δ, 563 sqq., et ab Hesiodo Ἔργ. 170 sqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem Heroum vita subiicere sensibus poterat, vetustas huius mythi intelligitur. Accessere ornamenta ap. Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109—149 etc. Doctior vita, et philosophicis studiis exculta Graecia, serenae et placidae mentis gaudia ex purae et constantis virtutis conscientia mox adiecit: quo melioris sapientiae placito egregie usum videas inter alios Gloverum in Leonida X, 156 sqq. *in those happier fields — Where never gloom of trouble shades the mind, Nor gust of passion heaves the quiet breast, Nor dews of grief are sprinkled.* et uno verbo Statius V Silv. 3, 286 *nemus, quo nulla irrupit Erinnys*; (cui similis in terrarum oris locus est nullus) sed philosophicas rationes Maro in alium locum v. 724 sqq. servavit, et h. l. in primis Homerum ante oculos habuit, et Axiochum Socraticum, qui circumfertur nomine Aeschinis sub f. multoque magis Pindarum locis laud. Adde locum de Olympo Odyss. ζ, 42 sqq. Communia etiam sunt nonnulla Elysio cum aurea hominum aetate. Iam ab his tamquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradisum suum extulit Miltonus IV, 132 sqq. Nunc verba videamus. — *perfecto munere divae*, aureo ramo ei dedicato e vs. 629. — 640 *Largior aether*, (αἰθὴρ, purior aër; *et*, etiam. R) patentior, liberior. Silius hinc lib. XIII, 550: *laxata lucida nocte Claustra nitent*, dixit de Elysio: Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥςπερ ἐνθάδε. Aristoph. Ran. 155. 457. — *lumen purpureum*, pulchrum. ut sup. I, 591. — *solemque suum*, in Pindari loco altero est Sol, qui, in

Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaestris,
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt;
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.

nostro orbe occidens, ad infera loca progreditur, in altero Sol perpetuus noctu aeque ac die (fere ut ap. Val. Fl. I, 844 *ubi Sol totumque per annum durat aprica dies.*—Sed poëta suavius Solem Elysio suum, praestantiorem puta nostro Sole, ut cetera, assignat. Pro commentario haberi potest Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c'est plûtôt une gloire céleste, qu'une lumière.* Imitatur Claudianus de R. P. lib. II, 282 sqq. *norunt*, vident, qui in Elysiis sunt, habent. — 642—644 Haec rursus ad Pindari ductum l. l. *καὶ τοὶ μὲν ἱππείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορμίγγεσι τέρπονται.* Expressa scilicet *vita antiqua heroum Graeciae;* ut unaquaeque gens, cum aliarum rerum inferarum, tum vero Elysii, beatam sortem *ad suos mores* descripsit, eaque, quae beatam vitam suo sensu constituebant, eo transtulit. — *pedibus plaudunt choreas*, ut *χορεύειν χορὸν, χορείαν*, elegantius quam ducunt, sc. cum pedum plausu; Odyss. ϑ, 264: *Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν·* quod Maro itaque *κατὰ χορὸν* accepit; non, ut *χορὸς* pro loco dictus sit, ut alibi apud Homerum occurrit. — 645—647 Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus *ἀοιδὸς*, lyricen, qui seu accineret, seu, more veteris chori, praeiret cantu et saltatione, ut choragus. Quis vero magis conveniens quam Orpheus? qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. vetere philosophorum more ac sermone poëtice exposuerat. *longa cum veste*, antiquiore aevo *ἀοιδῶν*, vatum, postea citharoedorum, habitus *ποδήρης*, palla, ut nota res est. Adi vel Tibull. III, 4, 35. 36. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter instituta orgia et teletas. Sacerdotes enim, ut sceptro, ita etiam palla usos constat, ut ipsi dii ea veste occurrunt, sed et reges. Nam vestis demissa ac fluens ad dignitatem et religionum maiestatem facit, ut unusquisque facile intelligit, vel ex nostrarum religionum ritu. Orpheus illis saltantibus et cantantibus accinit lyra; quod ita extulit poëta: *obloquitur* (transitive h. l. dictum, facit loqui, *φθέγγεσθαι*, sonare, h. e. pulsat *septem discrimina vocum*, (i. e. sonorum, quos septem diversos edit haec lyra, quippe quae septem chordis est praedita, R.) fides, lyram *ἑπτάχορδον*, *eademque discrimina vocum*, eas fides, modo digitis modo pectine aut plectis pulsat, dum temperatur cantus. *Numeris* potest esse casu tertio, numeris saltantium et cantantium, s. melodiae cantus adcommodate; malim sexto casu accipere, et ad ipsum vatem referre; obloquitur, facit loqui, sonare, fides numerose, *εὐρύθμως*. Illa, *nunc*, *nunc*, excludunt interpretationes aliorum: neque ideo de cantu ipsius Orphei hic quaeritur: sed si quaeratur, nemo facile, qui Homerum legit, dubitet, fueritne alius, qui Orpheo, lyram pulsanti, accinuit. Heroico aevo utrumque facit vates.

Hic genus antiquum Teucri, pulcerrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Troiae Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanis.
Stant terra defixae hastae, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quae gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextra laevaque per herbam,
Vescentis, laetumque choro Paeana canentis,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per silvam voluitur amnis.

648 sqq. partim Hesiodi ductu Ἐργ. 159. 167 sqq. *pulcerrima proles:* pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed insederat forsan Virgilio hoc epitheton ex loco Hom., quem expressit Iliad. υ, 231 sqq. Ἶλός τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων etc. *nati melioribus annis,* secundum Hesiodum hoc, l. c., et sic alii de heroum, atque etiam de aurea aetate. Laudatur Catull. LXI, 22: *O nimis optato saeclorum tempore nati, Heroes, salvete: deum genus.* — 651—655 Rursus ad Pindari ductum l. c. Paullo aliter haec tractata a Platone sub f. lib. X de Rep. — Retinent animae studia et artes prioris vitae: unde nata sunt tam diversa felicitatis in vita futura commenta per omnes populos ac doctrinas religiosas. — Ad sui temporis negotia haec revocavit Ovid. Met. IV, 444 sqq. Melius Maro heroicam vitam servavit. Describit autem otia castrensia v. c. Il. γ, 135. Heroibus Homericis magna *gratia*, ideoque amor, est militiae curulis. Ad meliorem nostri aevi philosophiam Elysii voluptates accommodatae sunt in Telemacho lib. XIX. 651 *procul miratur,* cum miratione prospicit. Homericum θηεῖται. *currus inanes,* simpl. quoniam adstant vacui dominis. (s. potius tenues ἀμενηνὰ ἅρματα, ut in inferis. R.) — 655 *tellure repostos,* ut alibi, conditi, mortui. — 656—659 Hoc cum Axiocho l. c. comparandum. — *Vescentis,* epulas celebrantes: etiam sic inf. VIII, 182. 183. iidem *choro*, in choro, chorum ducendo, ἀείδοντες Παιήονα, ut Iliad. χ, 391, Achivi, et quidem in grato nemore, per quod, ut amoenitas loci maior esset, descendit amnis. Amnes sub terra ferri vidimus iam Ge. IV, 366. 367. *Eridanum* autem quod potissimum appellat, suspicor fabulis poëtarum, qui Argonautica scripserunt, deberi, a quibus plura videntur fabulose de Eridano tradita esse, fortasse etiam hoc, quod ad loca ille infera defertur. conf. Apollon. IV, 627 sq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit, aut, quod non longe a fontibus suis cuniculum subter terram per duo millia subit; poëtam adducere vix potuit, ut ad inferos eum relegaret. Sed Eridanus est fabulosus ille antiquiorum poëtarum amnis, quem ad geographicas rationes referre velle, non minus vana esset opera, quam Oceanum, Hyperboreos, Indos, Nysam et similia geographice constituere velle, cum ex certo locorum ac terrae situ ea definita

Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti,
Inventas aut qui vitam excoluere per artis,
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est adfata Sibylla;

non sint sed ex vaga aut falsa opinione; multo minus ex nominum similitudine, Rhodani, Rheni ac similibus veri aliquid elici potest. *superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam: ut I Ge. 187 *nux plurima*. Apud Servium sup. ad v. 603 Tantalus *in Eridano Inferorum stare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poëtis Eridanum simili ratione in inferis fuisse celebratum: hactenus sequendum est, quod inter Serviana habetur; „Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482: *Fluviorum Rex Eridanus.* Et amant poëtae pro appellatione ponere magnae et in suo genere praeclarae rei proprietatem, ut I Ge. 9: *pocula Acheloia.*" Etiam Callimachus fragmm. p. 473 e Strab. IX, 608 Eridanum ita dixerat pro flumine omnino. Nobilitatur res vulgaris splendido nomine.

660 sqq. Locus de piorum turba in nobilioribus facile princeps, et, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalescat et magnae virtutis studio inflammetur: imitatione expressus a Silio XIII, 533 sqq. et a Valer. Fl. I, 836 sq. Referendus autem est animus in tempora antiquiora heroica, in quibus per vates melior vita constituta est responsis ac deorum monitis, ritibus religiosis, legibus institutisque et morum praeceptis. Nihil ista aetate actum est, nisi ab animis divino numine afflatis. *Sacerdotes casti*, qui sacra caste, pure ac pie curaverant, dum vivebant. *Vates*, Silius ibid. v. 538: *qui — nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phoebo;* de poëtis accepit. *pii*, qui *Phoebo digna* loquuntur, grandia, sublimia, praeclara canunt. At post *inventores artium et commodorum vitae*, nunc, *Quique sui memores alios fecere merendo*, qui de aliis meruerunt, pulcherrimo versu 664 ornate: magnae illae et divinae animae, quae bene de genere humano meritae sunt; quibus vel una haec meritorum conscientia in altera vita perennem voluptatem allatura est. *merendo*, idem quod in vulgari sermone: demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. — 665 *Omnibus his*, Servius: „per quod eos ostendit meruisse divinos honores." Certe declarat hoc insigne, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est. conf. Val. Flacc. lib. I, 836. 840. — 666 sqq. Quod Musaeum potissimum nominat poëta, mirantur Intpp. Homerus sane Aeneae in inferis occurrere non potuit: turbatae fuissent temporum rationes. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus autem iam sup. 119 memoratus esset, vix alius praeter Linum vel Musaeum surrogari potuit. Magna autem Musaei auctoritas propter religiones et

Musaeum ante omnis: medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optime vates:
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnis.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.
  At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,

teletas institutas. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit praeclare Silius XIII, 780 sqq. — 667. 668 *medium nam plurima turba.* Bene hoc ex heroum aetate et opinione. Nam, ad Platonem eum respexisse, apud Servium levis coniectura est. Ad verba conf. Il. γ, 226. 227. — Mox 674 ornate, pro (altis, mollibusque, ut V, 388. R.) ripis; *recentia* sunt *rivis*, h. e. virentia propter vicinas aquas: ut Serv.; et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musaeus ipse; ubi ex summo collis vertice locum ostenderat, tum Aeneas et Sibylla altera parte collis descendunt, discessu scilicet Musaeo facto. — 677 *campos nitentes* pro amoenis nunc dixit. Ge. I, 155 de cultu dictum erat *nitentia culta.*

679 sqq. De occursu matris Ulyssis nonnulla in similem rationem sunt ap. Homerum Od. λ, 151 sqq., sed locus hic de Anchisa praeclare a Virgilio est tractatus. Artificium egregium in hoc, quod Anchises hoc ipso tempore in recensu animarum in hanc vitam transiturarum occupatus ab Aenea deprehenditur. Traduxit enim poëta et convertit in rem suam vetus illud philosophantium placitum, quo animae iam ante huius vitae ingressum exsistere putantur. Iam iis certus locus erat assignandus, cui inclusae essent; docendum porro, unde in eum locum essent deductae. Itaque opportunitas data novis opinionibus, hoc est mythis, partim ut locum accuratius declararet, partim ut probabile fieret, animas eas iam antea humana corpora animasse, vitaque functas in ea loca descendisse. Atqui hic rursus nova coniectandi necessitas, quomodo animae, corporis contagio contaminatae, vitiis et erroribus liberari possint, aut in iisdem locis, aut antequam in ea loca pervenerint. — 680 *inclusas*, collectas in hunc locum. v. inf. 705 sqq. — *Recolinus* animo proprie praeterita, h. v. 681 simpl. recensere, exquirere et addiscere futura facta et res

Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit;
Effusaeque genis lacrimae; et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque, futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per aequora vectum
Adcipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit;
Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Aeneas in valle reducta

fortiter gestas. — 683 *manus* seu virtutem seu facta intellige. Nam ieiunum esset de numero ac turba accipere. — 687 *Vicit iter:* fecisti iter victus, motus, pietate mihi iam probata; seu, ut Servius, tua mihi probata pietas *vicit*, effecit, ut difficile hoc iter ingredi auderes. — 690 *Sic equidem ducebam animo.* Aeneam vivum ad loca infera descensurum esse, Anchises iam ante praevidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat; ut ad se videndum descenderet. cf. VI. 115. — *Libyae regna;* iustus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius. — 696 *Saepius occurrens;* sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. conf. IV, 351. et VI, 115. — 700—702 Nota imitatio ex Od. λ, 503 sq.: Il. ψ, 99 sq. cf. Ge. IV, 499; et de Hercule simile quid ap. Apollod. II, 5, 12. p. 121. 703 sqq. Haec iam manifeste ex Platonicis mythis, quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab una hypothesi, ut putatur, sed a *variis* illa argumentis et indiciis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu ortuque omnium rerum), aut in subsidium adsumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, si non doctrina de subeundis ante transitum in novum corpus inferis, quam et Aegyptii tenuere, ac de purgatione, quae initiis ac τελεταῖς frequentata fuisse videtur, Platoni tamen, inquam, peculiaris, ni fallimur, fuit doctrina de bibenda ante reditum Lethe: v. de Rep. X p. 765 Frf. p. 621. A. Steph. Ingeniosum utique commentum, cum nova vita, nova infantia, ineunda sit. Anterotem cum inversa fabula nonnulli ad hoc ipsum dogma non

Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes aestate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
Quive viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum est

male traduxerunt, etsi is proprie ad amoris oblivionem spectabat. v. Ovid. A. Remed. 551 sqq. — 704 *virgulta sonantia silvis.* Inter plures modos, quibus accipias, probabilior est hic, ut sint dicta pro virgultis silvarum sonantibus, si vento sint motae; ut XII, 522 sunt *virgulta sonantia lauro.* Paullo diverso modo dictum supra III, 442: *Averna sonantia silvis* h. silvae circa Avernum sonantes. Habet autem Elysium suas auras, suos Zephyros; conf. Od. δ, 567; Pind. Ol. β, 129 sq. At Ge. IV, 484 noli eo vocare. — 705 Lethe in finibus Elysii *praenatat*, praeterfluit. Servius: „Ennium secutus est, qui ait: *fluctusque natantes.*" Paullo aliter; *campi natantes*, Ge. III, 398. — 706 *gentes* maius sunt. Nam in gente *populi.* cf. inf. X, 202. v. Gronov. ad Liv. V, 34. — 707—709 Optime illa: *strepit omnis murmure campus*, apodosin faciunt. *strepit omnis murmure campus* ex animarum discursitatione, *veluti in pratis, ubi.* — Ornata vero et suavis comparatio, ex Apollonii ducta loco cum hoc omnino comparando lib. I, 879 sqq., etsi et illo adumbrato ex Homerico Il. β, 87 sqq. Cf. sup. I, 430; Ge. IV, 188 sqq. 51 sqq. — Mox 711 *porro* simpliciter potest iungi: *causasque requirit porro*; vel *porro*, sc. rogat, quae sint etc. Sed doctior ratio est: *quae sint ea flumina porro*, πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν, παραῤῥέοντα, longo inde cursu praetexentia campum. 713 Cum aliae animae primum corpus intrent, aliae iam purgatae in novum corpus intrare cogantur, nunc de hoc altero genere cogitandum est. 714 Haec est *Lethe*, ad quam confluunt animae in corpora migraturae. *potant ad undam*, pro: latices potant ad amnem, in littore, constitutae, procumbentes. — 715 *securos*, ab effectu, ut *morbos pallidos* dicunt. Serv. Nam ex oblivione malorum tranquillitas nascitur, cuius comes securitas. — 716 sup. V, 737: *Tum genus omne tuum, et quae dentur moenia disces.* Desideratur in verbis copula: *memorare, ostendere* et *enumerare tibi cupio.* — *Italia reperta*, h. e. ad Italiam accessu; post longos sc. errores. — 719 sqq. Inest nescio

Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
Principio coelum ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

quae vis et δεινότης eximia in hac Aeneae oratione cum indignatione aliqua rogantis; suavitas autem tanto maior, si Homerici Achillis (Odyss. λ, 487) indignum vitae amorem memineris. Vides in hoc quoque progressum philosophiae factum inde ab Homerica aetate. *ire sublimes*, ex inferis, *ad coelum*, h. e. ad vitam. Sic iam supra: *ad auras superas*, et alibi.

724 sqq. De toto hoc illustri loco, in quo fere interpretum subtilitatem desideres, Servius vero neoplatonicas argutias affert, partim et grammaticas nugas, ita agere, ut sententiarum vis, causae, et rationes exponantur, a consilio huius recensionis alienum est. Hic sententiae et verba interpretanda sunt. *Spiritus* et *mens*, ut Ψυχή et Νοῦς, h. anima mundi, quae omnia permeat; cumque universo *corporis* speciem induisset poëta; recte pro partibus *artus* posuit. Sic de Terra Ge. II, 325—327. Commentarii loco esse possunt Ciceronis versus ex Consulatu, lib. II, in de Div. I, 11. Comparant alii Il. σ, 483—485. — *coelum* pro aëre dictum, vix dubites, et *campos liquentes*, pro mari, ut, aequor aquarum. In quarto tamen elemento extundendo laborarunt Grammatici; perperam. Docta ex vett. comment. servata nota est apud Pomponium, ubi inter alia: „Ridiculum est intelligere coelum pro duplici elemento, id est aëre et aethere. *Aemilius* Asper, cum hunc locum annotaret, sic ait: Membra naturae sic solet iungere *Virgilius*, ut in tria dividat, nam et alibi: *maria ac terras coelumque profundum*, Ennium secutus, qui ait: *„Qui tuo lumine mare, terram, coelum, contines.“* — *Titania astra.* Ex iis, quae apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc revocari potest; nec, sidera ad Titanes referri, scriptorum usu est cognitum. Igitur Servius sequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur. Dictum scilicet poëtico more pro: *astrum Titanium*, h. e. Titanis (ut IV, 119), seu Solis, Titania Luna vel Diana saepius memoratur Apollonii exemplo: Τιτηνίς lib. IV, 54, ubi v. Schol. — 727 *magno se corpore miscet*, doctius quam: corpori se miscet. — 728 sq. Inde, ex hac mente Mundi, omnia *sunt*, h. e. animam et vitam habent. cf. Ge. IV, 221—226 *Deum namque ire per omnes Terrasque, tractusque maris, coelumque profundum. Hinc pecudes — viros — Quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas.* — 729 *marmoreo aequore*, quod splendet sole, ex Homerico ἅλα μαρμαρέην Il. ξ, 273.; *marmor* pro mari, ut Ge. I, 254.

Igneus est ollis vigor et coelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt, clausae tenebris et carcere caeco.
Quin et supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.

et Aen. VII, 28. Praeiverant iam Ennius ap. Gell. II, 26 *Verrunt extemplo mare marmore flavo:* Lucret. II, 766. Catull. 63, 88. — 730—734 *Illis seminibus*, h. e. his animabus, ex anima mundi, tamquam ex igni scintillae, petitis, et in humanum corpus traductis, inest ignea vis (qualis aetheris est) et aetherea natura. Verba Stoica quoque disciplina frequentata. — *noxia corpora*, praeclare, quandoquidem vim divinae flammae obtundit terrestris natura corporis. *moribunda*, pro vulgari: mortalia. — *Hinc metuunt cupiuntque*, a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis. Corporis tamquam carcere *inclusae lucem non dispiciunt*, prospiciunt, pro: carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque assimulatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Cic. So. Scip. sub f. *Sunt optimae curae de salute patriae; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit, idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.* — 734 *clausae:* subiectum repetendum paullo longius ex vs. 720 *animae*, cum intervenissent vs. 730 iam *semina*. — 735—739 Adeo materiae, s. terrestris corporis, sordes inolescunt animabus, ut iis ne dissolutis quidem a corpore illae elui facile possint. Itaque purgationes fiunt operosae aqua, aëre, igni, in locis inferis. Contagium corporis dictum: *malum, corporeae pestes, vetera mala, scelus;* intelligendae autem perturbationes, cupiditates (v. 733), metus, irae, alia. Secundum semel institutam rei adumbrationem iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes, sordes, maculae, κηλίδες, ulcera, cicatrices, μώλωπες, οὐλαὶ, στίγματα*; hinc suavis ille mythus seu involutum fabulosa narratione philosophema apud Platon. Gorg. extr. p. 356. 357 de animabus coram Rhadamantho nudandis; quo in mytho suo Plutarch. de his, qui sero a num. pun. T. II. p. 564. 565, et Lucianus aliquoties felicissime usi sunt. Virgilius cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit; cum iam in sacris et initiis lustrationibus et expiationibus adsueti essent veterum hominum animi. Eadem purgatio mox votatur per *poenas, supplicia*, vel Platonis auctoritate in Gorgia extr. l. c., quod non observatum misere vexavit Intpp. — 738 inversa est oratio. Debebat sequi: *nec ex-*

Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanis
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos, patimur, Manis: exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci laeta arva tenemus:

cedunt — sed penitus inoluerunt, concreuerunt: unde 746 *concreta labes.* Hoc ita extulit: nec mirum hoc; quin *necesse est, multa,* multum vitii, *diu*, per tam longum vitae tempus, *concreta inolescere penitus modis miris.* — 740 — 742 A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus haec sunt petita. Fiebat enim lustratio aëre, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferri animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt forte, qui animo corpusculum suum omnino detractum esse vellent, aut qui animum sine corpore existere vel valere superstitem, cogitatione assequi possent; quod dubito. Purgationem animarum in sole et sideribus fieri statuisse Aegyptios, viri docti passim aiunt; vide Moshem. ad Cudworth. p. 566. Sed ex loco Porphyrii de abstin. IV, 10, testis per se parum idonei, nisi talem opinionem iam animo attuleris, id non facile elicias. — 743. 744 *Quisque suos, patimur, Manis.* Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio: patimur supplicia haec omnes, non quidem quales nunc sumus, animae corpori inclusae, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes*: pro vulgari: nostrum omnium Manes patiuntur; omnibus Manibus ista patienda sunt. Purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cuiusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem Appuleius Florid. lib. II p. 231 Colv. de Pythagora: *Brachmanae autem pleraque philosophiae eius contulerunt: quae mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitae*; quae Manibus diis pro merito suo cuique *tormenta vel praemia.* Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. Manes pro suppliciis ac poenis vulgo accipiunt; qua ratione aut analogia, non vides: etsi sic Ausonius (quamquam hoc mihi non satis exploratum) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer. 57 *si poenitet altaque sensus Formido excruciat, tormentaque sera gehennae Anticipat, patiturque suos mens saucia Manes.* (Etiam Stat. Theb. VIII, 84. At tibi quos, inquit, manes etc. pro poenis posuit. R.) Sanctii interpretatio in Minerva p. 825. 826, ut, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Larvas eorum, quos laeserunt vel necarunt, sic boni patiantur proprios Manes, contorta est. Cerda *pati Manes* dictum vult, uti *pati Furias.* Sed hoc nihil expedit, nec si deos inferos esse h. l. dixeris Manes, ut Ge. IV, 489, et alibi. *Pati aliquem, pati deos, pati Manes,* vix latine dicitur. Ad duos Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Servius; sed alienum id ab h. l. Melius Ruaeus daemonas huc vocat ex Platone (v. c. in Phaedone p. 80 B. Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video, cruciatum animabus inferri ab ullo daemone. Valer.

Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnis, ubi mille rotam voluere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno:

Fl. III, 389: qui hunc locum ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inflectit; nam aliam plane ille rationem iniit: Animae violenta morte vita expulsae apud Plutonem de iniuria conqueruntur: tum illae, una Furiarum comite addita, redeunt, ut a sontibus poenas expetant: *Quisque suos sontes inimicaque pectora poenis Implicat; et varia meritos formidine pulsant.* — 744 *per Elysium*, h. e. ad. Alii distinguunt *laeta arva* ab *Elysio*: sed perpetuo usu loquendi de eodem loco haec dicta inveniuntur.

745—747 Igitur aut nova in Elysio fit aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absolvitur: et tum post mille annos in vitam redeunt, pota ante Lethus aqua. Nisi forte versus hos tres ante 743 retrahere praestat, aut versus 743. 744 supposititii fetus sunt. Tenet et moratur nos, quod *pauci* in loca laeta mittantur; quid igitur fit de ceteris? Eorumne purgationes absolvuntur nullo tempore? Nam ii, qui ad Tartarum relegantur, ne ad purgationes quidem admitti, nec admitti posse, videntur. — 745 *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purum Aetherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et indicio animi, et hinc pro animo) ex aethere deductam, cumque idem aether sit ignis purissimus, explicative subiicit: *atque aurai simplicis ignem.* De igni *auram* proprie dici, ut de luce, supra v. 204 vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem aethereram restituitur.

— 748 — 751 *ubi mille rotam voluere per annos.* De sensu constat ex v. 745: *perfecto temporis orbe.* Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: ubi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, *κύκλος*. Annorum *volubilitatem* interpretatur Servius, et Ennianum esse monet. *voluere rotam* est: exegerunt tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in So. Scip. 2: *cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit.* *Mille annos* a Platone sumsit de Rep. X p. 761 Ed. Frf. p. 615. A. Steph., ubi *πορεία χιλιετής* animarum iniustarum subter terram, quasi in poenam decupli; it. in Phaedro p. 1223 D. In *lustra* annos mutavit Silius XIII, 558: *Hac* (decima *porta*) *animae coelum repetunt, ac, mille peractis, Oblitae Ditem, redeunt in corpora lustris.* Omnino *multa saecula* memoravit Cic. in So. Scip. sub f. Pindarus *novem annos* finierat in praeclaro fragm. ap. Platonem Menon. p. 415 B. Frf. (in Fragm. Pindari ex Threnis III. p. 36. 37). Animam non interire, sed tantum mori ac reviviscere; sancte igitur esse vivendum: *οἷσι γὰρ ἂν* (h. e. *ἀφ' ὧν*) *Φερσεφόνα παλαιοῦ πένθεος* (h. e. *κακοῦ*, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu morbus) *δέξεται*, *ἐς τὸν ὕπερθεν ἅλιον* (ad *superas auras*, *ad coelum*, h. e. in vitam) *κείνων ἐνάτῳ ἔτεϊ ἀνδιδοῖ ψυχὰν πάλιν· — ἐκ τᾶν βασιλῆες ἀγανοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὔξονται· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες

Scilicet inmemores, supera ut convexa revisant
Rursus, et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises: natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem:
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.

ἁγνοὶ πρὸς ἀνθρώπων καλεῦνται. Idem in Olymp. β, 123 eos, qui vitam ter exegissent sic, ut iustitiam colerent, ad Beatam insulam deferri narraverat. *Ter mille* annis circuitum animarum fieri per animalium corpora, statuerant Aegyptii ex Herodoti fide lib. II, 123: quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit, sceleribus ac vitiis inquinatas et contaminatas. Nec sane potuit in mythis his ulla esse constantia; de rebus futuris, de Hade, e re nata fingit quilibet consentanea. Suae autem aetatis sensus et opiniones reddere solent poëtae. Ita etiam in Messiade animarum in vitam prodituranım sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sunt sub fin. lib. I et al. ut VIII. — *deos evocat*, non hic de Mercurio agitur; quod putant Intpp., sed est ὁ *δαίμων*, indefinite. v. Platon. de Rep. X p. 765 E.

752 sqq. De hoc animarum, quae in nova corpora transiturae sunt, recensu hoc saltem teneamus, quam opportunus ille sit, in hoc ad inferas sedes aditu, ad posteritatem tam claram commemorandam; quamque iucundus hic locus fuerit Romanis, quam commendabilis genti Iuliae; tandem quo animi iudicio poëta recensum ab ipso stirpis progenitore in gratiam filii, eiusdem stirpis auctoris, factum esse voluerit. — 752 — 755 *conventus in medios*, in mediam turbam. *sonantem*, de strepitu, ex Od. ω, 5: *ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο.* cf. Horat. I Serm. 8, 41 et sup. v. 707 sq. *adversos*, ex adverso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit.

756 *Gloria Dardaniae prolis.* Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum. — *nepotes* — *animas* — enarrabo. *qui maneant*, exspectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda. *nostrum in nomen ituras*, pro vulgari: futuras ex nostra gente. Sic *ire*, saepe et *ἔρχεσθαι.* Quod autem Anchises haec exponere et futuras res praedicere potest, ad divinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat. v. sup. lib. II, 687 sq. et al. Ceterum ex Serviana nota haec apponemus: „*Cetera, quae* „*hic intermissa sunt, in* ἀσπιδο-„*ποιΐα commemorat.*" (lib. VIII, 728 sqq. et hac de causa multa utique poëtae in hoc recensu praetermittenda fuere, ne bis eadem afferret)*: unde etiam in antiquis invenimus, opus hoc appellatum esse non* Aeneidem; *sed* Gesta populi Romani; *quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte sed a toto debet dari.* En cerebrum Grammatici!

Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Aetherias Italo conmixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet silvis regem, regumque parentem:
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si umquam regnandam adceperit Albam.
Qui iuvenes quantas ostentant, adspice, vires!
At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,

760 sq. Gens Iulia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit et Albam Longam condidit; cf. sup. Aen. I, 267 sq.; sed reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia postumus Aeneae natus erat. Haec est fama, quam h. l. poëta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Silvium faciunt. Alii aliter tradunt. v. Liv. I, 3 Victor. O. G. R. 16. 17: Dionys. Halic. I, 70: Ovid. IV. Fast. 40 et Serv. ad h. l. Fabulae de Silvio in silvis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammae. *hastam puram*, δόρυ ἀσίδηρον, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne vel ex Homero notum. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albae Longae rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Silvius. Quo ducere potest Livius ibid. *mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt.* — Argutias vett. Grammaticorum super *postuma proles*, v. apud Gell. II, 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Servii et ceterorum in *longaevo*, quia Aeneas annis fatalibus nondum expletis periit, esse videri dictum pro *deo*, cuius aevum, h. e. aeternitas, proprium sit. Enimvero potest aliquis etiam senex factus liberos suscipere et senex violenta morte perire. — 764 *Quem tibi longaevo* — expressit Homericum, παῖδα τηλύγετον. — 767 sq. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine suo, recitat: poëta est, non historicus; ipsa nominum antiquitate carmini dignitatem et gravitatem parare bene intelligebat: altius in animum descendunt et potentius movent ea, quae antiquiora sunt. *proximus* ergo, qui adstat. Meminit Capyos, quod Capys Assaraci f. Aeneae fuerat avus. Itaque Anchises refricat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas Troianae gloria gentis*, ut Homero μέγα κῦδος Ἀχαιῶν. — 770 *si unquam.* Servavit illustrationem ex antiquioribus Servius: *Recepit autem a tutore, qui eius invasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiae per transitum tetigit.* — 772 Qui memorati adhuc fuerunt, erant rebus bello gestis clari; qui sequuntur, artibus pacis: quae declarantur per colonias deductas et novas urbes conditas. Coronam itaque civicam, hoc est, querceam, gestant, scil. ob cives servatos, et de rep. bene meriti. *Atque*

Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
Hi Collatinas inponent montibus arces,
Laude pudicitiae celebres, addentque superbos
Pometios, Castrumque Inüi, Bolamque, Coramque.
Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et avó comitem sese Mavortius addet

legebatur; pro quo nunc receptum *ut*, *qui*, ex eo, quod in bonis codd. et edd. legitur, *Atqui umbrata*; praeiverat Lucret. II, 628: *ninguntque rosarum Floribus*, umbrantes *Matrem comitumque catervas*. — 771 *ostentant vires*, sunt viri fortes, forti et valido corpore virtutem animi prodentes. — 773—777 Ab Alba Longa XXX colonias in Latio et extra Latium deductas esse nota res est, et in primis ex Dionysio constat lib. III, 31 p. 172, plerasque saltem novis colonis frequentatas, ut Ryckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liv. I, 3: *Ab eo*, (Latino Silvio) *coloniae aliquot deductae Prisci Latini appellati.* Et Victor O. G. R. c. 17: *Igitur regnante Latino Silvio coloniae deductae sunt Praeneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri* (vitiosum, f. Corioli. v. Dionys. V, 61: Plin. III, 5 s. 9), *Crustumium, Cameria, Bovillae, ceteraque oppida circumquaque. Nomentum* quidem et *Fidenae* cum *Crustumerio* tres fratres conditores habuere: Dionys. II, 53 p. 116; idque multis annis ante Romam conditam; ibid. lib. II, 36 (p. 104); Gabii inter Latinos, ibid. V, 61; et Albae Longae colonia IV, 53. — *Collatia* in iis *collibus* sita, qui inter viam Praenestinam et laevam Anienis ripam visuntur. v. Cluver. Ital. ant. p. 663. (775 a D. L. Fabricio Lampugnano I. C. V. Mediolanensi illatus esse dicitur, quare asterisco notatus est. R.)

Pometii s. Pomentini, eorumque urbs Suessa Pometia, communi scriptorum consensu Volscorum, non Latinorum, nomini accensentur. Itaque Cluverius p. 1018 p. 1024 lib. III, 1 et 8 aliique Virgilium poëtica licentia in hoc usum esse omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circeios usque ex sequiore aevo definiisse. Livio sane lib. II, 16: *duae coloniae Latinae* (iure Latii Roma deductae) *Pometia et Cora.* — Enimvero, etsi Volscorum facta est urbs Suessa una cum Cora, tamen urbes inter Latinas eam aliquando fuisse dubitari nequit. v. Plin. III, 5 s. 9. Latent inter nomina populorum foederi adscriptorum ap. Dionys. V, 61 *Βουβεντάνων* leg. *Πωμεντίνων*, et pro *Κόρνων* leg. *Κοράνων*. *Castrum Inüi*, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etsi in Rutulis situm, tamen Latinorum fuit colonia vel Virgilio teste; ut etiam *Bolae*, Aequorum oppidum. Sunt Bolani etiam foederi Latinorum modo memorato adscripti apud Dionys. l. c. Adde locum Victoris supra laudatum. — 778 *avo comitem sese addet*; secundum Servium: *avito sese iunget imperio*, h. e. una cum avo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fert; *socium regni* dixisset. Erit saltem: una cum ipso in vitam prodibit: suo scilicet tempore. Verum praestat cum edit. veneta legere: *addit*; una cum patre incedebat anima Romuli.

Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminae stant vertice cristae,
Et pater ipse suo superum iam signat honore?
En, huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbis,
Laeta deum partu, centum conplexa nepotes,
Omnis coelicolas, omnis supera alta tenentis.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caesar, et omnis Iüli
Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,

779 Quem Rhea Silvia Troiana stirpe oriunda partu edet. *Assaraci*, v. sup. I, 284. *Educet*, ut modo v. 765, cum nunc deberet esse: pariet. — 780 En bellicosum viri ingenium iam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *stent*, sint, ut alibi quoque. — 781 Ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verior hic est: *Et pater superum*, Iupiter, *ipse eum iam signat suo honore*, dignitate viri et corporis virtute arguit, eum aliquando in numerum immortalium adscriptum iri. An duplex crista in galea Martis aliquod peculiare insigne sit, dubito, nec ex Val. Max. I, 8, 6 doceri posse puto. Ornant una, binae, trinae, quaternae cristae. At ipsa galea perpetuum, quantum memini, Romuli insigne est. — 782 — 788 Versus ornatissimi. — Primus 782 ex Ennio translatus ap. Isidor. XVIII, 1. *huius auspiciis* non est h. l. dictum ut, si bellum geritur alicuius auspiciis, ductu; sed, per haec prima urbis initia et fundamenta a Romulo iacta. — 783 quam magnifice pro: condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales, et animos diis virtute pares habebit. Obvium hoc, et similia Romae praeconia apud veteres congessit multa Cerda; etiam de septem collibus. — 785 — 788 Augusta imago Cybeles per Phrygiam invectae (ex ritu sacrorum), quae est *Deum Mater*; confusa cum Rhea et Terra. Assimulatur Roma, quae tot magnos ac divinos viros tulit. Nam de divinis honoribus in Caesares delatis non agitur. *supera alta tenentes*, Homericum: ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες. Etiam ordinem rerum facit admirabilem: quod primo loco gentem Iuliam memorat, cum in Marcello oratio summi affectus plena substitura sit. — *Huc converte oculos* etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *ventura sub axem*, sub coelum; in vitam, ut iam toties vidimus in hoc libro. — 792 sqq. in Augusto vero repraesentando se ipsum superavit poëta. Pacem terrarum orbi redditam, prolatos imperii fines, vaticinia, quibus terris promissus fuit, expeditiones in terras longinquas, et itinera ad constituendas provincias in iis ipsis annis, quibus haec scripsit Maro (V. C. 732 sqq. v. Vitam Virgilii hh.

Augustus Caesar, Divi genus: aurea condet
Saecula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; super et Garamantas et Indos
Proferet imperium; iacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi coelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in adventum iam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divom, et Maeotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.

aa.), suscepta; quam gravia haec omnia laudum argumenta, et quam splendide verbis et rerum phantasmatibus declarata! — 793 *Divi genus*, ex illo sollenni: Caesar Augustus, Divi filius. — 794 *Latio*, debebat sequi per appositum: *arvis regnatis, sed variavit*: *per arva regnata quondam Saturno*, quae sunt ipsum Latium. v. f. inf. VIII, 319 sqq. — 795—798 Fines imperii in Africa et Asia dilatatos intellige; etsi rebus in maius auctis. — *super* (ultra) *Garamantas:* victi hi sunt a. L. Cornelio Balbo, cuius triumphum Fasti Capitolini VI Kal. April. a 735 memorant. cf. Plin. V, 5: Solin. c. 31. In extrema igitur vitae Virgilii et haec incidunt. *super Indos*, spectat partim ad signa a Phraate reddita V. C. 734 partim ad Indorum legationem ad Augustum missam, cum in Syria versaretur. v. Strab. XV p. 719 C. D. adde Dion. LIV, 9 et Vit. Virg. a. 734. Loci imitationem intpp. notarunt in Silio VIII, 409 sqq. de Ciceronis laude. — Iam debebat sequi: *proferet imperium — et super eam terram, quae iacet extra sidera.* sed inversio facta enthusiasmum adiuvat. In sqq. australes Africae plagas designari manifestum est; sed res ad τερατῶδες deflecta. *Solis viae* proprie sunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum ἠελίοιο κέλευθοι et ἄλησις, Phaenom. 319. 321. Servius, laudat Lucani locum III, 253, in quo Aethiopes extra Zodiacum positi esse dicuntur. Iam Romani quidem ab una parte vix ad Tropicum Cancri pervenerunt, multo minus ab altera parte arma ultra aequatorem protulerunt, tantum abest, ut processerint ad alterum tropicum. Sed poëtae licuit haec amplificare et loca *ultra tropicos* memorare, ideoque *ultra sidera*, hoc est, Zodiacum, *ultra Solis vias et anni*, qui illo solis decursu conficitur, ad eas Africae plagas designandas, quae ultra notas terras usque ad Atlantem, et lineam ab hoc per Africam ductam, procurrentes, versus austrum tum erant repertae. Similiter altera ex parte versus arcticum polum navigantes *diem post terga solemque reliquisse* dicti sunt ab Albinovano in fragm. de navigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amisiae ostio. Respici autem a Marone Candacen victam, et Aethiopiam supra Aegyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit; qua de re v. Strabon. XVII p. 820 sq. et Vitam Virgilii ad a. 732. — *ubi Atlas axem*, coelum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem, *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe seu coelo stellae aptae sunt, in eo fixae. cf. sup. IV, 481. 482. — 799 — 801 Splendide et hoc enuntiavit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac praesagiis fuit osten-

Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
Fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?

sa; quasi in remotissimis quoque terris eiusmodi signa animadversa fuerint; nimirum populi circa mare Caspium, in primis Hyrcani et Bactriani sub Parthis degentes, Scythae ad paludem Maeotidem et Aegyptii — *turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt, qui perturbantur, ut saepe alibi. Fundum rei videbis ap. Sueton. Octav. 94, ubi ex Iulio quoque Maratho fabula affertur de prodigio ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses Romae facto, *quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire.* Scilicet stultissima superstitione laborabat Augustus. v. Sueton. c. 92. Ubi autem sunt, qui tali superstitione ducantur, ibi nec desunt, qui fraudem faciant, et praedictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde civilibus factum. v. argum. Ecl. IV. Solent enim bella, animis ad barbariem efferatis, novas superstitiones gignere. Adulationis genus isto tempore non obscurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac praesagia, quibus ipsis iam olim imperium aut insignis aliqua felicitas fuisset ostensa. Ipse Iosephus Vespasiani voluntatem tali commento captabat. Si quod aliud melioris philosophiae bonum nostra aetas videt, hoc inprimis memorandum esse arbitror, quod divinationum ac praedictionum vanitate liberantur hominum animi. — 802 sq. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, v. sup. ad v. 792, Horat. III, Carm. 14 pr. comparatione facta cum *vago* (apud Horat. III, Od. 3, 9) Hercule et Baccho. In Herculem paullo iniquior esse videtur poëta, quod ex eius erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadiam facti sunt; Augusti comparati magnitudo eo ipso attenuata esse videtur: etiamsi dicas, elevandi Herculis causa cervae, suis, et hydrae venationem esse memoratam. *Cerynitis cerva* etiam Graecis χαλκόπους, qua voce *pedum robur*, ideoque *velocitatem*, prisci homines declarabant; poëtae rei miraculum ut servarent, epitheton retinuerunt *aeripedem.* Ad Arcadiam illa spectat, uti etiam Erymanthius aper et Hydra Lernaea. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerva viva capta esse; v. Apollodor. II, 5, 3. Aut igitur alium auctorem sequutus est poëta aut loquutus est minus accurate: *figere* pro capere. — 805. 806 De Bacchi ex India triumpho agit; in ea, Nysa urbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. Infinitae de his fabulae, collectae a Nonno in Dionys. Praeter Diodor. II, 38 cf. Strab. XV p. 687. *qui flectit iuga*, biiuges tigres ex v. sq. *pampineis habenis,* pampino circumvolutis et implexis. — 807. 808 Et potes adhuc dubitare, virtutem strenue exercere per facta? *Virtutem extendere* pro vulgari: virtutem exserere, exercere, ea uti, dici videtur is,

Quis procul ille autem ramis insignis olivae
Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae, residesque movebit
Tullus in arma viros, et iam desueta triumphis
Agmina. Quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.

qui ea constanter utitur, eam quasi amplificat, transferendo eius usum ad multa, ideoque *per facta*; ut si quis *orationem* dicatur *verbis extendere*, pro facere. *Extendere* enim modo ad *temporis intervallum*, modo ad *numerum*, modo ad *res* refertur, cum plura ad unum referimus, aut unum ad multa. Amant igitur poëtae hanc vocem, ut ornent notionem simplicem. Sic pro: exigere vitam, aetatem, malunt: *extendere vitam*. Aeschyl. Prometh. 357: *Ἡδύ τι, θαρσαλέαις τὸν μακρὸν τείνειν βίον Ἐλπίσιν* pro: bonam inter spem vitam exigere. Convenit cum hoc more loquendi alter ille: *noctem proferre, producere, vino, sermonibus*, et ipsum *tendere*. Horat. I, Ep. 5. 11 *impune licebit aestivam sermone benigno tendere lucem*, exigere, quam longa ea est. Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: cum tibi tanta sit praeparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est gloriam.* Bene porro firmatur Aeneae animus ad sedem in Latio figendam. Ceterum cum sequenti enumeratione comparari potest, nec sine fructu, locus Manilii de animabus magnorum virorum in sideribus viae lacteae constitutis lib. I, 756 sqq. — 802.

808 — 813 Numa rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul.* Servius argutatur: *mira autem utitur phantasia; ut quasi ostendat, se non agnoscere eum, qui de gente romana non fuerat. Anchises* et hanc et reliquas animas prospectabat e longinquo, 754. — *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, v. ad Ge. II, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore. *crines incanaque menta.* Talis eius imago occurrit in numis gentis Calpurniae, Marciae et Pomponiae, ut fama sic acceptum esse appareat. cf. Ursini Imagg. n. 95 et Dionys. II, 58: *ἀξιώσει μορφῆς βασιλικὸν* fuisse narrat. *in imperium magnum*, certe fatorum decreto tale futurum aliquando. — 813 *Cui deinde subibit.* Liv. I, 22. Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit.* — *desueta triumphis*, ornatius quam: bellis. — 816. 817 De *Anco Marcio*, quasi is favorem populi captaverit, ideoque superbior in patres fuerit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Livius et Dionysius ceterique sequuntur, qui ad nos pervenerunt. Ex Servio servatum videtur, quod Pomponius Sabinus adscripsit: Ancus Marcius — *vivente Tullo aegre ferebat, cum e stirpe regia se iactaret* (erat Numae nepos ex filia), *praelatum sibi Tullum. Itaque statuerat, favore populari, Tullum regem cum tota familia*

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascisque videre receptos?
Consulis imperium hic primus saevasque securis
Adcipiet; natosque pater, nova bella moventis,
Ad poenam pulcra pro libertate vocabit,
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores:
Vincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, saevumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Adtigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Albinis atque arce Monoeci

occidere. — 818. 819 *Ultor Brutus*, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est. *fasces receptos*, regiam dignitatem et imperium a Regibus in Coss. translatum. — 820 v. Liv. II, 3. 4. 5. Bruti factum qui reprehenderent, iam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adiectum: *utcumque ferent*, in quamcunque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id, quod patriae amor et gloriae cupiditas suadebunt. — 825. 826 *Decii*, pater et filius, qui se pro patria devoverunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Drusi*, Liviae causa laudati; ex iis M. Livius Salinator b. Punico II clarus, et M. Livius Drusus Trib. pl. At Drusum Liviae f. eiusque victorias de Germanis male in tempora Virgilii advocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liv. VIII, 7. — *referentem signa Camillum*; retulit, recepit signa in Gallis capta in pugna Alliensi. cf. Liv. V, 37 et 40. — 827—836 De Caesare et Pompeio. *paribus armis*, utpote uterque Romanus. ut Ge. I, 489 *paribus concurrere telis* Romanos videre Philippi. Lucan. I, 7 *infestisque obvia signis signa, pares aquilas et pila minantia signis.* — *nocte*, ante ingressum vitae, quae supra *lux* erat, v. 761; — et mox v. 829 *lumina vitae*. — 831 Iulius Caesar in Pompeium arma movebat e Galliis. Etsi vero Ravennae tum subsistebat cum una legione, tamen, cum ceterae legiones ex hibernis (v. de B. Civ. I, 7) ideoque maior copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monoeci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monoeci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicaea sitis, qui nunc *Monaco* est. Alienum igitur est non magis ab historiae veritate, quam a poëtae consilio, aut cogitare, Caesarem ipsum per haec loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Caesaris ex Hispania haec referre. Videas tamen audacter haec in descriptionibus et historiis Italiae repeti, et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Caesar iter in Italiam clauserit; quam Tropaeorum Augusti ruinas alii esse

Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriae validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Proiice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achivis.

pronuntiant. — 832 Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? — 833 *adsuescere ad bella animis*, pro vulgari: adsuescere bellis. *Ne, pueri, ne.* Color orationis, qui Iliad. η, 279 de Hectore et Aiace singulari certamine pugnantibus: *Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον.* — 834 Imitatio Lucani est I, pr. *populumque potentem In sua victrici conversum viscera ferro: et* v. 835 Statii Theb. III, 239: *vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.* Argutum autem magis quam verum esse arbitror, quod ad clementiam Caesaris v. 835 et 836 referunt. Cur Caesarem potissimum appellet, causa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium, *genus meum.*

837 sqq. Duo versus 837. 838 ad *L. Mummium Achaicum* pertinere, dubitari nequit; eum autem potissimum commemorat, non tam insigniore aliquo inter alios magnos viros merito, quam quod *Achivos*, Graecos, bello Achaico confecto, profligavit: quae res ad Troiani hominis sensum grata auditu esse debuit. At, qui vss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel τὸ *Ille* intercedit, quod diversum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt, a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versu *Aeacides* dictus. nam genus ille ab Achille et Aeaco ducebat; sed reliqua in his verss. memorata: *Eruet ille Argos et Mycenas*, in eum non cadunt; unde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura apud Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse; nam Virgilius procul dubio, si correxisset, fuisset exemturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum.* Redditur loco sua dignitas, si *L. Aemilium Paullum*, Persei victorem, victamque Graeciam, Aeneae ab Anchisa ostendi videris. Cogitandum autem, nos in rei futurae praedictione versari; neque ideo, quod in sacris Iudaeorum vatibus fere interpretes faciunt, ad proprietatem orationis et historiae subtiliter omnia esse revocanda; quin poëta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet. Graeciae opes iam ante Corinthum excisam fractas, Macedonia devicta, indicaturus, *Argos* ac *Mycenas* nominat, in veterum historiarum memoriam, iucundam simul et augustam: ut iam lib. I, 283—285 factum vidimus; quem locum cf.: item Ovid. Fast. VI, 47. Aeneae autem, cui haec a patre memorantur, omnem Graeciam designantia nomina erant *Argos* et *Mycenae*, ut aliquoties in Homericis. Quantopere autem victoria de Macedonum Rege Perseo afflixerit Graeciam, ex Livio intelligas XLV, 31 sq. Ad eadem tempora belli Troiani a

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem

poëta accommodata sunt reliqua, praeclare utique, si haec Aeneae repraesentata memineris: itaque Perseum victum appellare potuit. *Aeacidem*, ab Achille oriundum; quid enim ad Troianorum sensum laetius cogitari poterat, quam Achillis posteros aliquando Troianis esse poenas daturos calamitatis Troianis illatae et eversae urbis ideoque templorum Troiae violatorum et direptorum? Ingeniosus adhuc vs. 841 unum aliquod facinus, ut poëta, et in primis Aiacis impietatem in Cassandram memorat, tamquam nefandum in primis scelus, quo Achivi deorum irae et vindictae sese obstrinxerant. conf. sup. I, 39 sqq. Augustior adeo rerum species redditur etiam hic religione illata. Quod autem Persei genus ad Achillem referri sit solitum, ex Propertio illustratum est IV. extr. 39: ubi, e Santenii partim emendatione: *Te, Perseu, proavi simulantem pectus Achillis, Quique tuas proavo fregit Achille domus*, h. e. proavum Paullum testor, qui Persen vicit et Macedoniam subegit; pro qua memorat gentem regiam ab Achille originem petentem; et ex Silio XV, 291. 292 de Philippo Persei patre: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni Aeacidum sceptris proavoque tumebat Achille.* Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidae erant, in tanta commentariorum in utrumque locum mole neminem vidi docere. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quae erat Neoptolemi, Epiri R. filia. v. Iustin. VII, 6 (Manifesto praestat, testimonio Iustini 28, 1 uti, in derivanda hac cognatione a Phthia, matre Philippi V, quippe quae genus suum ab Achille duxit: Olympias autem his Macedoniae regibus nullae prognationis vinculo erat iuncta. Unde patet *Aeaciden* esse Persen, ultimum Macedoniae regem, nec de Epiro eiusque devastatione a Paullo Aemilio iussu Senatus Rom. facta, ut notissima ita foedissima, sermonem esse posse, quod Heynius egregius ipse postea sensisse videtur, adiecto: Si tamen, qui *Aeacides* sit, definiendum est, simplicissimum est, de Perseo cogitare: tunc *eruet*, est, prosternet, vincit Aeac. R.) Per solitas vaticinii ambages vss. 839, 841. 840 hoc unum declaratur: „Ille alter, Paullus Aemilius, Graeciae opes iam ante priorem illum, Mummium, franget."

842—845 Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est maior, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est; et hic inter Cossum et Gracchos bene locum habet; etsi Uticensem in Augusti gratiam omisisse videri non debet. v. Horat. I Carm. 12, 35 et inf. VIII, 670. De A. Cornelio *Cosso* spoliis opimis claro v. Liv. IV, 19. 20. *Gracchi genus*, respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum, b. Punico II clarum.— *Scipiadas*,

Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius aera;
Credo equidem; vivos ducent de marmore voltus;
Orabunt causas melius, coelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;

int. Africanum maiorem et minorem; nam adiectum: *clades Lybiae*, Carthaginis alter victor, alter eversor. *fulmina belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum: imitatus est Silius VII, 106 *ubi nunc sunt fulmina gentis Scipiadae?* Praeivit Lucret. III, 1047: *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror, Ossa dedit terrae proinde ac famul' infimus esset.* Fulmini assimulavit bellatorem iam Homerus Iliad. *ν*, 242 *βῆ δ' ἴμεν ἀστεροπῇ ἐναλίγκιος*. Tragicum hoc, quod ipse heros *ἀστεροπὴ πολέμου* appellatur. — *parvo potentem Fabricium*, in parva re domestica divitem; uti *contentus parvo* aliquis dicitur. De C. Atilio *Serrano* v. Plin. XVIII, 3, s. 4.: Perizon. Animadv. Hist. c. 1. — 846 *fessum*, me longa oratione, cum de Fabiis tot dicenda restent. — 847 De Fabio *Maximo* Cunctatore versum deberi Ennio constat.

848—854 Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Graecis, nam ad hos potissimum respexit, comparantur. Graeci praestabant artium elegantia; ex iis poëta aeris fundendi marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum dilectu: *aera spirantia*, statuae, quae vivos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. v. Quinctil. XII, 10, 7. Non male praeclarum Pindari de Rhodiis locum compares Olymp. VII, 91—99. Graeci porro praestabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt causas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poëtam decebat, ex iis unum genus posuit Maro, astrorum scientiam: *coeli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphaera coëlesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quae in pulvere ducebantur. ut Ecl. III, 41 *descripsit radio totum qui gentibus orbem.* At Romanis proprias artes esse contendit, ut imperent terrarum orbi, et aut in foederum aequas leges recipiant, qui se ad earum amicitiam applicent, aut eos, qui arma sumant, debellent. Tantum verba subiiciunt: *pacis morem imponere*, h. e. legem, foederum leges et conditiones; *parcere subiectis*; nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent et ab opibus eorum auctis utilitatem sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum id transtulit Horat. C. S. 51. *bellante prior, iacentem Lenis in hostem.* — At viri docti in his verss. scientiam civilem, seu politicam, legum ferendarum et militarem expressam a poëta, verbo, studia pacis et belli Romanis tributa tamquam propria, volunt; satis argute, si modo vere. Saltem sic *pacis imponere morem* est, leges ponere, scribere populis servandas in pace;

Hae tibi erunt artes: pacisque inponere morem,
Parcere subiectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Poenos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Aeneas; una namque ire videbat
Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et deiecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!

fere ut Aen. I, 264: *populosque feroces Contundet, moresque viris et moenia ponet.*

755 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octaviae f., ad quem ut deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto habet Pseudodonatus in Vita Virgilii §. 47 et Serv. ad v. 862. add. Seneca Consol. ad Marciam 2. — 856 *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Liv. Epit. XX. v. Perizon. Animadv. c. VII. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli instituto Iovi Feretrio ferebantur spolia opima; v. Liv. I, 10. Sed potuit serioris aevi religio Romulum Iovi adiungere. Potest quoque dictum esse, quia urbis conditori omnia posterorum facta praeclara in laudem cedunt. Cum his manet tamen illud certum, in Iovis Feretrii templo spolia opima reposita fuisse. Propert. III, 10 f. *Nunc spolia in templo tria condita.* — *tumulto* de imminente bello Gallico in Italia. v. Cic. Phil. VIII, 1: Serv. inf. ad VIII, 4. — *eques*, ex poëtico sermone ad maiorem dignitatem pro: bellator, dux. Occurrit et alibi. — 861 Imitationem vide ap. Silium XIII, 778 sqq., ubi de Homeri umbra. Comparari quoque potest recensus similis ap. Eurip. Phoeniss. 120 sqq. 147 sq. Summa populi R. de M. Marcelli, Augusti ex sorore nepotis, virtutibus suscepta erat exspectatio. v. Dio Cass. L. III, 30. cf. Vita Virgilii ad a. 731. Est idem, de quo Horatius: *Crescit occulto velut arbor aevo Fama Marcelli:* Elogia alia Intpp. notarunt ex Velleio II, 93 et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *frons laeta parum*, omen mortis immaturae. — *quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiae vis postulare videtur, nove h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnae dignitatis, specie augusta corporis. Nam non satis acquiescit legentis animus, si nihil aliud assumas quam: quanta similitudo eius est sc. cum patre; in primis cum praecesse-

Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos: nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:

rit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem favorem referendum; exspectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et maiestatem corporis commendet. Vs. 867 *Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra* haud dubie pulcherrimi phantasmatis. Graviter dictum erat ab Homero Od. *υ*, 351: *Ἆ δειλοί, τί κακὸν τόδε πάσχετε: νυκτὶ μὲν ὑμέων Εἰλύαται κεφαλαί τε, πρόσωπά τε, νέρθε τε γοῦνα.* At ornatius Nox (pro Morte) circumvolat caput. Nocti Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res est. conf. ad Tibull. II, 1, 89. — 868 sqq. Quantopere omnia haec ad affectum accommodata et dicta sint, monere necesse non est. — *propria*, perpetua; ut iam Ecl. VII, 31 vidimus. — 868 *ingressus*, infit. cf. IV, 107. — 874 *Campus aget gemitus virorum:* noto more pro: in campo agetur, erit, gemitus (ut ἄγεσθαι pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. De publico hoc in Marcelli funere luctu v. Dio l. c.; funus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. v. ibid. — 875 *tumulum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto suo Consulatu (V. C. 726) exstruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo V, p. 236. — 876. 877 pro vulgari: Non alius puer in tantam spem tollet Romanos; tantam de se spem faciet. Sic et Gr. ἐλπίσιν ἐπαίρειν. — 879. 880 egregia inversio, dum post illa, neminem Romanorum cum ipso posse comparari, pergendum erat: *non iactabit se tantum ullo alio alumno Roma* nec pietate, nec fide, nec virtute. — 881. 882 Comparari solet Odyss. *ι*, 49. 50; sed ornatior Virgilius. — 883 *Si qua*, via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissolvere, tam durum fatum effugere, tibi liceat, tu ad M. Marcelli, b. Punico II clari, nomen ac gloriam es perventurus. Nomen autem sub finem est memoratum, pleno iam erumpente animi affectu. Illa 884—886 *Manibus date lilia* etc. molliora forsan sunt, quam pro Anchisae herois persona et

Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem adcumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quae postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat, quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad navis, sociosque revisit;

temporibus; Virgiliani potius aevi habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcherrima. — 885 *animam accumulem donis* nota elegantia pro vulgari: *dona*, flores, *in animam acc.* — *inani munere*, eo senso, quo lib. XI, 51. 52.

887 *Aëris in campis*, spretis Grammaticorum argutiis putabam graece dictum, pro campis aeriis h. e. locis caliginosis h. e. inferis. Sic ἀήρ, ἠερόεις saepe. Occurrit tamen hic nova difficultas, cum in Elysio caligo non esse debeat et vs. 640 lectum sit: *Largior hic campos aether, et lumine vestit purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.* Ereptum iis est coelum nostrum, nam in inferis sunt, at habent aerem suum, aetherem illum purum et apertum. *Campi aeris*, qui tali aere, pro coelo, fruuntur. (Fortasse in *regione Aëris* melius coniunxeris: Sic regio viarum vidimus II, 737.) — *viro* pro ei. — 892 *Laurentesque docet populos*, nota inversam orationem, pro: quae bella gerenda cum Laurentibus h. e. Latinis ad Latini urbem.

894 sqq. Cum emittendus esset Aeneas e locis inferis porta alia, quam qua ingressus erat, incidit in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire luserant. Fundus Odyss. τ, 562 sqq. Somnia sedem habere in Orci vestibulo, supra vidimus v. 274. 282 sq. *veris umbris*, pro somniis; vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum umbrae somniantibus offerunt se, interdum ut Furiarum loco poenas expetant. v. ad Propert. IV, 7, 87 et al. hae sunt *verae umbrae*, vera somnia. *nitens*, ornat; *perfecta*, τετυγμένη, vel ut Hom. αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται. *Sed*: altera porta meliore quidem materia est, scilicet eburna, sed ex ea etc. *Manes*, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (nam id est *ad coelum*) procedunt hac altera porta non ipsae umbrae, sed phantasmata umbrarum seu Larvae; Horatii *vana imago, quae porta fugit eburna, somnium ducens* III, 27. 41; ita, vi oppositi, intelligi debent *falsa insomnia*; non somnia, quae falsa rerum specie illudunt. Nec vero ad poëtae consilium ullo modo referenda sunt, quae hic,

Tum se ad Caietae recto fert limite portum.
Ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

mythici tantum ornatus causa, de somniis, s. umbris veris ac falsis, earumque ex locis inferis origine, adiecit. — *viam secat*, *τέμνειν ὁδὸν*, nota res; quasi sulco pedum ducto. *recto limite*, ut recta via. Tandem Pompon. Sab. *Sic finit Homerus lib. XI* (Odyss. λ.) *et Silius XIV.*

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM

Caietam, nutricem suam, Aeneas sepelit, locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat — 5. *Inde Circis sedem praetervehitur* — 24, *secundoque vento ad Tiberis ostia defertur, adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur* — 36. *Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum adventus denuntiatus fuerat, facta* — 106, *pergit narrare poëta aliud ostentum comesarum mensarum; ubi cum ex Ascanii verbis Aeneas cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendae locum peterent. Interea castra metatur* — 159. *Latinus legatione benigne audita, praeter postulata, Laviniam filiam suam, quam et ex Fauni, patris sui, oraculis et augurum responsis externo viro tradere iussus fuerat, ultro Aeneae coniugem offert* — 285. *Interim Iuno prosperis Troianorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat* — 430: *quae primum Amatam, Latini uxorem* — 405, *deinde*

ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 474: atque inde ad Troianorum iuventutem conversa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum obiicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Troianos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriamque manu vindicandam exstimulant — 590. Verum cum ille, et fatorum et foederis nuper cum Troianis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Iuno ipsa Belli portas aperit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio — 654: item Aventinus, Herculis ex Rhea filius — 669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677: Camilla e Volscorum gente, virgo fortissima: (803 — 817) aliique complures: quorum inde a. v. 687 ad finem libri recensus factus est.

De sex posterioribus Aeneidis libris solent viri docti fere ita disputare, ut acceptum quisque hoc ab aliis tradat: inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poëtico et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si haec ita se habeant: cum ultimam manum poëtae carmini fatum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum, et a se ipsis assumtum sit, circumspexerunt viri docti curiose, quidnam inchoatum in his libris, non absolutum habendum sit.

Omni licet cupiditate ac studio in poëtam, ut mos meus est, deposito, tamen iure meo me hoc pronuntiare arbitror, in argutationibus his pauca esse, quae viro intelligenti se probare possint. Adeo a poëtae consilio, carminis argumento, heroicae vitae indole, Augustei aevi sensu ac iudicio, communi naturae humanae lege ac more, carminis epici interioribus causis, aliena sunt pleraque, ut illa centies recocta iterum perlegere, iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Ut tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non plane has argutias praetermittere licet. Perstringam igitur brevissime potiora reprehensionum vel laudum capita, et tamquam levi digito attingam ea, quae causis idoneis in utramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diversam, res in Italia gestas,

idque ipsum poëtam non ignorasse, cum sic ordiatur narrationem v. 44. 45: *Maior rerum mihi nascitur ordo: Maius opus moveo:* eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etsi iam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum, nec, si in singulis partibus vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatus esse credi debebat, ut eius corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Aeneas, iter Troia factum commemorandum erat. Quod in Africam defertur classis, quod, cum Iuno fraudibus hoc suis consequuta non esset, ut Didonis amore irretitus Aeneas Carthagine desideret, iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Troiani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur: ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quae escensu in Latinum littus facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Troiani advenae. Invocatio Musae non per se partem operis constituere potest novam: sed ad excitandos et inflammandos sub magnae rei exordium tum poëtae tum lectoris animos valere debet. Quod autem diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiae laudem pertinet. Quis in Homero recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poëta Musis invocatis illam orditur? *Maius opus* se movere, ingredi, dicit poëta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies etc. v.* 41. 42.

Reprehendunt alii poëtam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas continetur: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba nasci legentis taedium. At enim sic ab omni narratione epica, quae in rebus gestis magnis ac mirabilibus, factisque audaciae ac virtutis heroicae specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna pars rebus bello gestis continetur. Tum *bello*, ad ipsam historiarum fidem, paratae fuerunt Troianis sedes in Latio; et variati sunt a poëta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Aeneae numquam visam, geri: quod ne verum quidem est. Geritur bellum de Troianorum sedibus in Latio: accedit Laviniae coniugium tamquam pignus foederis cum Latino super his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 sq. neque vero Laviniae amorem, qualem nostra aetas probat, ab Aenea in heroica vita exspectari posse, per se patet, neque Amatae reginae, Latini uxori, partes, quales Mariae Mediceae vel Annae Austriacae, ea aetate dari potuisse. Praeterea, icto iam cum Latino foedere, causas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; cervam, puellae *Silviae* delicias, casu a Troianis caesam. At vero haec causa belli non fuit, sed exacerbatis iam Latinorum animis, prima, qua erumperent irae, occasio: (cf. ad VII, 475) eaque ad priscae vitae morem non male attemperata; in primis si Latium cogites, quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, cum una urbs Laurentum esset: etsi poëta tenui-

tatem rerum diligenter ex oculis legentium removit, resque vitae heroicae pauperes et exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia non ad cervam interceptam, sed ad Iunonis artes et ad evocatae Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Troianos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quae personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus, isque cum Aenea comparandus; non magis quam Priamus, cum Hectori belli summa esset tradenda; aut enim duo futuri erant Turni, aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam ut consiliorum populi principes bellique duces essent. Latinus igitur non audet bellum gerendum detrectare, poscentibus populis: lib. VII, 591 sqq. Cum autem Turno summa belli esset mandanda, Latinus annis gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit: ad eiusque voluntatem, in ipsa urbe, novae copiae conscribuntur lib. VII, 567 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini miti ac mansueta mente comparata. At ipse Turnus plus audaciae ac vividae virtutis habet, quam Aeneas. Recte utique, ne duo essent Aeneae. Et dignus erat adversarius Aeneae obiiciendus. Cum autem huic semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversae et rerum usus et experientia afferre solet: violenta illa et temeraria fortitudo in Aeneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Laviniae, si liberum erat puellae arbitrium, praeferendus fuisset Turnus: quaestio est ex nostris moribus ingeniisque arcessita, non ex heroicae vitae severioribus in femineum sexum institutis. Dabatur puellis maritus, quem ii, in quorum manu erant, vellent, non quaerebatur, nec petebatur a puellis. Nec vero Latino displicebat Turnus, immo probatus eximie (v. c. XII, 19 sqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum sibi adsciscendum esse Latinus intellexerat.

Potuere utique esse in Aeneide, quae minus se probarent Vario, Tuccae, Maecenati vel Augusto; sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, in primis in deorum ministeriis, parum subtiliter digesta, alia, maxime in sermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quae displicere possunt: sed haec profecto, quae nostri aevi critici reprehendenda putarunt, ista aetate vix in vituperationem venerunt; nec omnino cum naturae integritate et simplicitate coniuncta, verum ex nostrae vitae fastidio et stomacho ducta sunt. Quodsi sex posteriores libri non aeque delectatione tenent animos magnae lectorum partis, ac priores: causas eius rei facile equidem assequor cum alias tum hanc, quod ad sex posteriores libros intelligendos doctrinae haud vulgaris copia rerumque antiquae Italiae scientia requiritur; quae ab Interpretibus adhuc parum diligenter exposita erat; is autem, qui in rebus versatur obscuris, ideoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingravescens tandem taedium librum manu excutit, non facile eius rei causam in se latentem agnoscit, sed in auctore

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.

rei, quae taedium afferebat, reperit. Adeo difficile est in se descendere, et iudicii sui caussas exquirere occultas. Qui tamen antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poëta et sollerter innumera ex Italiae antiquitate commodo loco posita et ad finem epicum attemperata animadvertit, is non minus recordari debet, magnam huius voluptatis partem etiam a doctrinae copiis, difficultatis superatae sensu, antiquitatis studio et amore, et quae alia, proficisci.

Mihi quidem inventi et doctrinae iudiciique in dilectu et ornatu multo maiorem laudem habere videtur Maro in sex posterioribus libris, quam Homerus in carminibus suis; nam versabatur hic in argumento multis iam carminibus vulgato; at Virgilius non nisi rerum tenuium, exilium et obscurarum famam popularem, fortasse a Catone et Varrone docta diligentia conquisitam, ante oculos habebat, quae ipsi erat ita constituenda et ornanda, ut carmine digna et narratu memorabilis satis videri posset.

1—4 Caietae memoria in Aeneae erroribus non obscura erat; et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. *Tu quoque*, praeter Misenum, VI, 232 sq. —

3 Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro: honos est adhuc, superest, servatur sedi tuae, tumulo; nam *sedes* pro sepulcro, ut v. 152 lib. VI. — honos autem ei habetur titulo et nomine seu inscripto seu fama vulgato: unde fit, ut is titulus ipse appelletur *honos*. Idem erat supra VI, 507 *numen et arma locum servant.* — Quod sequitur: *nomen signat ossa*, eodem fere redit; *nomen est*, titulus sepulcri, signatque ideo ossa, quae in eo condita sunt. — *Hesperia magna* epitheton ornans, v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna* — tandem: *si qua est ea gloria*. Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus eius gloriae in morte est. Bonus sensus. Verba tamen hoc tantum subiiciunt: quantacunque ea gloria est.

7—9 *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, ut *cursum, gressum tendere* aliquis dicitur, pro vulgari: tendere cursu, h. contendere, properare. Sic I, 656 *iter ad navis tendebat Achates* i. ibat. VI, 290 tendere iter pennis, i. e. volare. — *In*, i. e. sub noctem *ἐπιπνείουσιν ἀῆται*, ut saepe Apollonius, ventus et luna favet navigationi. *tremulo sub lumine*, epitheto a natura radiorum lucis petito. Nota rei imago expressa dudum ab aliis e. c. ab Ennio: *Lumine sic tre-*

Proxima Circaeae raduntur litora terrae,
Dives inadcessos ubi Solis filia lucos
Adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.

mulo terra et cava caerula candent, ap. Macrob. VI, 4.

10 — 14. *Circes insula*, denique, Geographiae studio incerta et falsa expellente, facta terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita est fabula ex Odyss. κ, ubi adhuc est insula, indeque illustranda. *raduntur*; nam praetervehuntur Troiani: sic III, 699. 700. *Divitem* cur appellet Circen, caussam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, in primis 348 sqq. cf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. — *inaccessos lucos*, h. l. silva, ad quam raro accedunt homines, solitaria. Servius: *ad quos nullus debeat accedere*, sc. veneficiorum metu. At *lucos* memorat secundum Homerica ibid. 149 150, ubi silvam in insula et in ea Circes aedes memorat. Esse autem Circeios densos silvis, *ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην*, monstrari porro Elpenoris (Od. μ, 14) tumulum, et in ea nasci myrtum, etiam Theophrastus acceperat Histor. Plant. V, 8 et Plinius porro XV, 29 myrtum *in Europae citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notavit. *resonat*, resonare facit, more Graecorum poëtarum, verba neutra in activum sensum deflectentium. Luci *resonant cantu*; et *cantum*; Ge. III, 338 *litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.* et Ecl. I, 5 Tityrus docet *silvas resonare Amaryllida.* Et *sonare aliquid* simpliciter *φωνεῖν*, loqui, XII, 529 simili modo: *Murranum, atavos et avorum antiqua sonantem Nomina.* Tam varias vides esse formas in poëta. Cantus Circes notus ex Odyss. κ, 221 sqq., qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61. 62., ex eodem loco v. 57—61 repetiit Maro reliqua de foco et de textura. Nam *Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει, Δαιομένων.* cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscae vitae, et Orientis nunc quoque, communes eae lautiorum hominum deliciae, quas vel laxiorum nimio aestu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hoc igitur ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis aedibus foco ignis lumina per noctem praebeat. Sic v. c. Odyss. τ, 63. 64: et alibi. — *urit in lumina*, ut pro lumine esset; ita *εἰς* pro *ad*. *Cedrus* autem Graecorum et Romanorum, ut iam ad Georgica notavimus lib. II, 443, e iuniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodaeum a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi icones visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I. p. 77, qui diligenter eam a cedro Libani, quae ex abietino genere est, distinguit; etsi ne sit quidem expedita satis res est. Sufficit *θύαν, θύον*. *cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: *Ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ*

Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Saetigerique sues, atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troes,
Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
Iamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
Verticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit; variae circumque supraque

κερκίδ' ὕφαινεν. telae h. l. pro stamine vel trama, quam textrix *ἐποίχεται κερκίδι*, (non sedens illa, sed circumiens. R.) percurrit radio], navicula, adducta subinde, ad constipandum subtemen insertum spatha formae a nostro instrumento hoc diversae. *argutus pecten*, navicula quae per tramam means stridorem illum facit: qui si similis fuit pectini, quo lyra pulsatur, cumque ille *radii* etiam nomine declaretur, forma eius a nostrorum textorum navicula admodum diversa esse debuit. Cf. sup. Ge. I, 294. Egit nunc de his uberrima cum doctrina Schneider. in Indice Scriptor. R. R. p. 370 sub v. *tela*.

15—18 admodum ornate singula, si cum Homericis compares Od. *κ*, 212 sq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formae luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poëtica, quam iam alibi vidimus, et *praesepia* paulo ante pro caveis. Sic iam Servius explicuit. Discessit autem Virg. ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sq. — 20 *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum*; pro vulgari: induerat eos formis ferarum, cf. Ge. I, 187. 188. *pii*, *θεοφιλεῖς*, diis curae sunt Troiani; sup. III, 265: *Di placidi servate* pios. — Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione; et: *praetervexit* eos per *vada fervida*, mare aestuosum, ut circa promontoria esse solet.

25—28 (Aurora V, 535 roseis quadrigis invehitur, h. l. bigis: nullo igitur currus discrimine facto e licentia poëtica. cf. Tibull. I, 3, 94 not. R.) 27 *quum venti posuere*, scil. se, quievere, ut, X, 103. *in lento*, immoto a ventis, *marmore*, ut sup. VI, 729., ubi vid. not., pro: mari, *luctantur* remi; vento cessante, qui navem ageret. Causam ornatus horum versuum in eo invenire licet, quod de ortu memorabilis et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adibant Troiani. — *tonsae* pro remis. — 29—36 Simili cum iudicio ornata sunt haec, ac praegressi ver-

Adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terraeque advertere proras
Imperat, et laetus fluvio succedit opaco.
  Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diva, mone; dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo;
Maius opus moveo. Rex arva Latinus et urbis
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.

sus, cum iam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur; itaque locorum faciem exhibet poëta iucundissimam. — 34 *lucoque* per lucum. — 35 *flectere iter*, cursum, ut V, 28. Facit vero haec Aeneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creüsae monitum lib. II, 781, 782 *Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Escensus factus ad ripam fluminis in agrum Laurentinum. Erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus*.

37 sqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poëtis res est. *Erato*, ponitur a poëta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1: *Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ* etc., ubi tamen Erato proprio suo iure ad amorem Medeae exponendum advocari putatur. Mox *quae tempora rerum* fuerint, non tam quibus temporibus, quam quo rerum statu ac conditione Aeneas advenerit. [Quod *rerum* adiectum, prima, qua poëta hic utitur, vocabuli vis postulabat, quae est positio, status. R.] *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Sic apud Graecos tragicos *στρατός, τάγμα, τάξις, στόλος*, et alia populum et cives, *πολίτας*, declarare notum est. *exordia pugnae*, venatione cervi inf. 479 sqq. — 42 *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus*.

45—49 Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen fuit antiqui Latii, idque fatidicum. v. inf. VII, 82 sq. — *Marica*, nympha Latii, cuius religio apud Minturnenses servata est, et lucus ad fl. Lirin consecratus. *Laurentem* eam appellat, quod Aborigines, Laurentes, et nomen Latinum, ad Lirim usque, ut poëta innuit, pertinuisse videtur.

Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcerrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens: quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae (mirabile dictu!)
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.

52—58 De Lavinia. *servabat sedes*, eodem modo, ut *servare domum* puella dicitur, proprie intra domum se continens, κατάκλειστος, ex more priscae vitae: erat itaque in domo paterna unica filia et heres. Dixit *tantas sedes*, tantam sedem, domum, quia domus regia erat. (Praestat, patrimonium satis amplum et laetum intelligere: sedes enim de possessionibus in usu esse, constat. R.) — 54 *petere* solenne pro procare, ut αἰτεῖν. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poëta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductae etiam haec pars conveniret; tum, ut Turnum praestantissimum adolescentem cum ratione aliqua Aeneae posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere etiam veteres fabulae super ambobus prodigiis, quae 59—80 exponit.

59 sq. Revocandae in animum arbores et luci in impluviis veterum. cf. IV, 494. 504. Tibull. III, 3, 15. — *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, ut *horror* et similia. — 61—63 *Laurentes* dicti Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia, eo loco situm, qui nunc *Paterno*, et *Torre di Paterno* appellatur: ager eius usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus* dictus: quod nomen interdum ad totum Latium transtulit poëta, ut modo in *Laurente Marica* vidimus. *primas arces*, cum primum urbem Laurentum conderet. Quod laurum Phoebo consecrat, ingeniose poëta adiicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, praeclare ornavit v. 64—67. conf. Ge. IV, 555—558. Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17, 18; superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnae multitudinis ingruentis opinione profecta. — 70 *partibus ex iisdem*, a mari infero.

Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
Ut iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas!) longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque adcensa comas, adcensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involui, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea nemorum, quae maxuma sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.

71 — 80 Prodigium hoc ex flamma petitum quacunque frequens: supra vidimus (hoc et simile quid, ex electricitate, quam vocamus, explicandum. R.) lib. II, 680 sq. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia, dum accendit ligna in altari. — 73 *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quae praeter naturam fit; contra *fas* de naturae more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere, flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem;* h. l. Lavinia *ignem comprehendit crinibus.* Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154: *Terribili sonitu flamma crepitante crematur:* de lauro. At hic visus est virginis ornatus cremari flamma: pro quo dixit *visa* est *cremari* (κατὰ) *ornatum.* — *coronam insignem gemmis*, regium insigne, v. lib. I, 655. Corona enim sacrificantis intelligi nequit: quippe quae vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

81 sqq. Fauni oraculum in luco Albuneae poëta narrat, sive ex vetere memoria, sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea, rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur Albulae aquae, sulfureae illae et medicatae; v. Cluver. Ital. p. 715; nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli.* Ex Albulae fluminis fontibus maior *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12. *domus Albuneae resonantis;* ut h. l. quae *fonte sonat;* etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. Subiacebat autem fonti *lucus* Albuneae sacer. — 83 *alta Albunea*, fons in lacu inexploratae altitudinis; v. Cluver. l. c. — *nemorum quae maxima sacro Fonte sonat*, h. e. quae Albunea maxima, admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic VI, 659 plurimus amnis est, magna aquarum vi et copia profluens. *nemorum*, graece dictum, *κατὰ, διὰ τοῦ ἄλσους*, pro *ἐν ἄλσει:* difficiliorem dicendi modum ita constitues. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3: *Baiarum maxima silvis*, ubi cf. obss. Possis et *lucos nemorum* iungere; sed tum parum suaviter voces istae essent disiunctae; saltem collocari debebant sic: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos.* (Simplicissimum et optimum est, coniungere *lucos*

Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus,
In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque iacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubis natam sociare Latinis,

nemorum. Sic saepius iunguntur: e. c. nemoris sacri lucos tenetis ap. Senec. Herc. Oet. 956. Quare interpunxi post *nemorum.* R.) Nec melius procedit, si *fonte nemorum* iungas. A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem v. 84 *mephitim* appellavit. Hinc dea Mephitis, cuius aedes cum aliis locis tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem, v. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565.: ut in tutela eius fuisse videantur aquae sulfureae. Fortasse huius vaporis sulfurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Aborigines; quo factum esse videtur, ut oraculum in illo loco conderent. Albunea autem inter Sibyllas quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70 et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa.

85—91 Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Graecia. Fortasse poëta doctissimus ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulaverit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. v. Plin. XVI, 44 s. 87. Nec tamen video, cur non veteres Pelasgi hun[c] incubandi morem et in Latiu[m] una cum aliis suis religionibu[s] intulerint. *Incubare* autem, ἐγ[κοιμᾶσθαι], κοιμᾶσθαι, voces propriae d[e] iis, qui in locis sacris dormiebant ad accipienda responsa. cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43. (Similis incubatio fiebat in Aesculapii templo Athenis, in cuius vicinia etiam fons fuit: Aristoph. Plut. 653 sq. cf. Paus. Attic. c. 21. Post multos egit egregie de hac incubatione F. A. Wolf. R.) Notatu autem dignum, quod *sacerdos* v. 86. ipse *incubuit*, et i[s] qui consulebat; tum quod v. 91 necyomantiae speciem aliquam illud oraculum habuit. — 85 *Oenotria tellus*, latiore sensu h. l. v. lib. I, 532. — 86 *dona*, victimam, sacrificium. — 91 *Acheronta*, deos inferos et Manes, ex *im. A.* Quod 95 *ex alto luco reddita vox* est, Italicis religionibus convenit, in quibus voces ex luco auditae ut h. l. auctoritatem habebant. cf. Liv. 29, 18.

96—101 Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate. *connubia*, *thalami*, *externi generi*. (*Connubis* scribendum est: sunt enim tres syllabae. cf. I, 73. Sic etiam Catull. 62, 57. Infra VII, 333. R.) *Omnia sub pedibus vertique regique videbunt*

O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferent, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans iam Fama per urbis
Ausonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
Aeneas, primique duces, et pulcer Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altae;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subiiciunt epulis, (sic Iuppiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum

h. esse; simplicius dictum erat Ecl. V, 57: *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.* — *Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255—258. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adiecerit poëta; vitatis verbis propriis, quae exiliora erant pro carmine, v. c. panis. — *adorea liba*, placentae, proprie de farre, quae pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Haec liba nunc mensarum vicem praestant, quibus *epulas*, cibos, imponunt, poma agrestia. *sic Iupiter monebat*, animis, ut ita facerent, subiiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis: hoc *augent* Troiani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *arae donis)*; eadem paullo post *exigua Ceres, orbis fatalis crusti, et patulae quadrae*; cf. Moretum v. 46, 47; mox *penuria edendi* est penuria ciborum; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10: *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis*, quas sacratas secum habebat, *comedisse;* secundum quae fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; cf. ibid. c. 11. In poëtica tamen oratione *violare* h. l. ut *laedere*, omnino esse potest, frangere, comminuere.

116—129 Bene certo homini, et maxime Iulo, partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, arridens, subridens, aut simpl. ludens, iocans, ad so-

Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit;
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Troiae salvete Penates.
Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Iovi, precibusque vocate

cios. — 118 *tulit*, attulit, *finem*, significavit Troianis, finem adesse. Sed vaticinia (adeo perturbatae sunt hominum notiones) dicuntur efficere ea, quae monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. — 119 *Eripuit* simpliciter dicti, quod subiicit Aeneas, celeritatem declarat; excepit, *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. *stupefactus numine*, h. oraculo, ut iam alias, cf. II, 703., vidimus. — 121 *o fidi Troiae salvete Penates*. Haec perpetua est Aeneae religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi Penates*, per somnum, Aeneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167: *Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus* etc., unde nunc v. 122: *Hic domus, haec patria est* vestra, unde olim Troiam estis advecti. — Tum *Genitor mihi talia* etc. Tribui h. l. Anchisae vaticinium supra a Celaeno, Harpyiarum una, acceptum (III, 255 sqq.), mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. At varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisae omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poëta et ab aliis; igitur is Celaenus quoque verba disertius exposuit et saepe in ore habuit atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quae Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891. 892. 893. Omnino necesse non erat, ut, quaecunque ab Anchise dicta acceperat Aeneas, iam ante memorarentur a poëta. (Locis laudd. III, 255 sq. 394 sqq. recte inspectis, facile intellectu est, Anchisen fatorum ibi fuisse interpretem, ideoque eum oraculis recte explicatis bene dici *fatorum arcana* explicata Aeneae reliquisse. Nemo h. l. excusationem poëtae recte intellecti desideraverit. R.) — 125 *accisis dapibus*, exquisite, pro consumtis. *moliri aggere tecta*, ornate, urbem aedificare, quod fit vallo ducto. — 129 *exitiis*, aerumnis, ut οἶτος, λοιγός, *clades*, graviora pro levioribus.

133 sqq. Exspectabas hoc ab Aenea, religioso homine, ut a religione initium faceret, in primis cum hoc sollenne sit, ut preces et sacra faciant cum omi-

Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Inplicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia signa;
Idaeumque Iovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat; et duplicis Coeloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: urbem, et finis, et litora gentis
Diversi explorant; haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.

ne accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. conf. in primis Odyss. *v*, 353 sqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. 133. 134 probat. Factum id iam lib. V, 58 sq. vidimus. — 134 *reponite* pro apponite, ponite, poëtica ratione, cf. III, 333 not.: ut Ge. IV, 378, et *pateras* libare magis poëticum, quam, vinum. In precibus, quae v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturae partes, vires et elementa, fere in precum, foederum vel iurium iurandorum, formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (P. IV, 343 sq.), Aeschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. In v. 139 domestica numina subiicit, *ex ordine*, ἑφεξῆς, deinceps, ut iam Ge. IV, 507 vidimus. v. 140 *duplices Coeloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141—147 Augurium laetum, tonitru coelo sereno, ex nube corusca: quam *ardentem* dixit *radiis lucis aureae*. Hoc v. 146 *omen magnum*, quo laeti iterum libationem faciunt et potant. De v. 147 *vina coronant* cf. sup. I, 724, not.

148—151 *diversi*, secundum illa v. 132: *a portu diversa petamus.* Hinc igitur ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Numicii *fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo ac tacito motu amnis ferebatur, ulva ipse et limo obsitus, ut ex Ovid. XIV Met. 598. 599 intelligitur. Fluctuant de eius loco virorum doctorum iudicia, nisi forte totus fluvius nunc exaruit. Ceterum ab hoc inde loco observandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornaverit et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adiunctis, partim verbis amplioribus.

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant iussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat moenia fossa,
Moliturque locum; primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emensi, turres ac recta Latinorum
Ardua cernebant iuvenes, muroque subibant:
Ante urbem pueri, et primaevo flore iuventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum praevectus equo longaevi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.

152—156 *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. — *ramis velatos Palladis*. ἱκετηρίας, frondes oleagineas vittatas manibus praeferre putandi sunt, unde inf. v. 236. 237 *ne temne, quod ultro Praeferimus manibus vittas ac verba precantia.* Res ipsa satis nota: cf. inf. VIII, 116. 128: XI, 101. 332; et apud Graecos v. c. Sophocl. Oed. I. 3. ἱκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι: sed de modo loquendi quaerat aliquis. Scilicet *velari*, ex στέφεσθαι, proprie de corollis et vittis (v. ad V, 72), quae ambiunt, ideoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poëta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui praeferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsae obtegebantur, unde *manus velatae*; et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, foedus et amicitiam, ut et alibi.

157—159 Castrum hoc Troiae est: seu *Troia nova*, Tiberim praecingens; ita ut moenia ad amnem pertinerent: IX, 469, *nam dextera cingitur amni.* adstantibus subductisque a tergo navibus; IX, 68 sq. a sinistra campus mare prospiciens IX, 238 et ad mare pertinens: in quo infra lib. IX Rutulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus: vs. 468. cf. ad IX, 195. *molitur locum*, exquisite poëtico more, pro moliri tecta in loco h. exstruere, ut sup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima littoris parte: mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

160—165 Laurentum missa legatio. Non modo Romanae militiae more, quod Servius putat, sed Graeco quoque et omnino priscae vitae ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285. 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis iuventus urbana. Poëta autem eo more egregie usus est ad narrationis suavitatem. *domitant currus*, pro equis iugalibus, ut ali-

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra adcipere, et primos adtollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro: Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.

bi hi pro illis: noto poëtarum more. Mox *spicula*, int. iacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer, flexibilia. *lacessunt*, exquisite, pro contendunt, certant: quandoquidem provocant se et lacessunt, qui pugnant.

170 — 176 *Pici* haec *regia* in arce Laurenti, pro *curia* et *templo* erat Latinis, diversa utique a Latini regia, v. 59. sq. descripta, et improprie nunc vs. 171 *regia* dicta, h. e. aedificium magnificum. Quid quod iuncta haec esse solebant, ut in Palatio Augusti erat templum Apollinis Palatini. Imitatus locum est multo cum verborum tumore Seneca Thyest. v. 641 ad 664. — *urbe summa*, ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Il. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa aedem illam lucus erat (v. 172), more veterum in templis, et in principum aedibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisae domo meminimus. — 173. 4 hic regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut maiorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut praeferantur novo regi. — 175. 176 multa docte comminisci licet in h. l. interpretando. Sed sequi praestat id, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia, aut simili aede publica: in qua sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete caeso*, proprio aliquo Latinorum more delecta victima, epulae sacrae instituuntur; quia publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

177 — 182 Etiam haec signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat, in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Italus et Sabinus h. l. inter Latini maiores memorantur post illa, quae v. 45. 49 edixerat poëta, tamquam agnatione iuncti. *Sabinus* Sabinorum gentis, quae Ausonum vetustissima fuit, auctor. *Italus* proprie ad Oenotrios in extrema Italiae parte spectavit: de quibus cf. ad I, 532. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro*, nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator — falcem*: etsi Satur-

Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse, Quirinali lituo, parvaque sedebat
Subcinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine coniunx
Aurea percussum virga, versumque venenis,

nus fere cum falce exprimitur, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant haec, quem nobis poëta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, fortasse ad hermae morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adiecta; qua specie Silvani hermae occurrunt. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cuius fragmentis ap. Macrob. VI, 5 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus, Evie,* ut bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. prisci. Molestum est, quod cum Servio spectari Aboriginum nomen volunt.

183—186 Haec veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur: hoc tamen loco ut sup. II, 504 respiciuntur maxime *antefixa*, i. e. fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum, in foribus templorum et fastigiis, post haec etiam in aditu domus triumphantium. Alterum genus hoc passim memoratum a poëtis: Tibull. I, 154. *Ut domus hostiles praeferat exuvias.* Propert. III. 7, 26 *Atque onerare tuam fixa per arma domum.* v. Not. ad utrumque locum. Ad antefixa templorum spectat locus Maronis, cum aliis a Cerda congestis. Videntur eo nomine ipsa signa deorum in fastigiis comprehensa esse, ut ap. Livium XXXIV, 4 *antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes*: adde XXVI, 23.; proprie tamen sunt diversa. Sed praestat imitationem cognoscere Statii lib. VII Theb. 55—59. et Silii I, 617 sqq. *currus*: cogitandum est de forma curruum bellicorum priscae aetatis parvorum et humilium. In eo, quod *rostra*, v. 186 subiicit, fortasse ex navibus ληστρικαῖς in littore.

187—191 Inter signa veterum heroum Pici in primis statua conspicua. Erat is e Latini maioribus; ac fortasse eius signum non infrequens illa aetate occurrerat Virgilio. Statua erat sedentis habitu. Fortasse etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.* Prisca aliqua gravitas imagini inest; trabeatus est Picus, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 828 et al.), cum *lituo* (ut ideo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili.* — *succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur; lituo *instructus* saltem erat vel *insignis*, *conspicuus.* Indoctae sunt Gellii V, 8 et inde repetitae a Macrob. VI, 8 argutiae de h. l. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, in primis in urbe condenda: augurandi scientia ille excellebat. conf. Plutarch. in Ro-

Fecit autem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divom patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidae, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis aequore cursum,
Quid petitis? quae causa rates, aut cuius egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, seu tempestatibus acti:
(Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris

mulo p. 31. F. et Serv. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Eius mutationem in picum exponit Ovid. Met. XIV, 320 sqq. *coniux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. VIII, 18. Nam Circe, cum amorem suum ab eo spretum vidisset, in picum seu picumnum avem eum mutavit, quae priscis Italis inter sacras et augurales aves fuit. Mox v. 192 *templum* est ipsa illa curia inde a v. 170 descripta. Excepti legati in templo ex more; ut Romae plerumque factum: et sic sup. a Didone I, 505.

195—211 Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *auditique advertitis aequore cursum*, eleganter pro: noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quae apud Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq.: ι, 252 sqq., sed ληστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo aevo. — 200 *qualia multa*; sic apud Homer. et alios οἷά τε πολλά. (Sic Sophocl. Phil. 306. — πολλὰ γὰρ τάδε ἐν τῷ μακρῷ γένοιτ' ἂν ἀνθρώπων χρόνῳ. R.) v. 201 ornate, pro: huc pervenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. — 202. 203 Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovidii Met. I, 89 de aurea *aetate*: *Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Poena metusque aberant.* Itaque Latini *iusti* nec necessitate ulla nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et iuste vivunt, sponte sua et more h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra fines, praescriptum, legem, morem subsistunt. — 205 Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur eius rei memoria. *Auruncos* dixit, tamquam communis cum Aboriginibus stirpis homines; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis ipsum nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. ad lib. III, 167 sqq. E pluribus de Dardano mythis poëta utitur hoc, eum e Tyrrhenis profectum Samothraciam inde Troadem obtinuisse. *his agris*, paullo latius dictum:

Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbis,
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia coeli
Adcipit, et numerum divorum altaribus addit.
  Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae litusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quae maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Iove principium generis; Iove Dardana pubes
Gaudet avo. Rex ipse, Iovis de gente suprema,
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso

nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriae oriundus ferebatur; *urbes Phrygiae* memoravit; h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictae urbes tum in regione ea nullae erant. — 210. 211 *hinc*, ex hac urbe ille oriundus pro deo nunc colitur. — *stellantis* ex *ἀστερόεις οὐρανός*, quod Homericum est. — coelum *accipit*, pro vulgari accepit, ideoque pro habet, poëtico more, et *addit*, eo recepto inter deos, *numerum altaribus deorum*, h. aram in eius honorem exstructam, cumque ea templum; quo ipso novum sacrum adiicitur prioribus, h. e. conditur et instituitur. Vulgare est, *augere numerum deorum*; ut in Ciri 202. venit, *cognatos augens reges numerumque suorum Ciris.* Pro hoc dictum: augere numerum altarium; et pro augere, *addere numerum altaribus deorum.*

212 — 227 Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. — 215 *sidus* pro tempestate, *litus fefellit*, ignoratio littorum ac terrarum, *regione viae*, linea viae, pro simplici: via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199: *Sive errore viae seu tempestatibus acti.* Illud *regio viae* iam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249: *sed nihil omnino* recta regione viai *declinare, quis est, qui possit cernere sese?* item lib. I, 1040. Et sup. Aen. II, 737: *et nota excedo regione viarum. Adferimur* pro exiliore: accedimus. In sqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, in primis v. 222 sqq. Troiano bello per *tempestatem* adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Iovis f. Dardanus v. Il. *υ*, 215. — 220 *de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Ann. V *nomine Purrhus, uti memorant, a stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Iove. — 225 *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est vexati, calimitatibus afflicti. — 225. 226.

Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus

227 ornate, pro omnibus gentibus. *si quem summovet - dirimit*, separat simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto: et, poëtico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum, et deserta Libyae nominat. — *refusum Oceanum*, qui de aestu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano* fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόῤῥος Ὠκεανὸς Il. σ, 399 et al. quatenus, amnis instar, terrarum orbem ille includit. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis aestu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*, *zonarum*.

228. 229. 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione eius, quod petunt (*pia et verecunda petitio* bene ait Servius), tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dis patriis* a religione Penatium praeclare facit initium ad movendos animos. *feretur* pro tenui voc. *erit*. *Troiam*, magna cum vi, pro Troianis, ut toties *Troiam*, *Ilium*, *in Italiam* *inferri* vidimus. In v. 235 *Fides* ad foedera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. Simile saltem est, quod Cicero VII ad Div. 5 *manum tuam istam* (ad Caesarem scripta epistola) *et victoria et fide praestantem* dixit. — 237 Laudant omnes notum illud ex Il. α, 14: Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. — 240 *imperia deorum* sunt monita, ut iam alibi vidimus, ut mox *iussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, Italiam repetere iubet, et urget ad Tiberim, h. retrahit, adire iubet; ideoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit iussisque ingentibus urguet Apollo.* Etsi et hoc durum: *Apollo repetit huc* —

Huc repetit, iussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris
Munera: reliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, quum iura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis haeret,
Intentos voluens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur:
Et veteris Fauni voluit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.

et urget ad Thybrim. Locum laborare suspicor. (Donati explicatio haud dubie optima est, nec quidquam duri et ignavi invenire licet. Tum hereditatis iure, quod Dardanus nobis reliquit, tum Apollinis iussis, ait, huc pervenimus. Omnia bona et sana sunt. R). *Numicium* v. ad 150. Ponit, ut poëta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tamquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.

243—249 *Dat* quis? Aeneas ex v. 221. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poëtam decere; cf. I, 647 sqq. — 245 craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod δεικτικῶς s. dramatice res repraesentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est; quod proprie inter gestamina est: nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adiunxit alia, quae proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poëta noluit. — 246. 7 *iura daret*: v. sup. I, 507. Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem ius dicturi cum sceptro; res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit. v. sup. IV, 216, conf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiae* vulgo dictae, a Troianis mulieribus acu pictae, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta.*

249—258 In primo versu Iliad. γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf. sup. I, 226. 228. — 254 *Fauni sortem* v. sup. v. 95 sqq. — 256 *paribus auspiciis*, communicato regno. vide inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102: *Communem hunc ergo populum paribusque re-*

Tandem laetus ait: DI nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas;
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
Adveniat, voltus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima coelo
Monstra sinunt: generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent.

gamus Auspiciis. — 258 *quae viribus* h. fortitudine et virtute bellica, ut sit *βίηφιν* Homericum; sane sic et alterum, ut pro imperio dictum sit.

259 — 267 *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, pro: lubens accipio; ut saepe. *uber agri*, ubertas, h. e. agri uberes, abstractum pro concreto; v. sup. Aen. I, 531. — 266 *pacis*, foederis, et *tyranni* regis, cf. IV, 320, utrumque docte dixit, ut poëta. *Pars* erit pro signo, pignore.

268 — 273 Heroicae vitae mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent aut filiae aut patres, iam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 sqq. *plurima coelo monstra*, ostenta divinitus missa. Sunt quae vss. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. — 271 *Hoc Latio restare*, verba in medio posita puta, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiae meae advena sit. — 273 *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat. Opto* h. l. nihil aliud est, quam: eligo, amplector, generum probo, quia eum fato esse destinatum auguror.

276 — 285 Ut dignitatem rebus per se exilibus addere posset, omnia in maius aucta et amplificata apponit; dissimillimam in hoc rationem sequutus, quam Homerus; quia alio aevo, aliis hominibus, carmen suum commendatum ibat. Itaque alter rerum veritate placet, alter dignitate, gravitate ac splendore. — 276 *ordine*, deinceps, omnibus et singulis; sic v. 159. Erant oratores centum: sup. 153. — *ostro pictisque tapetis* h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis*: unde mox *tecti auro* equi: habet hoc ex Homero, in quo *τάπητες πορφύρεοι* inter munera Il. Ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae intelli-

Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Aeneae currum geminosque iugalis,
Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Subposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeva Iovis coniunx, aurasque invecta tenebat;
Et laetum Aeneam classemque ex aethere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum, quassans caput, haec effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,

gendae. Neque Orientis fastum in hoc adoptasse putandus est poëta; verius ex antiquae Italiae vel Etruriae luxu rem petiit. Nam monilium et torquium inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena? — 280 sqq. Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Il. ε, 265 sqq., ubi equis a Iove Troi donatis Anchises submiserat equas: nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est, uni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poëtarum fabulis nobilius est Solis equis. — *Sublimes in equis*, 285 iungenda; ut saepe dictum; et *donis dictisque*, ut Graeci poëtae, absolute, pro: post ea dicta, cum his donis.

286 sqq. Nova *περιπέτεια* et rerum conversio inexspectata, cum iam, sedibus in Italia captis, ad eventum perducta viderentur Troianorum fata. Iterum Iunonis odio et ira utitur poëta, etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq.: etiam multum similitudinis huic Iunonis orationi est cum illa lib. I, 36 sqq. A Pachyno usque Siciliae promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aëris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quae amant. Mox v. 291: *fixa dolore*, transfixa, ex Homerico: *ὀδύνῃσι πεπαρμένος*, ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur.

293 sqq. Nolim poëtae nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Verum est hoc acumen illud tragicorum, quod Graeci in scena probarunt, et Maro in epos transtulit. Feram illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et novari in Troianorum fortunis posse; est autem in fatis Iunonis, ut fata Troianorum intercipere haud possit: cf. inf. IX, 133. 136. 137; sed, quae sequuntur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troia*

Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi —
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto;
Absumtae in Teucros vires coelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

viros? annon luxuriantis sunt ingenii? etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiae subest. Exemplis alii defensionem parant, ut loco Ennii, quem expressit Maro, ut iam Macrob. VI, 1 monuit: *Quae neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed, ut in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, in primis Euripidis, rhetoricos spiritus aemulatus est.

297 — 303 At fortasse taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis post Troiam excisam destiteram: ut adeo mirum non sit, si illi excidium effugerant. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299. 300. 301). Cuncta tamen, quae tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (202. 203. 204). Nunc orationem, moneo, poëticam excutias.

304 — 309 cf. lib. I, 30 — 49 non satis variata re (v. paullo ante ad v. 286). Utroque loco ad maiores iras se exacuit Iuno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio petenda est. Vulgo tamen causa ab ebrietate ducitur: sic quoque Ge. II, 457 cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Servio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Magis nota est fabula de Dianae ira, cum Oeneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super eius exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Il. ι, 529 sqq. et Schol. ad 525. add. Apollod. I, 8. 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203 et 204. — 305 *concessit in iras*, ad poenam et vindictam. — 307 pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithae aut Calydonii tantam poenam meruerant? Scilicet *poenam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est: *scelus merere;* ideoque poenam sceleris: ut

Ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea! Quod si mea numina non sunt
Magna satis: dubitem haud equidem inplorare quod usquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis:
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.

sup. II, 229 *scelus expendisse merentem.* Sic ἄτη.

308—319 *quae potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. Haerent Intpp., sed *posse* et alibi obvium hoc sensu. — Supra v. 300 idem hoc sic eloquuta erat: *Quin etiam patria excussos infesta per undas ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.* — In vs. 312 cum Aeschyli Supplic. 160. 168 sententiae similitudo quaedam occurrit. Etsi displicet fortasse animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et δεινότητος, in primis v. 317. 318. 319, est. — 314 *immota manet fatis coniunx* exquisitius pro: manent immota fata de Lavinia ab Aenea coniuge ducenda, ut lib. I, 257 *manent inmota tuorum Fata tibi*, coniugium hoc interverti nequit. — 317 *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. *coeant* est coniungantur foedere et matrimonio Aeneae et Laviniae. — In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 550. Est saltem similitudo aliqua. — 319 *Bellona pronuba.* Graviter dictum, si e Iunonis persona proferri memineris. nam proprie *Iuno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.

319 — 322 Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura tragicorum graecorum loca. Non tum modo Hecuba, Cissei f., *praegnans face*, cum facem utero gerere somniaret (cf. inf. X, 704. 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21), *enixa est ignes iugales*, coniugales, peperit matrimonio filium, qui Asiae incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Aeneas (exquisitius: *quin idem Veneris partus suus*); et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestae taedae in Pergama recidiva*, h. e. nova haec Troia, seu restituta Troianorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama* cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest. Versus 318 sententiam similibus Tragicorum locis illustrat Guellius: Aeschyli Agam. 416. 417 Euripidis Hippol. 550—3.

Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
Luctificam Allecto Dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iraeque, insidiaeque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,

323 sqq. Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Iunone, et Amatae, Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuvenalis quoque iudicio VII, 66 sq. commendatus. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poëtae simul ea in hoc contigit felicitas, ut non in allegoricis personis ipsi esset acquiescendum. Sunt enim Furiae ex poëtica ac mythica doctrina verae deae apud inferos collocatae, ut supra vidimus VI, 280, immissae Oresti et Herculi. *Λύσσαν* Herculi a Iunone immissam in scenam protulit Euripides Herc. fur. 822 sqq. Ceterum invento hoc, etsi per se haud difficili, certatim usi sunt poëtae sequiores. Sic Ovid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petivit*, et *ciet*; at apud illum ipsa Iuno descendit ad inferos et evocat Furias, ut Athamantem in furorem coniiciant): Statius I Theb. 88 sqq.: Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI et Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii umbram transtulit Statius Theb. II, 94 sqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Il. *ι*, 565. 567. 568. in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323—329 *horrenda*, ut *saeva*, pro irata. — 327. 328 Habes similia Aeschyli verba Eumen. 69. 70, ubi post alia tandem de Furiis: *Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων.* cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur. Il. *ε*, 890 sq. *Ἔχθιστος δέ μοι ἐσσὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε.* etsi rem variavit feliciter. Quid enim Furiae faciem horribilem et abominandam gravius declarare possit, quam: ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse coniectare licet huic non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est: (Enn. Frag. p. 120 sq.) *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* probare se potest) *virago*. Pergit, ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Lucani vide lib. X, 645 sqq. — 328. 329 *tot sese vertit in ora*, ad declarationem *τοῦ monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere: (nam id Furiis non sollenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, ubi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe.* Et similem formae mutationem vi-

Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco; neu connubIs ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere finis.
Tu potes unanimos armare in proelia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disiice conpositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque iuventus.

debis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sqq.) Sed *in tot ora*, sc. saeva, tot horrendos vultus, terribiles ac minaces oris habitus, ex eo quod subiicitur: *Tam saevae facies.* Saepe enim sic epitheta ex sqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447; cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum *αἰολομόρφους* eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies avidum surgens caput altius effert* — 327 *Pluton pater.* Sensit cum Orpheo eod. I. *Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραί, κόραι.*

330—340 *acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte*, cf. VI, 250. Eumenides *ἀεὶ παρθένους* esse, nota res. *Hunc mihi da proprium* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratia suscipe. *infracta cedat loco*, cumulate, pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres: ne ego vincar. *connubiis ambire Latinum* docte, translatum ad socerum, quod puellae debebatur. Nam *ambire puellam*, *coniugium puellae*, propria sunt. doctius: *ambire puellam connubio*; nunc, ipsum *patrem.* Prohibe, ne Aeneas matrimonio iungatur Laviniae. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, ut *ambire* sit circumvenire. (Fortasse ambire est h. l. adire, se applicare: sic IV, 283. Horat. Od. I, 35, 5. Nec opus erat, ut Aeneas a Latino connubium illud peteret, quod ille ultro iam 270 sq. obtulerat. R.) — 336 *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62 *versare dolos.* Nunc est exagitare, vexare. Porro tu in ipsis aedium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est *inferre verbera* (pro flagris, quod perpetuum poëtis, etiam de Furiis, ut et inf. 561) *et faces tectis.* quandoquidem semel hoc in usum venit, ut scelerum commissorum terrores, et conscientiae perpetratorum stimuli, per Furiarum faces et stimulos declarentur. *tibi nomina mille*, *πολυώνυμος.* Deorum enim potestates, vires, proprietates, facta, per tot *nomina* declarantur. — 339 *Disiicere* fortius quam dirimere, rumpere, et *crimina* quam causae. Et paullo ante *concute te*, fere ut apud Aristoph. Nub. 701: *Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας.* Ductum ab eo loquendi usu, cum movetur, versatur, agitatur animus et cogitatio. Non absimile

Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae:
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Hinc dea caeruleis unum de crinibus anguem
Coniicit, inque sinum praecordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestis et levia pectora labsus,
Volvitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.

Horatianum I Serm. 5, 34 *denique te ipsum concute;* pro vulgari, excute.

341–405 Alecto primo adit Amatam reginam, Latini coniugem. Omnes hoc poëtas sequi videas, mandatis datis, inprimis a potentiore, non verba, sed ipsa res statim subiiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Alecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo apud Ovidium in simili loco Met. IV, 499: *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. — At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatae: Ergo illa caput *anguibus* cinctum habebat: scilicet ex poëtica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas: cum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Alecto, quae caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusae caput cingunt. — 343 *tacitum* limen, aut pro: tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matris familias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. (cf. Georg. II, 247. Aen. IV, 364. R.) — 344. 345 Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut *πέπτειν*, *πέσσειν*, sic Silius II, 327: *impatiens asperque coquebat Iam dudum immites iras*, ubi v. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. agitare, vexare. Haec ratio iam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu: *curam — Quae nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* — 346 *Huic*, in hanc. — mox 349 *levia*, epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adiuvet; alias est molle, tenerum. — *fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Bene Serv. *sine accipientis sensu.* Nisi malis iungere: *fallit inspirans*, *ἔλαθεν εἰσπνέων*. Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura antiqua pectus reginae, circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet. Halitu autem, spiritu, afflatu, dicimus fieri ea, quae per sensus animos attingere et afficere videntur. — Illa v. 351 — 353 *Fit tortile collo* etc. nescio an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio fortasse ea

Ac dum prima lues udo sublabsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus inplicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, loquuta est;
Multa super nata lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret nataeque tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine, praedo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor,
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes!
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te iussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram, quae libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.

condones. Is tamen, cum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489 — 499), haec intacta reliquit. Torques autem, etiam in antiquis operibus, videmus gestatos saepe serpentibus similes. *taenia vittae*; h. e. vitta, nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *taenias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354 — 357 Primo furoris accessu in lamenta fertur Amata. *lues*, ut *tabes*, *sanies*. pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus et humidus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, poëtae est elegantior ratio pro veneno, quod humidum diceres; *madidus* autem omnino ad profluentem oris saniem spectat. Insinuat ille se in praecordia et animum: *Pertentat sensus*, subit, et *ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.

359 — 372 Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus sed breviter enumeratis. Cum primis verss. locum Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. *Exsulibus Teucris* gravius quam Teucro, ut sup. 98: *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris — praedo!* — 362 *At non sic*; ut vulgo: quasi non simili modo Paris Helenam avexerit. *penetrat*; praeterita res in praesens adduci potest, in primis a poëta. Hinc enallage illa, quam vocant, pro penetravit. — In v. 365. 366 epithetorum bonus est dilectus factus. *consanguineo*; filius enim est Veniliae, sororis Amatae. — 367 sqq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animam vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agen-

Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediaeque Mycenae.
His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera labsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Inmensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo
Per medias urbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,

te, ab Argivis. — *mediae Mycenae* accipiendum ut in illo: Ex media Graecia eius stirps ducta est. Dedit autem hoc poëta seu famae seu ingenio, ut Turni originem a Danaë, Persei matre, peteret, quae, cum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata ibique Ardeam condidit. conf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Graecos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373 — 377 Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra stare* (pro vulgari: resistere), cumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatae praecordia penetravit etc. — *monstra* sunt terrores et phantasmata furentis animo obiecta. — 377 *sine more*, sine modo ac lege, ideoque ἀκόσμως, ἀπρεπῶς (cf. ad V, 694: adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem. — Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 sq.

378 — 384 Lineas ornatissimi loci in Iliad. ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Aiax rotat saxum ὡς στρόμβον. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui aeneus vel alterius materiae circulus est. At *turbo* est ῥόμβος vel βέμβιξ ex Epigr. I Callimachi notus; ut et ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox idem est *habena*. — *vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ. *exercent*, agunt, versant, δονοῦσι. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagae*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. I, 3. *Namque agor, ut per plana citus sola verbera turbo, Quem celer adsueta versat ab arte puer.* Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicae dignitati detraheret, tractatione et dictionis gravitate effecit Maro. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385 sqq. Praeclarus locus est, qui sequitur; sed, ut eius praestantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus, a nostris sensi-

Maius adorta nefas, maioremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur:
Evoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem
Fama volat; Furiisque adcensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, nova quaerere tecta.
Deseruere domos; ventis dant colla comasque.
Ast aliae tremulis ululatibus aethera conplent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:

bus tam alieni, notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum veniebat feminae, ut ira furore acta, cum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret, ideoque in silvas abduceret. Eiusmodi furoris Bacchici, qui totam Thebarum civitatem invasit, exempla in tragicis occurrunt. Solent autem iidem saepe consiliis dramatum suorum adhibere furores Bacchicos, ut per orgiorum opportunitates efficiantur nova ac mira: ut in Antiope Euripidis. — 390. 391. *Etenim tibi*, *σοὶ γὰρ δὴ* et *σοὶ γάρ τοι*, non ignota forma, docta tamen et variandae orationi commoda. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat: ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, Bacchum *lustrare choro* (ut inf. X, 224 *agnoscunt longe regem, lustrantque choreis*) h. choreas ducere circa eum medium stantem, tamquam choragum: quem sequuntur ii, qui chorum celebrant, ut ideo Bacchae furore correptae deum tamquam praesentem ducere putent. — *pascere crinem*. In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et iactari solitam notum est. cf. inf. 394. 403 (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus*. Sed is est Mureti Galliambus, in eius Catullo p. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Ge. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchae; sed Euripidis versum iam alii laudarunt: *Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω* (Bacch. 493. cf. Barnes. ad v. 150). — 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit. — *nova tecta*, silvarum recessus. — 396 *pellibus*. Pelles sunt nebrides. Hastas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (cf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390; et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (cf. IV, 643)

Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet;
Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.
  Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliùmque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis; et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit; in voltus sese transformat anilis,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos;
Et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:

torquens aciem, διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα, Eurip. Bacch. 1120. — Ad v. 400 conferunt Intpp. Il. σ, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro: vobis. — 402 Si cura est, si ius maternum in filias tuendum vobis putatis. — *capite orgia*, exquisite, ut suscipere sacra, h. celebrare, agere. At dicas: quo consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum viro alieno vindicent.

406 — 413 Ad Turnum nunc Alecto procedit; postquam consilia Latini ab ea turbata et causae belli satae erant; qua ipsa re verendum erat, ne domus Latini everteretur. *acuisse*, cum dilectu, pro excitasse. — 408 Vides Furiam alatam, ut et alibi: v. c. ap. Eurip. Orest. 317. — 410 Danaë igitur Acrisii f. cum Argivis fugae comitibus navi vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur. — 411. 412 Urbs olim dicta a maioribus *avis*, Ardea; manet ea urbs etiamnum magnum nomen, h. loci nomen adhuc nobile est, propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed, opibus antiquis deletis, iam Maronis tempore Ardea cum vicinis locis solo aequata fuit. vid. Strabo V, p. 232.

415 Observa dictionis ornatum in hoc, quod vulgare: assumit formam anus, rugosae, canae etc., in verba illa resolvit: *arat*, *induit*, *innectit*: h. habet innexas, et sic reliqua. — 417 *obscenam* simpl. pro turpem. — 419 *Fit Calybe, anus sacerdos Iunonis templique*: Si aliter iungas verba, minus commode fit; etsi nec hoc satis commodum. Est ut ἀνὴρ ἱερεύς, γυνὴ ἱέρεια. Igitur sacerdos Iunonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97. 98. 99: et in Amphiarao VII, 88, 59.

Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
Abnegat; externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida quum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro,
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Coelestum vis magna iubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
  Hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis invectas Thybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuntius auris:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Inmemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,

Iunonem autem merito posuit, quippe quae Turni rebus studet, et cuius templum fuisse Ardeae ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 s. 6 et 10 s. 38. — 421 *patiere fusos*, graece, pro: patiere effundi — *et transscribi*. De voce *transscribi* v. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros. — 423 *coniugium et dotes*, dotem, regnum dotale, paratum *sanguine*. Nam pro Latino saepe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425. 426. — *tege pace Latinos*, sc. avertendo et repellendo hostes. — 427 Comparant Intpp. Iliad. σ, 184: Ἥρη με προέηκε etc. — 430 *laetus* poëtis est simpl. alacer. *flumine pulchro*, est καλλίῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30 *amoenum*. — 432 *Coelestum vis magna*, magnum deorum numen. τὸ τῶν θεῶν κράτος. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma: alterum improprie. — 433 *dicto parere*, pro vulgari: promisso stare se velle profitetur.

435—444 Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari: dicta; ut *solio sic orsus ab alto*. — 440. 441. 442 Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequicquam*, ideoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine*. Addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta *victa situ*, desidia et inertia; *verique effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri iudicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic aetas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores diiudicandos

O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divum effigies et templa tueri;
Bella viri pacemque gerent, quis bella gerenda.
  Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At iuveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum, flammea torquens
Lumina, cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuveni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Saevit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super: magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exsultantque aestu latices; furit intus aquai

et a falsis discernendos. *Irae*, *belli*, *Martis*, *feta* praecordia passim apud poëtas occurrunt. — 442 *Vatem* iterum, ut v. 435. — 443 aedituam *νεωκόρον* designat. Forma increpandi Homero iam frequentata est Iliad. ε, 428 sqq.: ζ, 490 sqq.; *πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.* add. Il. υ, 137 sq.

446 sqq. Exuit iam Erinnys anum, ut solent interdum dii, et vera forma adstat. Praeclara autem rei exponendae ratio affectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror invadit etc. — 447 *tot Erinnys sibilat hydris.* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet. — 448 *tanta* pro talis. — 451 *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furiis, ut monitum sup. ad v. 366 *tu verbera tectis funereasque inferre faces.* VI, 557 a Tisiphone *saeva sonare verbera.*

456 *facem iniecit* in iuvenem, et in pectus infixit. — 460 *arma fremit*, plus est quam: deposcit, clamat. — 461. 462 Elaborata oratio! pro: belli cupiditate et ira incenditur. *amor ferri* et *insania belli* unum idemque declarant. *scelerata insania*, quoniam ad caedes, rapinas, et *scelera* rapit, quae proprie de bello dicuntur; at *super ira*, non satis expedio: an eodem modo positum, ut *πέρι*, pro *περίεστι*? eminet? Magis adhuc, quam amor pugnae, saevit, furit ira.

462—466 Fundus comparationis in Homero Il. φ, 362 sqq., qui legendus est, ubi de Xantho Vulcani flammis submissis ebul-

Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet atque iuventae;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
  Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet:
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;

liente agitur; sed primum ornatu verborum in re tenui superat Virgilius, ut facile exspectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Sat. V, 11; tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suaviore et doctiore metaphora, substituit, animum ira aestuantem. *Flammam virgeam*, pro virgis, et *costas* ollae (sed gravius nominavit *ahenum*) dixit, ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. Θ, 437; et ex utroque loco Quintus Cal. lib. V, 381 sqq. de Aiacis ira. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquae*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467—474 *polluta pace*, violata iam: sc. consilio, conatu et voluntate Turni. Videtur hoc verius esse quam alterum: ut a Latino pax sublata sit, erepta Turno coniuge. — 470 *venire* est gravius quam esse; ut alibi monitum. — 471 *divos in vota vocavit*, invocavit votis, cf. ad lib. V, 234, ἐπηύξατο. — 472 *se exhortantur*, ὤρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum. — 472—474 Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Servius. Male Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Troianos cervus venatione interemtus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17, et hinc a multis tamquam tenue et vi epica destitutum. Enimvero haudquaquam cerva belli est causa; sed occasio tantum et initium. Haec ipsa caedes cervae, et concursus propter eam factus, pro illis temporibus narrationem hanc facit probabilem, cum semel non consilio, sed animorum impetu, committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poëta aemulatus putatur belli Iliaci initia, et retentae in Aulide classis Achivorum causas, interemta ab Agamemnone cerva Dianae sacra. Omnino invento hoc poëtae strenue usi sunt, ut pugnarum et odiorum causas ab occisis casu sacris animantibus, quae (ἀνειμένα, ἄφετα) libere vagarentur, arcesserent. Exempla sunt ap. Cerdam, sed ex imitatoribus Virgilii, Statio VII. Theb. 564 sq. et Valerio Fl. III, 15 sq. petita. Insignius est cervae Dianae ab Agamemnone in Aulide caesae, qua navigatio classis retardata est.

475 — 483 *animis Rutulos audacibus implet:* Homericum θάρσους πλῆσεν φρένας, ut Il. ρ, 573. animos audacia. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. δ, 444: νεῖκος ὁμοίιον

Arte nova speculata locum, quo litore pulcer
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quae prima laborum
Causa fuit, belloque animos adcendit agrestis.
Cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensaeque adsuetus herili,
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Conmovere canes, fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,

ἔμβαλε etc. — 477 *arte nova*, alia fraude, novo dolo. Supra I, 657. *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.* — 481 *prima laborum causa fuit.* Comparant Il. ε, 63: χ, 116. Est primum initium calamitatum, quae insequutae sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur. Similes deliciae Cyparissi cervus apud Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed iuvenili carminis luxuria expolitae. Calpurnii quoque imitatio Ecl. VI, 33 sq., et Statii locus de tigribus Bacchi mansuefactis (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. not. ad Lucian. pro Merc. Cond. c. 1. — 484 *Tyrrhidae pueri*, pro Tyrrhei filiis. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrheus enim erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est: v. Victor. O. G. R. 16. — 487 *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. — *mollibus sertis*; seu vittis, seu corollis. — 490 χειροήθη et ὁμοτράπεζον fuisse dicit. — 492 *Ipse.* Αὐτὸς pro αὐτομάτως.

493—495 Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab aestu recreabat, cum canes eum se reficientem (sagientes procul et persecutae. R.) excitarunt. Ergo iam *defluxerat*, ut bene Cerda accipit *deflueret*. — 498 *dextrae deus adesse* dicitur, ad eam regendam. Nunc negatio addita: *Nec abfuit deus*, h. e. adfuit fortuna, *dextrae*, quo minus ea aberraret; mutatum hoc in epitheton, *dextrae erranti.* At Ser-

Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Inprovisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
Contremuit nemus, et silvae intonuere profundae.
Audiit et Triviae longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.

vius ad Alecto refert; ut sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. — *nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervae, placidae ac mansuetae ferae, vss. 500 sqq., notabilem artis sagacitatem adhibuit poëta.

505 *pestis*, Furia. conf. sup. 476. 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem praeustam? conf. inf. 524; ut mox stipites nodosos memorat. *cuneis coactis*, adacto cuneo, accurrit pater ira saeviens, *spirans immane*, μέγα πνέων.

511 *stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi. — 513 Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romae primis aetatibus Comitia non aliter convocari solebant. *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiae buccina videri potest ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5, 11. — In 514—518 expressus Apollonii locus, primum quidem III, 1217, Hecates canum latratu: *Πείσεα δ' ἔτρεμε πάντα* et multo magis draconis sibilo IV, 127—139: *ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠϊόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον, οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς* etc. *Δείματι δ' ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ' ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι*: unde noster: *Et trepidae matres pressere ad pectora natos*; non tam ornate, sed meliore iudicio; nam, a Furia inflatam buccinam iam horrendum sonitum edidisse, probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de anguium Tisiphones sibilo: *Audiit et medius coeli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentosa videbis. — 515 *profundae* cum dilectu. In intimis magnae silvae recessibus audiebatur vox. — 516 *Triviae lacus* est Lacus Aricinus cum nemore et templo

Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve praeustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila iactant:
Fluctus uti primo coepit quum albescere vento,
Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.

Dianae nobilissimo. cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI. Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas.* v. Cluver. p. 705, quarum natura *candorem* facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium iuga super Reate stagnante: in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso monte emissus. Cic. IV. ad Att. 15. Conf. Plin. III, 12 s. 17.

520 Ennii Ann. III. versus sunt ap. Macrob. VII, 3. *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis: ansatis concurrunt undique telis.* — 521 *Indomiti agricolae;* simpliciter accipio duros, asperos. Sunt enim ἄτρυτοι: quod primo loco est, qui atteri nequeunt aut frangi ac fatigari laboribus et aerumnis: altero ἄτρυτος etiam invictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. — *nec non et Troia pubes.* Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Troiani. Vulgari oratione copiae effundunt se, effunduntur, ἐκχέονται. — Mox v. 525. 526 *seges atra horrescit ensibus. seges* pro agro, isque ideo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquisitae est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601. 602. Primae autem lineae sunt Iliad. ν, 338. ubi *horret pugna hastis,* ἔφριξε μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς. Itaque h. l. proprie diceres *enses strictos horrere*, eductos et elatos ad ictum inferendum; quandoquidem horrent omnia aspera et acuminata et erecta; tum *horret ensibus acies, ager, seges. Atra* propter soli naturam, sive refertur ad oculorum sensum, in campo longam hominum seriem prospicientium. — At 527 *aera sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218: *Corpora quae feriant oculos visumque lacessant:* unde patet, ut ex aliis locis, ubi *visum, aures, lacessere*, occurrit, *lacessere*, quod proprie est irritare, provocare, esse simpliciter ferire, percutere; cf. inf. ad lib. X, 10.

528. 530 *Uti mare — quum fluctus coepit.* Saepius ornata a poëtis comparatio; primum quidem ab Homero Il. δ, 422 sqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Ge. III, 237 sq. *pri-*

Hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; haesit enim sub gutture volnus, et udae
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galaesus,
Dum paci medium se offert: iustissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque, ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Inbuit, et primae conmisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et coeli convexa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coëant, et foedera iungant,
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:

mo vento: cum primum aura mare impellit, fluctusque ciet spumeos.

533. 534 *vulnus* pro sagitta, ut II, 529, et *inclusit* pro vulgari, interclusit, *iter vocis udae,* traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udum.* Sic *tenuis vita* est anima. Quomodo Virgilius ornatu praecellat Homerum, vide in hoc: Iliad. *ν,* 388: *ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε.* — 536—539 Homerica arte Galaesi memoriam nobis commendat et miserationem facit. cf. Il. *ε,* 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero ad miserationem praeclare: *Dum paci medium sese offert,* ut iam Macrob. IV, 4 monuit. *corpora* v. sternuntur.

540—571 Alecto Iunoni mandata peracta nuntians in sedem suam in inferis relegatur, quam illa petit per lacum Amsanctum.

aequo Marte, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Il. *ε,* 84: *Ὣς οἱ μὲν* etc. *Promissi potens,* promissis expletis, *ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο.* cf. ad 341. *sanguine bellum imbuit.* Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554 *sanguis novus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, prima caede facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur,* instituitur, sanguine. Ex copiis, quae apud Cerdam habentur, unum huc referas Propertii IV, 11, 5. *Imbuis exemplum primae tu, Romule, palmae:* h. e. infers exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii. — 542 *funera pugnae* pro pugna simpliciter; quae hinc quoque poëtis *funerea* dicta. — 543 *per auras, coeli convexa,* iungenda: si modo vera lectio est. Tum subint. verbum motus, evecta. — 546 cf. 316. 317. *Dic,* ironice, tamquam *ἀδύνατόν τι χρῆμα.*

Hoc etiam his addam; tua si mihi certa voluntas;
Finitimas in bella feram rumoribus urbis,
Adcendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Iuno: terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causae; pugnatur comminus armis.
Quae fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
Talia connubia et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super aetherias errare licentius auras,
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem adtollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles; densis hunc frondibus atrum

— 548 *hoc addam: in bella feram*, rapiam, doctius quam: ad bellum accendam.

552 sq. Dignitatem orationi Iunonis inesse facile agnoscas. *Stant belli causae.* facta sunt belli auspicia manibus semel consertis. Burmannus: certae, fixae, sunt. *Stare* omnino poëtae pro esse, ut Graeci ἑστηκέναι, usurpant, ne exilitate vocis poëticam vim frangant. Stant ea, quae cum maxime aguntur, in actu sunt. Eo referendum: *stant praelia* et similia. Inde *stare* etiam dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia;* sic stat h. l. *causa belli* gerendi pugna semel facta; et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. — 556. 557 cf. 317. 318. Pronuntiandum autem connubja, trinis syllabis. — 559 Comparant Iliad. α, 522. 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor: et sane inf. 572 *extremam bello imponit manum.*

561—571 Nova Furiae species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poëta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Aeculano (nunc *Friçenti* in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant, v. Plin. II, 93: Cic. de Div. I, 79; hinc v. 569 *spiracula Ditis.* Dictus ille lacus *Amsanctus;* quod nomen etiam Plin. II, 95 et Cic. de Div. I, 36 in Hirpinis memorant. Nec urgendum *Italiae in medio;* aliter enim geographus, aliter poëta et popularis scriptor loquitur. Faciem quidem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. p. 1201; silvae saltem deerant. Montes situ paullo remotiores sunt: sed silva olim inde a montibus ad planitiem protendi debuit. In vallis medio, ut quidem Maro locum describit, fons ex rupe ortus, interque saxa progressus, cum strepitu et fragore ferebatur.

Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum, saevi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis: quis condita Erinnys,
Invisum numen, terras coelumque levabat.
  Nec minus interea extremam Saturnia bello
Inponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant,
Almonem puerum, foedatique ora Galaesi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, caedis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitae Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatae,
Undique conlecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt.

Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui utrinque vallem claudit, vidit nuper Swinburne; et Cluverius lacum viderat, media sui parte aquam magna cum vi ebullientem et resorbentem. Mutata tot annorum intervallo loci facies Maronis fidem non labefactat. — 566 *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui latus vallis et lacus facit. — 567 *saxis et vertice*, h. e. vortice aquarum inter saxa fundi, vorticoso amne. — 568 *Hic specus:* non addit, an amnis illud fecerit. Potuit olim specus esse, odorem sulfureum exhalans, eodem loco, qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Hoc docet descriptio loci, quam Abbas Fortis dedit, ut qui loca adiit et ipsam vim mephiticam expertus est. — 571 *numen invisum*, *μισητόν*. *levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.

573—600 Narrat poëta quae alia accesserint ad exacerbandos Latinorum animos, ut arma moverent. — 577 *medias inter* criminationes, quas in Troianos iacit, metum iniicit fore, ut caede et igni omnia misceantur; ideoque terrorem caedis et ignis (sic enim legendum est, non *igni*) facit. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580—582 Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui feminarum, quae, Baccharum more, *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, thiasos in silvis agunt (v. sup. 395. 396.), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poëtae *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare, cf. ad VIII, 94 et ad I, 280.

583. 584 *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniae

Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit,
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quae sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saevae nutu Iunonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

comas, sup. v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. — *perverso numine* pro adverso, irato, Serv. cf. Burm. Nescio tamen annon potius esse debeat: perversa, conturbata et infirmata deorum voluntate. — 586—590 Imago rei ad sensum obvia et a multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. o, 618—621 ante oculos habuit et exornavit.

591 sqq. Latinus rex, cum diu restitisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat easque partes Turno concedit. — 593 *auras*, coelum, manibus sublatis obtestatur. *inanes:* epitheton perpetuum aëris et aetheris: iam Lucretio frequentatum. — 594 fato se vinci ait, quatenus non suum sed caecum turbae consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. — *Sacrilego — sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant. *has poenas*, docte, *pro scelere hoc* poenas. — 598. 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, praeterquam, ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, concinnata illa ex vulgari dicto: ante obitum neminem dicendum esse beatum, et posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; itaque fuisse multos, qui uno die citerius vita discedere debuissent; hos *spoliatos* dixeris *funere felici.* Sed de verbis ambigi potest: ego *omnis*, totus, sum, *in limine*, aditu, *portus*, in portu iam tantum non navigo. *funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exsequiis. (Fortasse simplicior haec ratio est: omnisque portus est in limine, i. e. omne auxilium mihi ante pedes et paratum est seni: limen enim vitae ut de initio ita de fine ponitur. cf. Burmann. ad Val. Flacc. I, 823. R.)

599. 600 Ne quis temere factum arbitretur, Latinum regni munia deserere (cf. ad VIII, 1), tenendum est, ad Turni nomen illustrandum ita res attemperatas esse, ut is summam imperii teneret. Nam cum semel Turnus ad Aeneae virtutem illu-

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, quum prima movent in proelia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,

strandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas is partes ageret et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quae a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, licet Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret; nunc autem in Latini locum succedit; quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatium reges principatum uni, Agamemnoni, deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro saepe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere, potuerit: scilicet ut Hernicos, Aequos, Volscos. Hinc quoque apparet, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designaretur VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 650.

601—622 Bellum indicitur. Egregium poëtae commentum, bellum motum et illatum narraturi, primum morem patrium Iani reserandi arcessere, tum ad deae ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur. Quod poëtam v. 601. 602 ab historica fide recessisse contendunt Intpp. post Servium, cum Livius lib. I, 19 a Numa demum Ianum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum est. Nam, si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi praeclari scriptores in manibus erant, a quibus Romae origines diversis modis traditae fuerant; e quibus unum vel alterum Livius delegit, idque parum curiose in antiquioribus. Antiquissima autem per Latium fuit Iani religio, et a maioribus haud dubie tradita Romanis inter instituta cetera, quae propter obscuram vetustatem a Romulo Numaque vel alio rege vulgo repetebantur, cum instituta fuissent patria, a maioribus Alba Longa in novam coloniam profectis apportata. Cum itaque semel invaluisset opinio, Numam religionum auctorem fuisse: etiam Ianum pacis bellique indicem ad eum retulerunt, qui annales populi Romani condiderant.

601—606 *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia, adscito usu loquendi Graecorum. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium. — *protinus* h. l. iugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *urbes Albanae*, coloniae. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. — *maxima rerum*, res maxima, μέγιστον χρῆμα. cf. ad Ge. II, 534. (Si compares Ovidiana illa, caput rerum urbs romana, domina rerum etc., fortasse *rerum* publicarum praetuleris. R.) *cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in praelia Martem* nove dictum. Vulgo *Movetur bellum*, *Mars*; nec quicquam adiicitur: tum quoque *moventur arma*, pro quibus *Martem* dixit: et adiecit *in praelia*. Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. — Vs. 604—606 Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. maiestas praeclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines

Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminae Belli portae, sic nomine dicunt,
Religione sacrae et saevi formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Ianus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina Consul;

imperii ad Danubium declarare, et sic porro in sqq.; quamquam fuere bella Romanorum et victoriae ea aetate, quae huc revocari possunt; vide Vit. Virg. a U. C. 724. 725. 729. 731. 734: nec dubitare licet, poëtam in Augusti gratiam illa saltem adiecisse: *seu tendere ad Indos Auroramque sequi. Auroram sequi*, magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis usus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum*, *profectum, esse* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης· πολυδάκρυτος *μάχη*, δακρυόεις πόλεμος.

607—610 Vides hic exemplum fabulae veteris nova interpretatione interpolatae. Iani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque eius proprietates. Traducta ea est postea ad alia, et Romae Iani templum, a Romulo conditum, ex Numae, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poëta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Iano. Fecerat hoc idem I, 294—296. Contrario commento Horatius Ianum ait clausis foribus cohiberi, tamquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255: *claustraque custodem pacis cohibentia Ianum*. Pacem includi dixere alii. — *Belli* autem *portae* proprio nomine dictae videntur: iterum inf. 622 esse templum Belli binis foribus ait. *ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 249. — *nec custos absistit.* videri potest Iani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse. Verbo: poëta nobis templum Iani exhibet hac specie: esse aedem Belli, gemino aditu, ab antica et postica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clausis foribus ferratis, posito ad fores Iani signo: quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem reserare fores, bellum indicere; tum cani classicum.

611—615 *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea, *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeae fuerat usus. Plin. VIII, 48 s. 74: *Trabeis usos accipio reges:* et IX, 39 s. 63: *Purpurae usum semper Romae fuisse video*, sed Romulo in trabea. Itaque recte Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris argutatur: *toga sic in tergum reiecta, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* Obvia res in vett. monumentis, in primisque in numis. *vocat pugnas;* ut sup. v. c. III, 253: *vocantur venti*, velis expansis excipiuntur, ita

Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes;
Aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, tristisque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
Tum Regina deum coelo delabsa morantis
Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque, inmobilis ante,
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars levis clipeos et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote securis;
Signaque ferre iuvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque ideo magnae positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,

nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 classicum canitur. Nec tamen intercedo, si quis morem reconditum et formulam solennem respici dicat, qua in reserando Iano usus sit Consul, ut in ea invocaverit Martem et Bellum, et adstans multitudo verbis sollennibus responderit: etsi ea de re aliunde nihil nunc constat. In vss. 616—619 orationis copiam observa et ornatum in singulis. cf. sup. ad v. 601. — 620 Succedit in regis locum infesta Iuno, et Ianum reserat, seu Belli templum. — vs. 622 Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit.* unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Iunonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius V Theb. 146 de Amazonibus — *ubi arma Indulget pater, et saevi movet ostia Belli.*

623 *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45: *rex arva Latinus et urbes Iam senior longa placidas in pace regebat. pulverulentus*; nil frequentius hac imagine motae pugnae vel cursus concitatioris vel industriae et studii. *κόνις, ἐγκονεῖσθαι, κονίσσαλος. omneis arma requirunt*, debitum Ennio esse notat Macrob. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est laevor et splendor ex axungia et suillo adipe (*ἀργέτι δημῷ* apud Homerum) quaesitus. Nec tamen per se tenuior aut vilior rei est species quam acumen ex cote.

629 sqq. Voluntariam has urbes militiam suscepisse putabat Cerda, cum ceteris imperatum esset, ut militarent. Enimvero Latinus regnabat Laurentibus, non toti Latio: confluunt igitur e ceteris civitatibus aut armorum societate iuncti, aut qui armorum studio tenentur. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes ex Laurente agro confluxisse (ut 575 sq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem, praeter Laurentum et Ardeam, numerat, quarum debuit inter reliquas Latii urbes praecipuum

Ardea, Crustumerique, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas ahenos,
Aut levis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.
Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur; fidoque adcingitur ense.

nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerium et Antemnae, ad orientem autem Latii, Atina in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* cives *Crustumerios* dixit. Quae sequuntur, ad has potissimum urbes spectant. — 632 *alii* galeas cudunt, *umbonum salignas crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis.— 636 *recoquunt*, liquefactum ferrum vomeris et falcis recudunt. — 637 *it tessera*, signum bello, h. e. diditur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera*, Statius Theb. VII, 236. — 639 *trilicem* v. ad III. Aen. 467: *fido ense*, cui quis fidit. Vidimus eum iam VI, 525.

641 sqq. Enumerationem, quae sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poëtae ingenio obiiciebat; ea enim, quae sigillatim exponuntur, multo maiorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnae et clarae geruntur, eos cognoscere avemus, per quos eae res gestae sunt. Homerico navium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obvium est, et ab Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum invocatio; et recte, ut in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem autem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poëtae amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quae Virgilio propria sunt. Cum itaque Graecarum urbium et populorum enumeratio, ut in re communi Graeciae consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur: multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii urbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poëtae commemorare paucas et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis, in primis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Graecanicae fabulae naturam accommodavit, origine quoque urbium Italicarum a Graecis repetita. Cum itaque urbium et populorum varietate locorumque et morum diversitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quaesivit. Quod adversam, Troianam inquam, aciem non adiecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat?

Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
Qui bello exciti reges, quae quemque secutae
Conplerint campos acies; quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, divae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divom Mezentius, agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos

Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est lib. X, 163 sq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quae animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poëta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, v. Macrob. l. c., tamen non videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi. Sunt autem socii Turni, ideoque Latini, hi fere: Copiae ex Agylla Etruriae, duce Mezentio; turma adducta ab Aventino; Tiburtini; Praenestini cum Gabinis, Anienis accolis et Hernicis; Fescennini, Falisci aliique Etruriae populi Latio finitimi a Messapo ducti; Sabini; Aurunci et Osci Campaniae; Aequi; Marsi et Aricini. His originem Graecam assignavit poëta, veterum scriptorum commenta secutus.

641—646 Quid est *pandere Heliconem?* ut aditus poëtae pateat? nunc demum? utque eas canentes audiat? ut fere Cerda exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere:* an ut Musae seu descendant, seu in conspectum veniant, ut in Hesiodi Theog. pr. Hoc equidem malim, adeste et dicite. ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι: ut iam rem vetustae memoriae sibi exponant. De Helicone ut scena, aulaeis remotis, pande do cogitare non licet. — 6 Sunt haec in laudibus Itali Ge. II, 167 sq. ubi illa v. 17 est *parens magna virum.* — *iam tum,* praeclare dixit, ad laudem sui aevi, tacita quidem comparatione. — 644 quos populo bellantes habuerit. — 645. 646 ex Hom. conversi Il. β, 485 sq.: sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 sqq.: Ovid. XV. Met. 622. 623. κλέος — *fama,* et doctius *famae aura.*

647—654 Quod Mezentium *Agyllae,* mox Caere dictae, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. VIII, 478 sq. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius,* oriundus ex Etruria. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc agebat. v. VIII, 492. 493. — *Lausus, quo pulcrior alter* sq. Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. β, 673. 674, et similem locum de Euryalo Odyss. ϑ, 116. 117: et de Aloidis λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Graecis forma. cf. VI, 22. — Idem Lausus *equum domitor,* ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum:* quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. v. Iliad. ε, 49—51. — 652 Agyllae seu Caere tyrannidem tenuerat. v. VIII, 481 sqq. — *nequicquam* iungam cum *sequutos,*

Mille viros; dignus, patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulcro
Pulcer Aventinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,

qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi, saltem nullo cum fructu aut ad se ab eo, aut a se ad ipsum: exulabant enim patria. — 653 *dignus patriis qui laetior esset imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*. Comparant Homericum de Periphcta Eurysthei filio: *Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετάς* Il. ο, 641.

655 sqq. Aventinum ut unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum v. 657, quod ferri potest; sed cum paullo post v. 666 eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poëtae diligentiam et iudicium desiderare; nam diversorum vitae priscae temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru vectum* (v. 655), mox *peditem* incedere facit (v. 666), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes: sed is idem Hercules puer esse potest. Ceterum Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad haec loca (v. VIII, 200 sq.) facile poëtae animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere potuit, cum mons Aventinus urbis Romae pars facta esset.

655 *insignem palma currum* simpl. intelligo *νικηφόρον*, *ἀθλοφόρον*, quadrigas, vel bigas, quae praemium cursus obtinuerant. Lauri vel palmae insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *satus Hercule pulcro Pulcer Aventinus*. Cogitandum est de pulcritudine, qualis esse potest herois, qui robore corporis omnes mortales superabat. — 657. 8. Tragicorum more clipeum dat Aventino insigne gerentem hydram. *centum angues cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus*. Ceterum poëtae de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi praeter Silium II, 158. 159. Eurip. Phoeniss. 1142 sqq.: Quintum Cal. VIII, 349. 350.

659—663 Bellum poëtae commentum a Rheae Silviae, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem, actis per Italiam Geryonis armentis, cum

Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius adtigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu saevosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis,
Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis,
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,

Rhea aliqua sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. — *mixta*, *μιγεῖσα θεῷ*, congressa. *furtivum edidit* pro vulgari: furtivo partu edidit. *in luminis oras*, s. pro locis, s. pro *auras* dictum, quod malim, conf. Ge. II, 47. *Laurentia arva*, ut poëta, latius dixit, nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. VIII, 200 sq. — 663 poëticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit*. 664 *in bella* h. e., ad usum belli.

664—669 *gerunt* sc. Aventini comites: quos paullo durius intelligi non infitior; etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. *Pila* bene memorat, tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi *ὑσσοὶ* appellantur. De *dolone* unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius: esse ingentem contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petiit hinc Silius III, 250. — *Mucronem teretem* non nisi de gladio exiguo accipi posse puto, *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, iaculi seu teli missilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σαύνιον* dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum et Samnitarum seu Samnitum. v. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad c. l. laudantur, et Strabon. V. p. 383. B. Iam, cum Samnites Sabinae gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastae genus sollenne esse aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum.* Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae. Sic Ge. II, 168. *Volscos verutos* vidimus. — 666 *tegumen leonis*, cui nunc *saeta* tribuitur, ut inf. 790 bovi, sunt exuviae: has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis. VIII, 460: *Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.* Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut XI, 680. 681: *caput ingens oris hiatus Et malae texere lupi cum dentibus albis.* cf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, ut in apro, sic in leone non memini usquam praedicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. Idem est *tegumen torquens* et *indutus* (illud) *capiti* et *humeros innexus amictu.* Praestat saltem distinguere post *capiti*, ut sit: *Ipse pedes*, (pugnat) *torquens tegumen*, *indutus* (sc. illud s. ille) *capiti*: (caput eo indutum habens). *Sic regia tecta subibat Horridus* etc.

670—677 In condenda urbe Tiburte tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphi-

Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu duo nubigenae quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Iunonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis,

arai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi, filii. Transfert hos in Aeneae tempora poëta.— *gentem*, ut poëta, narrat, cum *urbem* in oratione soluta dixisset; cf. IV, 40 not.: v. 673 *προμάχονται* heroum Hom. exemplo procurrentes ante aciem. Comparatio v. 674 splendida est; eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139—141: IX, 220—222. *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliae montes, ex quibus Othrys et Homole sunt (v. de hoc Steph. Byz. h. v. et Theocr. Id. VII, 103), inhabitabat gens fera et silvestris, φῆρες ὀρεσκῷοι, semiferi: cum montes isti intra nubes conditi videri, ipsique intra nubes habitare dici possent, genus eorum fabula a nube repetiit, quam Ixion pro Iunone erat amplexus. — 677 *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; ut apro Calydonio Ovid. VIII Met. 340: *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* Tum *virgulta* pro silvis, v. c. Ge. II, 328 et alibi, Lucretii exemplo: ut arbusta simpl. pro arboribus.

678 sqq. De *Praeneste* fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis *Caeculo*, cum infans esset, in foco reperto et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. c. 2, ad eumque Salmas. p. 46.— 679 *genitum inter pecora* iungere fas est, non *regem inter pecora*. — 682 *Praeneste altum* a situ. v. Strabon. V p. 365. A. — 682. 683 *Gabinae Iunonis*. Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Iuno Lanuvina* et hic *Gabina*. Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537: *Iunonis tecta Gabinae.* — 684 *qui Hernica saxa colunt.* Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi), Marsorum lingua, *herna*, vocata *saxa* fuisse: docte poëta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533: *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis.* cf. idem VIII, 392. 393: ergo fertilis est. — Iam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli praeterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum praetergressus per Volscum agrum

Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma
Nec clipei currusve sonant. Pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,

in mare apud Circeios exit. — 686 *sonant* eleganter pro, iis *sunt*. — 688 ut lupi exuviae caput tegunt sup. v. 666, sic istis e lupina pelle factus *galerus*, pilei genus, pro capitis tegmine est. — 689 laevum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum habent. Facit hoc mirationem; nam laevum pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum, cum alibi legimus, v. e. Liv. IX, 40, tum vero ipse status pugnantis postulat, quandoquidem pedi laevo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui iaculum emittit, aut arcu sagittam. Dixeris, pedi laevo pro munimento fuisse clipeum, sinistra manu gestatum; atqui 686 dixerat, eos sine clipeis esse. Status igitur eorum talis fuisse videtur, qualis in progressu esse solet, ut dexter pes antecederet. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium praeeuntem habuit lib. IV, 474: *qui capite ipse suo instituit vestigia retro*: qui capiti suo institit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407: *Cum semel institerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriae ad Tiberim locis, in quibus ille constituitur a poëta. Nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quae Messapia et Iapygia est, traditum huc vocare non licet. *equum domitor* ut v. 651 Lausus. — 692 invictus igni et ferro, qui laedi non poterat. *fas*, δυνατόν, ut interdum apud poëtas. 693 *resides* ut I, 721. 722: VI, 814. — 695 Quae sequuntur urbes, in Etruriae parte ad Tiberim vergente quaerendae sunt: *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio* s. *Flavina*, quae mature e medio sublata esse videtur. *Mons Soracte* (cf. XI, 785 sqq.) *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio, e Liv. IX, 36 noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab., illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis contermina, cum *luco Feroniae* in agro Capenate sito. v. Liv. XXVI, 11: I, 30: Dionys. III, 32: Silium XIII, 84 sqq.; qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Aequum Faliscum*; ab Aequis enim vel Aequiculis et Aequanis, a quibus tamen diversi sunt, traxerunt illi nescio quid. v. Clu-

Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant,
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aeriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum

ver. Ital. ant.' p. 538 ex Strab. V p. 346 A. *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490.— 698 *aequati numero* pro aequatis, aequalibus, numeris h. ordinibus. At si *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rythmum facto, convenire id videri potest cum altero *regemque canebant*, et firmari Silii imitatione lib. III, 345 — 348. Idem simili exemplo Sabinos expressit lib. VIII, 420: — *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consantaneum, quam h. l. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant*, *Sabe*, (eius filium) *tuas.* Praefero tamen prius ut minus argutum. Certe hoc ipsis est proprium, quod incedunt agmine canentes.

699 Comparationem ex Homero Il. β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt* et dant modos *per longa colla*. *Asia palus*, (ἄσιος λειμὼν ap. Hom.) campus palustris ad Caystrum, cf. Ge. I, 383 sqq. *pulsa*, scil. modis, sono, resonans; non, remis, ut alii accipiunt. Burmannus ait: a cygnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum.

703 — 705 Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Petitum ex Apollon. IV, 238. *miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. — 704. 705 An et hoc commode satis ad cygnos referri possit, dubito: malim de avibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus. Lib. VI, 310: *ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium aequatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet ut incedebat agmen cum cantu, longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares, accedere putasset.* Poëta vix aliam comparationem sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet — sed —* pro variatione formulae comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poëtam declarare, quam: et erat agmen simile agmini volucrum.

706 — 709 Commode gentis Claudiae originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso adhibuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus eiectis anno cum clientibus Romam Regillo in

Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferaeque Mutuscae;
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellae;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinae classes, populique Latini,
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Saevus ubi Orion hibernis conditur undis;
Vel quum sole novo densae torrentur aristae,
Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.

Sabinis venerat. Nota res ex Livio lib. II, 16: Sueton. Tib. c. I. *prisco de sanguine Sabinorum* iungunt fere post Servium alii: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi iunctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414 — 425.

710 — 717 Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poëta antiquiora quippe tempora respiciente paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. *prisci Quirites*, h. e. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis: puta scriptum fuisse olim *Quires. Mutusca* est Trebula Mutusca; *Nomentum* VI, 773 inter colonias Latinas nominatum: via Nomentana ab eo dicta *Rosea*, seu *Campi Roseae*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, fertilitate summa satis celebres. — 716 *Hortinae classes* simpl. pro copiis: a classibus, quae populi partes sunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortae lib. I c. 1 p. 8 statuebat. — *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso. — 718. 719. Ex Apollonio I, 1201 sq. adumbratum. Mare tempestatibus vexatur sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. cf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est enim et occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. — 720. 721 *sole novo*, prima aestatis parte, bene Serv. explicat. Nam *Sol* nunc est pro aestivo tempore, solis aestu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poëtae facit Phrygiae et Lydiae, quam *Hermus* alluit, vicinia. Ceterum, comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 cum superioribus iungi; ut sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus volvuntur vel aristae torrentur, quum torrentur sole novo. Ita pro epiphonemate est: *Scuta sonant.* — aut distingui potest 717 post *nomen. Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in illo agmine. Pro quibus subii-

Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
  Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos; vertunt felicia Bacchi
Massica qui rostris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
Aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
Laevas caetra tegit; falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Iam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late iam tum ditione premebat
Sarrastis populos, et quae rigat aequora Sarnus,

citur declaratio: *Scuta sonant* sqq.

723 sqq. Halesus adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus. Ipse *Agamemnonius, seu* Agamemnonis olim comes et miles, seu originem ab Agamemnone ducens; ab eo natus esse non potuit, nam pater X, 417 *vates.* Novat poëta hoc, quod Campanorum ducem facit: nam alias eius memoria ad Faliscos spectat. cf. Ovid. Fast. IV, 73. 74. — *rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. (Eadem ratione nostri quoque poëtae *raffen* uti coeperunt. R.) *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium iuga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poëtae, nam *aequora* nulla alia sunt, quam camporum, cf. 759. *Vulturnus*, Campaniae, *vadosus*, saltem nonnullis in locis, fortasse sub egressum in mare. Alias *rapax*, *celer*, *sonorus*, poëtis est; nomen quoque a vulture ductum. *Saticulus*: Saticula, Campaniae urbs, unde Saticulani: ad priscos Ausones urbs refertur. — 730 *aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, iacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro, aptata, illigata, quae emitti et retrahi possent. Mox *falcati cominus enses* sc. armant, ex antec. *tegunt*; sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733 *Teleboae*, relicta Tapho, quae una ex Echinadibus insulis Acarnaniae obiectis erat, *Capreas* occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha Sebethi fluvii ad Neapolin filia suscepit *Oebalum*, qui in continente, ex insula transgressus loca circa Samam in Hirpinis et in extrema Campania occupavit. Qua fama haec acceperit Maro, nunc non constat; Sed Silius et Statius eum sequuntur. — 735 *Capreas, Teleboum regna*, insulam, quam Teleboae incoluisse dicuntur. — 738 *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim Sarrum pronuntiatum esse apparet) accolae: memorantur quoque Silio VIII, 538. *aequora* camporum: ut v.

Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
  Et te montosae misere in proelia Nersae,
Ufens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare iuvat praedas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.

729. — 740 *quos despectant moenia Abellae.* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. Alias *Avellana nux* huic urbi nobilitatem facit. — 741 *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Serrastes et Hirpini utuntur. E Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quae longius hastae genus designet, docuere viri docti. Mox 741 *suberis cortex* recens detractus in galeam inflecti et formari videtur.

744 — 749 Sequuntur *Aequi*, vel *Aequiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum Nersa. — 746 *Aequicula* (sc. gens: nam haec iungenda; sic *Aequicula rura* Silius dixit; adiectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis; unde *gens horrida et venatui dedita.* Hinc etiam rapto vivebant, cum, unde viverent, partum et conditum non haberent, cf. IX, 609 sq. 613.

750 *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe praecipua, Marrubio, pro Marsis. Ducit hos sacerdos Umbro; cuius soror fuit Anguitia, Nympha, v. 759 memorata. Nobiles autem Marsi serpentum incantationibus, conf. Cluver. p. 759. *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere in praelia maluit poëta, quoniam incantitionem ei fama prisca tribuerat, qua ille notior erat. *fronde — et oliva*, nota forma poëtici sermonis pro fronde olivae, qua Sacerdos ornatum caput habuit apud Volscos. — 753 *graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. — 754 *manuque.* Haerent intpp. De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501: *tactuque domare venena*, h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412: *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* adde III,

Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum iuvere in volnera cantus
Somniferi, et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetheria et superas coeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris

302 et ibi not. — 756 Suavis haec rei serius gestae anticipatio, ut et mox orationis conversio v. 759. 760; utraque tamen iam in Homero obvia, cf. Il. β, 858 sqq. *in vulnera* docte poëtae dicunt, pro: ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium iuga: ad quem *lucus Anguitiae* fuit.

761 sqq. In nemore Aricino Diana peregrino more culta, quem Scythicum esse ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc luco equi; inde factum, ut eum Hippolytum, Thesei f., interpretarentur ab equis iugalibus dilaniatum, a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum: Dianae amor repetendus est a venationis studio. v. Ovid. Met. XV, 532 sqq. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia Nympha susceptum, *pulcerrima bello* iungunt interpp. Ergo erit insignis, clara, conspicua, ex καλός. Praestat fortasse: *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim iungere tertio loco *bello insignem*: ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriae* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam, ubi Egeriae domus, antrum sub Aventino, in quo congressa ea esse ferebatur cum Numa. — *humentia littora*, ad lacum Aricinum, ubi ara Dianae seu templum. — 664 *ubi ara pinguis et placabilis Dianae est*: ieiuna haec, nec epitheta bene conveniunt: *ara* si *pinguis* bene dicta est, propter victimas, non eadem bene est *placabilis*, sed Diana est *placabilis*. praestat ergo copulam eiicere: *pinguis ubi placabilis ara Dianae est*. — 765 – 769 *arte novercae*, dolo, τέχνῃ Phaedrae. *explerit sanguine poenas*, nove dixit, ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. — *turbatis* pro consternatis. — *ad sidera rursus* ornate pro revixisse. *Paeoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Paeone deorum medico, Apolline. Il. ε. 401: Παιὼν, Παιώνιος. De Aesculapio Phoebi f. a Iove

Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum
Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,

fulmine percusso obvia est fabula. v. Apollod. III, 10, 3 et Notas p. 701. Pindar. P. III, 96 sq. — 775 Diana Hippolytum vitae restitutum ut irae Iovis subtraheret, abscondit in silva Aricina. *Nemori* eum *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii, *relegat ad nemus*, segregat: ut Ge. III, 212: *tauros procul atque in sola relegat Pascua.* Tum *ignobilis*, in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide ideo et tranquille: alias *ignobile aevum* effertur. — 778 Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset. Causa ab Hippolyti, ab equis consternatis discerpti, pristina fortuna arcessitur. — 781 *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783 sqq. De Turno eiusque origine v. VII, 371. 372. *vertitur* vertit se, docte ad animi corporisque vigorem designandum; movet, agit se, pro incedit: ut *στρέφεσθαι. supra est*, *ὑπερέχει.* Comparant intpp. Il, β, 226. 227. — Mox in 785 sq. manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Nam Il. ε, 4 sqq. Diomedis galea aerea, clipeus et thorax, in sole coruscans, non male ignem effundere narratur; idemque, etsi paullo magis in miraculum conversum, tribuit Achillis galeae Iliad. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib. X, 270 sqq., hic vero vss. 787 *tam magis illa* (Chimaera) *fremens*, etiam auxit prodigium, ut, galea, Chimaera ornata, furente in praelio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimaeram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat: motu enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso aeream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimaerae in galea, et eius naturae accommodate ornatur. cf. Macrob. V, 13 extr. — Est autem *galea crinita triplici iuba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. — 787 *illa*, Chimaera 789 sq. In clipeo expressa Io

Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque iugum; quis Iuppiter Anxurus arvis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
  Hos super advenit Volsca de gente Camilla,

cum Inacho: nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta. *tollens cornua*, pro, habens. Locum perquam similem laudant intpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II v. 43. 44. Reddita res ut argumentum anaglyphi: Io iam in bovem mutata, adstante custode Argo, et fluvius Inachus recubans in urna, e qua aqua se effundit. *nimbus peditum, νέφος πεζῶν*, Iliad. δ, 274 et al. *Argiva pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danaë ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. — *Sicanos* int. reliquias Sicanorum, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur. conf. XI, 317. — *Sacranas acies* confidenter satis definire non licet. Ardeatium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, cum gravi pestilentia laborantes Ardeates ver sacrum diis vovissent, a quo illi orti; seu quod genus hominum fuit Matri Deum sacratum. Prius Festi auctoritas, posterius Silii versus VIII, 417, firmare videtur. — 797 *sacrumque Numici littus*: proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος. — 799 Axur, vel *Anxur*, Volscorum nomine Iupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; cum Veiove comparari solitus, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinae, nomen dedisse videtur: cuius ager h. l. per arva, *queis Iupiter Anxurus praesidet*, declarantur. Ad tertium inde lapidem *Feroniae lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Iunone comparata et pro Iovis Anxuris coniuge habita. Quae Dionys. recitat lib. II, 49 p. 113 et lib. III, 32, Graecanicae argutiae sunt. — *Satura palus* circa Ufentem amnem, ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quae, viginti trium urbium solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluver. p. 1003 et qui hac de regione egerunt, Adler, Maier, Nicolai al. De Saturae tamen situ nihil notum. cf. Silius VIII, 382 sq. ibiq. Ruperti.

803 De *Camilla* v. XI, 535

Agmen agens equitum et florentis aere catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervae
Femineas adsueta manus, sed proelia virgo
Dura pati, cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos levis humeros, ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

sqq. Penthesileae exemplo eam poëtae ingenio esse subnatam nullus dubito. *florentes aere catervas* h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non tam commodus erat, quam alter lib. IV, 452: *Bina lucernarum florentia lumina flammis.* Sic ἀνθηρὸς, ἀνθεμόεις, pro αἴθων, fulgens, τὸ ἄνθος, ἄνθεμον, de fulgore auri. Unde Pind. O. II, 132: ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. — (805 Fortasse poëtae animo obversabatur Euripid. Iphigen. Taur. 221. sq. οὐδ' ἱστοῖς ἐν καλλιφθόγγοις Κερκίδι. Παλλάδος Ἀτθίδος εἰκὼ Τιτάνων ποικίλλουσα etc. R.) — 806 *sed adsueta pati praelia dura*, virgo cum esset, etc. — Velocitatis denotationem v. 808 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. ν, 226 — 229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq. — 811 *volaret*, volasset. *Ferret iter*, docte, ut *ferre pedes*: cum alias *pedes ferant* aliquem.

812 sq. Ornate, quae simpliciter Homerus dederat: Τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. β, 13; ρ, 64. *ut regius ostro velet.* sc. apud se reputans, et cum miratione, memorans ut. — 814 Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est *regius honos*, qui *velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. (*levis* i. e. pulchros. Quum non sit Amazon, *laevos*, quae est amici acuta coniectura, non praeferam. R.) Accipio *fibulam* de acu: et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poëtae praestantius genus designare: sic *arcus Cretici*. *E myrto* hastilia v. Ge. II, 447, et *pastoralis myrtus* de iaculo, quo pastores utuntur.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM

Turnus belli signo ex Laurenti arce proposito, Latii totius finitimarumque urbium sibi auxilia adiungit, et Venulus Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi contagione et metu ad belli societatem impellat — 17. *Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita est, Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat.* — 100. *Evander Aeneam, adventus eius causa cognita, benigne hospitio excipit, sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, causam eorum a Caci nece repetitam* — 185 — 267, *et ritus sacrificii edocet, locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset* — 310 — 369. *Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus Pallas, unicus Evandri filius, praeerat, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam petit Tyrrhenorum civitatem, cui cum Mezentio, ob intolerandam crudelitatem regno expulso, internecina odia intercedebant* — 454 — 519. *Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur* — 370 — 453, *eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus, cum cetera omnia, tum clypeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur* — 520 *ad f.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque aeris concussit equos; utque inpulit arma:

Etiam hic liber bello parando consumitur, in primisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Aeneas ipse Evandrum, adit. Quae res episodio viam munit elaboratissimo de Evandro, quo fabulas veteres Italiae et origines coloniae Arcadicae in Palatino monte exponit, Romanis cognitu iucundissimas. Qui autem de Aeneidis praestantia recte iudicare vult, non ex nostrorum hominum huiusque aetatis ingenio iudicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poëtae carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Nam origines Latii et Romae, ad nostrum sensum forsan parum iucundae, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu gravissimae: ut, qui delectationem, quae inde capi potest, aestimare velit, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et evolvendis operam impendat necesse sit. Quod idem ut faciat, tanto magis interpreti incumbere, recte aliquis iudicet. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Aeneae, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1 Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Talia animadvertere et poëtam reprehendere in promtu est Sed poëta ad priscas aetates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui aevi summa rerum erat apud populum: rexque eius voluntatem seu impetum exsequebatur. Bellum adversus Troianos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tum ille, quod senectutis infirmitas et solitudo suadebant, rerum summam prorsus dereliquit: *Nec plura loquutus Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas*, VII, 600; et, cum Ianus esset reserandus, Latinus *foeda refugit ministeria et caecis se condidit umbris.* Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poëta, et quem Aeneae opponeret. cf. dicta ad VII, 599. 600. Principium quidem libri parum splendet; repetuntur ea, quae iam satis ex libro superiore constabant; poscebat tamen oratio nexum et progressum a superioribus ad alia; narratio poëtae procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem.* In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur, sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic VII, 513: *Pastorale canit signum cornuque recurvo Tartaream intendit vocem.* (Sed *efferre signum* de cornibus vix intelligi potest. R.)

3 Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit, in medium produxit: extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *concussit*, concita-

Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saevitque iuventus
Effera. Ductores primi, Messapus et Ufens,
Contemtorque deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia; et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Aenean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium; quae Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,

vit adhuc otiosos. Aliud est, *concutere habenas equorum.* — *impulit*, movit, ideoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum locum non magis habere, nisi in ipsa pugna arbitror, quam de ancilium commotione sive de peditibus, ὁπλίταις. De Messapo copias ex Etruriae urbibus adducente lib. VII, 691; de Ufente 745 et de Mezentio 647 sq. iam memoraverat poëta. — 8 *vastant.* cf. ad I, 471.

9 sqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Graecam, quae Turno tribuitur. v. ad VII, 367 sqq. Quae huius legationis fortuna fuerit, videbimus XI, 226 sq. Diomedis autem in Troianos, qui Troia capta profugerant eiusque irae se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poëta, quantum ex Servio colligo. — *urbs Diomedis* Argyripa est, v. XI, 246: — *et* v. 12 *Aeneam dicere, se posci regem fatis*, destinari; VII, 272: *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707: VII, 584. — 16 *ipsi*, Diomedi, qui iam antiquus eius sit hostis.

20 Adspectu tanti per Latium motus apparatusque bellici Aeneas aliquantum commovetur; animoque variis curis versato obdormiscit; a Tiberi deo per somnum monitus accipit. De verbis cf. IV, 285. 286. At comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 sq. ornata a Marone; nisi quod motae aquae causa ex infusione recens facta in Graeco poëta non desideratur: ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται; add. Lucretii locus IV, 212. In hac comparatione rerum observata dissimilium similitudo delectat; nec tamen minus propterea, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente praeclare expressa est: id quod genus comparandi suavissimum est. Aliam comparationem Homeri, cum fluctibus e diversorum ventorum lucta suspensis, Iliad. ξ, 16 sqq. conferant stu-

In partisque rapit, varias, perque omnia versat.
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia pervolitat late loca, iamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter senior se adtollere frondis
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, aeternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates;

diosi. In *imagine Lunae* arguntantur interpretes: est ea pro ipsa Luna, cuius sane imago in aquae superficiem incidit ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, cum sequuntur *laquearia tecti:* verum poëtica formula illam subtilitatem respuit: *sub auras* est, in altum. Compara Silium VII, 142 sqq.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide sup. P. I p. 316 sqq. Noctis declaratio magnam suavitatem habet: copiosiorem ornatum IV, 522 sqq. attulit. Nuper in Lexico Homerico Apollonii Sophistae in *κνώδαλον* p. 490 etiam illi Alcmanem praeivisse vidimus: Εὕδουσι δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες, | πρώονες ἠδὲ καὶ χαράδραι· | φῦλα δέ θ', ἑρπετά θ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα, | θῆρες ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσῶν· | καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυρᾶς ἁλός. εὕδουσιν δ' οἰωνῶν | φῦλα τανυπτερύγων. Sub dio Aeneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus dici per corpus, spargi per membra*, ideoque et *quies dari per membra*, dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, causas sermonis ignorant.

31 *deus loci*, ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis erat praetexta: quod nunc aliter se habere audimus: sed cf. inf. 95. 96 et VII, 29 sqq. — 33 *tenuis carbasus glauco amictu*, glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum iniecta, etiam in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum vide in Paneg. Olybr. (I, 214 sqq.) Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII, 163 sqq.). — 36. 37 *Troianam ex hostibus urbem* — idem orationis color, qui in illis Aen. I, 68 *Ilium in Italiam portans:* sua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Troianorum. *revehis* propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. III, 167 sq. — 38 *exspectate* propter deo-

Neu belli terrere minis. Tumor omnis et irae
Concessere deum.
Iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,

rum vaticinia. vide v. 12. VI, 687. Nempe *exspectata* dicuntur quae sunt praedicta, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debita*. — 41 *Concessere* h. resederunt. Tument animi ira, et ex ea iterum resident, si placantur.

42 Hoc ostentum iam Helenus vates praedixerat lib. III, 388 sqq. vide inf. v. 81 sq. — 46—48 Sententia haec est: Hic, ubi sus invenietur, aliquando urbs, Alba, condetur ab Ascanio, XXX annis abhinc elapsis. Est ergo: *ex quo* tempore, quando abhinc, cum aliquando, ὅτε ἐκ τούτου, τοῦ παρόντος, et uno verbo ἐξ οὗ, sc. χρόνου, pro ὅτε. Tum vero *hic* non est urgendum, ut sit in loco suis inventae, sed, in his terris. Durius esset, si *ex quo* acciperes: secundum quod portentum. *clari cognominis* ab alba sue nominatam, cuius signum Lavinii ostendebatur (Varro R. R. II, 4, 18), unde Albae Longae conditores profecti sunt, sacello ibi, ubi sus inventa, condito: Dionys. I, 57. (A candore rupium, ubi stabat, urbs haud dubie nomen invenit: ut Camirus ἀργινόεις ap. Hom. Il. β, 656. R.)

51 sqq. Rem per se incredibilem narrare ingreditur poëta, Troianis Graecos in armorum societatem esse allegendos: quod iam Sibylla praedixerat lib. VI, 97 *via prima salutis, Quod minime reris, Graeca pandetur ab urbe.* Evander, cum matre Carmenta seu Nicostrata, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus: et inter proavos Pallas, a quo h. l. hi Arcades orti dicuntur: *genus a Pallante*, h. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. conf. Dionys. I, 31 sqq.: Ovid. Fast. I, 469 sqq.: Propert. IV, 1. In Evandro potuisset poëta omnia ad maiorem admirationem struere et parare, si repente Troiani in eum incidissent; Evander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonae spei ac fiduciae locum Troianis relinquere. Sed poëtae placuit alia ratio, ut per somnum haec denuntiaret, utque, propter Latinorum in advenas Arcades odia, communi periculi metu Troianos et Arcades in foedus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sqq. — 53 *in montibus* est *in monte* Palati-

Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Aenean somnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Adcipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,

no: (55. *Hi bellum ducunt*, non est gerunt, sed, nullo anno intermittunt, et inimicitias in longum trahunt. Sic Servius et Cerda. R.) 57 *ripis*, intra ripas, alveo; *recto flumine*, recto fluminis itinere. — 59 *primisque cadentibus astris*, h. sub primum diluculum; nam poëtis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. cf. II, 8. 9. *Iunoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat lib. III, 435 sqq. — 61 *victor*, omnibus ex voto peractis. — 64 *Caeruleus*. Atqui flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. cf. IX, 814. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *coelo gratissimus*, θεοφιλής. — 65 Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur ut praesens, *exit* pro *exibit*. — *celsis caput urbibus*, nota illa poëtica oratio, pro: *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur. — Mox 66 *lacus* l. pro profundo seu fundo fluvii, ideoque pro ipso amne.

67 Aeneas expergefactus, ut visum ratum sit, precatur. ἐμὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Hom. — 69 *rite undas sustulit*, manus lavit ut precaturus. — 71 *genus amnibus unde est*: quatenus Nymphae fontium, qui fluvios faciunt, sunt deae. Alias poëtae aliter, ut Nymphae sint fluviorum deae ac filiae. *arcete periclis*, h. l. liberate, finem laborum, inprimis in hac mea navigatione, facite, pro vulgari, *arcere pericula ab aliquo*. — 74. 75 Quocunque loco fontem habes. Ex-

Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis o tantum, et proprius tua numina firmes!
Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit; et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo

pressit Statius IV Theb. 832: *quacunque domo gelida ora resolvit* etc. *lacus* v. v. 66. Sedes ac regia fluviórum in fontibus est: cf. ad Ge. IV, 319. Propter aquas in fonte collectas et scaturientes *lacus fontis*, ut *stagna fontis*, dici potest. Inde nunc: quicunque fons tenet te, mutatum in: quaecunque fontis aquae, et hinc, quocunque fonte aqua seu lacus tenet te. — 75 ad formam Odyss. λ, 237. 238. structus est: ubi de Enipeo Thessaliae: ὅς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. (*corniger:* epitheton desumtum ex fluvii impetu cum bovis saevitia comparato: unde Oceanus ap. Eurip. Orest. 1386 ταυρόκρανος audit. R.) — 78 *tua numina*, tuum monitum per somnum, et promissum. — 80 *armis* proprie. cf. v. 93.

81 Res nova et insolita offertur: vide modo ad v. 42. Copia orationis in v. 82. 83: *Candida — concolor cum fetu albo; Procubuit — conspiciturque — per silvam — in littore:* parum placet, nisi memineris poëtam sic prodigium alte animis oculisque infigere velle. — Mox 84 *enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique*, σοί γε δή. nec vacat, quod putant grammatici. — 87 Potest sane iungi: *ita ut.* Sed fortasse magis poëticum, *ita substitit:* eo modo, sic ut erat, cum ita factum esset, fere sic I, 226. 227. Sequitur: *ut* ideo *mitis* etc.

90 *rumore secundo;* optime secundum Guellium et Gronov. Obss. II, 17, quibus Donatus praeivit, interpretabimur de murmure aquae carina et remis percussae, qua navis a puppi propellitur, ideoque omnino de motu aquae *secundo*, prospero; X, 687: *Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo;* ut sit dictum pro: *cursu secundo;* etsi adverso amne. Cic. de Div. I, 16 e vetere poëta: *Solvere imperat secundo rumore adversaque avi*, et Auson. Mosella v. 22: *interlabentis tacito rumore Mosellae.* Ex ceteris rationibus saltem illa tolerabilis est, ut seu de celeusmate remigum accipiatur, seu de plausu et acclamationibus sociorum bona vota fa-

Labitur uncta vadis abies; mirantur et undae,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum, fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido aequore silvas.
Sol medium coeli conscenderat igneus orbem,
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident, quae nunc Romana potentia coelo
Aequavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes iuvenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.

cientium, ut V, 538. — v. 91 *unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit. — 93 *carinas pictas:* ut V, 663. *pictas abiete puppes*, μιλτοπάρῃοι. — 94 *remigio noctemque diemque fatigant;* non: se remigando, quod prosaicum esset; sed est epica audacia. *Coelum clamore*, *silvas venatu* (IX, 605), *nivem cursu*, *amnem remis fatigare*, passim in poëtis occurrit. Est scilicet proprie *fatim agere*, valde, crebro movere, tractare, agitare: hinc omnino in re aliqua versari vel eam frequentare, ea multum vel nimium uti. cf. ad Aen. I, 280 *terrasque metu caelumque fatigat.* Sic *Martem fatigant* VII, 582, h. flagitant. Simili modo *quatere, movere, impellere silvas, exercere.* Porro poëtae tempori tribuunt tamquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci*, *diem frangi*, ideoque etiam *fatigari* dicunt; X, 807 *diem exercere.* Propertius lib. IV. Eleg. 11, 81.: *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatiges.* Redit ita utique forma haec tandem eo, ut *fatigare* sit *consumere*, *exigere.* — 96 *placido aequore*, alveo fluvii, *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas, quibus prima aetate ripae extremi Tiberis abundabant. — 97 Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει, Il. θ, 68 et al.

102 sqq. Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poëta. Offendit Aeneas Evandrum sua sacra facientem Herculi, rerum species obiicitur augusta religionibus, et hominum saeculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de caeso ab Hercule Caco, tamquam sacri instituti causa et origine. Obversatum esse in omnibus his poëtae animo locum Odyss. V, 32 sqq. ubi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit; etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Aeneidis librorum praestantia et de poëtae ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poëtae. — 103 Herculi cum ceteris diis. v. Serv. — 105 *pau-*

Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Iuvenes, quae causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte haec et dicite, lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes!
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
  Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari,

per senatus. Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* conf. eund. VI, 631 sqq. — 108 *tacitis remis*, nullum aquarum strepitum in amni placido facientibus. — 111 *Sacra* sunt h. l. eaedem quae modo *mensae:* scilicet epulae sacrae, quas, peracto iam sacrificio, celebrabant, quasque mox instaurant v. 172. 175. *vetat*, quia nefas eas turbari, interrumpi et omitti; ut iterum inf. vs. 173. — 114 *Τίνες (κατὰ) τὸ γένος;* comparant Odyss. α, 170 et al. vulgo: quo genere, qua gente estis? — 115 *puppi.* Scilicet, cum v. 101. *proras advertissent*, ut ad littus accederent, mox navi inhibita et in puppim retroacta remisque acta puppim obvertebant littori.

117 *tela inimica Latinis*, h. se cum Latinis bellum facientes, memorat propter v. 55: *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis maior esse debuit. v. 109. Graviter et illud: *Quos illi profugos egere*, cum Latini tantum nollent sedem Troianis in suo agro concedere; gravius invidiae causa additur *superbo* bello, ipsi superbi, superbe, *ὑβριστικῶς*. — 119 *ferte haec*, non ad ramum cum Servio et aliis referendum; sed, nuntiate. — 124 *dextramque amplexus inhaesit*, pro: dextram amplexus est, eique inhaesit, (ex Homerico: *ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ*) et hoc pro simplici: manum prehendit, cf. 558. 559. At Burm. *dextram amplexus* et *inhaesit* sc. cervice vel alia corporis parte.

127 Magna cum arte argumenta foederis iungendi repetit à cognatione, tum a communi utilitate. *cui precari*, antiquam et exquisitam orationem captavit poëta; pro: cui supplicare,

Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula divom,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.

ἱκετεύειν. — 128 *comtos* simpl. pro ornatos. A religione ritum ἱκετηρίας ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis obvolventibus ramum oleagineum, cuius usus erat cum in sacris tum in lustratione et expiatione. Ideoque is, qui praeferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino foederis, pacis, et legationis symbolum est factum. (Simplicissima via ad hunc ritum rudiores homines pervenisse videntur, quum, ramo quocunque arrepto, inermes se esse, nec quidquam hostile meditari, quid, quod auxilio indigere prae se ferrent. Sic Iac. Cookius, R. Forsterus aliique itinerum ad gentes rudiores Americae etc. descriptores rem se adhuc habere tradiderunt. Religio apud Graecos accessit. R.)

130 *ab stirpe geminis coniunctus Atridis.* Utrumque genus a Iove ducebatur; tum ab Atlante; nam a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridae oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filiabus, Pleïadas vocant, cognatio altera v. 134 sqq. inter Evandrum et Aeneam deducta: nam Dardanus Electra et Iove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31. Praeclare autem et ingeniose poëta hac generis coniunctione utitur ad causas amicitiae inter Evandrum et Troianos serendas. — 131 *mea virtus*, respicit illud: *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meae virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divom* a Sibylla accepta: v. VI, 96. 97. *cognati patres*, per Atlantis filias; Dardanus a Iove et Electra, Mercurius a Iove et Maia natus, ut modo vidimus, utque mox disertius narrat. *coniunxere*, h. adduxere me, ut me tibi adiungere studeam.

134 *Dardanus.* cf. omnino lib. III, 167 sq. et VII, 206 sqq. — 136 *advehitur Teucros* h. ad Teucros; adit Troadem, quam Teucer tum tenebat: Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, Ilus

His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Obieci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur, nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant;
Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
Adcipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata iuventus.
Dixerat Aeneas. Ille os, oculosque loquentis
Iam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrum,
Adcipio adgnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisae magni voltumque recorder!
Nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiadem Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiae gelidos invisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa;

autem filius Ilium; hactenus igitur poëta dicere potuit: *Iliacae primus pater urbis et auctor.*

143. 145 Praeclari versus. Hunc amo amplectorque Aeneam! Iunge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *pangere* h. l. non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quae decreta sunt, etiam pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur. — *meum obieci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Od. β, 247 et ψυχὰς παρθέμενοι Od. γ, 74 et al. Quintus Cal. XII, 63. κάρτιστοι δέ τοτ' ἄνδρες ἐπὶ μόθον, ὁππότε θυμὸν παρθέμενοι στονόεντος ἀφειδήσουσιν ὀλέθρου. cum, contemta morte, animas obiiciunt viri, plurimum valent viribus in pugna. — *gens Daunia,* Rutuli, sive a patre Turni, Dauno, X, 616. 688; sive a vetere illo Dauno Apuliae conditore, a quo ea Daunia dicta. Ad sententiam cf. v. 35 supra. — 150 *Accipe daque fidem, foedusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I. apud Macrob. VII, 1. p. 572.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poëtae commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones sororis, Telamoni Herculis sodali nuptae, visendae causa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evander eius notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit, v. c. Il. γ, 205 sqq. et aliis locis, sed facere hoc debito loco ac tempore, id vero est, quod ingenium poëtae commentare debet. — 160 *vestibat flore,* πύκασεν. A Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Od.

Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiadem; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuvenali ardebat amore
Conpellare virum, et dextrae coniungere dextram:
Adcessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra:
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuvabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et iam nunc sociorum adsuescite mensis.
  Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
Adcipit Aenean, solioque invitat acerno.
Tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Aeneas, simul et Troiana iuventus,

λ, 318. 319. — 165 *Pheneum* (ὁ et ἡ Φενεὸς est) posuit priscam Arcadiae urbem (Il. β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, ut sedem maiorum.

166 ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honos accrescebat ei, qui ea acceperat. — 167 *chlamydem intertextam auro:* vulgare est, *auro intertexto:* quod et h. l. haud pauci boni codd. mscr. habent; et ferri hoc potest ut vetustum; decet enim carmen epicum ὁ τῆς ἀρχαιότητος πῖνος, aliquid prisci roboris. — 171 *opibusque: auxilium et opes,* h. ea, quibus ad bellum gerendum Troiani instrui et ornari poterant. — 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. γ, 34 sqq. et iterum δ, 48 sqq.

177 Epulis sacris hospites adhibet Evander, iisque finitis causam sacri memorat. Nolim iungere *praecipuum toro*, quod impedit reliqua; sed *accipit praecipuum*; reliquos Aeneae socios in gramine collocat, Aeneam autem, praecipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. cf. inf. 367. 368. — *invitat solio,* ad solium, ut tot alia, v. c. *moenibus* IX, 676. — 179 *arae sacerdos:* non enim templum erat Herculis, sed ara maxima dicta. cf. inf. 269—272. — 181 Onerant canistra donis *laboratae Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis. *Viscera* autem

Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.
Postquam exemta fames, et amor conpressus edendi,
Rex Evandrus ait: Non haec sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Inposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Iam primum saxis suspensam hanc adspice rupem:
Disiectae procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis

sunt pro carnibus. — 183 *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum *Νῶτα διηνεκῆ*, Iliad. η, 312: Odyss. ξ, 437, ubi Aiax et Ulysses eodem modo praecipuae portionis honore excipiuntur. — *lustralibus extis.* Multa perperam Serv. et alii; sed aliter accipi exta vix possunt, quam quod eorum usus aliquis praecipuus in lustrationibus erat: non quidem tum; nam heroicis temporibus exta, ut h. l. in epulis sacris apponebantur; sequentibus tamen aetatibus, quibus exta inspecta sunt et in aris cremata. A Romanis autem exta immolari solita esse, etiam in sacris expiatoriis, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637. 638. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat quoque Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184 *amor edendi.* Quis non videt Homericum *ἔρον ἐδητύος*? cf. I, 216. — 187 *veterum ignara deorum* superstitio, religio, deserens, relinquens priscorum deorum cultum et *vana*, temere innovata, nullo certo animi iudicio. — 189 *novamus*, dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit Herculi Servatori, *Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ*. Cum his verbis monstrat rupem saxis suspensis: quorum pars disiecta iacebat et longe provoluta, cum ruinis antri.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit: ornata a poëtis Romanis variis modis. Conferantur Ovid. Fast. I, 543 sqq.: Propert. IV. El. 9: Liv. I, 7: qui locus huic nostro haud absimilis. Dionys. I, 39. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poëta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *Aram Maximam* fieri soliti origo repetita. cf. inf. 269 sq.: Liv. l. l.

194 Interpungitur: *Semihominis Caci facies quam dira tenebat*, ut sit *facies Caci* pro monstro Caci. cf. inf. 298: VI, 575 et Burm. h. l. ideoque pro vulgari: Cacus dira facie, monstrum. Ut alii interpungunt: *Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*, sententia est: *'cuius speluncae facies erat dira.* Quod poëta ornatius extulit: *quam facies dira tenebat.* — 196 *superbus* Maroni est saevus,

Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignis, magna se mole ferebat.
Adtulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium adventumque dei. Nam maxumus ultor,
Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante iuvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, quum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum

atrox. — 199 *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro *incedebat;* sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202 cf. Lib. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratae ab Hercule Italiae vestigia ubique ostentabant. — 208 *Avertit*, abigit, ut I, 527. tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam iunctum τῷ *inausum*. *a stabulis*, a pascuis, in quibus procubuerant: ut αὐλή. Iterum sic v. 213. — 209. 210 Hoc a Mercurii furtis adumbratum. v. Homer. Hymn. in Mercur. v. 69 sqq. 75. 76. *versa viarum indicia* sunt vestigia pedum. *ferebant*, se ferebant. — 216 Herculem cum armentis puta progressum iam ab altera montis parte processisse. *colles clamore relinqui*, h. superari boum mugitu: ut bene Burm. exposuit; ita ut ultra colles procederet mugitus, et usque ad Caci speluncam in altera montis parte perveniret. Ita passim *relinquimus* eum, quem superamus, in primis cursu, et *loca relinquimus*, per quae transimus, ad ulteriora pergendo, ideoque clamor relinquit altos montes, quos superat. Haec tamen ratio dura est. Praestat cum Servio accipere: *colles relinqui* a bubus discedentibus, cum *clamore*. Sic I, 519 *et templum magno clamore petebant*, quidni et relinquebant? — 219 *furiis*, per furias, iram. — 220 *arma* sunt ipsa clava, de qua sqq.

Robur; et aetherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
Deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Adcessum lustrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, praecisis undique saxis,
Speluncae dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:
Hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avolsam soluit radicibus; inde repente
Inpulit: inpulsu quo maxumus insonat aether;
Dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, dIs invisa; superque inmane barathrum

226 *ferro et arte paterna*, catenis ferreis à Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *obiice*, saxo illo obiecto pro obice: quod idem v. 231 *saxea limina.* Catenas ferreas ab usu istius saeculi alienas bene temperavit poëta adiecta artis Vulcani memoratione. — 236. 237 Stabat saxum, sed prominens, *πρηνὲς*, *ἐπιῤῥεπὲς*, in tergo antri, versus Tiberim, et in ripa ita situm, ut ad laevam ei amnis esset; huic ex adverso, ita ut ripa dextra ei esset, stetit Hercules et saxum labefactavit, ut in amnem prolapsum rueret. — 242 *regia* ut de Aeoli antro *aula* lib. I, 140. Ornavit autem Ennianum versum: *Tum cava sub montem late specus intu' patebat.*

243 sqq. Ex Il. *υ*, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnae deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit. Statius hinc Theb. VII, 815: Amphiarao a terra hausto: *ecce alte praeceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem tremuerunt sidera et umbrae.* — 245 *Dis invisa;* argutatur Burmannus post Ruaeum et alios, cum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. II. Aen. 574. Sed in lòco Homerico, quem poëta expressit, v. 65. satis manifesta sunt *οἰκία* — *τά τε στυγέουσι θεοίπερ*, h. *abhorrent*,

Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga iam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involuitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem conmixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti iniecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Conripit in nodum conplexus, et angit inhaerens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolsis;
Abstractaeque boves abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque saetis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis,
Ex illo celebratus honos, laetique minores

aversantur, δεδοίκασι. Mox *super* est desuper. — 248 *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Frequens et obvius apud poëtas est usus vocum talium a clamore animalium traductarum. cf. Ernesti ad Callim. hymn. in Del. 56, ubi et nostri loci memor fuit. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Il. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, secundum molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570: *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256 *animis*, prae ira, ut 228 *furens animis*. — 257 *undam*, ut Ge. I, 472. *undantem ruptis fornacibus Aetnam.* Ornate omnia. — 258 *nebula specus aestuat*: fumus in specu aestuat, instar aquae ebullientis assurgens et in auras se evolvens; (nam aestuat mare, ignis, nunc fumus) est ergo: qua specus parte densissimus est fumus. — 260. 261 elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: more Herculis, quo leo et Antaeus fuit occisus: aliter Propert. IV, 9. 25. cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. *in nodum* doctius quam per nodum, nodo. *complexus corripit*, arreptum, complectitur; tum angit faucibus compressis sic, ut elidantur ora deficiatque sanguis in venis gutturis coartati. — 263 *abiuratae rapinae*; respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum periurio negasse se boves apud se habere. — 265 cf. Il. χ, 369 sqq.

268 Hinc sacrum in honorem Herculis celebrari coepit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollen-

Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
Hanc aram luco statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.
Quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas foliisque innexa pependit;
Et sacer inplevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper Olympo:
Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

ne agamus. — 269 sq. cf. sup. ad v. 193 sq.: Narrata res est a Liv. I, 7 et IX, 29: Dionys. I, 39: Propert. IV, 9, 67. 68: Tacito Ann. XV, 41. — 270 *custos*, antistes, quae curaret sacrum. *domus Pinaria* pro Pinario s. Pinariis. — 271 Est haec *ara maxima*, de qua magna est disputatio, cum de loco, tum de nomine Ovid. Fast. I, 582. *Constituitque sibi, quae Maxima dicitur, aram, Hic, ubi pars Urbis de bove nomen habet.* Diversa tradit Dionys. Hal. I, 39 extr. p. 31. *statuit* Hercules.

273 *tantarum in munere laudum.* Burmannus aliique lib. V, 652. huc vocant, ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poëtis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* est cum Servio accipiendum: in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. conf. sup. 185—189. — 274 Sequitur locus de libatione. *Porgite;* non, secundum Servium, ut alter alteri ex ordine poculum praebeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo: proferte, in altum tollite. Mox idem: *date vina,* effundite. *Communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere iunctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato; aliena multa cumulant Servius et interpretes. Inf. XII, 118: *Rutulique viri Teucrique In medioque focos et dis communibus aras gramineas parabant.* — 276. 277 Cum his dictis imposuit sibi Evander coronam populeam et pleno poculo vinum libavit. Cum Romani sacrum facientes capite essent velato: v. III, 403 sq. Herculi sacrum fiebat Graecanico ritu, teste Livio I, 7. qui ab Evandro ita institutum esse ait. Itaque nunc caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidae gratissima* et quidem *alba;* hoc norunt omnes; *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv. Macrob. Sat. III, 12 et Cerdam. — 278 *scyphus* dictus proprie h. l. in re Herculi sacra; notante Macrob. V, 21.

280 *devexo Olympo,* coelo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250: *Vertitur interea caelum et ruit Oceano Nox.*

Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
Ut bello egregias idem disiecerit urbis,
Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,

Haec et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, conviventium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, in primis libatione modo facta; sed religiosum ritum describi arbitror, quo sub vesperam sacrum, et in hoc a sacerdotibus ignis in ara instauratur, in ignem mittuntur partes victimae cremandae, aliae partes in epulis sacris apponuntur, et ad aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant*, *cumulant aras:* tum Salii ad cantum circa aram saltant: *incensa altaria circum!* Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum; quas easdem, inusitato more, per *mensam secundam,* seu *mensae secundae dona* declarat. Fatendum tamen, ne sic quidem vss. 283. 284 sensu et structura satis congruere; ut eos nondum cum ceteris coaluisse intelligas, quia manus secunda desideratur, utque eos melius abfore existimes. — *pellibus cincti.* Mos antiquus mansit in Lupercis ex vita antiqua, qua pellibus incincti incedebant homines. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ovid. IV. Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi praestat. Instauratas epulas vidimus supra lib. VII, v. 133. crustis iam comesis: *Nunc pateras libate Iovi* et 146 *Certatim instaurant epulas,* ubi *epulae* videri possunt de sola libatione dictae esse. Ita convenit locus Od. γ, 388 sqq. ubi Nestor domum redux de sacro cum suis assidet et libationem facit: nulla epularum repetitarum mentione facta.

285 *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numae instituto, ut creditum fuit. At h. l. poëta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur a saliendo; quoniam olim omnis res sacra cum tripudio et cantu coniuncta erat; cf. Servius. Haeserant in hoc iam veteres. v. Macrob. III. Sat. 12. — *Chorus* 287 est turba saltantium et canentium circa aram, chorus περιβώμιος et ἐγκύκλιος, et carmen dixeris esse, ὑποϱχηματικόν. — Quae sequuntur v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poëta praeclare in hymni formulam conversa v. 293 sqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Cf. ad ea Apollod. II, 5. — 289 supra v. 261. elidebantur *oculi*, alibi *fauces,* tum *anima*, nunc, anima elisa, ipsi *angues. Oechaliam* seu Messeniae, seu Euboeae, denegata a patre Euryto Iole. — 291 cf.

Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembris
Hylaeumque, Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemeae sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoëus
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Iovis proles, decus addite Divis:
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
Speluncam adiiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat

Iliad. ϑ, 393: τ, 133: Od. λ, 620. — *fata Iunonis* infestae aiunt esse voluntatem: Sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quae Iunonis odium fecerat. Sic IX, 135; *Sat fatis Venerique datum.* Fatale enim erat, ut Hercules Iunonis ira tot labores perferret, ita ut ne Iupiter quidem iis exsolvere eum et liberare valeret. — Suavis conversio ad secundam personam v. 293. obvia tamen in poëtis, ut in Horat. II, od. 19, 13. etiam recentioribus, v. c. in Miltono *P. L. B.* IV, 1720 sqq. *nubigenas Hylaeum Pholumque* Centauros, v. Not. ad Ge. II, 456. 457. — *Cresia prodigia,* ut *monstrum, τέρας,* taurus Cnossius: quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est. — 296. 297 descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret, Il. ϑ, 368: Od. λ, 622. — 298 *facies,* monstra, quae in inferis Herculi occurrebant. Aen. VI, 285 sqq. *Hydra Lernaea* iam ibi commemorata: nunc *Typhoëus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. Θεογ. 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocaverat Homerus Od. λ, 571 sqq. Ad communem autem interpretum morem iungimus vss. 298—300 cum antecedentibus, et ad loca infera referimus. Enim vero, si sententias et facta seiungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhoeum accenset, alterum ad hydram Lernaeam apud Nemeam occisam referes. Confunduntur enim Hercules ille antiquae religionis et Hercules Thebanus. — 299 *arduus,* praeclare additum, poterat enim stans erectus vasti corporis specie terrere. *rationis egentem,* consilii inopem, de ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ, ex pavore: h. terrore perculsum. — 303 *dexter,* propitius ades. — 304 *spirantem ignibus* doctius quam ignes exspirantem.

307—369 Evander Aeneam domum suam deducit. Ingeniose poëta opportunitate utitur ad memorabilium locorum antiquam famam memorandam. *rex obsitus aevo:* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus, obrutus, consitus senectute, gravis aetate.*

Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis: et singula laetus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata:
Quis neque mos neque cultus erat; nec iungere tauros,
Aut conponere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens, et regnis exsul ademtis:
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quae perhibent, illo sub rege fuerunt

— 310 *faciles*, mobiles, vagos oculos, volubiles. — 314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiae status describitur. *indiginae Fauni Nymphaeque* non modo ἐγχώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς. scilicet designantur Genii locorum. Suaviter autem poëta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Serv. conf. Stat. IV. Theb. 276 sqq. Nisi eodem modo, quo e saxis nati dicti sunt homines, durum genus, eodem quoque modo robore et quercu nati, facti, dicti sunt: cf. Hom. Odyss. XIX, 163. — 316 *mos*, certum vitae institutum, lex quaedam vivendi; praeclare autem mitior vitae cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι: quibus feros homines nullius rei providos aut in usum perendinum quicquam conditum servantes, assuefacere difficillimum est: id quod historiae veterum et recentium populorum ferorum docent. Conferant erectioris indolis iuvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq., in iisque 956. — 318 *rami*, h. fructus arborum. Porro iung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum praebet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319 Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. Latii a latendo. Saturnus tamen numen Latinorum patrium, fortasse a satu s. satione rerum, in primis frugum: (unde factum est, ut homines sedes figerent et tum societate tum legibus coniungerentur. Graeci hoc tempori tribuebant: Cicero Quaest. Tusc. V, 2. adscribit Philosophiae, Horat. Ep. ad Pis. 391 sq. vatibus, inpr. Orpheo. R.) Sed comparatus ille cum Crono fabulas Graecorum in se derivandi opportunitatem dedit. — 321 *indocile* Serv. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. — 322 *composuit*, certis sedibus locavit. *leges dedit*, h. mores et instituta, cf. VII, 203.

Saecula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor aetas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae;
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque inmani corpore Thybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis; matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.

204. *aurea saecula* observa v. 325. per *pacem* declarari. — 326 *decolor aetas* respectu auri, colore vitiato, dum aerea vel ferrea aetas succederet. *manus Ausonia*, h. Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poëta, seu quod auctores habebat, qui et hos in Italiam venisse dicerent; cum alias eos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam traiecisse constet; seu quod Sicanos cum Siculis confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse scimus, unde ab Ausonibus et Pelasgis exturbati in Siciliam traiecere. *Saturnia tellus* proprie fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; qui Saturnius olim dictus. Dionys. I, 34. Poëtis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari coepit: ut quibus hoc licuit, quia antiquissima aetate Italiae nomen commune non fuisse constat. Etiam reliqua Italiae nomina a certis tractibus ducta sunt. Ipsum Italiae et Oenotriae nomen ad sola loca circa sinum Lametium spectabat. — 330 Sumsit et hoc poëta de Tiberi a rege ita dicto ex multis aliis commentis super nomine Tiberis. cf. Serv. ad h. l.

333 De adventu Evandri in Italiam v. sup. v. 51. *pelagi extrema*, mare ultimum inprimis ex sensu et notione priscae Graeciae, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat. — 337 *aram Carmentis*, aliis *Carmentae*, quam se vidisse testatur sub *portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii. — 338. 339 Interpunctionem mutavi, ne locus frigeret. Appositione dicta sunt: *Carmentalem portam — honorem Nymphae Carmentis, vatis fatidicae.* — 340 *cecinit quae prima futuros.* Ingeniose haec a poëta intexta sunt, ex instituto praecipitandi Aeneidis argumentum per vaticinia et fata. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast. I, 475. 515 sqq.: Propert. IV, 1; et iam Tibull. II, 5, 19. *Pallanteum*, Palatium, conf. 54.

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal;
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Iam tum religio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iovem, quum saepe nigrantem
Aegida concuteret, dextra nimbosque cieret.

342. 344. *lucum — Asylum*, cf. Liv. I, 8: Dionys. II, 15. *retulit* est appellavit. Male aliter Serv. et al. — *acer*, ut *δριμὺς*, est poëtis vocabulum proprium fortium virorum, et alias impiger, promtus, animosus. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I, 5: Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycaei*, nomen gerens Panis Lycaei, quasi is a *Λύκος*, *lupus*, dictus sit, prava nonnullorum etymologia; cum verius ductum sit nomen a monte Arcadiae Lycaeo. (*τὸ Λύκαιον*, *ὄρος*. Diversum *τὸ Λύκειον*, Athenis, gymnasium.) — *de more Parrhasio*, h. Arcadico, ad exemplum Lycaei Arcadici nomine ab Arcadibus ducto; sed doctius hos ab urbe ut eo monte declaravit.

345. 346. *nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *testatur*, monstrat. *hospitis Argi*; adoptavit poëta veterem fabulam de Argo quodam, hospitio ab Evandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus caeso.

347 — 354 Locus splendidus de Capitolio, in quo *τὸ εὐφαντασιῶδες* in signis futurae maiestatis loci in promtu est sentire. — 348 *Aurea nunc; olim*. Similis comparatio temporum et conditionis ac faciei locorum in Capitolio saepius occurrit. v. inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sq. tum et in aliis urbis partibus 360. 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma*. — 350 *dira*, magna, admirabilis *Serv.*, metuenda, *δεινή*: scilicet ea, quae dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet. — 353 *quum saepe*. collocatio verborum poëtica pro, credunt se saepe vidisse, quum concuteret: (nisi est pro: *πολλα*, vehementer.) Sic Ge. I, 354 *quid saepe videntes* et alibi: Se vidisse Iovem concutientem. — 353. 354 *Aegis* h. l. clipeus sine controversia, cum alibi ambiguum sit, de thorace an clipeo Iovis, et Palladis, accipienda sit; sic inf. 435. Ceterum haec Iovis aegida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata Il. δ, 164 — 168 de Troiae excidio: *Ἔσσεται ἦμαρ* etc. — *Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσι, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων.* Haec ille de irato Iove, ad incutiendum terrorem vibrante aegidem ante ora Troianorum; ut heroes fulgentem aere et radiantem sole clipeum quatere et ingerere oculis hostium fin-

Haec duo praeterea disiectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aenean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.

guntur. Similiter Iupiter fugat Achivos Il. ϱ, 59 sqq.: *καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ'* (aegidem) *ἐτίναξε· Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς.* Simili modo h. l. Iupiter aegidem concutit et fulminat, et quidem alterum facit *laeva*, fulmen iacit *dextra*. Pro fulmine posuit adiunctum, *nimbos* propr. nubes fulmineas; et propter hos aegis *nigrans*, nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

355—358 Habet nescio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Fuit enim fama vetus de Ianiculo et arce Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto, v. Varron. de LL. IV, 7.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris aetatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Coelium procedens, Pompeii M., Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautae* Carinae. — 362 *Ut ventum ad sedes*, Evandri domum in Palatino monte, in quo conditum Pallanteum, mox Pallantium et Palatium dictum, ut v. 54. — 364. 365 Nihil magnificentius his versibus dici potest. *aude contemnere*, generoso sis animo ad contemnendas o.: tamquam de re ardua et difficili: ut virtute opus sit ad expellendam mirationem divitiarum; *et te quoque dignum finge deo.* Compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. Generalior notio est, dignus qui succedat in locum dei, aut in honorem dei, nunc in mentis habitum, qui dei, herois, Herculis fuit, cui non sordebat humilis casa. *non asper*, non alienus, infestus, ideoque non fastidiosus. — 366—368 e more prisci aevi. cf. Odyss. ξ, 48: Orph. Argon. 1009. De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis.

At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces:
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuae; nec te, carissime coniunx,
Incassumve tuos volui exercere labores:
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
Nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen

370 sqq. Qui sequitur locus, meo indicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericae sunt vestigia, simulque ieiunae copiae, quae fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret Il. σ, multo maiorem habet suavitatem ex simplicitate priscae vitae ibi adumbrata: habet etiam causam multo magis idoneam: amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam praecederet saltem locus egregius lib. XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his ut divina arma opponerentur, erat, quod exspectabas. Nunc Venus adit maritum, cumque illecebris suis delinitum amoreque devinctum ad amplexus suos invitat. In quibus primum redhibitus est locus praestantissimus Il. ξ, 294 sqq., ubi Iuno Iovem simili modo circumvenit, sed eo consilio, ut alto eum sopore opprimeret, quo pugnae inter Achivos et Troianos fortunam mutare posset. Hic vero Vulcanus v. 405. 406 obdormit, ut mox ante diem ad laborem evigilet. Idem a Venere ad somnum invitatur, cum iam precibus facilem se et paratum ostendissit. Friget aliorum imitatio, ut Statii Theb. III, 262—317, ubi Venus Marti supplicat.

373 Venus *dictis divinum adspirat amorem:* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaves ex ore loquelas funde* lib. I, 40. — 375 *Debita:* potest ex sqq. *inimicis ignibus* adiungi; idque melius. Servius: fataliter ad exitium destinata. Ita vero adiungi fere aliquid solet: *fatis mihi debita tellus* Aen. VII, 120; *generi debita* Aen. III, 184; *sors ista senectae Debita erat nostrae* mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc causa, cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit. — 377 *nec te tuosve labores exercere volui incassum,* consumere et impendere. — 379 *natis,* solito more, pro uno, Paride. — 381 *Rutulorum oris,* variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. — 382 cf. Il. σ, 457. *et sanctum mihi numen Arma rogo,* non: *o sanctum mihi numen;* sed: *et rogo numen tuum, mihi sanctum, arma,* h. rogo te, sed blandiore oratione effert: te, mihi semper ve-

Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
Adspice, qui coëant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Adcepit solitam flammam; notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit.
Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis, et formae conscia, coniunx.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est:

nerandum. — 383. 384 Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poëtas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii *Αἰθιοπὶς* fuit. conf. Quincti Paralip. II. 454. *moenia*, urbes.

387 *niveis lacertis*, quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Il. ξ, 346: et mox v. 388—392 versus Homericos ibid. 294—296. — 390 *labefacta per ossa*, in quibus medulla, liquefacta, soluta est. Lucretiana dictio. Proprie *mens* amore, qui restiterat, impulsa, perculsa, victa, *labefieri* dicitur: sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Iam, cum labefacta solvantur, ruant, cadant, cf. Lucret. III, 599. 600. 601: I, 529. 530. 531, synonymum habitum pro solutus, diffluens: itaque etiam, igni quae dissolvuntur et liquescunt, labefactari dicuntur Lucretio: IV, 701. I, 493. — 391. 392 praeclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, sed sic saepe poëtae) dixit: ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco.* — 393 *laeta dolis.* Est sane δολοφρονέουσα Il. ξ, 329, sed ornate, laeta successu doli et fraudis suae. Sic IV, 128: *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formae conscia*, sentiens illa, quam vim venustas sua ad mariti animum nunc habeat.

394 *aeterno — amore* potentius verbum quam, antiquo, pristino. Praeivit Lucret. I, 35: *aeterno devinctus volnere amoris.* — 395 Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attium in *Armorum iudicio* ante oculos fuisse: *Cur cetera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* — 396. 397 *Similis si cura fuisset*, si tale quid curasses, voluisses, si tibi cordi fuisset: etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Aeneae vel Paridi, arma pararem. — 398. 399 Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt:

Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animaeque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio iam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo

supra VII, 313: *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lavinia coniunx, At trahere atque moras tantis licet addere rebus.* Servius notionem hanc ab Etruscis repetit; enimvero Homero et aliis illa non minus est frequentata. — 401—403 *Quicquid curae*, operae, per artem meam possum promittere, — *quantum ignes animaeque valent:* sc. promitto. Hoc latet in verbis *absiste precando viribus indubitare tuis*, pro simplici, *absiste precari.* — 402 *electrum* Homeri exemplo Od. δ, 73 docte posuit, exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. v. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Serv. — 403 *ignes animaeque*, ventus flatu suo flammam alens augensque. Servius: spiritus, quo fabriles inflari folles solent. Spiramentum explicat Macrob. I So. Sc. c. 14 m. — 405. 406 *fundi*, κεχύσθαι, dicuntur, qui procubuere, iacent, recubant. *fusus per herbam.* ita nunc et *infusus*, ut incubans pro cubans, recubans. Tum Vulcanus *petivit placidum soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30: *seram dedit per membra quietem.* Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. conf. Gell. IX, 10; sed ea saeculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa aetate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. ξ, 346 sqq.

407 sqq. Praeclare ornata et ad miserationem composita oratio, cuius prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum, Il. μ, 433 — 435 partim apud Apollon. IV, 1062 — 1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). — Si tamen quaeras, quam opportune illa h. l. intexta sit, cogitandum: Vulcanum surgere ad opus de nocte: quo tempore lanifica paupera ad lucubrandum surgit. *ubi prima quies — expulerat somnum*, ut cibi satietas expellit famem, sic nunc usus quietis somnum, somnolentiam; „ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem, iterum obdormiscendi, cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit.“ *Burm.* — 408. 409 *cui impositum*, quam necessitas cogit — est Homeri γυνὴ χερνῆτις. *tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum praebente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Saltem esset de *tenui texto*, *tenui tela*, cogitan-

Exercet penso, castum ut servare cubile
Coniugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.

dum. — 412 h. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. — 413 ex Homerico l. c. *ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται.* — 414 illo tempore, haud secus, nec segnior, surgit Ignipotens.

416 sqq. In his ad maiorem elegantiam refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur Il, σ. 369. Cum poëtae veteres assignassent Vulcano loca et insulas, quae subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est): licuit poëtae unam ex Aeoliis vel Vulcaniis ponere, Hieram, quam Vulcaniam, *Ἡφαιστιάδα*, appellat communi nomine, tamquam singulari, Liparae proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. v. Auctor Aetnae 436 sq. Iuven. I, 8 et primo loco Scymnus Chius 256 sq. Egere de ea post Cluverium multi, cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et iam ante ad Chariton. p. 688. (621 Lips.) Liparam, quae et ipsa olim arsit, Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., ubi v. Spanhem., et alterutram sub *νῆσον πλαγκτῆς* nomine Apollon. III, 42. ubi v. Schol. Vulcanum *Liparaeum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime tamquam Siculus. *erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium, et quia omnino insulae *altae*. — 419 *antra Aetnaea* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, a similitudine. Aliena sunt, quae de antris subterraneis inter Aetnam et Hieram contiguis suspicati sunt nonnulli. Eiusmodi acumen poëta non sequitur. — 420. 421 Ornati versus. Comparari potest Callim. Del. 144, adde Dian. 55. *referunt gemitum;* repetunt sonum h. resonant per antra ictus incudum, ut apud Herodot. I, 67 *τύπος ἀντίτυπος.* *stricturae*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. *σπινθῆρες*, nec quae proprie metalla dicuntur, unde aes excoquitur, sed *μύδροι*, massae ferri, quae procuduntur. cf. 450 et 453. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

424. 425 Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Θ.140: Callim. in Dian. 68: Plin. H. N. XXXV, 10 s. 37, 17. Statium et Clau-

His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quae plurima coelo
Deiicit in terras; pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore divae

dianum v. ap. Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit; Argen memorat Apollod. I, 1, 2 ubi in not. p. 9 vide de discrimine inter hos et antiquiores Cyclopes. — 426 — 428 Nota inversam orationem pro: parte iam polita, parte adhuc imperfecta. *fulmen — quae plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima; frequens poëtarum figura: *κῆτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη* Od. ε, 422, et saepe alibi. Variant haec orationem et delectant. — 429 — 432 Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: IX, 671 *quam multa grandine nimbi In vada praecipitant, cum Iupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et coelo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Haec fere ex Servianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, *ἀκτίνων*, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, saepe in clipeis, in primis in numis, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poëta ante oculos et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730 — 734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, *μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν*. Ut vero, cum Vulcani officina semel memorata esset, opera inchoata et affecta subiiceret, poëtae ingenio et doctrinae in promtu esse debuit; etsi et in hoc praeivit Homer. Il. σ, 373 sqq. conf. Callim. in Dian. 49. 50, ubi satis ieiune equorum Neptuniorum aquarium produci narratur. Quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiae fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem admiscent Cyclopes!

433. 434 Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici saeculi more bellandi. Quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru vectus ad bellum concitat, ex istis illustrantur VIII, 3: *Ut belli signum — Utque acres concussit equos* etc. cf. Hesiod. Scut. Herc. 191 — 195. Est Mars *λαοσσόος* ap. Hom. *Instabant currum*, ut festinare aliquam rem, ut insequi, urgere: quae illustrat Heins. ad XII, 748. pro vulgari, instare operi.

435 — 438 Hic dubitari potest, sitne aegis de thorace an de clipeo (conf. ad 354) accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divae Gorgona*. Expedi-

Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Praecipitate moras. Nec plura effatus; et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: Fluit aes rivis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbis
Inpediunt. Alii ventosis follibus auras
Adcipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
Aera lacu; gemit inpositis incudibus antrum;
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
  Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris:
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,

tior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cuius extremae orae anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctae, in medio Gorgone posita: cuius generis exempla passim occurrunt: ut unum commemorem, quod adire fortasse in promtu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatae*, iratae, ut saepe. v. c. Silii lib. IX, 463. — *vertentem lumina*, de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; aut potius de inversis, deficientibus, deiectis ac fere clausis, quippe in capite resciso. *βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον* dixit Quintus Cal., qui omnino de aegide comparandus, lib. XIV, 451 — 457.

440 *Aetnaei*, *Αἰτναῖοι*, Cyclopes. cf. ad v. 419. In sqq. festinationis felix notatio brevitate et celeritate verborum observetur: *Nunc* utendum *viribus*, *manibus*, *arte*. — 445. 446 cf. Iliad. ε, 474. — 446 *chalybs* pro ferro. — 448 *septenos orbibus orbes impediunt* ornate pro faciunt. Sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminae aereae aliae super aliam impactae, ut septemplex esset clipeus, quales Homericae *πτύχες* sunt l. c. 481. cf. Il. υ, 269 sq. et η, 247. — Versus 449 — 453 iam in Georgicis vidimus IV, 171 sqq.

454 sqq. Artem poëtae in variato rerum et orationis charactere obversa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est heroicum amictum cognoscere, Il. β, 42: Odyss. β, pr.: δ, 307: ο, 60: υ, 124, et ad v. 459 cf. Odyss. κ, 261: ξ, 528. Etiam hoc ex heroica aetate, quod Evandrum v. 461, 462 duo canes comitantur: v. Od. β, 11: ρ, 62. — 456 *volucrum sub culmine*, in domo vel casa Evandri. Miror, hoc adiectum: sunt

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,
Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Praecedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis

igitur galli gallinacci intelligendi. Nam hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poëtis advocantur. (Auctor tamen carminis anacreont. XII queritur de ὑπορθρίαισι φωναῖς τῆς χελιδόνος λαλῆς. R.) Sub lucis ortum, sic optime interpreteris, et volucrum cantum Evander evigilavit. — 458 *Tyrrhena vincula*: ornatus causa Tuscum calceamentum posuit. Servius: „dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani: nunc milites.“ Simili ornamento patrium, Arcadium, seu *Tegeaeum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit. — Versus 460 ornatissimus est: amictus pelle; *sic tegumen torquens immane leonis* VII, 666. Mox *limine ab alto* perpetuo et proprio liminis epitheto: nam alioquin alienum erat a casa exigua altum limen. — 463 *secretum*: partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat: Ge. IV, 403 *In secreta senis ducam.* — 464 *promissi muneris*: vide v. 170. 171. — 465 ut ὄρθριος ἥκων, ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. et *se agebat*: ut VI. 337 *Ecce gubernator sese Palinurus agebat.* ὡρμᾶτο, se movebat, incedebat. IX, 696 *is enim se primus agebat.* Convenit, *ferre se.* Mox 477 *huc te affers.* — 467 *mediis aedibus*: etiam hoc ad formam aedium heroici aevi, in quibus e vestibulo δόμος (pro quo Romanorum atrium fuit) introeuntem excipiebat, per totas aedes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus, v. inf. 541, ut ex Homeri lectione constat.

47 *pro nomine tanto*: non video, quam commoda sententia sit, si Troianorum vel Aeneae nomen et genus vel fama intelligatur; Satius est, et simplicissimum, ad Evandri et Arcadum nomen referre, pro: fama, quae te ad nos adduxit. Perperam refertur ad bellum ipsum, ut *nomen belli tantum* sit, vel fama de belli magnitudine, vel ipsa belli magnitudo. — 475 *opulentaque regnis castra*: vole-

Iungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat; Fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? dI capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
Conponens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille inter caedes Rutulorum elabsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensae litore puppes,
Signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuventus,

bat dicere *opulenta regna*, apposite ad *ingentes populos*. Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis*; hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. *regna* autem pro regno: nam de una Agylla agitur. Opes veterum Etruscorum satis notae. v. Liv. V, 33.

478 *Agylla* s. Caere prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit. — *saxo vetusto*, antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84. — 479. 480 *ubi* proxime ad Agyllam seu Caere spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur, ex vulgari veterum opinione, falsa tamen, quippe ex nominis similitudine ducta. Mezentii regis Caeretanorum nomen *superbo*, h. crudeli imperio infame, ex antiquis historiis adscivit. — 484 *Dii capiti*, ut II, 190: VI, 529. 530. — 489 *infanda furentem*, ἄφατα, ἀφάτως μαινόμενον, ἐκπάγλως. — 495 *praesenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt; et quidem classem pararunt, qua in altum evecti littus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498 sqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Aeneae adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exer-

Flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
Invidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni, mixtus matre Sabella,
Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.

citus committendus, uti Lavinia externo viro iungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 466 notat Iulius Sabinus: parum probabiliter. *O Maeoniae*: ex 479. 480. *flos veterum*: Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem a Lydis habet. — 504 *Hoc campo*, δειχτιχῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Caere locata. — 505 *regni coronam*: novum hoc, sed dictum ut *regni insignia*; et subiectum hoc idem, tamquam genus, enumeratione partium (coronae et sceptri) facta. *Coronam* dixit diademi; fuerunt tamen Etruscis et aliis Italis coronae ex lamina aurea, etiam in sacris bacchicis: cuius generis exempla ubique visuntur in vasis pictis. Coronam radiatam Latini regis v. inf. lib. XII, 162 — 163. — 506 *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quae memoravit: tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio ut succedam. — 508 *saeclis effeta* simpl. pro annis: et ut *corpus effetum*, *vires effetae in corpore* V, 396. nunc *senectus effeta*; ut *ager effetus*. v. ad VII, 440. — 510 ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriae seu originis hinc, a Sabinis ideoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus. — 512 qui *genus*, ortum, ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis aetate; et quem *numina poscunt*, h. e. quem vaticinium designat. cf. ad Ge. IV, 7. — 513 *Ingredere*, ut Ge. I, 42: *Ingredere et votis iam nunc assuesce vocari*. Incipe, suscipe. — 516 *grave Martis opus*. Homericum: *μέγα ἔργον Ἄρηος*. Il. λ, 733 et al. — 515. 516. 517 Praeclari versus

ırcadas huic equites bis centum, robora pubis
ˌecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
\eneas Anchisiades et fidus Achates,
Iultaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
Namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
Jum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
[yrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, coeli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et divae promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,

sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. I, 269 sqq.: Silius IV, 430. 431; adde Apollon. lib. II, 804. 805 etc. — 518. 519 Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur Arcades equites potissimum poëtae placuerint; cum alioqui Arcades nec equitatu valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint, novae autem sedes in Italia vix equitatum suppeditaverint.

520 sq. Ex veteris Italiae religione et poëtae nostri perpetuo more res aliter vix expediri Aeneaeque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poëta novo id commento constituit, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis coelitus a Venere allatis retulit: simplicissimum autem est de tonitru, sudo coelo audito, cogitare. Arma in coelo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20 n. 28, qui auroram borealem a poëta describi putabat. — 523 *Ni dedisset:* nova forma orationis, in qua miror interpretes non haesisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum Venus signum dedit.* Efformata oratio fere ad illa 443 *nec plura effatus et illi* pro, cum illi, et sic alia. *aperto*, ut Ge. I, 393: *aperta serena.* uti nubes coelum dicuntur obducere, sic nunc aperitur illud. cf. mox v. 527. 528. — 526 clangor armorum, quae movebantur per aerem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubae: *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubae.* — 529 *pulsa*, impulsa, allisa sibi invicem. *tonare* pro simplici sonare.

531 *et agnovit divae promissa parentis* et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius: *κατὰ το σιωπώμενον* intelligimus Venerem ei promisisse. Clarior res ap. Homer. v. Il. σ, 189. Ceterum poëtam hic in malum locum

Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et foedera rumpant!
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penatis

intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subiici, quae vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis cognoscendis, quae de clipei argumento memorantur, quam cupiditate per illa, quae interiecta sunt, repressa et obtusa. Sed in hac ratione alia fortasse occurrebant, quibus se premi sentiebat; ut adeo alterum praeferret. Uno modo subveniri posse videtur poëtae hocce: nunc tantum narratur prodigium in nubibus ortum subiti clangoris: quale meteorum illud est, quod saepe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aëre, procurrentium fulgurum, micantium ignium. — 553 *ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aëris spectat; nihil est, quod vos terreamini. Alio modo diceret *se posci Olympo* is, qui in eum attolitur, evehitur, deus factus: cf. Soph. Oed. Col. 1542 ὦ παῖδες etc. — 538. 539 Historica quidem veritate ac fide haec non memorantur; nec ad Tiberim pugna facta est; sed poëtico phantasmate, praeclare; saltem Latium intelligi potest. (Poëta tamen repetiit hanc eandem sententiam XII, 35 sqq. et, nisi fallor, omnia se optime habent, quum in vicinia fluvii oppugnatio et pugna fierent. R.) In idem inciderunt Silius II, 455. 456: Statius Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460. 461: III, 210 sqq., et passim alii; item Horat. I, Od. 15: *Eheu quantus equis* etc. — 540 quasi: eant nunc et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317.

542. 543 Surgit Aeneas et ad aram seu focum aedium accedit, Penates precatur. In verbis plura nos tenent. — *Herculeis sopitas ignibis aras* doctius dictas esse quam *ignes sopitos in aris vel ignes arae*, in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante urbem in luco erat: sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Iam *ignes Herculei*, in foco vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est, cf. 362 sqq. aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102. 103. 104) servatus et in focum domesticum repositus fuerat; sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Evandro Penatium loco Geniusque ideo seu Lar domesticus. Suspicatus sum iam

Laetus adit; mactant lectas de more bidentis
Evandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Praestantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Aeneae; quem fulva leonis
Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
  Fama volat parvam subito volgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.

olim *Herceis ignibus* scriptum fuisse a Marone, Iovis Hercei ara in penetralibus posita. *Larem hesternum* si iungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno, heri accenso, in foco, ante Larem; ut sint: *ignes in ara et larem hesternum* excitat. Hoc perquam durum est: etsi solet ita poëta eandem notionem bis terve ornare; sin iungas: Et — excitat, *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poëta suadere potest, alio modo laboras in iunctis sine ulla vi et sine more *Penatibus et Lare*; tum manet difficultas in epitheto *hesterni* Laris. Hactenus praeferri potest *externumque Larem*: ξένιον. Ita saltem sine offensione lectio procedit: *Et primum Herceis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem parvosque Penates Laetus adit*. *parvos Penates* Evandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. — *adit*, precando, προσέρχεται. (*Ignes*, heri in Herculis honorem incensi, rursus suscitantur in aris, ubi Evander inprimis Herculi litaverat: vocantur itaque *herculei*: quo facto etiam *lar*, quem heri modo noverat, et parvi Penates solutantur. Hanc simpliciorem rationem praeferam. R.) Puta haec fieri in suscipienda profectione et adeundo novo discrimine.

546 Amne adverso, a littore Laurentino Pallantium navi advenerat Aeneas: sup. v. 90; nunc ea navi partem sociorum ad Ascanium et castra redire iubet; altera parte sibi adiuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Caere et ad Tarchonem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. *qui sese in bella sequantur*. Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur Aeneas, sed ad auxilia et societatem Caeretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum esse haud dubie, viros delectos ad casum belli, seu pugnae, ut Aeneae latus tegerent in discrimine belli, (pugnae, quae mox subeunda erat. R.) sicut et infra iterum v. 606: *et bello lecta iuventus*. cf. X, 260 sqq. — 549 *segnis*, sine remigio; unde *defluit*. — 550 *Ascanio*: remanserat is apud Troianos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158. 159. De eorem autem adventu in castris nihil amplius memoravit poëta. cf. ad X, 238. — 552 *exsortem*, eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Aeneae praecipuus. cf. V, 351.

554 sqq. Non male sequentia ad sensum et affectum in tali rerum articulo efficta et exposi-

Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et maior Martis iam adparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram conplexus euntis,
Haeret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Praeneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi!
Nascenti cui tris animas Feronia mater
(Horrendum dictu!) dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnis
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimo Mezentius usquam
Huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,

ta: Matrum timor; Evandri senis vota ac preces; totus discessus. Verss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione Il. η, 132 sqq., λ, 669 sqq.: ψ, 629 sqq. Ulyssis ad Eumaeum Od. ξ, 468 sqq.: Laertae Od. ω, 375 sqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Praenestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poëta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui caesi reviviscerent aut ad exemplum Antaei vires a terra matre sumentis, in quam victus procubuerat. — 556 *propiusque periclo It timor*, grammatice nihil aliud esse potest quam, *timor it propius*, pro: timor est, fit, propior, h. magis instat, fit maior, acrior, *periclo*, cum periculo, quo magis hoc instat, aut instare putatur. Mulieres prae timore propiores iusto se credunt esse periculo, ne amittant suos. Paullo aliter Silius I, 13: *propiusque fuere periclo, Quis superare datum.* Sententia ipsa postulat sensum, augeri, acriorem fieri timorem, quo propius, cum ipso discessu ad bellum, fit et instat periculum, seu periculi cogitatio. — 559 *inexpletum*, *ἄπλη-στον*, ut exsatiari flendo nequeat. — 561 ut sim talis, *qualis eram* etc. *εἴθ' ὥς ἡβώοιμι* Nestor Il. η, 157, λ, 669. — 564 *Feronia* sup. VII, 800 *viridi gaudens Feronia luco.* — *terna arma movenda*, ut ter reviviscens ter rebellaret, ideoque ter esset vincendus. nam mox: *totidem exuit armis*, ter spoliavit victum. (*finitimo* mihi: restitui cum Heinsio aliisque e. cod. medic. al. *finitimus* ex edit. aldina 1514 fluxit. R.) — 572 Habent hae preces tanto plus suavitatis, quod tamquam praesensione aliqua tacita imminentis filio fati factae videntur. Nam interimi-

Si visurus eum vivo, et venturus in unum,
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem:
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Conplexu teneo; gravior ne nuntius auris
Volneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli conlabsum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Aeneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Troiae proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

tur Pallas lib. X, 508. — 576 *venturus in unum*, iterum eum revisurus et conventurus. — 578 *sin*: nota εὐφημία. — 579 *crudelem vitam*, miseram; quae enim miserum reddunt aliquem, a crudeli ac saeva mente, quae nec miseratur alterius, proficisci videntur. — 580 acutius sententiam extulit Valer. Fl. I, 326. 327: ubi a v. 323 vestigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat; miserere parentum, Mors bona, dum metus est, nec adhuc dolor.* — 581 *sera*; ergo erat τηλύγετος, in senectute patris natus. — 582 *gravior ne nuntius vulneret*, ut τρῶσαι ap. Homerum pro βλάψαι, laedere, dolore afficere.

585—608 A Pallanteo profectio fit ad castra apud Caere. — 588 Non agnosco hypallagen; ut sit pro chlamyde picta; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XII, 381: XI, 660. — 589 sq. Homericam esse comparationem multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit: Il. ε, 6. 7. de canicula agitur, unde translatum est illud: ὅςτε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο. non igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum. At Il. χ, 317. est: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. cf. Apollon. III, 957 sqq. ubi de Sirio. — 591 splendidus versus de ortu in extrema coeli ora, qua mare ambit. Sup. Ge. IV, 232. *Taygete simul os terris ostendit honestum.* — 594 *per dumos*, per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. — *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viae. — 596 Versum feliciter ipso verborum sono rem referentem mi-

Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt;
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
  At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,

rati sunt multi: comparato quoque v. 465. 466. Il. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus: ipsum inflammati impetum ingenii in haec, natura ducente, incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit? *putrem* in pulverem resolutum, pulverulentum: quod iam vidimus Ge. I, 44. 215. II, 204. Praeierat Ennius apud Macrob. VI, 1. ex Annal. VI. *totam quatit ungula terram* et Annal. VII. *summo sonitu quatit ungula campum*, et lib. XVII. *it eques et plausu cava concutit ungula campum.* Repetit Maro versum inf. XI, 875. — 597 *Caeritis:* Caere, τὸ *Καῖρε*, *Καιρῆ*, *Καίρητα*, Agylla, et qui eam incolit, Caeres: unde potest accipi *Caeritis* urbis et *Caeritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hunc fere esse puta. Caere urbs in alto posita; (sup. 478.) prope urbem per agros defluit amnis, cui lucus adiacet. Agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: *colles cavi*, cavam convallem efficientes, *et nemus nigra abiete inclusere*, includunt, et *cingunt undique* lucum prope amnem. Alii *cingit*, ita ad solum *nemus* verbum grammatice refertur: dummodo *colles et nemus* iungantur, h. e. colles nemorosi. Minus bene *lucus et nemus nigra abiete* iungantur: Ita colles essent nudi, et abietes in convalle. — 600 *Pelasgos*, *Qui primi fines a.* Agyllam inter eas Etruriae urbes memorat Dionys. Hal. I, 20: III, 58, quas Pelasgi potissimum insederint, et in quibus Pelasgorum sermo praevaluerit, et quae plurimum Pelasgici moris servarint. — 601 *lucumque diemque* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenae Pelasgi et sollenne annuum Silvano instituisse. — 603 Non male, puto, quaeras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant. — 606 *bello lecta* v. sup. ad 547. Aeneas cum suis in colle consederat. — 607 Reliqua poëta exsequitur lib. X, 148 sqq.

608 Haud dubie Maro, si carmini absolvendo vitae usus contigisset, melius hunc locum constituisset. Arma coelo delapsa iam supra, dum Evandri hospitio utebatur, memoraverat, re

Talibus adfata est dictis, seque obtulit ultro:
En, perfecta mei promissa coniugis arte
Munera: ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum caerula nubes
Solis inardescit radiis longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius aevi,

in prodigium versa 524 sq. Nunc, cum inde profectus ad Caere sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Il. σ, 615. 616 et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro, solum, in secreto loco, apud flumen. — 612 *En perfecta*, cf. Il. τ, 10. 11. *arte promissa.* cf. ad 531. 534. — 617 *honore* puto dictum pro munere, ut γέρας: munus parat honorem. — 619 est Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. *expleri* adspectu, quod ex ipsa re facile intelligas, satiari. 265 *expleri tuendo* et I, 713. *expleri mentem nequit ardescitque tuendo*: fere ut υἷος ἐνιπλησθῆναι Odyss. λ, 451. — 620 *flammas vomentem* poëtica imago splendoris coruscantis, ex Il. ε, 4: Δαῖε οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. — 622 *sanguineam*, Serv. cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex aere thoracem cogites. Ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Il. σ, 609: θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς. *qualis*, ut οἵη, omisso, talem, tam longe fulgentem, qualis, qualiter, nubes, quum. — 624 Plin. XXIII. s. 20. aes — *an satis recoctum sit, splendore deprehendente.* — 625 *clipei non enarrabile textum*: argumentum clipei; tam varium et copiosum illud erat, ut enarratu esset difficile.

626 Sequitur locus de clipeo Aeneae nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset, cum pugna Actiaca: de qua a v. 676 sqq. Exterior ora in plures areas seu regiones discreta; quarum argumenta: I. Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. II. raptae Sabinae, bellum foedusque inter Romulum et Tatium factum 635. III. Meti Fufetii supplicium 642. IV. Roma a Porsenna obsessa cum Coclitis et Cloeliae facinoribus 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum et, arce iam capta, excitati anserum strepitu Romani ad propugnandum ruentes 652. VI. Urbs religionibus celebris, ideoque pace florens 663. VII. Catilina in Tartaro 666. VIII. et Cato in Elysiis 670. — 627 *Haud vatum ignarus* h. e.

Fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post Idem, inter se posito certamine, reges
Armati Iovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et caesa iungebant foedera porca.
Haud procul inde citae Metum in diversa quadrigae
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium eiectum Porsena iubebat
Adcipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,

praedictionum, quas a vatibus Aeneas acceperat. *Fecerat et:* inter caetera, quae poëta memorare non vult: secundum vs. 626. 8. 9. Illa de Lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vividis imaginibus suavibusque sententiis sunt narrata v. 630—634: ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus efficta occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. v. Ecl. I, 50. *Martis antrum* multi memorant, obvium illud in numis gemmisque.

635—641 *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. conf. VII, 377: V, 694. — 636 *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quae Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata; fortasse in horum locum Circenses successerunt. — 637 *consurgere bellum:* structuram invertit; debebat sequi: et consurgens inde bellum novum. — 638 *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. — *porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis. v. c. Liv. I, 24. quod et ipsum argumentum est multorum numorum, inprimis gentis Sulpiciae, Veturiae, Antestiae.

642—645 Liv. I, 27. 28. — 643 docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu dictis, Albane, maneres!* pro: quod in fide non manserat. *mendacis* proprie perfidi. Foeditas spectaculi ad nostrum sensum ingrata asperis et gladiatoriae pugnae adsuetis Romanorum animis minus displicere potuit.

646—651 Liv. II, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. — 650 *pontem* sublicium, evellens trabes sublicis

Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse, canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae:
Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et labsa ancilia coelo
Extuderat; castae ducebant sacra per urbem

impositas. *vinclis ruptis* simpl. de custodia accipiendum.

652—662 Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summo arcis Tarpeiae.* — 654 Visebatur porro in Capitolio casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat.* — 655 Quae sequuntur, poëtica sunt, non qualia ab artifice facile in metallo effingi potuerint. Anser volitans ad nostrum sensum displicere potest, non aeque ad sensus Romanorum. — 657 *tenebant:* de conatu, ut saepe; iam in eo erant, ut tenerent. *et dono noctis opacae:* paullo otiosius adiectum videtur. *dono* h. beneficio, munere. — 659 sq. Habitus Gallorum bene descriptus, etsi alieno fortasse loco. Notae eorum comae rutilae, saga virgata, aurei torques, gaesa, scuta vasta. — *aurea vestis.* Mirum hanc de barba accipere Servium eumque sequi alios. Si barba vestire genas dicitur poëtis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. cf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus, Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis. *Candidi paene sunt Galli omnes,* nota vox Ammiani. *duo gaesa,* e more, v. Cluver. German. I, 44, et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerdam ad h. l. et Heins.

663—666 Religiosa spectacula immiscet poëta: mota ancilia (Martiis Kalendis v. Ovid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.), Flaminum caerimonias, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25. 29. Sacra Cereri vel Carmenti facienda potissimum respicere potuit Maro. — 666 *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, ideoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla* Ge. II, 389. Iulius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quae mollium et delicatorum hominum sunt car-

Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem iura Catonem.
Haec inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aestumque secabant.
In medio classis aeratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres

penta. *Apex* — 664 laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670 Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, praeclare tamen ea ornavit. *Catonem piis iura dantem*, pro iudice sedentem, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poëta Marium vel Sullam, Cinnam, aliumve, qui remp. everterat, nominasset; contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *pendentem scopulo*, puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiae adsident. — *minacem scopulum* tamquam ruiturum et ruina eum sua oppressurum. — *Furiarum ora trementem* ut sup. VI, 605—607. adde 571. — *dantem iura*, iudicem constitutum ut alterum Minoem vel Rhadamanthum, memoratum sup. VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit; nec vero alius, quam ad eius severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio, verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere iam alii studuerunt, in primis ad Horat. I Carm. 12, 35.

671—674 *Inter haec*, vel inter cetera; vel in horum medio. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606. 607. ante oculos habuisse, et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212. iudicio tamen parum severo, intexuisse videtur. Alia Quinti Cal. imitatio lib. V, 93 sqq. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante; belluis argenteis in mari aureo. Restabat materia navibus effingendis aes.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a Poëta factum esse. Iam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Aeneis nondum evulgata esset, ex eo tamen carminis summam praestantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (iuvet) *custodis littora Phoebi*, *Caesaris et fortes dicere posse rates: Qui nunc Aeneae Troiani suscitat arma*, *Iactaque Lavinis moenia littoribus. Cedite Romani scriptores*, *cedite Graii*, *Nescio quid maius nascitur Iliade.* lib. II. El. extr. *In medio* clipei, non maris: etsi hoc mediam clipei aream occupare putandum. Si tamen, praeter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa est, in plures partes ac regiones ea quoque area distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Acti-

Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis dIs,
Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dIs Agrippa secundis
Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.

acam. *instructo Marte*, h. classe instructa, *videres fervere totum Leucatem:* proprie classis fervebat, magno studii aestu se movebat, ad Leucaten: locum ex vicinia posuit, ut tanto maior rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non de iis, quae antecesserunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4: *Caesar — positisque in Epiro castris Leucadem insulam montemque Leucaten et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat.* In sqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur sequutus. Nam classi universae M. Agrippa praefuit, Octavianus autem Caesar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summae, ubicunque res poscerent, prospicere satagebat. *Italos* praeclare, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685. opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu: *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis dIs*, ut causam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri Augustus videretur. *Penatibus et magnis diis*, explicative alterum adiectum pro: et cum Penatibus, magnis diis: (nisi forte penates ad Augustum et magnos deos ad rempublicam referre malis. R.) cf. ad III, 12. — 680. 681. *geminas cui tempora flammas Laeta vomunt.* Perperam ad oculos Augusti fulgentes (v. Sueton. c. 79.) refert Servius et alii. Habuit poëta in animo Diomedis cassidem Il. ε, 4 sq.: *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ* etc. et in miraculum conversus est galeae ex aere fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, in primis si bucculas galeae cogites. *laeta* ad splendorem spectat: ut lib. I, 591: *laetos oculis afflarat honores.* Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poëtica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. In vertice *aperitur*, lucet, apparet, (proprie de oriente et in conspectum veniente sidere) stella Iulia, Caesaris capiti appingi solita in memoriam stellae crinitae, in quam inter ludos funebres habitos anima Caesaris abiisse credita est: v. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6. 29, 30.

682 *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945. F. conf. Serv. in extrema parte notae ad v. 682. *arduus* aut ipse stans arduo in loco, aut navi ardua conspicuus. — 684 *navali corona*, quae eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81,

Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
Victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniunx.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convolsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt: pelago credas innare revolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia caede rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;

3. et numos Agrippae. Doctius autem dixit *tempora rostrata*.

685 *ope barbarica*. Ex adverso expressus in aere Antonius cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, praeter legiones, quas habebat (cf. Plutarch. M. Anton. p. 944. B.), *vehit*, ducit copias ex Aegypto. — 686 *Victor ab Aurorae populis et littore rubro*, h. Eoo, magnifice ex sollenni poëtarum more. Vult praelia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quae nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo Oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944. C. Itidem sic v. 705. 706.

689 *reductis remis* proprie Ovid. Met. XI, 461: *reducunt ad fortia pectora remos*. Tum *ruere* videtur dictum transitive, *ruere* sc. mare remis et ipsa carina: ut I, 35. *spumas salis aere ruebant*. — 691 *Alta petunt*. Compara Plutarch. p. 946. B. C. — 693 *puppibus turritis tanta mole*, tantae molis. Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulatis allevatas* etc. Flor. IV, 11, 5; et sua magnitudine, in primis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c.: Dio L. 32, 33. — 694 *stuppea flamma:* ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictae naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio l. c. 34. 35: Horat. I Od. 37, 13: *Vix una sospes navis ab ignibus*. — 695 *nova caede* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia. At in verbis obscuritas est: *telis volatile ferrum spargitur*. Vix aliter dictum esse potest *ferrum* quam pro telis et sagittis. Tum vero quomodo *telis* telum emittitur? An *tela* pro machinis dicta? Vix putes fieri posse. (Quidni, quum telo etiam de funda usos esse constet e Liv. 38, 29? R.) Si iungas *ferrum volatile telis:* ne sic quidem, nisi perquam dure, dictum pro, ferrum telorum, tela ferrea. Lenius esset: *telum volatile ferro*. Sin *spargitur ferrum telis* h. per tela, missilia: non minus molestum hoc. Vix sana lectio. Saltem accommodatior altera: *telique*.

696 Acerbe haec de Cleopatra. Potuit fortasse, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re *sistrum* memoratur, quod regina, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in me-

Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;
Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque immittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura

dia classe versatur: sistri autem usus in lascivia Aegyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 11, 43: *Ausa Cleopatra — Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* — 697 necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit. Sequitur forte Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admovisse.

698 — 703 Praelium deorum artifex effinxerat in aere: ab una parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Dirae, Discordia, Bellona. Partim haec ex deorum in praeliis Homericis interventu, partim, in primis Discordia et Bellona, ex praeclaris locis clipei Achillis Iliad. σ, 535—538. et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata. Alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq.: XI, 8 sq.: VIII, 186 sqq. — *latrator Anubis*, capite canino. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 41: *Ausa Iovi nostro latrantem opponere Anubin* etc. — 701 *caelatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur et *caelare* sic proprie in aere dicitur. *ex aethere Dirae* ideoque volantes. Reddidit eo nomine, puto, *Κῆρας* Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. Homero sunt *Κῆρες θανάτοιο*. Simili modo *Mors alata* poëtis est. — 702 *scissa Discordia palla*. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. c. 124. *Bellona* cum flagello passim obvia.

704. 705 Homero sublecta et haec Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Il. π, 700 sqq.; sed praeclara cum arte et sollertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinovanus Eleg. in Maecen. 55. 56. Potuit tamen eam imaginem facile menti obiicere signum Apollinis sagittam emittentis, *ἑκηβόλον*, in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Delineatio et Descriptio eius sinus auctore d'Anville (in *Mem. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII., p. 515). *Actius Apollo* v. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946. E.: Dio L, 33. — 707 *ventis vocatis* v. ad lib. III, 253. et *laxos immittere* (hoc a curribus petitum) pro: laxare, solvere funes, ideoque vela explicare et expandere. cf. X, 229 ibique not. — 709 *pal-*

Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno maerentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Caesar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dIs Italis votum inmortale sacrabat,
Maxuma tercentum totam delubra per Urbem.
Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus; omnibus arae;
Ante aras terram caesi stravere iuvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.

lentem morte futura: quasi praesensione mortis hanc fugam consequuturae. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex: quemadmodum *ut Iocastae vultum exanimem exhiberet, ex aëre et argento conflata massa usus fertur* artifex. v. Plutarch. Conviv. Qu. V, 1. et Aristonidas artifex *cum exprimere vellet Athamantis furorem —residentem poenitentia, aes ferrumque miscuit, ut rubigine eius per nitorem aeris relucente exprimeretur verecundiae rubor.* Plin. XXXIV, 14. s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatrae secundus.

711—713 Poëticum phantasma magnum et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51. in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Iam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quae pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat effictus in clipeo. Fuit is triplex trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22: Dio LI, 21; necesse igitur est ab artifice ea, quae cuiusque diei essent, in unum fuisse congesta. *votum inmortale sacrabat:* templa, opera inmortalia, dedicabat ex voto: et quidem magno numero; unde trecena dixit. Quae per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poëta sub unum tempus. cf. Suet. 29: Dio LI, 22.

717—719 Vivide laetitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium coetus, *et arae, ante quas* victimae immolabantur: unde strati iuvenci in terra, et constrata terra iuvencis; tandem *iuvenci stravere terram.*

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum iam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum;* ducuntur captivi una cum signis fluviorum. — 721 *aptatque postibus:* coronas ergo in fori-

Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.

bus vel porticu templi suspendi curavit. — 724. 725 Vides manifeste, quod supra ad v. 686. monuimus, poëtam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate. — *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis usque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniae rex; Plut. Anton. p. 944 B.: Dio L, 6. *discinctos Afros:* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. Hinc *Carthago discincta* occurrit ap. Auson. Panegyr. Gratiano dict. c. 14. *Lelegas Carasque*, ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII. multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eiecti ad interiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus in *Iano reserato* Sect. III. c. 5, adversus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore iure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit: nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (conf. ad Ge. II, 115.), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant.

726 *Euphrates ibat iam mollior; undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subiugatum, h. e. populos accolas victos et subiectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quae victa ac contusa coërcitaque sunt. Sic *molles animi*, *mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu haec dicta et in maius aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, praeterquam quod Augustus, Aegypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. conf. Ge. II, 170: IV, f. Si vero haec, quae sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poëtico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremae orae Galliae Belgicae ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliae Germaniaeque populis rebellionis sociis, in primis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vabalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahae*, Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. — *pontem indignatus Araxes:* nihil amplius, quam ut flumen rapidum ideoque pon-

Talia, per clipeum Volcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Adtollens humero famamque et fata nepotum.

tis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729 *Talia per clipeum.* malim *clipeum, dona parentis*, matris Veneris, iungere, quam *talia dona parentis.* — 131 *famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus praeivit Servius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Servianis attexta auctorem habuit: *Hunc versum*, inquit, *notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati eius: namque est magis neotericus.* Addisonus, qui pulchrae simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Iure notatum versum ut a gravitate alienum et fere frigidum pronuntiat Dorvillius. Defendit eundem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat. Vol. I ad* v. 97: ubi ambiguitatem sententiae etiam in severiore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, ut solet, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poëticus sermo ita fert, ut, si quis *clipeum, cui facta praeclara et fata nepotum insculpta sunt,* sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris iniicitur) dicendus sit, res ita efferri possit: sustulisse eum *famam et fata nepotum.* Qui poëtica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat, quam: *miratur et gaudet attollens in humerum clipeum,* in quo fama et fata nepotum erant expressa. X, 496. *rapiens immania pondera baltei, Impressumque nefas: una sub nocte iugali Caesa manus iuvenum, foede, thalamique cruenti; Quae Aonus Eurytides multo caelaverat auro.* Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata, mente voluit, notiones alias adiungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Cum his tamen omnibus facile concedam, splendore superiorum versuum inferiorem esse clausulam meliusque afore versum novissimum.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER NONUS.

ARGUMENTUM

Turnus, absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet — 32. *Qui cum suis se moenibus continerent, neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur* — 76. *Erat eius classis materia ex Idaeae Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit* — 122. *Post haec Turnus imminente iam nocte adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum praeficit* — 167. *Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicorum par* — 277: *qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant* — 366. *Verum cum, instante iam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viaeque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur* — 437. *Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit* — 445. *Capita, hastis affixa, in castra deferun-*

tur: ubi a Troianis e moenibus agnita ingentem in urbe luctum excitant — 502. *Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur* — 589. *Ibi Ascanius Numanum insolentius se iactantem sagittae ictu interficit* — 617. *Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti caede propellunt* — 690. *Eius rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum, seu castra, irrumpit* — 733; *Troianosque in fugam convertit* — 777: *tandem, hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluvio alluitur* — 789: *et, ut erat armatus, flumine secundo delatus escendit littus et incolumis ad suos revertitur.*

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur:
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum ſorte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Aeneae absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Troianorum, hoc, epico more, deae Iridis a Iunone missae monito tribuitur: Homeri exemplo v. c. Il. σ, 166 etc. Ad poëtae artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliae personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: ideoque poëta in angustum se coactum videre debuit, dum Homerum haberet, qui summa varietate omnia, quae in pugna fieri solent, exposuisset, atque ideo, circa res eadem aetate et eodem bello et ab ipsis Troianis gestas versatus, occupasset, quicquid novitate et vitae heroicae more placere posset. Hoc meminisse debent, qui ultimos libros rerum novitate et varietate carere clamant. Argumenti naturae ea erant tribuenda, quae in poëta reprehendenda arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quae poëta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime: ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud praeclare factum, quod nunc res absente Aenea geritur, ut eius adventu nova rerum exspectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poëta, quod hoc libro per Aeneae absentiam castra oppugnantur.

1—24 Iunonis iusso per Iridem accepto Turnus absente Aenea ad castra Troianorum expugnanda se accingit. — 3 *parentis Pilumni*, h. abavi. v. X, 619. *sedebat:* Asper *erat* interpretatus est: alia argutatur Servius; sed spectat simpliciter ad

Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, adtulit ultro.
Aeneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petIt Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, conlectos armat agrestris.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnis, et turbata adripe castra.
Dixit, et in coelum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Adgnovit iuvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente
Tempestas? medium video discedere coelum,
Palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam

solitudinem et etiam, cui convenit sedere. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus? — 7 *volvenda dies*, quae volvitur. v. ad I, 269. Lucretius, *sidera volvenda*, *aetatem volvendam* eodem modo dixit. — 9 *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes*, ad Etruriam, quam designat a Corytho, conditore Cortonae. Supra: *Corythum terrasque require Ausonias*, lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem, qua ii a Lydis, Tyrrheno, Atyos filio, auctore repetebantur. cf. VIII, 479. 480. — 13 *turbata arripe castra*, tumulto illato, per ipsum accessum, invade, occupa: scilicet ut *rapere* poëtis est pro *capere*. Dixit autem *castra* Troianorum, v. 8. *urbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Aeneas in littore, ubi escenderat, urbem, *novam Troiam*, condiderat, quam VII, 157. *castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*. Ea in extremo fere littore haerebat, subiecta in proximo loco classe. v. IX, 68. 69. — 15 *secuit arcum* pro: incessit per arcum. Sic *secare viam*, τέμνειν ὁδὸν, incedere via, et primo loco τέμνειν ἅλα, *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit „Arcum fecit, secto coelo duxit" paulo aliter. conf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Il. σ, 182. — *duplices*, ambas, non duplicatas. cf. I, 93. — 21 Non inauditum est ostentum: *palantes polo stellae*: in primis quia interdiu oblatum est auspicium; sed ornant haec coelum, quod, Iride in coelum evolante, disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere; cf. Seneca VII. Nat. Quaest. 20.), et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit. Apposita vocant Grammatici. Si itaque dea ruptis nubibus ad interiora perrexit, stellas apparere nubibus remotis necesse fuit. Sic dii vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in coelum perveni-

Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; oneravitque aethera votis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes; medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu, septem surgens sedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et iam se condidit alveo.

unt; h. l. per arcum coelestem Iris. *Sequor omina tanta:* accipio omen, inquit Turnus; et, qui mos erat, in visis, ostentis, ominibus, lustrandi causa aqua se perluit.

25—46 Accessu hostium Troiani se muris tenent inclusi. Fundum comparationis declarat Servius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petitum. Flumen aquis auctis crescens non nisi cum impetu ferri potest; at h. l. agmen longo ac lato ordine, lento gradu et composite incedens *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem prae se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. De *Messapo* v. VII, 691. — 26 *pictai vestis*, more ut Etruscorum ita aliorum Italorum. — 28 *Tyrrhidae*, Tyrrhei pastoris filii. v. VII, 484. 532. — 29 Versus haud dubie ex lib. VII, 784. huc translatus. Deest pluribus et iis praestantissimis Codd. Ms.: ad haec comparationis nervum incidit. Recte itaque asteriscis ut sublestae fidei notatus. *septem surgens amnibus* nec ad ostia, nec ad tempora fluminis exundantis referendum; id enim a comparationis consilio alienum; repugnat quoque adiecta vox *sedatis;* sed *amnes* sunt alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus in planis locis fertur iam *sedatis amnibus;* igitur Ganges inde ab ortu, septem alveis incedit sedate ac tacito. *Surgere* autem est increscere aquis auctis; quod statis temporibus in Gange fieri; ut in Nilo Virgilius acceperat; norat porro pluribus alveis Gangem deferri, numero septenis, et incedere placido cursu. Unde haec tenuerit, ignoramus. Veteres utique (inde ab Eratosthenis tempore, circa 300 ante Christ. nat. R.) non nisi incerta de Gange acceperant; v. Plin. VI, s. 22. Bene Servius: *Ganges — secundum Senecam in situ Indiae, novem alveis fluit; secundum Melam* (in quo tamen locus hodie non exstat, nisi forte III, 7. med. de Situ orbis male intellectum Servio dicamus. R.) *septem.* Plures magni amnes in eum feruntur, quos septenos numero tradere potuerunt aliqui, et pro alveis habere: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset. *Ceu* — sc. it, incedit, *per tacitum*, tacite: ut, per silentium, per noctem, et, (quae Drakenb. ad Silium XV, 145. post Heinsium collegit), per occultum, per subitum, per longum, ut Gr. *διὰ βραχέων*, *διὰ ταχέων*, et similia. Laudat Servius Asprum, qui *Altus per tacitum* iungebat; minus bene.

Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et moenia conplent.
Namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Obiiciunt portas tamen, et praecepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Inprovisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, iuvenes? qui primus in hostem?
En, ait. Et iaculum adtorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda;
Non aequo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc

33 *νέφος κονίης* et *ὁμίχλη* Homero frequens. — 35 *ab adversa mole*, turri in munitione Troianorum (cf. ad v. 13.) ab ea parte, qua Latini accedebant. — 37 Idem color verborum IV, 594. — 38. 39 Recipiunt se Troiani intra vallum et muros. — 41 Si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret. — 44 *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit: nam qui suadet, is monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione. — 46 *cavis*, amplis.

47 — 76 Turnus Troianos muris tutos videns, ut eos in campum eliciat, classem incendere parat. Adiri autem et tentari castra poterant a trinis partibus, cf. ad 195. ita Turnus, via a Laurento ducente secundum littus profectus portam clausam videns obit urbem et aditum anquirendo pervenit ad eam partem, qua castra amni erant admota, classe in littore subducta. — 48 *et* vacare videri potest. Enimvero iungenda: *Turnus* viginti equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* In *equo Thracio*, i. e. praestanti, non haerendum, cuius generis equorum copia vix illo tempore in Latio esse potuit; sed ornat epitheton. cf. V, 565. 566. — 50. cf. XII, 89 *galea aurea* cum *crista rubra*. R. Tum v. 57 *castra fovere*, pro vulgari: se in castris tenere. v. ad Ge. III, 420 *coluber fovit humum*. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum mu-

Lustrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et inprobus ira
Saevit in absentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quae via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequor.
Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
Aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
Invadit, sociosque incendia poscit ovantis:
Atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
Tum vero incumbunt; urguet praesentia Turni;
Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda, et conmixtam Volcanus ad astra favillam.

rorum, qua subire posset, non videbat.

59 sqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu tamen simul ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat, Il. λ, 547 sqq. ρ, 647 sq. — *nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat, cf. v. 63. 64. *ira saevit* melius quam *improbus ira* iungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *saevit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et vehementiore quoque impetu dictum occurrit X, 727: *improba ora* h. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Vide Ge. I, 119 *improbus anser* et ad 146 *improbus labor*. *absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *saevit in absentes:* quod imitati passim sunt alii. Stat. II Theb. 133: Valer. Fl. III, 589, ubi v. Intpp. *collecta* — *longo* tempore, ex longa mora contracta. Sic Ovid. Metam. I, 233. V, 341. — 63. 64 ornate: fames et sitis excruciat eum. aliter nunc *siccae sanguine fauces*, sanguinis penuria, quam VIII, 261 dictae sunt. *qua*, parte, *via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros*, facultatem et modum suppeditet, eos eliciendi. — 68 *aequor* camporum.

70 Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. ο, 716 sqq. — 73 *incumbunt* cf. IV, 397 et not. — 74 *pubes accingitur facibus*, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv. simili more *succingi* dictum lib. VII, 187 *lituo trabeaque succinctum*. — 75 *focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; ideoque nunc stipites seu taedas ardentes in foco. Haerent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat;
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Iovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.

77 — 122 Naves Troianorum, ne igni comburantur a Turno, mutantur in Nymphas. Fabulam, quae sequitur, tamquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Neque equidem infitior, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum adhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, Lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyae humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres haec fabula minus displicere, quod ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Aeneae adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telae suae semel suscepisset. Metamorphosesi a poëtis Alexandrinis ornari coepta, nimium luxuriantia ingenia iactaverant se in hoc argumento, quod ex Ovidio e. c. Met. XIV. apparet: nam graeca pleraque perierunt. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo, quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt quicquid diu durat et manet haud attritum, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo, navibus in scopulos versis, Homerus navigationem Phaeacum in miraculum converterat Od. ϑ, 557 — 674.

79 *Prisca fides facto sed f.*, non capiunt Serv. et alii. *Fides* est eius, qui aliquid tradit, vel eius, quod narratur, quae alias *auctoritas*; ideoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat poëta ab antiquitate traditam: sed constante fama ad seriores aetates propagatam: ita facti fama perennis est. — 80 De aedificatione classis cf. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnae Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiae mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idaea dea* appellata est. conf. Strabo X, p. 718 C. et infr. X, 252: *Alma parens Idaea deum.* Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. — 83 *domito Olympo* adiectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium; *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Praesta ei, cuius beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis s.

Pinea silva mihi multos dilecta per annos:
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuveni, quum classis egeret,
Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius urguet.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatae ullo neu turbine venti
Vincantur. Prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae inmortale carinae
Fas habeant; certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quaecunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo

Rheae s. Terrae, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio.* Longe petitum hoc, etsi doctum ac verum, cf. Apollodor. I, 1, 3; et iterum Terrae opera coeli imperium in pugna cum Titanibus sibi paravit, cf. ibid. I, 2, 1. Dicam equidem simpliciter, adiectum a poëta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat, te domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui ideo posset precibus satisfacere. — 85 *silva* et *lucus* per appositionem dicta puta. Sed turbatus locus est. (Codd. ms. omnes in praestandis his versibus conspirant, nec ulla affertur lectionis varietas. Quare locum salvum esse puto: et, si post *annos* maiorem posueris interpunctionem, tibi statim apparebit, locum Rheae sacrum, sive aram, sive Templum in vertice montis situm, intelligas, sequentibus innui versibus, luco s. τεμένει, pinibus et acernis constanti, obseptum esse. *Fuit*, quia arboribus hisce Aeneam ad classem suam aedificandam usum esse ait dea. Obeli signa itaque delevi, ut in versu 93, ubi verba *torquet* — *mundi* sana sunt. R.) — 86 *in arce*, in vertice Idae: est τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idaeae, cf. ad v. 80: uti Iovi eodem in loco Il. θ, 48. — 93 *torquet*, cf. IV, 269.

94 *quo fata vocas?* ea mutas? uti fata *verti*, *flecti*, *mutari*, dicuntur, cum de fatorum ordine mutando agitur. aut *quid petis istis* trabibus seu navibus, h. in earum gratiam; non, ut Burm. *pro istis.* (Sic iam Servius exposuit. Utraque explicatio ad idem redit: *istis* est dativus commodi. R.) — *immortale fas* h. l. pro conditione; ut ius. — *certus*, ut ab initio statim certum et exploratum habeat Aeneas, in periculis se incolumem fore. — 98 *defunctae*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis.* — 99 *Olim quaecunque evaserit undis*: unam enim Orontis tempestas mari merserat I, 113 quatuor incensae a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero

Aequoris esse deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas,
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
Debita conplerant: quum Turni iniuria Matrem
Admonuit ratibus sacris depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina conplet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis:
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite, deae pelagi; Genetrix iubet. Et, sua quaeque,

non nisi XV Tiberim intraverant. — 105 *amnes rapidos* (s. ferventes) *et atras* voluit dicere. Ambiguum enim ob diversum poëtarum usum est, quo sensu *torrentes* dictum sit. *Torrere* proprie est calefaciendo siccare; tum cremare, tandem ardere et fervere. Iam quaecunque *fervent* seu calore, seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrere.* Ita tandem flumina torrentia, sunt ferventia, *rapida*; sic Ecl. V, 52 *torrens unda* Padi. Ge. II, 451 *aqua torrens* inf. X, 603. Itaque h. l. *ripae torrentes*, rapidi, *pice atraque voragine*, aqua, alveo, piceo et atro. Iam autem amnes in inferis etiam flagrantes ignibus sunt, possunt igitur *torrentes* quoque h. l. sic accipi; multo magis propterea, quia alias fluvii hi stagnare dicuntur. (*Ripae* fervent pice etc. poëtice pro: amnis, s. *flumina*, aqua *St. fr.*, i. e. Styx, quae cum palus VI, 369 vocetur, coll. ibi vers. 134. 416, de rapiditate cogitari h. l. non potest. R.) — 106 Inferiora haec Homericis Il. α, 528 sq. indicant Grammatici ap. Macrob. V, 13: at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

107 *debita* fato. VII, 120: *fatis mihi debita tellus.* — 100 *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catroeus, etsi Burmannus non improbat, ut qui respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam et templis recepta. Nam *primum* refertur ad sequ. v. 112. *tum* vox audita. — *ab Aurora*: tanquam ab oriente, ex Asia, relicto Berecynto et Ida. — 112 Paullo durius, sed ut poëticam orationem decebat, iunctum: *nimbus Idaeique chori*, pro: visus ab oriente coelum transcurrere nimbus, nubes, et chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536. 537. 538: ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deae, etsi non visae, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. — 113 *agmina conplet*, proprie aut aures, aut loca, in quibus illa agmina habentur, sono et strepitu. — 114 Tum dea

Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae, (mirabile monstrum!)
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae,
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
  Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugae; rerum pars altera adempta est:
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniae Troes. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor; solisque licet capere arma Mycenis.

Teucros vetat *laborare* et navibus defendendis operam dare. 118 *puppes*, ad littus versae: v. VI, 3. 4. 5. — 121 Hic versus ex lib. X, 223 huc retractus damnatusque, auctoritate meliorum Codd. a quibus abest. Obelo igitur dignus est. — 122 *reddunt se*, *ἀναδιδοῦαι*: iterum emergunt, prodeunt.

123 — 167 Callide portentum in suam rem vertit Turnus, classe sublata Troianos nunc fuga exclusos facile a se expugnatum iri; nunc oppugnationem esse parandam; die tamen iam confecto, vigilias per noctem disponit. — 124. 5. *cunctatur et amnis* — quod VIII, 240 minus ornate. *Messapus* autem nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infesti Rutulorum duces erat. VIII, 6. — 126 sqq. Audacia Turni praeclare a poëta inter metum ceterorum declaratur. 129 *Iupiter ipse auxilium solitum* (navium, quibus antea, Troia capta, suae saluti fuga consuluerant) *eripuit*, eos perdidit; nec ideo ad eos perdendos nostra opera opus est: *non tela nec ignes Exspectant Rutulos*. Ex vulgari satis usu loquendi poëtarum *exspectari* dicuntur ea, quae omnino futura sunt, ideoque et mala, quae imminent. *rerum pars altera*, pro vulgari: altera res, alterum, terra, in nostra est potestate; nam Troianis vallo inclusis Rutuli loca vicina tenent. *tot millia*, eaque *gentes Italae*; ut sint apposita, pro vulgari: tot millia gentium Italicarum, vel Italorum. — 134 De his vaticiniis cont. dicta sup. in Prooem. Aeneidis §. VI. p. 284 sq. — 135 *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere constitutis cogitare potuit. — 138. 139 Non solus Menelaus

Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli,
Fossarumque morae, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Adparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, caesis summae custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo;
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pupe Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,

raptum coniugis Helenae ulciscitur. Homericum Il. ι, 340. 341: *Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι;* etc., iam Macrob. V, 9 comparavit. — Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur. Sed, dicat aliquis, satis est Troianos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero, inquit Turnus, satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenae ea mala experti sint, ut *modo non omne*, h. e. totum fere genus femineum perosi esse, odisse, debeant; tantum abest, ut novum raptum Laviniae meditentur. *Quibus haec.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, haec fossa, fiduciam: an non vero multo munitiora Troiae moenia eversa viderunt? Argutum et bellum etiam illud 143: *leti discrimina parva:* quod de navigatione simplicius Homer. Iliad. ο, 628: *τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται.* — 146 animosius, quam Homericus Hector Il. μ, 440. — 148 Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achivorum. — 150. 151 v. sup. lib. II, 164. sqq. Insidias per noctem non struemus: *furtum* sic saepe; v. c. IX, 350. — 151 Quum hic versus impetum loquentis Turni remoretur, hemistichium ex lib. II, 166 repetitum sit, et genitivus Augusteo saeculo PalladI esset, asteriscis versus notatus est. Omnes tamen codd. ms. praestant versum. R. — 155 *quos distulit Hector.* docte pro vulgari: quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. cf. XI, 288 — 290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87: *belli mora concidit Hector.*

156 Comparant Od. μ, 291 sq.: Il. β, 381. Malim ego conferri Il. ϑ, 502 sqq. 529 sq. et τ, 275. Tum priscae aetatis mos

Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri, et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Conlucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super e vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt;
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.

et militiae observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Troiani, qui Achivorum castra oppugnant, Il. ϑ, sub f. — 160 *flammis* int. vigilias. — Ad v. 161 sqq. cf. Il. ι, 85 sq. et ad v. 165 vide Il. ϑ, 550. 551. Agmen igitur mille quadringentorum et decem quatuor hominum fuit delectum. — 164 alternis excubias et alia munia militaria obeunt, succedentibus aliis et aliis, ut bene Burm. explicat. — 165 *et vertunt crateras ahenos*, esse hemistichium Ennianum Servius docet. *vertunt* autem, inclinant crateras, vinum in pocula infundendo, vergunt.

168 - 174 Troiani, castris tuendis quae necessaria sint, provident. *armis alta tenent* h. vallum, quod poëta appellat *muros*, *turres*, obsident armati. — 170 *pontes et propugnacula iungunt*: per ipsos muros vias seu pontes inter turres, ideoque inter propugnacula seu pinnas turrium, faciunt, ut discursus militum liber sit. Quo fere modo pons et ripae iungi dici possunt, quod vulgo est, amnem ponte iungi. *propugnacula in muris* memorantur v. 664 *It clamor totis per propugnacula muris.* Melius fortasse sic locum expedias. Propugnaculum est locus munitus, munimentum, unde propugnatur, potest ideo dici de muro, turri. Iam genus est munimenti semicircularis ante vallum seu murum castrorum, quod ponte iungi cum vallo necesse est, diversum ab altero similis formae, quod in ipso vallo inaedificatum est. Similis turris ponte iuncta vallo memoratur inf. 550 sq. — 171 *Tela gerunt*, congerunt, et apportant missilia et alia tela, quorum usus esse poterat. — 173 *Rectores iuvenum* sunt duces militum, quos designaverat Aeneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret, quod operam militarem postularet. — 175 *vices, quod* expli-

Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Aeneae quem miserat Ida
Venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis:
Et iuxta comes Euryalus, quo pulcrior alter
Non fuit Aeneadum, Troiana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa iuventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, dIne hunc ardorem mentibus addunt,

cative; pro vulgari, vices quae tuendae sunt; hoc magis doctum ideoque poëticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc. vel exercet vices (κατὰ τὸ) quantum ad id spectat, quod etc.

176 — 449 Pervenimns nunc ad episodium, Aeneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cuius suavitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiae sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; praeclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletae senis benevolentia in eos. Singula explicare vel salsem notare magistris iuventutis facile erit: sed utantur tali loco, suadeo, ad eliciendos igniculos et tentandas mentes adolescentum, qui alias seu naturae seu institutionis vitio ad poëtarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne huius quidem loci dulcedine tactum videant iuvenem, eum omni liberali disciplina indignum iudicent. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. κ poëtae ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc iam veteres: v. Servium ad v. 1 hui. lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de iuvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poëtae, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium de nuntio ad Aeneam mittendo (288), lenis est et simplex. Egerat poëta modo de custodiis et excubiis: est in iis Nisus.

176 Nisum *Hyrtaci* filium fecit, ideo tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. β, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam, quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum. — 180 *Troiana neque induit arma*, est Homericum ἐδύσατο τεύχεα. Est id, quod vulgo dixeris: non fuit alius pulchrior, neque inter Aeneadas, Aeneae comites, neque inter Troianos, qui in armis erant. — 181 Ex Homerico Od. κ, 278. 279 (adde Il. ω, 347. 348), ut iam Macrob. notavit Sat. V, 13 *iuventam* vero, ἥβην, *primam* dixit pro lanugine pubertatis. — 182 *amor unus*, idem utriusque, et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες, Iliad. π, 219. — 184 *Nisus ait*: ad magnum aliquod audendum sentio me inflammatum, afflatune divino an ignoto animi impetu! — 184 versus alti et gravis sensus! ἐνθουσιῶσι homines, aut animo magnae rei imagine intuitive inflammato, aut perturbatae per causam seu externam

Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean adciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quae posco, promittunt: nam mihi facti
Fama sat est; tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,

seu internam, ignotam vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Latent semina dictorum in Od. δ, 712 εἴ τις μὲν θεὸς ὤρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφωρμήθη. Repetiit eadem Quintus IX, 88. 228. 9. — *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. — 186. 187 uti Il. κ, 220. 221 *Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη* etc. dudum mente agito. — 191 Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit. Itaque turbant in sqq. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere: (est enim verbi obsoleti *dubere*, unde dubius, *δοάζω*, *δοιάζω*, frequentativum *dubito*, considero. cf. Ernesti Clav. Cic. h. v. R.) Etiam Serv. *dubitem id est cogitem.* - 193 *reportent* non ab illo; non enim nunc id versabant animis, quid rerum ille ageret; sed qui portent ad Aeneam certa; nuntient castra obsideri: ergo et hic *reportare* pro simplici portare; ad Aenean perferre, nuntiare. Aeneam autem adhuc apud Evandrum morari credebant vs. 196. — 194 Praemium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Mox v. 197 *laudum* est pro laudis. *laus*, κλέος, factum praeclarum; tum ipsa etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut v. 252. V, 355: VIII, 275 al. *percussus* laudum amore, πληγεὶς, tanquam stimulo et flagro: Ge. II, 476 *quarum sacra fero ingenti percussus amore.* Si exempla desideras, adi Valkenarium ad Euripidis Hippol. 1303.

195 sq. Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est. Ager Ostiensis et ostia Tiberis ad animum revocanda sunt. Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita; cf. ad VII, 157, fossa et vallo illa munita et turribus; fronte versus littus, quo Laurentum situm erat, versa, ita ut via Laurentum secundum littus duceret. A sinistra parte ad amnem, a dextra moenia ad mare perti-

Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter, aut quicumque oculis haec adspicit aequis.
Sed si quis, (quae multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat, casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior aetas.

nebant cf. 469. 790. 915: ab eadem parte a tergo erat navium statio, sup. v. 69; hic fortasse porta ad mare ducebat. Ista porta illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus, ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium s. Pallanteum urbem Evandri, in littore Tiberis ad mare defluentis, reperiri non dubitabant: v. 195. 196. VIII, 53. 54. Successerat audacia in traiectu per Rutulos facto, et laeva v. 372 et 238 viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt. A Laurento via secundum littus ducebat: unde, utpote in tractu campestri, prospectus in interiores terras esse potuit. Ibi *bivium*, cuius altera pars sinistrorsum in interiora loca praeter castra ducebat. Deprehensi igitur, Nisus et Euryalus, fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vs. 387 sqq.; sed Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur. Certamen hoc inter amicos Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq. et vs. 78 sqq.

200 *Nise, fugis*: pro vulgari, refugis, recusas. — 201. Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Il. η, 198. 199. — 202 *non — sublatum*: natum et educatum in bello ad Troiam gesto innuit; pro vulgari: non ego sum talis. — *nec* et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi*: ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adiungere. Igitur iam experimenta virtutis satis clara ediderat iuvenis fortissimus. — 204 *fata extrema* debent Aeneae esse, fuga ex urbe et errores. — 205. 206 Versus omnium, quos memini, sententiae generositate et magnanimitate praestantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et iuvenes ingenue natos observet, annon lecta et percepta sententia exsultent! Habent simile quid loca Horatii illud: *animaeque magnae Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603: *largusque animae, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis: I, 461: *animaeque capaces Mortis; et ignavum, rediturae parcere vitae.* Quanto exilior Statii oratio, ubi h. l. expressit Theb. I, 607 iuvenes *Famam posthabita faciles extendere vita.* — *bene emere* esse, aequo vel vili etiam pretio emere, notum est; oculos *aequos*

Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum,
Mandet humo solita: aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miserae tanti sim causa doloris:
Quae te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: Causas nequidquam nectis inanis,
Nec mea iam mutata loco sententia cedit.
Adceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt, servantque vices; statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
  Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Aeneae iam nuntius esset;
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus

v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. Mox 213 de corporis sepultura accipe; *me*, corpus meum, *raptum*, subductum e pugna: ut toties apud Homerum fit, ubi ὑπεξέλκεται, ὑπερύεται, ὑπαείρεται ὁ νεκρός. *humo solita*, terra, qua mortui humari sollenni more solent. — 215 *Absenti* de eo accipio, cuius corpus non exstat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est. — 217 *Quae te sola.* Mansit quidem in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba: cf. lib. V, 715 sq. 767; inter longaevas autem matronas *sola* Euryali mater fuit, quae in Sicilia manere nollet. — Sic XI, 35 difficultate caret, ut 192 *patres.* — *moenia Acestae*, Segestam urbem, ut lib. V, 755 sqq. — 219 *nectis causas:* proprie dum alia ex alia causa seritur. Sic et texere, et praetexere, causas, dicitur. — 220 quam ornate, pro: mutari potest. Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant: dum ipsi tendunt ad *regem*, Ascanium, ἄνακτα.

224 Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Il. κ, 1 et 195 sq. cf. VIII, 26. — 227 Lucilii est versus: *Consilium summis hominum de rebus habebant.* Serv. *iuventus* omnino de viris militaris aetatis. Ne quis senum consilia desideret. — 229 Egregia consilii ista heroum aetate habiti adumbratio; cuius passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant* longis *adnixi hastis:* vide v. c. Il. ϑ, 493 sqq. de Hectore. — 230 *Castrorum et campi medio.* Castra erant in campi planitie; ideoque ipsa castra campum intra vallum habebant, ut forum est in media urbe. — 232 *Rem magnam* se afferre et *pretium fore morae*, sc. quam suo adventu afferant consiliis v.

Adcepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si Fortuna permittitis uti:
Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,
Venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
DI patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum talis animos iuvenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat:
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis,

Serv. nisi *moram* pro tempore dictam putes, quod nuntio audiendo impenditur. — 233 *trepidos* pro festinis, ut ante *alacres* pro concitatis, poni a poëta, memoria tenebis; item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. De situ castrorum vs. 238 vide ad v. 195. Iam portae *bivium*, cum altera via Laurentum et versus castra Rutulorum, qui ab his partibus venerant, duceret, altera ad laevam et a tergo castrorum in interiores terras. *insidiae* h. l. ad clandestinum egressum referendae sunt.

240 sq. Triplex est ratio et ordo verborum, qui in his versibus iniri potest. In loco, qui poëtae ultimam manum desiderat, nunc praefero equidem hunc, *si fortuna permittitis uti* nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castris clam erumpamus: *mox cernetis Aeneam quaesitum*, inventum, apud Pallanteum, *hic affore* reducem. Namque id agebatur, ut Aeneae nuntiaretur, castra obsideri, utque is ocyus cum copiis adesset. Sane sic, si hostes a tergo adoriebatur, magnam eorum stragem edere poterat. Caeterum omnium Codd. est: *et moenia*: inde ab Aldd. tamen editur: *ad moenia. Fortuna*, occasione inquit Burm., ut Servius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque ornatius et potentius verbum est. — 244 Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur: nos in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. In v. 246 observent tirones e trinis modis loquendi elegantissimum: *animo maturo*, *maturus animo* et *maturus animi* e graecis. — 248 Putant respici Odyss. δ, 754 sq. — 252 *laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis, cf. ad v. 197. Paullo ante *certa* sunt firma, fortia,

Praemia posse rear solvi? pulcerrima primum
DI moresque dabunt vestri: tum caetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis,
Assaracique Larem, et canae penetralia Vestae,
Obtestor: (quaecumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis:) revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba;
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.

pectora. — 255 *integer aevi.* Argutantur Intpp. Ascanius est integra aetate, adolescens, inprimis respectu parentis. Scilicet omnino vitae tanquam summa aliqua, ἀκμῇ, ad quam assurgimus pueritia et iuventute; decedit annis, aetati, vitae, tamquam summae fato nobis destinatae, pars aliqua quotannis, et quotidie; ut apud Horat. aliquoties, II Carm. 5, 13. Art. 175. Pueri itaque aut iuvenis in ἀκμῇ constituti, summa annorum adhuc est integra, nondum imminuta. — 257 *Vos — Nise*, ut inf. 525 *Vos, o Calliope:* nota figura. — 259 *Assaraci Larem:* non, tamquam Assaracus Lar fuerit, ut Cerda et alii, sed pro Lare maiorum, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum memoravit poëta, ut I, 284 *domum Assaraci* dixerat. Recte Serv. „id est familiae nostrae vel generi proprium." Ergo est: obtestor per Penates et Lares domus meae. Quos diversos habitos esse, ex hoc ipso apparet. — 260 Laborant Intpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* exquisite pro spe et voto saepe ponitur: nam, quae speramus eventura, iis aliqua ex parte fidem habemus: quaecunque mihi fortuna, et quaecunque mihi spes est, ea in desideratissimi parentis reditu est posita.

263 In praemiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 sqq. Sapientius etiam haec omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon praemia postulat Il. κ, 321 sqq. — *devicta genitor quae cepit Arisba.* De urbe hac circa Abydum sita v. in primis Strab. XIII p. 882. 883: Steph. Byzant. h. v. ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Il. β, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Troianis auxilia ab Asio adducta misit: vix adeo assequi licet, quomodo urbs sociorum a Troianis capi potuerit. Sed repetiit hoc poëta ex rebus, quae Troianum bellum antecesserant; nam ab Anchisa captam urbem narrat. Potuit igitur fabulam sequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troianis narrationibus intercidit. — 265 *magna talenta* e poëtica ratione, ut epitheton ornet. Nam, quod partes in se continet, totum, magnum est, respectu partium. v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere. *dat*, ἔδωκε, sic 361 *mittit*

Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
Excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Adcipio, et comitem casus conplector in omnis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum: Fortuna, secunda
Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est

pro misit. — 267 Color orationis ex Homero eadem in re Il. ι, 135 sqq. *capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat et terram in Latio, quam inhabitent Troiani, et praedam sortito dispertiri, sortiri, contigerit. — 269 *Vidisti*, quo — potest etiam interrogando efferri. *Turnus aureus*, aureis in armis. — 270. 271 habebis Turni spolia tamquam *γέρας ἐξαίρετον*, munus eximium. conf. V, 534: VIII, 552. — 272. 273 Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poëtae simpliciter sunt feminae. Quod vero adiecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites; sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque spoliaverat: eos donabit una cum armis. — 274 Recte Servius ad *τὸ τέμενος*, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati, refert: qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 194 et Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum v. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. *insuper his*, insuper in his, cum his; pro super haec. — 275 sqq. Locus suavissimus. Delectat enim honesta Ascanii et ad amicitiae sensum ex aetatis aequalitate prona indoles. *mea quem* ornate pro: cui aetate proprior sum. — 277 *Accipio te et complector pectore toto comitem* iunge. — 279. 280 *tibi maxima rerum verborumque fides* erit; habebitur, rebus et verbis tibi committendis; h. e. tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat; ut paullo ante ad v. 260 notatum meminimus. — 281. 282. 283 Ego vero allaborabo, ut

Inque salutatam linquo; Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui; audentior ibo
In casus omnis. Percussa mente dederunt
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcer Iulus;
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creüsae
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
Quae tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait inlacrimans? humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntis
Primorum manus ad portas iuvenumque senumque
Prosequitur votis. Nec non et pulcer Iulus,

huic forti facto tota vita sit consentanea; *tantum* sc. de me polliceri audeo; quaecunque fortuna, secunda an adversa, sequuta fuerit: conf. 299. Si iunges: *dissimilem arguerit tantum*, pro, tam dissimilem, collocatio verborum offendit: quae esse debebat: *tantum dissimilem arguerit*. Sequentia ad pietatis sensum praeclare sunt comparata.

294 Locus, suavissimi affectus plenus, in sententiam desinit ex intimis animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio, ideoque imago, pietatis suae in patrem Aeneam acriter pungit animum Ascanii, exemplo similis pietatis in Euryalo erga matrem animadverso. Sic X, 824 Laeso caeso ingemuit Aeneas, — *Et mentem patriae strinxit pietatis imago*, h. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium, et quantum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriae pietatis* in Ascanii mente. Adhuc de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam iam in Homero observamus, Iliad. τ, 301. 339. cf. Odyss. δ, 113. 114.

298 *nec partum — manet*, et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quae te genuit: vel, ut Serv., debet ab omnibus coli, quae talem creavit. — 303 sq. Haec] ex heroicae vitae more sunt illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, cf. Il. κ, 255 sq., unde hic locus adumbratus est, ut alias, arma permutare, fidei et armoris tessera est. *Vagina eburna* in Odyss. θ, 404 est in simili munere. — 308 cf. Il. κ, 272 sqq. primores co-

Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. Sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
  Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, adrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma, iacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se adtollere nobis
A tergo possit, custodi et consule longe.
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit

mitantur abeuntes. — 313 *nubibus:* dant ventis, auris, ut toties.

314 Conf. Il. κ, 469 sqq. — 315 Impedita sententia. *ante* debebat esse: antequam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Ergo intelligendum *inimica* ipsis futura; perniciosa ipsis, unde redituri non erant; ut bene Serv.: ut inf. 355. *lux inimica.* Igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* Praestat vel sic tertium: antequam ad Aeneam pervenirent et mandata perferrent. — 317 *arrectos currus* (ut inf. 465. *arrectae hastae*), sublato in altum iugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium Theb. III, 414. X, 169. occurrunt. Mox *vina*, vasa vini, ut bene Serv. — 321 Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta praestet. *consule*, prospice, provide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare*, exquisite pro facere; vastare. — *vocem premit:* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Servius; praeferam prius: memorat voce pressa. — 325. 326 ornate! docta verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte exstructis ipse Rhamnes* dormiebat. Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt. — 327. 328 Praeivit Homerus Il. β, 858. 859. — 330. 334 Remum, quem expresse non nominat, cum trinis famulis, eiusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον), opprimit. Praestat tamen, corrigere *Remum*, ut is ipse sit Rhamnetis armiger. (Sed non opus est, si Remum dominum esse statuas, quod quo minus fa-

Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et iuvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat
Membra deo victus; felix, si protenus illum
Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhoetumque, Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit

cias, nihil impedit R.) — 333 *sanguine singultantem truncum* docte dixit, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultare sanguine*, quam, *sanguinem*. In sqq. — 333 *atro tepefacta cruore Terra torique madent:* gravitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, aestuabat, in loco praeclaro de Agamemnone caeso inter epulas, Od. λ, 419 et al. — 335 sq. Haec et similia ornamenta magno sublegit Homero, miro in his artifici. Lusibus et iocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. — 339–341 cf. X, 723 sq. Homericum locum Il. κ, 485. 486. ornavit: sed ornaverat comparationem, qua saepe et varie utitur ipse Homerus aliis in locis, ut Od. ζ, 130 sqq.: Il. μ, 299: Il. ο, 323. 324; unde χλονέων illustrat h. l. *turbans*, turbas faciens et consternans pecudes, ut tumultuentur per ovile. Spectat autem comparatio ad Nisum, etsi paullo durior, omissa apodosi: *simili modo furebat Nisus.* Tum subiicitur: *Nec minor Euryali caedes.*

343 *sine nomine*, νωνύμους, obscuros, ignobiles, *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate, *in medio* vel de loco vel de tempore. — 346 *magnum se post cratera tegebat.* Miraberis crateris magnitudinem! etsi ingentia fuere vasa fictilia, quibus vinum, in pocula hauriendum, servabatur; dicta eadem dolia; e quo genere esse debuit, in quo Diogenes habitabat. — 348 *et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine, ut X, 383; ut φόνος. (*Purpureum*, cruentum. Aberratione calami satis antiqua vocabulum *purpuream* textum inquinaverat: reponendum itaque erat *purpureum* Servio duce, qui ait: multi distinguunt, ut sit sensus talis: Educit gla-

Purpureum: vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens: hic furto fervidus instat.
Iamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulcrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio quum iungeret absens,

dium multo cruore purpureum. Recte, cum h. l. voc. *ensem* epitheto vix carere possit. Idem I. H. Vossius ad Virgil. Georg. IV, 373. p. 855. sensisse videtur. R.) Alii *recipere* dictum accipiunt pro excipere: ut sit excipere aliquem morte, tanquam hospitio seu epulis, et sic *ἐκδέχεσθαι*, ap. Homer. Il. ε, 238. Apollon. I, 1000. *ξενίζειν* ap. Soph. El. 99. — 349. 350 *et cum sanguine mixta vina refert*, *ἀναφέρει*, reiicit. Sensum igitur foedae et ingratae rei poëta habuit nullum, ut qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii, Ovidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam et nauseam moventem refugerunt; minor est offensio, ubi cum foeditate sensus horroris excitari debet, ut de Caco VIII, 196. — non iungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et non animadversa a ceteris caede.

350—356 Manifesta Homeri vestigia Il. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus excubiis erat praefectus, IX, 159 etc. — *ignem extremum* quis dubitet iungere, ut *lumen extremum*, *deficiens*. — *religatos rite*, *ex more*, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv., quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent, *εὖ κατὰ κόσμον*. Apud Homer. in ea re Il. κ, 475. equi ex curru extremo ligati sunt. — 354 *ferri* sc. se et Euryalum. R. — 356 *Poenarum* h. l. pro caede ad ulciscendum hostem facta; caedes satis multae factae sunt.

357—366 Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. — *phalerae.* Dubitatur, etiam ad h. l., sintne equi an equitis ornamentum: nam utrique tribui solent. Apud Polyb. To. IV, p. 496. sunt *χρυσοφάλαροι ἱππεῖς*. Supra V, 310. *equum phaleris insignem* vidimus; hic *phaleras Rhamnetis.* Res sic expediri potest: Sunt phalerae equi; qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat. Itaque, qui equum phaleratum habet, erit et ipse eques phaleratus; ideoque Rhamnetis phalerae sunt, quibus insignis eius est equus, et quidem h. l. currui iunctus. Mox v. 458. spolia enumerantur per *galeam et balteum;* nihil amplius. Quid si et h. l. apposita sunt: *phalerae et aurea bullis cingula:* ut phalerae late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Sane eo

Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
  Interea praemissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamque propinquabant castris, muroque subibant,
Quum procul hos laevo flectentis limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit inmemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State viri; quae causa viae? quive estis in armis?

ducit Silius XV, 255. *phaleris hic pectora fulget.* Ita phalerae esse potuere et equi et equitis. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium.* Mox balteum int. aureis clavis insignitum, *χρυσόηλον:* quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. κ, 266 sqq. Balteus ille olim Caedici fuerat, qui eum misit Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, *ξεινήϊον.* Remulus moriens nepoti reliquit; quo in pugna caeso, balteo illo potiti Rutuli, vel in praedae parte, vel ut *ἀριστεῖον,* balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse interpretes veteres. — 362 **δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν** Homer. — 364 *nequicquam aptat*, non fruiturus, Serv.; respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur v. 384. — *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum *εὐ ἀραρυῖαν.* cf. ad I, 318.

367 sqq. Reticuit poëta sapienter nonnulla, quae ex ipsa narratione intelliguntur. Praecesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Troianorum expugnanda. Interea ut copiarum, quae in urbe Laurentum cogebantur, adventus acceleraretur iusserat Turnus: quae dum instruuntur, praemittuntur trecenti equites. In hos ipsos, ad castra appropinquantes, incidunt miseri Nisus et Euryalus. — 371 *murosque subibant*, quosnam? Troianorumne? hoc est vallum et castra, quae obsidebant Rutuli: atqui ea non ingredi poterant equites Latini. An Rutulorum? Hoc sane melius, cum de copiis agat poëta, quae, Rutulis auxilio missae, Rutulorum, non Troianorum, castra ingressurae sunt. Enimvero Rutulorum castra erant nulla; h. e. nec vallum nec agger, verum in campo procubuerant. Res sic expedienda: Rutuli obsidebant vallum et portas castrorum Troianorum: cf. 159 sqq., itaque turma, quae ad exercitum mittebatur, castris Troianorum appropinquabat: *subire* est h. l. propius accedere, non, ingredi (*muroque* medic. cod. praestat, cf. VII, 161: *Murosque* alii. R.) — 372 *laevo limite*, via a laeva parte Troianorum, sc. *in bivio portae, quae proxima ponto* v. 238. conf. ad v. 195. — 375 *haud*

Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: iamque inprudens evaserat hostis,
Atque lacus; qui post Albae de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.

temere est visum, res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. — 377 *tendere* recte Serv. h. l. verbis tendere adversus aliquem, h. respondere. — 379 *divortia* doctius, quam diverticula. — 383 *lucebat* eleganter de via inter dumos et silvarum tenebras. (Fortasse poëta memor fuit Apollon. I, 1281. *διαγλαύσσουσι δ' ἀταρποί* etc. R.) In silvis sunt *saltus*, colles et valles, pascendis gregibus aptae; ad ista loca ducunt *calles*, loca pecudi pervia, et in his viae, semitae, quibus pastores incedunt. Dicuntur ita iunctim apud Livium *saltus callesque*, loca, quibus pecudes pascuntur. Ergo *calles* accipio de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius; in hoc *semita*, quae euntem ducebat, h. e. semitae rarae, paucae, erant. Nisi doctius, in virgulto *raro*, minus dense. — *fallitque timor regione viarum*, h. via, periphrastice; ut aberraret a via. *regio* linea, directio *viae*, et poëtice *viarum*, pro ipsa via; lib. II, 737. timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. — 386 *abit*, ut lib. V, 318: *Primus abit* etc. *inprudens*, Euryalum remansisse non animadvertens. — *lacus Albanus* aliquantum sane a castro Troianorum, seu nova Troia, abfuit, et maiore forsan intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere et rursus inde silvas repetere potuerit Nisus. Enimvero non adeo geometrica subtilitate in poëta utendum est, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longinquo etsi spatio adhuc dissitum, tamen praetergredi, et, dum versus Tiberim tendit, a tergo relinquere eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum haec in locorum planitie sunt diiudicanda. — 388 *stabula*. habent reges suum *τέμενος*, ergo et greges, ut v. 274. *campi quod rex habet ipse Latinus*. Ceterum tota haec poëtae narratio egre-

Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus: quum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulcram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat; et toto connixus corpore ferrum
Coniicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.

gie ad exspectationem movendam est comparata. — 396. 398 Euryalum oppressum ignoratione viarum tenebrisque, et turbatum inopinato hostis adventu, et frustra arma parantem capiunt et abducunt.

402 Consilium Nisi ex vs. 409. declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se coniicerent; ita liberandi Euryali copiam fore: et successisset res, nisi morte Euryalo intentata prorupisset. — 404 Imitatur copiose Statius VI. Theb. 633 sqq. Formula precum vs. 406. sollennis et nota vel ex Il. α, 39 sq. ε, 115 sqq.; Odyss. δ, 763 sq. ρ, 240 sqq. et alibi. *praesens*, propitia. — 407 *auxi* eleganter, alia et ipse tuli, addidi. Est voc. sacrum: de iis, quae apposita, structa sunt. — 408 *tholus* est interius tectum rotundae aedis in testudinem concameratae, *fastigium* est in aditu et super foribus, ἀετὸς, ἀέτωμα ἢ δέλτα. — 409 *sine*, ἔασον, ut Il. ϑ, 242. 243; sollennius erat *δός με, da, fac, me*. — *aversi in tergum*. Is, cuius tergum petitur, averso sit corpore necesse est, non adverso. Et sic utique legere praestat. Si tuendum *adversi*: accipiendum erit respectu Nisi, cui sane adversum, ex adverso obiectum esse debuit Sulmonis tergum, quod hasta petebat. Sed hoc respuit usus loquendi. — 413 Iliad. ξ, 437. *κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν*. Lucret. II, 354. *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*. — 415 Ge. III, 506. *imaque lon-*

Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
Saevit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolves amborum, inquit: simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulcrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix conlabsa recumbit.
Purpureus veluti quum flos, succisus aratro,
Languescit moriens: lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc,
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore

go *Ilia singultu tendunt.* — 416 Pacuvianum laudat Macrob. VI, 1. *Diversi circumspicimus: horror percipit.* — 417 Homericum vulnus, v. c. Il. δ, 502 et *v.* 473. *summa ab aure*, cogita statum emittentis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. *tepefacta:* saepe ibid. Il. π, 333. — 422 Servius laudat ex Ennii Annal. I. *nam mi calido das sanguine poenas.*

424 sqq. Observa hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa: *Me, me* etc. Et haec: *nihil iste* etc. *Tantum infelicem nimium dilexit amicum.* Quis non aestuet iuvenilis animus inter legendum! — 433 *volvitur*, provolvitur, concidit, caesus, moriens; pro hoc dixit *leto.* — 435—437 Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praeclarum illud: *succisus aratro*, quo res, quae multis modis fieri poterat, tam suaviter ad unum certum casum revocatur, a Catullo mutuatus est: Carm. XI, f. ubi *flos nullo contusus aratro.* cf. eund. LXII, 39 sq.; alterum de papavere totum Homericum est Iliad. ϑ, 306. 307. Imitati sunt multi: in his Ovid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 sqq. *languescit moriens*, *ἠμύσε. demisere caput.* Ovid. Met.

Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo:
Dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot caede peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Caede locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Adgnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis.
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat aeratasque acies: in proelia cogit
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.

III, 502. de Narcisso: *ille caput viridi fessum submisit aratro.* — Versus 444. 445 praeclari, verborum quoque dilectu; nunc enim, recte memorata *placida* mors, et *quiescere*, in amici complexu, Volscente caeso.

446—449 Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poëta, aptissimum. Hic felici audacia se ipsum interponit poëta in narratione epica, quod alioqui parum docte fieret. Sumserunt a poëta alii, non aeque feliciter: congessit imitationem multorum Cerda. Tu inspice Statium Theb. X, 443—8. Et ex parte hinc ducta loca Silii II, 696—9. et Valer. Fl. II, 242—6. Splendor autem et pondus etiam in ornamentis ac verbis. *domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum*: quippe *aeternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Iupiter Capitolinus, non Augustus; is non aeternum habiturus erat imperium. At Aeneidi faustum hoc fatum obtigit, ut etiam post imperii Romani interitum supersit.

452 cf. Il. x, l. c. 523 sq. — 455. 456 *tepidaque recentem caede locum:* docte et eleganter; non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens caede* doctius dictum est, quam *locus recenti caede*, in quo recens caedes facta. At *caedes tepida*, propter tepentem adhuc cruorem. *φόνος, αἷμα λιαρόν.* Ita et mox: *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro rivis sanguinis.

464 *Quisque suos*, — variae

Quin ipsa adrectis (visu miserabile!) in hastis
Praefigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant maesti; simul ora virum praefixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At subitus miserae calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor: coelum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune, illa senectae
Sera meae requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Adfari extremum miserae data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis

fieri possunt iuncturae; nulla satis commoda. Ad iustam ac sollennem rationem esse debebat: *aeratasque acies in praelia cogunt*, nunc per appositum: *quisque suos v.* Dicendum est, *cogunt*, nunc relatum ad sequens, in singularem abiisse, *cogit quisque.* (Simplicissima esse videtur iunctura, ut post *acies* interpungas: *Turnus — acies: in proelia cogit Quisque — iras: viros* h. duces interpreteris, *aeratas* autem *acies* milites. R.) *rumoribus* docte videtur positum pro hortatibus, vocibus. — 468 Conf. ad v. 194. de locorum situ. Firmant Troiani praesidiis vallum ab laeva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, qua voce Virgilius appellat, poterant: collocant eo in ipso vallo seu muro, et in turribus, quas fossa ambit. *In parte sinistra murorum*, ex positu castrorum a partibus Troianorum. — 473 sqq. Comparant Andromachae trepidationem et luctum Il. χ, 447 sqq. et ζ, 388 sq. Ut imitatorem minus subacti iudicii agnoscas, cf. Statii III. Theb. 133 sqq. In v. 476. est affectus a multis adumbratus. Qui exempla cupit, Cerdam adeat: malim talia quemque sibi in ipsa poëtarum lectione notare aut reminisci. Nam ut placeant et prosint, cum rerum ac sententiarum contexto talia cognoscenda sunt. — 479 *prima agmina* haud dubie iungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. — 485. 486 ex prisci aevi atrocitate, proiiciendi corpora inhumata, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Od. ω, 291

Alitibusque iaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urguebam, et tela curas solabar anilis.
Quo sequar? aut quae nunc artus, avolsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divom, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
  At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit; sequitur clamor, coelumque remugit.

sqq.: Il. χ, 86 sqq. cf. X, 557 sqq. — 486 *nec te tua funera mater produxi.* Ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic iubet, ut *tua funera* sit appositum voc. *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, ideoque et corpus. Friget tamen vel sic locus. Probabile est, quum nec Servii emendatio *funeram* i. e. producentem cadaver, nec praepositio omissa *ad* aut *in* tua funera locum habere possit, legendum esse cum Bembo: *funere.* Nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *te produxi funere.* — 488 *veste tegens.* Minus bene de veste funebri (ἐντάφιον dicitur) cogitant Intpp. et σπεῖρον Laertae a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed vestem ei ornatiorem parabat. — 492 *hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465, hoc sum sequuta, ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere, s. pro: hunc luctum. *funus* autem est cadaver, ut alibi quoque. *telo*, fulmine. Praeclare omnia ad miserationem composita et attemperata! — 500 *illam incendentem luctus*, excitantem, augentem aliorum moerorem, ita ut animi deprimerentur et rebus praesentibus diffiderent. Ut *ardere* dicuntur ea, quae in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur; sic *incendere* est motum quemcunque inferre vel augere. cf. ad X, 895.

503. 504 Praeclare ad revocandum a moerore et recipiendum ex tam longa narratione animum utitur versibus ad movendos animos idoneis: prioris lineas ductas esse ex illo Ennii: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum*, ut,

Adcelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas inplere parant, ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et scalis adscendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnis
Ferre iuvat subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt; nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quae stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in moenia poscit.

sonuit sonitum; fecit, edidit sonitum. — 505 In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Il. μ, 443 sqq., quae in hoc et sqq. poëtae animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est. *Testudinem agere*, scutis supra caput iunctis, unde v. 513. *tecta acies*, Troiani et Achivi nondum norant; de machina multo minus cogitare licet. Mox Messapus v. 523. Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 sq. Volsci ducebantur a Camilla, VII, 803. Ceterum novam Troiam, urbem, poëta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea praebere possit: lib. VII, 157. *Ipse* humili *designat* moenia fossa, *Moliturque locum, primasque in littore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono, ex Aeneae praecepto, non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poëtae mente, fossa ducta cum aggere seu vallo, ex humo aggesta, vallis seu stipitibus ei praefixis; vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere, alii, qua parte murus nudatus esset, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515—517., missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem 521 sq. in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Troianis irruunt Rutuli. — vs. 511. ingenioso commento a poëta subiicitur. *infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitiosa. *quum tamen iuvat:* at illis, qui sub testudine latent, decretum est extrema experiri. — 518 *caeco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixerat; pugnae tectae opponitur pugna aperta. — 522 *pinus* nul-

Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli.
Et meministis enim, divae, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret: tum pondere turris

la alia est quam ardens, quae pro face esset.

525 sqq. Praeclara haec; facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quae narraret, non ex poëtae ingenio, sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musae suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poëtico artificio aut formula poëtica haec esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages seu syllepsios v. ap. Cerdam et alios.

525 v. Il. ξ, 508 sq. — 527 *Ἄϊδι προΐαψεν* quis nescit? — 528 Versus Ennianus ex VI. Annal. teste Macrob. VI, 1. et Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum. *orae* videntur dictae simpl. pro partibus, ut fines de toto loco, spatio. *bellum* est pugna, quae quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis *evolvere* verbis, exponere, possit? *Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι* etc. (Iliad. μ, 176.) Adiecta vox, *evolvere*, in animum revocabat Turnebo oras vestium, quod alienum est. Apud Homer. Il. δ, 371. *γεφύρας πολέμοιο* per *oras* illustrant, perperam utique, nam illae sunt intervallum inter utramque aciem, qua parte propugnatores, *πρόμαχοι*, prodeunt, seque invicem armis petunt. Servius *oras* extrema bellorum exponit; enimvero de pugna agitur. Vers. 529. huc translatus e libr. VII, 645. melioribus codd. deest.

530 conf. lib. II, 440 sqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus*, quibus discurrunt propugnatores per moenia, et ad turrim pervenire licet. Ita statuendum est, si turris fuit in ipsis muris: sin fuit ante murum seu vallum, iuncta cum eo illa fuit ponte, ut supra ad v. 170. expositum est. — 533 *defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poëtica gravitate esset. — 536 *Et flammam adfixit lateri:* ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhaesit fax allisa et affixa. — 540 *pestis* de incendio, ut V, 683. Dum omnes in alteram turris

Procubuit subito, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elabsi; quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Troiam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies atque hinc acies adstare Latinas;
Ut fera, quae, densa venantum saepta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Iniicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
Inruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
A pedibus longe melior Lycus, inter et hostis,

partem, quae intacta ab igni est, concedunt; illa, quae solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), utpote lignea et mobilis, inaequali pondere inclinatur. — 542 Corruente turri in latus alterum, affliguntur ii, qui intus sunt, solo, gravi turris ruina; hoc dixit: *veniunt in terram.* Fit autem ex his maxime probabile, turrim propugnaculum ante vallum fuisse, quandoquidem, cum in alterutrum latus illa rueret, *in medio hostium* se viderunt constitutos ii, qui incolumes ruina effugerant.

545 sq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens Iliad. ζ, 23 sq. — 547 *vetitis armis:* quae tractare nondum posset propter teneram adolescentiam: nam erat *primaevus.* (At mater misit: hinc *arma vetita*, haud apta servae filio, quo elegantius, quam ei conveniret, armato matrem gloriatam innuit poëta, magis sui quam heroici aevi ratione habita. R.) — 548 *parmaque inglorius alba:* media vox satis arguit, poëtam non λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluisse innuere, fulgenti clipeo instructum, ut ap. Aeschyl. Sept. ad Th. 90. nec ἄσημα ὅπλα sine insignibus, Euripidis Phoeniss. 1119, quae moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum hominem, qui, nullo dum facinore claro edito, clipeum gestabat nullo argumento caelato insignem: sed de hoc more, ut clipei insignia rebus gestis responderent, aliunde nihil constat. Itaque Helenor mox fortiter in hostes irruens videtur *inglorius* h. l. esse, ut qui leviter et vulgariter, tantum ense et levi parma, non ὁπλίτης thorace, hasta et clipeo instructus fuerit, ideoque ipse ἄσημος. Est ergo *inglorius*, non conspicuus, (qui non gloriabatur, sed alba tantum, nullis insignibus ornata, parma armatus. R.) Contra 582 Arcens *clarus* chlamyde purpurea dictus. — 549 Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in praeceps data, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant; alter, Lycus, 556 sq. vibrato a terra corpore in aggerem et murum recipere se et escendere conatur. — 551 sq. Comparandus Hom. Il. μ, 41 sqq.: υ, 164 sq.

Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, socium que adtingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis;
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere conplent;
Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asylas:
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad volnus tulit; ergo alis adlabsa sagitta,

cf. inf. XII, 4 sq.: Silius X, 1 sqq. — 557 Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus in vallo Achivorum, cuius pinnas Sarpedon manu convellit. Iliad. μ, 397. *tecta* pro muri summa parte; ut 568 *fastigia;* hinc 562 *pendentem,* nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte,* uti Homer. l. c. *ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.* — 563. 564 Laudantur Il. χ, 308 sq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens *πτῶκα λαγωὸν.* hic vero cf. Il. ρ, 674 sq. et ad comparationem cum aquila, quae cycnos invadit, Il. ο, 690 sq. Quod vero ad vs. 565, quo lupus agnum rictu oris auferens declaratur, Il. ε, 162. compa[...]m memorant, perperam faciunt. *Martius lupus,* Marti sacer.

566 sq. Cum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt; eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes iactant faces. — 572 *longe fallente,* e longinquo et clam feriente. cf. X, 754. — 575 *stantem pro turribus,* pro vulgari: stantem in summa turri. — 577 abiecto *tegmine* scuto manum admoverat lateri vulnerato, eaque re latus nudavit; itaque *demens.* — 578 *alis adlapsa sagitta,* ornate, pro simplici allapsa; quia toties *πτερόεντες ὀϊστοὶ* apud Homerum, item *alata, ales* sagitta, proprie occurrunt: noster improprie velocem motum et volatum teli per alas expressit, ut sup. lib. V, 519. *fulminis alae.* In vulne-

Et laevo adfixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae letali volnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symaethia circum
Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;

ribus autem ingeniosus est poëta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Il. *v*, 593 sq. — 580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582—589 Ad variandam et ornandam narrationem, nunc miserationem excitat brevi episodio; mox 590 sq. Numanus Remulus indignationem iniicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Servianis aliquis miratus est. Debuit poëta tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Troianis, e Sicilia solventibus. — 582 *ferrugine clarus Hibera:* purpura indutus Hispana, quae est ferruginei, nigricantis coloris. cf. XI, 772. et Catull. 64, 227 not. *Arcens*, Siculus est. Est autem in orientali Siciliae parte *Symaethus*, fl., circa quem *lucus* fuisse a poëta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. *Lucum matris* appellat; *Matrem Ennaeam* intelligit, Cererem, ut saepe, Μήτηρ καὶ Κόρη. Nisi malis matrem Arcentis, nympham nomine non appellatam, cuius ille lucus erat. De Palicis loc. class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Auscult. 58. et Diodor. XI, 89. sunt: adde Bochart. Chan. I, 28 et, si plura desideres, praeter Cluverium in Sicil. ant., Dorvillium in Sic. p. 167 et ibid. Burman. Sec. p. 472 sqq. Fuere duo heroes seu dii indigetes, quorum tamen est obscura summae vetustatis religio. Fuere porro duo crateres seu lacus gemelli (ideoque fratres dicti) aquae sulfureae non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia iuraiuranda fieri solebant; habitus iis honos divinus, et iis, ut diis, fanum cum sacris haud longe ab urbe Palica exstructum est, ut solebat antiquitas rebus naturalibus numen inesse credere, cui illa dei vel herois nomen et personam impertiebat. Quod autem fanum hoc circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poëta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior fluvius Eryces erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, ut *Iaretta* Symaethus est: quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poëta, ad poëticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte Maronis iam aetate, ut nunc, unus tantum lacus superfuit, dictus *Donna Tetia s. Naftia*, haud procul ab urbe Pelagonia: durat adhuc similis superstitio, muliere fatidica illic sedem habente. In medio cratere aqua ebullit sulfurei odoris. *placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis: propter quas eadem ara *pinguis*. Haec ratio simplicissi-

[illegible] tempora plumbo
[illegible] multa porrectum extendit arena.
[illegible] primum bello celerem intendisse sagittam
[illegible] ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
[illegible] Remulo cognomen erat, Turnique minorem
germanam nuper thalamo sociatus habebat.
[illegible] primam ante aciem digna atque indigna relatu
vociferans, tumidusque novo praecordia regno
ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
bis capti Phryges, et Marti praetendere muros?
En qui nostra sibi bello conubia poscunt.
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Ulixes.

[illegible] — 589 [illegible] — 590 Iuxta [illegible] gremio considere posset. Seniores nec illud recte tenent, quod eo loco sit gremio considere, ut veterem morem, nec negant. Amorem a veteribus puerum ante puberem haberi: quod ex poetis et signis satis constat. Tum vero idem iam venationi acrius induiserat IV, 156. VII, [illegible]. — 593 Maior Turni soror Nympha Iuturna erat. v. inf. VII, [illegible] sq. — 594 sociatus habebat pro vulgari: sibi nuper sociaverat. — 595 *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, [illegible] καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 [illegible] Remulus virtutem popula- [illegible] mox contumeliosa et turpia in Troianos [illegible]. [illegible] autem hoc non minus ex [illegible], quam ex barbarorum [illegible] vita, ut hostem [illegible] provocent. Qui Homerum [illegible], hoc satis te[illegible]. — 596 novo regno superbiebat [illegible] pro matrimonio cum [illegible] femina inito; nova enim sponsa erat regina. — [illegible] ingentem *sese ferebat*, incedebat cum clamore, ingens homo [illegible] corporis specie. Sic [illegible] III, 441 *fortis sese extulit* [illegible]. — 598 Comparant Homeri verba Il. 5, 287. In iterum et [illegible] *Phryges bis capti* Servius et alii Troiam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc dicuntur Troiani tertio, bis iam antea expugnati. cf. XI, 402. et Silius I, 45. Lusum in his iam supra VII, 295. — *muros praetendere Marti* h. pugnae, quod vallo et muris continent se et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. (Praestat tamen codicis medicei lectio aliorumque: *morti*: cuius metu, iactator ait, ignavi muris se continent. R.) — 600 invidiose respectu Laviniae, quam Turno ereptum ibat Aeneas. — 602 Imitati sunt Stat. XII. Theb. 761

Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, saevoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque adsueta iuventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aevum ferro teritur, versaque iuvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Conportare iuvat praedas, et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiae cordi; iuvat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.

sqq.: Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda, h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Il. χ, 281. — 603 Locus qui sequitur egregius et ornatus est de veteris Italiae disciplina et vita, quae in Sabinis diutissime viguit: eandem a maioribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus*, spectata partim frugalitate et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus causis processerant initia rerum, quibus imperii Romani fundamenta iacta sunt. Adde laudes Italiae Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730 *gens dura atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.* — 605 *silvasque fatigant*, multum perrant. Sic *quatere*, *movere*, *turbare* dicimur silvas, feras. v. ad lib. VIII, 94. — 606 *spicula tendere cornu:* si cornus arbor est, e qua spicula fiunt: uti Ge. II, 448 et inf. 698 *volat Itala cornus*, sunt *spicula cornu*, spicula cornea, et *tendere* est limando iacere, tamquam ad scopum; sin *cornu* est pro arcu, de sagittis est accipiendum; sic *torquere spicula cornu Partho* Ecl. X, 59, et alia Aen. VII, 497. XI, 773. 859. — Tum 608 *quatit oppida bello*, simpl. pro vexat, turbat, oppugnat. Sic enim quatere, movere, turbare, ut κλονεῖν, πόλιν σεῖσαι Pindar. Pyth. IV, 484. — 609 hasta inversa, σαυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus. — 612 etiam senes armati sumus et militamus: ut fere barbari. Sic et antiquissimi Graeci ap. Thucydidem. — 614—620 Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricae propior tractatio. Phryges cum Troianis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, iam alias vidimus: ut statim A. I, 468. Iidem mollitie et luxu infames; quandoquidem primi, cum Maeonibus seu Lydis, in minore Asia opibus excelluerunt, in primis pauperum colonorum, qui e Graecia advenerant, iudicio. Ante oculos autem habuit poëta aliquot loca Homerica Od. ϑ, 248. 249 de Phaeacibus et Il. ω, 261, tum in illis: *O vere Phrygiae* Il. β, 235: η, 96. — 614 vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. *Desidiae cordi:* pro, *desidia*, indulgetis desidi vitae. φίλη κίθαρίς τε χοροί τε. — 616 tunicae manicatae, χειριδωτοί, cf. Stat. VII Theb. 657, Gell. VII, 12. Ernesti clav. Cic. s. v. ma-

O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia Matris
Idaeae. Sinite arma viris, et cedite ferro.
  Talia iactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et coeli Genitor de parte serena
Intonuit laevum; sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens abducta sagitta;
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem inlude superbis.
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.

nicatus. tum *mitrae quae redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malae ac tempora teguntur: conf. ad lib. IV, 216; male plerique omnes *mitras* Graecorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. — 617 Sacra magnae matris deum, *matris Idaeae*, Cybeles, in Dindymo, Phrygiae monte: *τὰ Δίνδυμα ὄρη* cf. X, 252: VI, 785 sq. et hoc lib. v. 82. (Sic Hom. Il. β, 235 *Ἀχαιΐδες οὐκ ἔτ' Ἀχαιοί*! R.) *buxus*, tibia. — 621 *canentem* simpl. dicentem, vociferantem.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poëta potuit. Fecit Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Il. δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. XI, 857 sqq.: Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. — *Obversus intendit telum.* Aliter arcus tenditur, aliter sagitta; haec dirigitur. Sic 590 *celerem intendisse sagittam*, ut 606 *spicula tendere cornu.* — *nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit sive ex tendinibus et nervis equinis, cf. Wernsdorf. ad Avien. 933. — 626 *dona*, sacrificium, ut toties poëta. Male Serv. de donariis. 627 cf. Od. γ, 382 sq. — 628 *caput cum matre ferentem*, adultum, aequalem matri. *Ἰσομάτορα ἀμνὸν* ex Theocr. Id. η, 14 dixeris v. 629 et Ecl. III, 87. legitur. — 630 Saepius haec occurrunt. cf. Il. ο, 377, Hesiod. Scut. Herc. 383 — 385. *sonat una. Λίγξε βιὸς* etc. Il. δ, 125. cf. XI, 863. 4. — 632 *adducta*, adducto arcu concitata. Proprie *adducitur* arcus; cum eo sagitta, tum, quae adducto arcu evolat sagitta, poëtae et ipsa *adducta*, accelerata, admissa, dici potuit. nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu: ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. *horrendum stridens* iungenda. *Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.* — 634. 635 Sche-

Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
DIs genite, et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;
Nec te Troia capit. Simul, haec effatus, ab alto
Aethere se mittit, spirantis dimovet auras,

ma traductae narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici: cf. Clark. ad Il. δ, 303: ο, 348. Superbiae vero, qua victis aut caesis illudit victor, dignae horrida heroum vita, exemplum poëta ab Homero repetiit. — 637 *animos ad sidera tollunt* audacter poëta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione, ferocientes et exsultantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut coelum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638 Apollo gentis Iuliae in primis studiosus: Ita Actiaca victoria ad eum referebatur, VIII, 704 sq. et Palatinum templum in eius honorem factum. — 639 *Ausonias acies urbemque*, oppugnationem castrorum seu urbis Troianorum, novae Troiae. cf. I, 224 sqq. — 641 *mactus*, origine et usu, est auctus, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate, nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione auctus, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude*, *virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum laetitiae inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Od. β, 33, ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος, qui fructum inde capiet, cui bene sit, bene eveniat! unde vulgare Graecorum ὄναιο· ut h. l. ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit ominis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi occurrit, *mactus* videtur esse laetus, propitius. cf. Cato de RR. 134. — 642 *geniture deos* propter Iulium Caesarem et Augustum, ut Serv. — 642. 643 Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutae et Iani clausi memoria celebratur. Certe post V. C. 725 scripta haec esse necesse est; cf. Vita Virg. sub h. a. Merito hoc tuae genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. Nomen *Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: v. ad Ge. III, 35: Aen. I, 284. *bella fato ventura*: bona determinatio, in primis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. — 644 *Nec te Troia capit:* virtute tua haec tenuitas, ad quam nunc Troiani redacti sunt, indigna est. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quaere aliud regnum, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ. — 645 *spirantes auras.* Nec vitales, cum Servio,

Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaevo similis, vocemque, coloremque,
Et crinis albos, et saeva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit satis, Aeneada, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnae, dictis ac numine Phoebi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
  It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.

nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας, accipe: (ventos sedat, componit. R.) — 647 Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Il. ρ, 323 sq. (non locum Il. π, 715 sq.) An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, nam hi sunt *ad limina* custodes, dubito: nisi *ad limina* dici potuit pro, in domo. — 651 Butae similis etiam canis et armis, quae ille gestabat. *arma saeva sonoribus* h. sonore, saeve, terribiliter sonantia: Butae sunt. Mox *Aeneada*, ex Αἰνειάδης, Αἰνεάδης, ut saepe Aeneadae. v. I, 157. — 655 *et paribus non invidet armis:* hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti, Ascanii futuram virtutem aequiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quaerunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. — 657 *medio sermone.* Servius: ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. Est vero simpliciter: antequam plura subiiceret, cum his verbis, discessit. cf. IV, 277. — 659 Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat, quam deposuerat, adscita humana, ut agere posset cum mortali. Forma autem divina, ut ex *divina tela pharetramque* apparet, credita est esse eadem, quae in signis expressa est, a Scopa puta vel Praxitele. — 661 *numen* declaratur per *dicta*, iussa, auctoritas.

664 — 690 Ascanii virtute incensi Troiani fortiter de muris pugnant; portam tuentur duo, Pandarus et Bitias. — 664 *totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur; inde simpliciter, per muros. De voce cf. ad 170. — 665 *Acres* ipsi, intendunt acriter, et iaciunt tela amentis religata. —

Sternitur omne solum telis; tum scuta cavaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Haedis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Iuppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et coelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera,
Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio conmissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci;
Quales aeriae liquentia flumina circum,

666. 667 Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI: *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen*, cf. v. 809 et Il. μ, 160 sq. *flictu* docte ex vetustate pro afflictu. — *pugna aspera surgit*, fit, exasperatur multo magis et incenditur, quam adhuc factum erat.

668 sqq. Ornavit Homericos versus Il. μ, 156 — 161. *quantus* respondet ei, quod in anteced. latet: tantus telorum iactorum est acervus. *Haedis pluvialibus*, propter haedos. Bene et clare Servius: „Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. — Retinet autem stellas duas in manu, quae *haedi* vocantur, et capram — quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri." Comparatis locis, quae ab Intpp. excitari solent, de occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime poëta cogitasse videtur: v. Arat. Phaen. 678 — 681: Theocr. Id. VII, 53. 54: Stat. Theb. VIII, 407 sqq. — 670 Quod alias austris insurgentibus, id nunc Iovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat; agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *coela cava nubila rumpit.*

672 sqq. Ingeniose est usus loco Il. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypoeten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos narrat, in luco Iovis Idaei: parentibus silvestrem in nemoribus Idaeis vitam agentibus. cf. 584. — 674 *ἐλάτῃσιν ἐθωκότες ὑψηλῇσιν* Il. ε, 560. Cum *montis cacumine* comparatur Polyphemus Od. ι, 191. 192. Miror tamen poëtam subiicere iterum vss. 679 et bis eandem comparationem inferre. In *commissa* v. 675 argutati sunt veteres apud Servium, cum dubitarent, an sit: clausa, uti tabularum *commissurae* dicuntur. Est haud dubie: credita a duce, custodiae eorum mandata: et 176: *Nisus erat portae custos.* — 676 *moenibus*, in moenia, VIII, 178, ut *solio.* — 677 *pro turribus* accipio *ἀντὶ πύργων*, tamquam binae turres, aliter ac v. 575. — 679 sq. ex l. c. Il. μ, 131 sqq.; sed ornavit

Sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
Consurgunt geminae quercus, intonsaque coelo
Adtollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcer Aquicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae,
Et iam conlecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere caede nova, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;

poëta adiunctis a certo genere ac loco petitis, circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. *flumina liquentia*, ut fons liquidus, epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt. — 688 *animis discordibus* ornate, pro iis. Tum magis increscunt irae Troianis. Iam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691 Turnus, nuntio accepto portam valli Troianorum patere, eo accurrit, in castra irrumpit, et Troianos ad summum discrimen adducit. Semper inhaeret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. — 697 *Thebana de matre*: oriunda ex Thebe Mysiae urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege, patre Andromaches, clara, quem Achilles interemit. Il. α, 364. VI, 414 sq. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus aetatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 109. — *alti*, magni. — 698 *cornus* v. Ge. II, 447. 448. — 699 *aëra tenerum*: alias, tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins., spectatque hoc nec minus ad aëris naturam, cum impulsui cedit ac pervius est. *stomacho*: recte Serv. „graecus sermo est," dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam. Tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri volneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Il. ϱ, 47 sqq. — 702 *manu*, ense,

Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non iaculo: neque enim iaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlabsa ruunt inmania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae adtolluntur arenae.
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.

vi oppositi: nam v. 698: *iaculo* Antiphaten prostraverat. Nec insolens hoc. Etiam Serv. notavit.

703. 704 Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut iaculi vulnus nimis leve nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet τὸ παιδαριῶδες, etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quae tam vastum corpus tegebat. Multo enim minus de nudo corpore cogitandum, tanquam iaculo non pervium id esset. *dedisset* pro reddidisset. — 705 Non haec est *falarica*, quam Liv. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. — 707 *lorica fidelis* (quae munit, tutum reddit, bona ideo et idonea, sic VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. — 709 *ipse ingens intonat super clipeum*: Potest ita, cum Iulio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc* clipeum *ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit X, 488: *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poëtam agnoscas: rem posuit novam per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant, et temperati aeris et prospectus causa, partim quibus portus Iulius muniebatur. v. Ge. II, 161. *Euboico littore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. v. ad VII, 2. *pila saxea molibus magnis*, alte aggestis caementis constructa, quae in pontum iaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare: quidni: in ponto? Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis pulvere Puteolano solidatis confectae, ante constructae: nisi *ante* est ex πρὸ vel πρόπρο, procedendo a littore. Eum enim solidescere sub aqua nota res est: v. Vitruv. II. 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 sqq. — 715. 716 Ruina mo-

Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnae:
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit inrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.

lis facta vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato: nam Il. β, 783 est Typhoeus fulmine percussus εἰν Ἀρίμοις. Quaerendi Arimi et τὰ Ἄριμα ὄρη in Asia minore, circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terrae motibus et incendiis occultis foedata; quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab uno et altero poëta res est ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, ut Pindarus Aetnam στρωμνὰν Pyth. I, 54; Homerus Il. β, 783 εὐνάς dixit Arimos montes.

717.718.719 Homericum phantasma hic amplexus est. Saepe enim deos inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. β, 446 sqq. Minervam, ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Il. ε, 506 sqq.; sed, qui apud Homerum inter deos praeliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit: inprimis cum v. 721 bellatorem deum incidere animis, h. alacritatem, novum robur animi, dixisset. — 718 *stimulos* vertit: plus quam adhibet. v. lib. VI, 101. — 719 *atrum* Timorem exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quaerenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. — 720 *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

722 Pandarus porta occlusa multos suorum excludit, hostes autem, qui iam in castra irruperant, includit, in his Turnum. — 726. 727 Laudatus Statius lib. X Theb. 508 iam a Servio: *Par operi iactura lucro: namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus gravitatis inest. cf. eum vs. 503 sq. — 728 Νήπιος. etc. Il. β, 38 et VI, 590. *Demens, qui nimbos et fulmen simularat*: II, 345. — 730

Continuo nova lux oculis obfulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Adgnoscunt faciem invisam atque inmania membra
Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae fervidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae volnus; Saturnia Iuno
Detorsit veniens; portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec volneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus.
Conlabsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus aequis

pecora inertia, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731 — 735 Praeclare haec in maius aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laevore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: nova *lux oculis offulsit*, accessit iis, tum autem nec minus effulsit oculis. Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quae tamen ad imitationem trahi nequeunt. Sic *ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε* Il. φ, 254 et *Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος* Il. δ, 410. ut hic *arma horrendum sonuere*, et Il. χ, 133. 134 *χαλκὸς ἐλάμπετο εἴκελος αὐγῇ ἢ πυρὸς αἰθομένοιο ἢ ἠελίου ἀνιόντος*, pro quo h. l. *fulmina:* proprie, fulgura. *Cristas* Turni *rubentes* v. 270 supra vidimus. — 733 *mittunt* sc. se, mittuntur; durum hoc, poëticum tamen. — 737 *dotalis regia*, Laurentum. — 741 *Ἄρχε, σὺ γὰρ γενεῆφι νεώτερος* Il. φ, 439. — 742 ut illud lib. II, 549: *referes ergo haec Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* — 745 *Iuno detorsit.* Praeivit exemplum Apollinis Il. θ, 311 et Minervae Il. υ, 438 sqq., ubi dea *πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα* avertit telum Hectoris ab Achille. — 748 *neque enim is teli nec volneris auctor*, ut tu effugere illud possis, immo vero infertur telum a viro fortissimo. — 754 vulnus quale ap. Apollon. II, 104 et apud Homerum haud uno

Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque immittere portis:
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus: Iuno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde, in muris Martemque cientis,
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis;

loco. — 757 — 759 *καί νύ κεν ἔπρησεν πυρί* etc. Il. ϑ, 217 sq. et alia exempla Il. ς, 454: et φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Troiani revellere ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis. — 760 At ille occaecata mente ad caedem faciendam ruit.

762 Ordo est, inquit Serv., Excipit (puta, in se irruentem) et succidit poplitem, ut 537. *Postibus haesit adesis* h. inhaeret et adedit; item III, 237 *tectosque per herbam Disponunt enses*: h. disponunt et tegunt. — 765 *raptas* sc. de caesorum cadaveribus et 766 *Martem cientes*, pugnam agitantes in muris. Scilicet Phegeum parma transfixa confossum, et Alcandrum ceterosque in muris pugnantes *aversos*, caedit; at Lynceum *adversum*. — 767 Cum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (..., 678), ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur, Servius, inde apparere, ait, non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis haec omnia pertinere. Sed quis tandem inde ornatus exsistit? dicat aliquis. Scilicet ad *ἐνάργειαν* narrationis et ad animum in rem praesentem perducendum valet, si non solum caesos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. — 770 Comparant Il. ξ, 497: υ, 481. — 771 *αἵμονα θήρης* — *ἐσθλὸν θηρητῆρα* etc. Il. ε, 49. — 772 *felicior*, peritior, ut alibi quoque. — *manu* vacat, sed adiectum, quoniam de peritia agitur. *ἰοὺς χρίεσθαι*, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Od. α, 260. — 774 — 777 suaves versus de Cretheo poëta, *ἀοιδῷ s. ἐποποιῷ*, quorum praeclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV 213 sqq. (lib. V, 239). — 776

Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita caede suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique saeptus
Aggeribus, tantas strages inpune per urbem
Ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quae cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu saevum turba leonem
Quum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,

Proprie *intenduntur nervi*, seu fides, ad numeros; h. e. sonos, pro quibus doctius *numeros* posuit; sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. Doctius dixit nunc: *intendere numeros nervis*, per nervos intentos. *equos*, ut Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adiicit *arma* et *pugnas*.

778 *Tandem*. Bene Serv. Servat τὸ πρέπον, ne praesentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. Geruntur enim superiora alio castrorum loco. — 781. 782 Aiacem hic reddit ex Il. ο, 732 sqq. — Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. *quo tenditis* sc. fugam, ut *tendere iter, gressum, cursum*. Tum *deinde* est ulterius. — 786 *infelicis patriae* in nova Troia redditae. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt. — 788 Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 106: ρ, 342.

789 Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Aiacis illum nobilem discessum (Il. λ, 543 sqq.: 555 sqq.) superatum dicam. — 790 A dextra parte si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertinebant. v. sup. 469 et ad v. 195. — 792 *glomerare manum*, colligi in turmam. Sic IV, 154 *cervi glomerant agmina*. et iam II, 315 *glomerare manum et concurrere in arcem*. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Il. λ, 547 sqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Il. ρ, 108 — 113. — 794 *asper, acerba tuens*, δριμέα δερκόμενος. utrumque ad iram spectat; exasperat ira et exacerbat animum. Sed de terribili adspectu eadem verba iam posuit Lucret. V, 35 de dracone: *asper, acerba tuens, immani corpore serpens*. — 795

Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Inproperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Iuno
Sufficere; aëriam coelo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanae haud mollia iussa ferentem:
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo iuvenis subsistere, tantum

nec ira et virtus patiuntur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere *per tela virosque*, per agmen Troianorum conglobatum.

802 Ergo tacite intelligi vult poëta, Iunonem pugnae huic interfuisse praesentem. Quod saepe monuimus, poëtam deorum interventu minus feliciter uti quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Iuno enim, si recte iudicamus, nunc inducitur necessitatis magis causa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, ubi illa avertit ictum hastae a Turno, et v. 764: *Iuno vires animumque ministrat;* hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poëta interponere eam praesentem pugnantibus, descensu ex Olympo facto, ut Iupiter nunc Irim mittere posset, quae eam recedere iuberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. ϑ, 397 sq.: ο, 157 sq. et al. et Iris iam libri huius init. mandatis Iunonis ad Turnum perferendis partes, a poëta impositas, peregerat: quod bis in eodem libro vix putem suaviter factum. — 802 non audet Iuno vires sufficere Turno contra Troianorum agmen, ut adhuc fecisse est intelligenda v. 764. — *vires sufficere*, suppeditare, praebere, ut *ὑποσχεῖν, παρέχειν.* ut iam II, 618. *ipse pater Danais animos viresque secundas sufficit.* — 806 sq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Aiacem ex Il. π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa accepit Maro ab Ennio, qui Homericos versus iam ante expresserat. Locum ex Annal. XV. adscripsit Macrob. VI. Sat. 3. dignum qui hic quoque legatur. In bello Istrico versans poëta pugnam Istrorum cum Coelio Tribuno describebat: *Undique conveniunt velut imber, tela Tribuno. Configunt parmam; tinnit hastilibus umbo: Aerato sonitu, galeae; sed nec pote quisquam Undique nitendo corpus* (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia praepete ferro. Istri tela manu iacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique, Aut intra moeros aut extra praecipe casu.* Quem talis poëta praecessit, qualem hic Ennium videmus, cum in orationis ornatu poëtico ad summum potuisse pervenire mirandum non

Nec dextra valet: iniectis sic undique telis
Obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit undis;
Et laetum sociis abluta caede remisit.

est. Iam, cui libet, comparet imitatorem alium, Statium II. Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 517 sq. 602 sq. et ad h. l. 668 sqq.

806 *nec subsistere* potuit *clipeo*, excipiendo tela, *nec dextra*, pugnans ense, *valet tantum;* adeo obruitur telis. Ita vulgarem interpunctionem nunc corrigendam esse vidi, cum esset editum: *Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum, nec dextra valet.* — 809 *fatiscunt aera*, cedunt ictibus, galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Ge. I, 180; itaque cum dilectu adiectum epitheton: *solida.* — 813 *Sudor piceum flumen agit*, hoc est, ut Servius interpretatur, sordidum, pulvere et cruore. — 815 v. ad v. 790. — 816 *suo cum gurgite:* aut ut vacet *cum*, ut saepe; aut ut capiatur ac si esset *in*. Ut Gr. poëtis *ἐν* pro *σὺν*. — 817. 818 Scilicet secundo flumine parvo intervallo delatus ad suos pervenire debuit. — *mollibus*, lenibus, ornans epitheton, et simpliciter naturam aquae refert, *τὸ ὑγρόν*. — 818 *abluta caede:* ornamentum ex adiunctis arreptum est; nihil amplius; *caede* h. sanguine.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM

Iupiter, convocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur — 15. *Ibi Venus de Troianorum periculo insatiabilique Iunonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit* — 62. *Iuno contra malorum omnium causam in Troianos, veluti primos belli auctores, atque ideo in Venerem ipsam reiicit.* — 95. *Frustra itaque tentata reconciliatione Iupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam offenderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua aequitate omnia fatis esse permissurum* — 117. *Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt; nec minore animo obsessi se ad defensionem parant* — 145. *Dum haec in Latio geruntur, Aeneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adiunctis, triginta navium classe ad suos revehitur* — 214. *Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur* — 255. *Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas in littus exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magna utrimque strage pugnatur* — 364. *Ibi Pallas, multis prius ex hostium acie caesis, tandem a Turno occiditur* — 509. *Cuius rei dolore percitus Aeneas, magnos Rutulorum acervos*

amico inferias mittit — 601. *Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias coniungit* — 605. *Quibus rebus permota Iuno et pro Turno sollicita, impetrata a Iove venia, praesenti eum periculo eripit, obiecta illi falsa Aeneae imagine, quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Iunone ruptis, vi tempestatis ad littora Ardeae proxima devehitur* — 688. *Interim Mezentius Iovis monitu pugnae succedens, magnum tam Troianorum quam Etruscorum numerum prosternit* — 761, *donec ab Aenea hastae ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit* — 795. *Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Aenea interficitur* — 832: *eius rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in praelium redit: ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit* — *ad f.*

In hoc tandem libro Aeneas ad pugnam procedit: quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiae natura, iudicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Aeneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiae narrationi epicae praebitura sit ducis sagacitas et prudentia, qualem nostri aevi res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis rebusque, quae sensus impellant, epica vis continetur: strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in sqq. libris haud pauca ex iis, quae in reprehensionem incurrere videntur, ingenii admirationem facere solent: quandoquidem argumentum belli ac praeliorum, et quidem eiusdem vitae heroicae, licet incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus et novitatis commendatione detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versaverit, quaeque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet, expenderit. Inter ea, quae ingeniose et callide inventa sunt, primo loco eminet praeliorum narrationis variatio per diversa genera: habemus hoc libro navium appulsum, descensum in littus et pedestrem pugnam, in lib. XI. equestrem, in XII. pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ne taedium faceret continuata praeliorum narratio, interposita sunt plura, ut de pace consilia: tum orationes, magno cum acumine factae, nimia interdum cum arte, et rhetorica subtilitate. Inter illas artes et inventa poëtae referendum et hoc est, quod hoc libro Arcades, libro XI. Etrusci, et XII. Troiani maxime virtutis suae specimina edunt; quae et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione Maro difficul-

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divom pater atque hominum rex

tatibus implicitum se sentire debuit non paucis nec levibus; in primis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quae ab Homero iam erant tractata; haec igitur ut variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poëtae fuit allaborandum. Facit autem taedium serius ocyus omnis imitatio, quae cum studio ac contentione variandi ea, quae iam ab alio *proprie* exposita erant, coniuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensioni poëtae interdum locum facere potest: etsi causa rei parum animadversa est ab iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant, qua de causa reprehensionem haberet, minus pervidebant. Nec tamen, inprimis cum eius lectione animum imbutum haberet, in diversa ab Homero abire, aut aliam viam sibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturae recedere vellet. Quod igitur ab homine sollerti et prudenti fieri potuit, id fecit poëta, ut ex argumenti natura pugnas persequeretur, et locorum et hominum naturae convenienter, nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios praeliorum casus exponeret; utque, quoties in ea incideret, quae ab Homero ea cum copia essent tradita, ut deterrerent omnes, qui eadem aggredi vellent, ea omitteret aut breviter attingeret; sin talia essent, ut, quo ipse Maeonium poëtam superabat, ornatum admitterent, ea et situ et adiunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac suavitate phantasmatum et verborum expoliret. Haec quidem animo tenere debet is, qui de his libris iudicium facere sibi sumit. Ut vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abiudicet, graviores, quam quas is in promtu habuit, afferre debet causas.

1 Dum haec geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poëtis, iam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam aedium priscae vitae: cf. ad Ge. III, 261. sunt portae, ingens atrium, in quo negotia vitae et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte seu atrii, seu quod cum Homericis magis convenit, τοῦ δώματος, domus, intra τὸ ἕρκος τῆς αὐλῆς, exstructi sunt thalami seu minora cubicula, aediculae verius, singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Il. ζ, 242 sqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim maiorum deorum sunt seu cubicula, seu parvae aedes, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variavit. Ita Iovis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi iugis sitae sunt, unde ad Iovis aedes confluunt. Cf. Il. υ, 4 sqq. Cum ad conventum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Servio et inde cum aliis Intpp. de die orto cogitandum.

Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum adspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse:
  Coelicolae magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?

Etsi enim verum est, noctu coelum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit: neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 sqq.), ad vesperam; comparet modo aliquis inf. 146. 147: 215. 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quae ante oculos Maroni fuisse probabile fit; in primis Il. δ, 1—4; sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Il. ϑ, 2 et 51: υ, 4 sqq. *omnipotentis Olympi:* quod iterum XII, 791. Melior ratio nulla suppetit, quam ut statuatur, epitheton a diis, qui in Olympo habitant, translatum esse ad ipsum Olympum: antiquiore forsan auctoritate. — 3 *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα* Homericum. Ad reliqua conf. Il. ϑ, 51. 52. — 5 *tectis bipatentibus.* Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipatentem, non aliter accipias, quam ut sit, quod *ab antica et a postica parte aditum habet*, ut *ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι.* Itaque bene ad ortum et occasum refertur ap. Servium. Pergit idem bene: est autem sermo Ennianus. Alii fores binis valvis apertas intelligunt, nec male. Ad v. 6. idem Servius: „*quianam*, cur, quare: sermo Ennianus, *quianam legiones caedimus ferro!*" cf. V, 13: *Heu quianam* etc.

6 Oratio Iovis maiestatis plena, ipsa brevitate et antiquae orationis studio. Hortatur deos, contentiones inter se pro Troianis et Latinis deponant. Sic *versa retro* pro mutata. — *iniquis* pro infestis. — 8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poëta commemoravit in superioribus, Iovem interdixisse, ne dii bellum inter Troianos et Latinos foverent. Nec praeter Venerem et Iunonem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Iovis verba parum caute praemissa videri possunt lib. I, 263: *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur, inter ea, quae Aeneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, puto, haec praestruere, ut debebat, in superioribus, et deorum consilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio gestis; sed mors incidit conatus. Interea possunt haec et alia videri ex eo genere, quae tacite a poëta, tamquam facta, poni potuerunt; ideoque res hoc modo procedunt: Iuno nimis cupide faverat Turno; ut etiam Iupiter consultum duceret, avocare eam a pugna IX, 802 sqq. Eadem Iunonis impotentia motus Iupiter concilium deorum indicit, ut deorum studia, Iunonis in primis, reprimat. — 10 quis metus, cuiusnam mali aut periculi depellendi, adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. Metuunt altera pars, ne Troiani in Latio considant et

Adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum laeti conponite foedus.
  Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum divomque aeterna potestas!
(Namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur

imperii futuri fundamenta iaciant, alii ne iidem bello succumbant. *ferrum lacessere* poëtae idem est, quod alias movere, Lucretii IV, 1033. exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit.* Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429.), *bella* (XI, 254.), et alii *lacessere mare, arva*, etc.: unde tandem poëtis simpliciter est incedere, accedere; ut in illo Horatii: *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, navigat per mare, quia remis movet; ideoque ad eundem paene morem ad ea deflectitur, quae omnino geruntur, fiunt: itidem Lucretii exemplo, v. c. IV, 348: *simulacra — Quae sita sunt in luce, lacessuntque ut videamus.* Erat antiqua vox, *lacere*, movere, unde est *allicere*, *illicere.* Latet ubique notio τοῦ impellere, ut toties Lucretius *visum, aures, lacessere,* uti etiam *movere visum, aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hinc Virgilius, quod supra VII, 526. vidimus: *Aera sole lacessita*, et XII, 85: *manibusque lacessunt Pectora plausa cavis.*

11 sqq. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. *exitium* et *Alpes apertas* iunxit, haec enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum causa et origo fuit, quod Alpes perviae erant factae. Ad vulgarem morem oratio est haec: Carthago Romae immisit exercitum, qui per Alpes transiit cum exitio Romanorum. Potuit, tamquam poëta, ipsum transitum, et doctius, ipsas Alpes transitas commemorare. Petita sunt ex his fortasse iam ex Ennio traductis Punica Silii Italici. — 14 *res rapuisse.* Servio assentior hactenus, ut ex formula antiqua petitum hoc, utque hostilem omnino vim hoc modo a poëta declaratam dicam per rapinas, quae in bello fiunt. *Res repetere* longe aliud est, quam *res rapere.* Scilicet res raptae repetuntur ac redduntur. Nec tamen satis accommodatum hoc ad h. l. *Res rapere* videtur esse raptim, turbate, agere, praecipitare; quod nunc dii facere videri possunt. — Porro *placitum foedus.* Placita sunt omnia pacta, in quae consensere plures, h. quod iis placuit. Mox *Venus aurea*, saepe occurrit: Χρυσῆ Ἀφροδίτη ex Homero: exponitur vulgo pulcra. Sed est, ex antiquissima religione, auro ornata, cf. Hy. in Ven. 7 sqq.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris: ut faciat miserationem pro Troianis et indignationem adversus Iunonem. Enumerat mala Troianis illata machinatione Iunonis, incolumitatem saltem iis flagitat, et si non reliquis, saltem Ascanio. — 18 *potestas* est pro potens: abstractum pro concreto. — 19 *Nam-*

Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt iam moenia Teucros.
Quin intra portas atque ipsis proelia miscent
Aggeribus moerorum; et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. Numquamne levari
Obsidione sines? muris iterum inminet hostis
Nascentis Troiae; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea volnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troes
Italiam petiere: luant peccata; neque illos
Iuveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quae Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere iussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?
Quid tempestatum regem, ventosque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?

que. Solus enim tu restas, quem implorare possim, cum fere omnes dii in favorem Iunonis concesserint: ut Servii fere verbis utar. — 21 *equis*, i.e. curru, ut ἵπποι pro: ἅρμα apud Homerum. — 24 *aggeribus moerorum* ex Ennio aut alio vetere poëta ductum videtur, qui antiquo more *moeros* pro muris dixit: ut pomoeria. — 25 *nunquamne*, an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant? — 28 Nec non alter exercitus et Diomedes insurgit, venit, in Troianos. Aetolis *ab Arpis*, (urbe Dauniae, cuius ruinae hodieque *Arpe* vocantur) quos Aetoli sub Diomede insederunt; ad Diomedem autem belli societate iungendum missi erant legati a Latinis. cf. VIII, 9 et lib. XI, 225 sqq. — 29 Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. v. Il. ε, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 763 sqq. — 30 *demoror*, ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer! Scilicet *morata*, *demorata*, erat Venus Diomedem, cum in Aeneam, iam vulneratum, ille irrueret, eumque iugulaturus esset: haec sunt *mortalia arma*. — 33 *tot responsa* sc. deorum, ut IX, 134. cf. P. I. p. 317 sqq. *Manes* Hectoris lib. II, 294. 295: Creusae II, 780. 781: Anchisae V, 729 sq.; nisi descensum ad Inferos respexerit.

36 Facit invidiam Iunoni commemorandis eius in Troianos machinationibus: primum incensae in Siciliae littore classis lib. V, 606 sqq.: porro v. 37. in Aeolia insula quod adiit Aeolum lib. I, 50 sq. et v. 38. *Irim* ad Turnum missam lib. IX. pr. Si tamen sqq. compares, ad superiora tempora referendum erit etiam hoc; ut iterum animum revocet (ita convertit orationem affectus animi concitati) ad classis incendium et Irim ad Troianas mulieres missam lib. V, 606. De *Eryce* (hodie Monte di St. Giuliano) cum templo Veneris et urbe in Sicilia, cuius ruinae exstant, cf. Munteri Nach-

Nunc etiam Manis (haec intentata manebat
Sors rerum) movet: et superis inmissa repente
Allecto medias Italum bacchata per urbis.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
Dura: per eversae, genitor, fumantia Troiae
Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et dirae valeam subducere pugnae.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
Exigat hic aevum. Magna ditione iubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli

richten von Sicilien etc. p. 231 sq. — 39 *Nunc etiam:* ex quo Troiani tandem ad Italiam appulerunt. Antea *mare terrasque metu coelumque* fatigabat Iuno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (*Iuno* non nominatur, sed intelligitur ex *quisquam* v. 34.) ad Alecto excitandam. v. VII, 323 sqq. Sed et Iunonem ipsam audivimus: *Absumtae*, inquit, *in Teucros vires coelique marisque* — *Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.* VII, 301. 312. — 40 *sors rerum* pro vulgari: pars, portio: loca infera. — 41 *bacchata per urbes*, vagata. vide VII, 342 sq. Aliud est, quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 sqq. — 42 *super imperio:* a Iove promisso. vid. I, 257 sqq. et Disquis. II. §. VI. VII. — *Si nulla*, ut I, 233: quibus — *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* — 47 *Ascanium* — scil. *cui regnum Italiae Romanaque tellus debentur* lib. IV, 275. et a quo gens Iulia oriunda. — 48 *in undis.* Erat nunc in eo, ut rediret, ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata iterum conscendenda fuisset Aeneae navis et errandum per ignotum mare. *sane* pro: eat nunc et iactetur. In v. 49. comparant intpp. versus de Sarpedone Il. π, 436. 437. — 50 Ascanium saltem liceat subducere, ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Il. λ, 163: ε, 318.

51. 52 Repete supra dicta ad lib. I, 680 et 681. — *domus Idaliae*, seu ut sint *Idaliae domus*, seu ut sit *domus Idaliae* terrae; ut *Idaliae lucos* dixerat I, 693; est ipsa Idalia terra seu regio, sicut *Amathus* et *Paphus* urbes notae (cf. Theocr. XV, 100 sqq.) in Cypro Veneri sacrae. *domus* pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quae ipsis sacratae, et in quibus templa eorum sunt. — 53. 54 Respicit Iovis verba paullo ante v. 12. cf. Aen. I, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia: *magna ditione*, potenti et duro imperio, et *premat* pro teneat. — 54 *inde*, ab Ascanio et eius posteris nulla fiet mora coloniae Tyriae, quo minus Italiae imperium nanciscatur. — 55 Tamen quid

Iuvit, et Argolicos medium fugisse per ignis;
Totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
Non satius, cineres patriae insedisse supremos,
Atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris; iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Iuno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divomque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus, esto,
Cassandrae inpulsus furiis: Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentis agitare quietas?

profuit Troianis etc. *pestem* simpl. ὄλεθρον, perniciem. (57. *exhausta.* cf. IV, 14. not. R.) — 68 *recidiva Pergama*, renascentia, restituta, conf. IV, 344: VII, 322. Tota conclusio orationis, qua expostulat Venus, egregia est vi ac nervo, quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quid profuit nunc Troianis, excisa urbe effugisse: si nunc fortuna similis eos excipit, ut nova urbe capta iterum exscindantur! Quam παθητικῶς *cineres patriae* memorat. — *solum quo Troia fuit:* ut lib. III, 11. Illa vero sublimiter: redde nobis Troiam antiquam! Praestabat sic in Troade, in urbis solo aequatae ruinis, remansisse et iterum easdem aerumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem et easdem iniurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Frangunt Intpp. post Servium vim totius loci. Similis color orationis erat II, 669. *Reddite me Danais.*

63 sqq. In oratione hac Iunonis, qua Veneris accusationem dea diluit, quasi suis machinationibus calamitates hae inductae sint Troianis, et criminationes in Troianos et Aeneam retorquet, qui prior Italiam bello lacessivit, nescio an poëta paullo nimis ῥητορικῶς versetur. Omnino ea similis est ῥήσεσιν illis, quae passim in Tragicis occurrunt, ad eloquentiae contentiosae speciem elaboratae. Ceterum summa sententiae redit ad notum illud: *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes!* atqui Gracchi sunt fere omnes, qui iniuriam aliis intulere; iniuriam sibi fieri statuunt ab iis, qui de eorum iniuriis conqueruntur. — 63. 64 accipio secundum illa lib. I, 25 sqq.: *Nec dum etiam causae* etc. — 67 *Fata* maligne interpretatur Iuno *Cassandrae furias* h. vaticinia, quae ideo primo omnium loco Aeneam ad iter suscipiendum adegerunt: cf. lib. III, 183 sqq. et P. I. p. 316. sq. — 69, *ventis*, ῥητορικῶς de navigatione in Tiberi, qua Evandrum, et inde Etruscos, petiit Aeneas. — 71 *agitare* ad utrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare*,

Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
Egit? Ubi hic Iuno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra:
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
Quid, face Troianos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena iugo premere, atque advertere praedas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aenean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;

movere, sollicitare, societatem et foedus ciere, expetere; pro vulgari: permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi causa societatem ineant. — *fides* est societas fide interposita facta. v. ad IX, 79. — In 72 respicit v. 44. 58. *quis deus egit* et si quis deus, an ego egi? *in fraudem:* est malum, ἄτη, ut toties; periculum Servius interpretatur. *quis deus — quae potentia nostri:* quod numen meum: fere ut I, 8 *quo numine laeso.*

74 Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est — Quid,* pro: Si indignum est: an tolerabilius est: an tolerabilis est? *Troiam* novam, castra. — 76 *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni maiores habitus. conf. IX, 4: X, 619. — *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poëta, aliorum fortasse exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatae Latino nuptae. cf. VII, 366. Poëta quippe declarat, Turnum esse in Italia natum, et *defendere terram suam* adversus advenas (lene verbum: *consistere,* delegit): contra, Troianos advenas bellum intulisse Latinis. 77 *Quid,* an minus indignum est? *atra face:* in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Troianos moti, dum ea cumulat, quae in bello fieri solent, etsi a Troianis ea facta esse nondum constat. *face* itaque proprie; male Serv. explicat *saevo bello,* nec bene Burm. remittit ad lib. VII, 456. ubi Alecto *facem* immittit Turni pectori. Non magis praedas egerant Troiani, quam incendia per agros sparserant: sed ad invidiam faciendam ea omnia commemorat, quae fieri belli more poterant. — 79 *legere,* eligere, sumere. Perperam cum Servio alii: furari, sublegere, exponunt. *gremiis* socerorum, ideoque parentum. *pactas* aliis sc. Laviniam. Decet enallage iram et habet vim. — 80 Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Troianis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum: *praefigere puppibus arma.* Igitur ad invidiam deflectit id, quod supra narratum VIII, 92 in simili Aeneae Tiberi adverso navigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81 *Tu potes:* ad Aeneam Diomedis manibus ereptum Il. ε, 315 sqq. spectat; alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in eius gratiam factum Il. υ, 321 sqq. de vers. 83 conf. lib. V, 809 — 82 *proque eo,* obiicere Achilli — *ventos inanes,*

Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra iuvisse, nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et foedera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis
Haud iustis adsurgis, et inrita iurgia iactas.
  Talibus orabat Iuno: cunctique fremebant
Coelicolae adsensu vario. Ceu flamina prima
Quum deprensa fremunt silvis, et caeca volutant

auram, ἠέρα. — 83 Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: IX, 82: *Ipsa deum fertur genetrix* etc. — 89 Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos, quo eum abducere possis incolumem: — quid *urbem* Latini, ideoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sq. quae illa gerit; multa bella gerentem; sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229; in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium.* cf. vers. 51. et I, 681 not.

88 Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem, malorum, quae Troiani sunt, esse causam, Paridis adulterio: sic *manet alta mente repostum Iudicium Paridis spretaeque iniuria formae.* — *vertere fundo*, pro vulgari: funditus evertere. — *res fluxas*, seu per se infirmas Troianorum in Latio res designat, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum: nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est. — 89 *an is qui* absolute dictum: sed interpretandum de Venere, quae belli Troiani auctor fuit Helena rapta; mox statim redit ad proprium: in illa, *quae causa fuit* etc. — 91 *foedera solvere furto*: ut solveretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Troianos et Graecos abducta furtim Helena, *furtum* pro raptu. *foedera* de hospitio accipit Iul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma Europamque Asiamque.* — 92 Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Servius: perperam; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset habendum, ac si bellum intulisset. *tela* amoris. — 94 Idem color orationis: *Tum decuit quum sceptra dabas*, IV, 596. 597.

97—117 In hoc animorum aestu Iupiter tandem decernit et profitetur se fatali rerum ordini omnia permissurum esse. Alio, quam in Iliade, modo haec sunt constituta. In illa, Θ, pr. a praeliis et auxilis alterutri exercitui ferendis abstinere se iubet Iupiter deos; qui tamen mox, fraude Iunonis circumvento Iove, praeliis iterum ipsi

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;
Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus.
Adcipite ergo, animis atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem:
Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;

intersunt. Meliore quoque ordine et eventu studia et discordiae deorum in Aeneide procedunt ac finem habent, quam in Il. φ, pugna inter ipsos deos facta nullo ad ipsam actionem usu et fructu. Ad comparationem hanc cf. Ge. I, 356—359, et Ecl. V, 82. at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost.* II. v. 284 sqq. — *deprensa*, intercepta, impedita, inclusa; proprie ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Aen. 247. 249.: cum simpliciter, ut h. l., oppressus, inclusus. *caeca* i. obscura. — 100 *rerum cui summa potestas*, οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον Il. β, 118: Odyss. ε, 4. Splendidos hos versus pro se quisque facile mirabitur. Primas, sed obscuras, lineas in Ennianis versibus ex Scipione servavit Macrob. VI, Sat. 2. *Mundus caeli vastus constitit silentio, Et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit, Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.* Adde Catull. Epithal. 204 sq. *tremefacta solo tellus.* Adiectum *solo* spectat ad poëticum ornatum; ut *solum terrae, solum telluris*, iungi solet; quoniam *solum*, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subiectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adiuncta; saltem, intra se. Sicque fere mox, cum *aequora ponti* iunctim efferuntur, poëta dixit: *pontus premit aequora*, h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *usque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat. *placida*, ut placida fiant. — 103 *Zephyri posuere* se, quievere, conf. VII, 27. — 104 „Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi — postea sententias dicere." *Serv.* cf. Fragmenta Lucilii p. 260. 261. — 105 *Ausonios*, Ausones, cf. ad XI, 255. — 107 — 113 .Sequitur Iovis decretum: Quam utraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum praedictarum et exspectatarum alterutri sibi praecident (qua spe excident), seu Troiani seu Rutuli, iuxta et eodem loco habebo: sive (quod Venus putat) fatis suis iniquis, sive (quod Iuno v. 68) stultitia Troianorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troia nunc oppugnetur. Nec Rutulos libero, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur quisque seu tristia seu laeta pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo: evenient, quae fata ferent. Haec, arbitror, sententia verbis subiecta est. — 107. 108 *quam quisque, Tros Rutulusve fuerit, spem secat.* De voc. *secat* pro-

Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo
Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis.
At legio Aeneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugae. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:

nuntiare non adeo facile est. Servius exponit: sequitur, tenet, habet: ut VI, 900 *Ille viam secat ad naves.* Sed *viam secare* longe aliud est. Si poëta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco, secere,* pro *sequo, ere,* unde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit:* nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit (sic nos voce *theilen* utimur. R.). Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis,* ut, qui viam secat, aperit. Sed hoc durum et longe petitum est. *Spem incidere* et ex Horatio Od. I, 11, 7 *spem longam resecare* (quod tamen paullulum diversum est, demto enim hoc fit, quod nimium est) rationem certam loquendi satis produnt, quae quidem ita fert: ut simili modo, ἀναλόγως, quod poëtae facere licet, *spem secare* sit: incidere, intercipere, tollere spem. Sic vota, *gaudia* scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam video, quam sequar, necdum vidi meliora. Respiciunt autem haec ad spem Veneris de futuro Iuli regno in Italia, quam incidi, h. e. intercidere necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. cf. 42. 50.

109. 110 Iungo *castra tenentur obsidione Italorum:* seu *fatis,* quod fata iniqua, ut Venus interpretabatur, prosequuntur Troianos etiam in medium Latium, *sive errore malo Troiae* (h. Troianorum stultitia, malignitate, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris,* oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandrae* vide verss. 67. 68. — 111 *Nec Rutulos solvo,* obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis, quae proxima sunt: non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna,* quae eos manet. *nec,* non magis Rutulos quam Troianos. Interpretes secundum Servium *solvo* pro absolvo accipiunt: parum commode arbitror. — 113 Nihil obstabit fatis, fatali rerum ordini: pro, ego non obsistam. cf. IX, 104 — 6. — 114 docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra,* h. alta aqua nigra defluens flumen. — 115 Notum Iliad. α, 528 sq. — 117 *medium.* Hic Romanum agnosce: tamquam magistratum, Consulem, deducunt Iovem dii.

118 — 145 Interea castra oppugnata aegre defendunt Troiani. — 119 Comparant verba Iliad. μ, 35. 36. *et moenia cingere flammis,* immittere undique ignes.

Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymoetes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,

Aliter dictum ac IX, 160 ubi de vigiliis. — 125 *Stant — prima acies* pro vulg. stant in prima acie. — 126 *Lycia ab alta*, nobili, clara, oriundi. — 128 Modestius hoc visum Maecenati, tumidius, quod Homerus dixit Odyss. ι, 481, Polyphemum in naves κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο iaculatum esse. Senec. Suas. 1. Sed Maecenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Troiano Maronem. — 131 *moliri ignem* Troiani etiam, parare ignes missiles de vallo. *nervoque aptare sagittas* Troiani, adversus Rutulos.

132 — 138 Ornatus locus, de Iulo: in Iuliae gentis gratiam. *Veneris iustissima cura*, quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv. seu simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi iussus abstinere a pugna (IX, 661. 662) ideoque sine armis incedens, poëtae *sine galea*, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. — *caput honestum*, pulchrum, ut Ge. II, 392. — *Qualis gemma micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo terebinthino margine ambiente. Κειμήλιον aliquod Homericum, seu ἄγαλμα, cogitat poëta. cf. lib. I, 592. 595. — *aut collo aut capiti decus*, sive ut monili sive ut diademati inseratur gemma. — *Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, iuxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Serv. tradit. De eadem Plin. XIII, 6. s. 12.: *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *brevis arbor haec atque fruticosa in Damasco Syriae magna.* Egit de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim. Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* — Retulit autem, ait Servius, comparationem *ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret: sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226 — 229. sqq. Ad v. 137 cf. Ge. IV, 337 ubi sunt Nymphae *Caesariem effusae nitidam per candida colla.* Ita et h. l. *cervix candida et circulus aureus accipit*, excipit, *crines fu-*

,ucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
ldcipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere moerorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
Namque ut, ab Evandro castris ingressus Etruscis,

sos per cervicem. Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta fuisse videtur, colligit. Valer. Fl. II, 130: *aut tereti crinem subnectitur auro. molli auro*, ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis, cum et de circulo et de crinibus agatur (at cf. vers. 818 et Val. Flacc. I, 430. R.)

139 sqq. Ornat porro locum binis aliis praeclaris viris commemorandis, ne, quod poëtae turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula. Nihil amplius in his spectandum. *Volnera dirigere*, XI, 654 *spicula.* Quo vero iure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poëta, non assequor. Maeones illo tempore non adeo barbari erant. Et iam Amycum simili modo notaverat IX, 773. (Hunc morem esse barbarum poëta nusquam dixit; et quum Rutulos veneno inungentes vidissent tela, Troiani etiam sibi hoc licere in hostes putarunt. Nec Odysseae auctor pro more barbaro habuit, ut qui ipsum Ulyssem Ephyram profectum narrat (Od. α, 260 sqq.), ut venenum, quo tela sua inungeret, sibi pararet. R.) Frigent quoque *magnanimae gentes.* (*Magnanime* propter sequens *generose* stare non potest. Sensus loci est: Etiam tu contra hostes fortes fortissime pugnasti. *Magnanimae* autem *gentes* bene dici poterant; Sil. Ital. I, 29 habet: magnanimis urbibus. R.) — 141 *Maeonia generose domo*, nate nobili genere in Lydia. — 143 Iterum studet gentis Memmiae nomini, v. V, 117 et ibi not. ad 114. *quem pulsi:* iterum lib. IX, 779 sqq. quem locum respicit nunc, quod Turnum a vallo repulerit. — 145 *Capys* — *Capua:* ex opinione illa veterum nota, a Graecis seu Troianis conditoribus repeti urbium Italiae origines. De Capua a Capy condita cf. Liv. IV, 37.

146 sqq. Dum ita pugnabatur utrinque, Aeneas ex portu urbis Caere, unde auxilia adducebat, solvens, mari redibat cum navibus inde, ab VIII extr. *Conferre manus, arma*, hinc etiam *pugnam. media nocte*, quae diem pugnae memoratae insequuta est; nam noctem pugnae supervenisse facile ex tota narratione intellegitur. Noluit poëta iterum ornare, quod copiose exposuerat in superioris diei exitu IX, 157 sqq. Adest Aeneas cum classe postero die orto et pugnam novam in escensu facit 260 sqq.

148 Verbo commemorat supra exposita: VIII, 478 sqq. 603 sqq. et adiungit reliqua deinceps in-

T 2

Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quae sibi conciliet; violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quae sit fiducia rebus
Admonet, inmiscetque preces. Haut fit mora; Tarcho
Iungit opes, foedusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit iussis gens Lydia divom,
Externo conmissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones:
Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat

sequuta. — 150. 151 *Mezentius arma Quae sibi conciliet*, Turni societate, VIII, 7. 8. 492. 493: VII, 647 sqq. — 152 *quae sit fiducia* h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse ideo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. — 153. Aut oratio pendet: *Namque, ut — adit — inmiscetque preces*: tum *haud fit mora;* aut v. 148 explenda est: *ut ingressus erat castra Etrusca: regem adiit, — inmiscetque preces. Haut fit m.* etc. — 154 *libera fati*: a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum iussu facere debet. *liberatur*, cum res vel conditio eventum habet. — 155 *gens Lydia*, Etrusci ex vetere opinione, cf. lib. VIII, 479. 480.

156. 158 Turbant Interpretes. Sed navis Aeneae, quae primum locum tenet (ut lib. V, 338 *Emicat Euryalus et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon, in extrema prora montem Idam, et sub monte, fortasse in antro, leones binos, matri Idaeae sacros; sic 253: *binique ad frena leones.* cf. Salmas. ad Solin. p. 403. Vocabulo *puppis* improprie usus est omnino pro navi; alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Ea navis subiunctos habet leones *rostro*, ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum: igitur *subiuncta* non urgendum, sed est: habet appositos, additos. Sedet *hic*, h. in navi, Aeneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, unde liber coeli prospectus: sed locus sedendi et alibi in puppi assignatur, et v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur. Illud paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones ibi frequentes, ideoque Cybelae sacri sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix ulla proportio esse potuit in tali pictura. Idam sub personae symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius, in Polymet. Dial. XV, 8. Parum commode sic voc. *inminet* esset positum: debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adiunctos habere leones. Unde porro haec navis, cum insigni ex Troianis religionibus petito, Aeneae apud Caeretanos statim parata et ad manus fuit? Iam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Caeretanos iam ante ad bellum instructos classem in promtu habuisse: cf. VIII, 494. Aeneae autem navem festinanter

Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, iam quae passus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete;
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
  Massicus aerata princeps secat aequora Tigri:
Sub quo mille manus iuvenum, qui moenia ClusI,
Quique urbem liquere Cosas: quis tela, sagittae
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater

ornasse. Poëtam tamen minus cautum in his fuisse arbitror: ut et v. 205 in Ocni Mantuani navi Mincium pro insigni habente. Sed haec dubitatio evanescit recordanti, binas naves suas (VIII, 79. 80) Aeneae se iunxisse ad Caeretanum portum. (Ceterum noli oblivisci, te in poëta, non in historico versari, et illum contentum esse, si imaginationi tuae prudenter satisfecerit. R.) — 159 — 162 Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poëta. Iuvenis discendi cupidus ex Aenea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quaerit, *opacae noctis iter*: h. quibus *navis cursus per noctem* regitur, modo res gestas et fata Aeneae.

163. 4. 5 In re a prisca memoria repetita Musas invocat: sic VII, 641. — 166 sqq. De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, omnino haec habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus*. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva s. Aethalia insula ducit *Abas*; tertiam ex Pisa *Asylas*; quartam ex Caere et vicinis locis *Astur*. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis 198. Classis omnino erat XXX navium; v. 213. Copiae autem mille sagittarii a Massico ducti, nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture: ergo ter mille nongentorum capitum. *aerata Tigri*, pro navi cum insigni tigridis in prora: ut V, 116 sqq. et v. 205. 206 et v. 209. Sub Massico *manus*, turma, *mille iuvenum* erat. *coryti*, *γωρυτοῦ*, pharetrae.

170 Alterius turmae ductor *Abas*, bellicosum animum vultu prae se ferens. — 171 *aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. Sed poëta in ceteris, ut et V, 116 sqq. insignia navium, seu parasema, ponit, quae in prora sunt; etsi haec duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi: itaque *puppim* potius pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma*, clipeum, thoracem, galeam puta, *insignia* huic turmae, respectu ad ferri metalla, quibus Ilva olim clara erat, habito. — 172 *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an

Expertos belli iuvenes; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divomque interpres Asylas,
Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent,
Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae:
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcerrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adiiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis.
Et Pyrgi veteres, intempestaeque Graviscae.

Aricia mater eo sensu dicta esset. *Ilva*, Elba, Αἰθάλη, hodieque insula ideo celebris. — 174 *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adiecta notione praeclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet, comparatione declarata cum Chalybum fodinis.

175. 176. 177 Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Iovis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum divomque* est *interpres:* accipio, ut sit inter deos hominesque medius et arbiter: dum deorum voluntatem hominibus interpretatur ex augurio. *Parent* ei fibrae pecudum etc., quatenus eas, tamquam pro lubitu, interpretatur in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poëtas *regere* et *moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea praedicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari*, *regere*. Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui praedicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent: unde videmus obiurgari et odio haberi in sacris quoque libris nostris vates, qui sinistra fata denuntiarent, tanquam ipsos malorum auctores. Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, aves, exta, sidera, vim occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio. Comparat Burm. Petron. 134: *Quicquid in orbe vides, paret mihi.* Sed ibi venefica loquitur: hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res est. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. — 178 *rapit*, pro vulgari, ducit, ut VII, 725: *Mille rapit populos. horrentibus*, i. e. erectis. vide ad vers. 237. — 179 Similiter Statius Theb. IV, 178: *Huic parere dati quos* etc. *Pisae* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant, unde *Alpheae ab origine*, pro: ab origine Alphea s. Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca.

180 Quartam turmam ducit Astur *equo fidens et armis*, ornate pro: habens, ut Homer. ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν. alias *superbus equo. versicoloribus armis*, e diversis metallis. Sic Iliad. ε, 504: ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰόλα τεύχεα. Il. ε, 295. αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, ut κορυθαίολος et alia dicta sunt. — 182. 184 Asturem se-

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae:
Crimen, Amor, vestrum, formaeque insigne paternae:
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondis umbramque sororum
Dum canit, et maestum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam;
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.

quuntur trecenti ex Caere, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis: quae vicina oppida Caeretanorum fuere. Sed cur tam pauci ex urbe tam opulenta Caere? Quia mille hinc abduxerat Mezentius VII, 652. 653. *Adiiciunt* tercentum viros *ii*, *qui sunt Caerete domo* etc. h. qui domo sunt Caeretani, ei additi sunt, eum comitantur. Burmannus secundum Servium supplet *adiiciunt se*; nec multum recedit Probus, qui, *adiacent et quasi iuxta sunt*, interpretatus erat. — *intempestae Graviscae* aeris intemperie, cum in humili ac palustri loco essent sitae.

185 sqq. Obscurior locus, seu ex interpolatione, quod equidem suspicor, ut totus v. 188 tollendus sit, quo facto sententia bene procedit, (ut sit: Commemorabo quoque te, o Cinyra, et te, Cupavo, Cycni fili, aut, quod melius est, non ego te, o Cupavo, comitate a Cinyra et paucis, transierim, olorinas pennas in crista qui gestabas) seu propter obscuriorem fabulam a poëta aliter quam ab aliis tractatam; factum enim videtur, ut ex Oriente fabulam de Phaëthonte, Cinyra, et Cubabo (v. Apollod. III, 14, 3. Not.) ibique in Liguriam traduxerint homines; etsi Ligurum diversus plane est Cycnus et Phaëthon. Si Phanoclis elegi, "Ερωτες, superessent (de quibus v. Heins. et Burm. ad Ovid. Met. X, 83 et Ruhnken. Epist. crit. p. 299), melius forsan de fabula constaret; nam ex illo ductam eam esse a Lactantio proditum in Narrat. fabb. II, 4; eandem fabulam Ovidius II Met. 357 repetiit. Multa autem in ea tradita fuisse, de quibus nunc parum constat, etiam ex anaglypho discas ap. Winkelm. *Monum. ined.* n. 43, ex sarcophago villae Borghesiae expresso. Ut nunc locus se habet, ut aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum*: statuere necesse est, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosequutos esse. *Cupavo* et *Cinyras* vix videntur posse coniungi, tamquam Cycni filii: itaque aut sustinenda est pronuntiatio post *Cinyra*. *Non ego te Transierim Cinyra*; — et (pro *nec*) *te, paucis comitate Cupavo, Cuius*. Aut accipienda et scribenda sunt: *Cinyra et paucis comitate Cupavo*, ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. Pergamus ad reliqua. *Cupavo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187 in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phaëthontis casu. Cygnus apud Ovidium l. c. Sthenelei (non Stheneli) filius, Phaëthonti *materno a sanguine iunctus, mente tamen propior dictus.* — *inter populeas frondes umbramque sororum*, populos (nigras, αἰγείρους, electrum exsudantes), in quas Phaëthontis sorores fuere mutatae, ex nonnullo-

Filius, aequalis comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet; ille
Instat aquae, saxumque undis inmane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis: sed non genus omnibus unum.
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires:

rum saltem narratione. cf. ad Ecl. VI, 62. (Si cum Ch. Conr. Sprengelio in libello, qui Berolini a. 1815 prodiit, Neue Kritik der klassischen röm. Dichter inscripto, p. 139 sqq. vers. 189 ad praecedentem referas, et scribas: *Crimen, Amor, vestrum*, i. e. quae pennae, Amor (Tibi et Matri) crimini sunt (cf. Ovid. Metam. VIII, 240. X, 197); ut unum quidem Amorem appellet, matrem tamen Venerem quoque intelligat, ut IX, 525 Vos, o Calliope, ubi unam nominat, plures alloquitur. cf. I, 139: propter amorem autem illegitimum Cycni in Phaethontem mutatus ille; fortasse lucem loco obscuro affusam laetaberis. R.) — Mox v. 192. 193 eum iam senem in cygnum prae luctu mutatum narrat. Ferunt eum *duxisse*, h. induxisse, *senectam canentem molli pluma*: ita ut senectam pluma induxerit, ex poëtica ratione, cum ipsi seni pluma induceretur; *canentem — linquentem — sequentem*: h. e. ferunt eum, iam senem et canum, inductum plumis evolasse. Minus enim placet, ad poëticam quidem elegantiam, ut sit simpliciter: *duxisse*, egisse, eum *senectam, canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, h. in cygnum mutatus. Ex h. l. ductum est illud Nemes. Cyneg. 37: *Cygnum plumamque senilem*; et Claudian. VI Cons. Honor. 171: *Mutatumque senem plumis*. — 194 *aequales catervas*: h. e. turmam aequalium; seu potius aequali numero; alios trecentos ex v. 182. — 195 — 197 Cum navi vectum dicere vellet, quae Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra proiiceret.

198 sqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII. transpadanarum ideoque etiam Mantuae. Ocnus dux, Mantus nymphae (nam de Manto, Tiresiae filia, cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poëtae in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam. — 201. 202. 203 Non in promtu est expedire locum secundum interpretationem Servii et Cerdae, aut Gronovii aut Catroei. Equidem sic accipio: Mantua, potens olim copiis urbs, quae tamen non eiusdem erant generis, sed ex gentibus III. ac populis XII. constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiae autem illae erant Etruscae. Videamus singula: *dives avis*, per se ambiguo sensu dictum est: potest esse *dives avis*, qui multos avos habet, quod ad stirpis vetustatem trahi posset; potest esse *dives per*

Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus

avos, aut *qui avos divites habuit;* ideoque de urbe et populo est sensus, qui aliquando potens fuit. Videamus nunc de usu loquendi. Dici solet aliquis potens, florens, genere, nobilitate, maioribus, ideoque et avis; potens poëtis est *dives*, ὄλβιος, usu Homerico; uti contra reges πλούσιοι, quia ex divitiis opes veniunt. Iam si quis avos habere, numerare, iis gloriari, iis dives esse ac potens, memoratur, adsciscitur avorum vetustas, claritas, in notionem. Sollennior et planior forma loquendi est de singulis hominibus. Statius Theb. I, 392. de Adrasto: *Dives avis et utroque Iovem de sanguine ducens.* Supra VII, 56. *Turnus avis atavisque potens:* eadem vi, qua *dives*, ὄλβιος, *avis*, per avos, propter avos, h. e. habens avos claros. Silius XVI, 593. *Burrus avis pollens.* VIII, 382. Scaevola *avis pollens nec dextra indignus avorum.* Hic idem Silius etiam de populo: *Osci, quos dives opum, quos dives avorum E toto dabat ad bellum Campania tractu:* VIII, 523. Itaque et h. l. Mantua fuit *dives avis,* per avos; pro vulgari, habens avos claros ac potentes; ideoque urbs potens olim, maiorum aetate; quod monendum erat inprimis, cum poëtae tempore illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis: *sed non genus omnibus unum: omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen*, quod Ocnus adducit patriis ab oris. (Simplicior *omnibus* referendi ratio esse videtur vulgaris: durior, qua ad *agmen* vox illa spectat. Servius quoque, qui totum locum satis bene explanavit, non unum Ocnum Mantuae conditorem nominat, sed plures conditores et eos *avos*, atque in his Thebanos, unde poëta quominus *Manto* illam sumserit, nihil impedire videtur. Nam etsi inepta sit illa deducendi ratio, tamen regnat in urbium originibus Italiae e Graecia repetendis, nec poëtam ab illa abstinuisse quisquam recte contenderit. R.) Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius sub se continet populos: quod notum est, quodque Io. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34. docuit. Populi igitur erant XII. in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII. populorum, qui Etrusci erant, h. e. XII. coloniarum in dicta posthaec Gallia Cisalpina sitarum, caput erat, unde Plin. III, 19 s. 23. *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua — vires*, copiae.

204 *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversum Mezentium odio eius ductis. — 205. 206 Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium. Is Ge. III, 15. *tenera praetexit arundine ripas*, ubi v. not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco:* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*) aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. conf. ad Ge. II, 159. 160. — Sequitur v. 207 *Aulestes*, Ocni frater et Perusiae conditor, *gravis* propter navem mole sua gravem, in na-

Verberat adsurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti,
Frons hominem praefert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.
Iamque dies coelo concesserat, almaque curru
Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Iusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis.

vi C. remorum, *νηῦς ἑκατόνζυγος*, Il. *υ*, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes adsurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis. Silius XI, 492: *centeno verbere* dixit. *adsurgere*, *insurgere*, *consurgere*, notae elegantiae vocabula, de nisu eius, qui magna vi ictum infert, incumbit, protrudit. De *marmore*, aequore, monitum ad Ge. II, 254. Navis huius parasemon in prora Triton est buccinam inflans. — 210 *frons laterum tenus*, exquisite pro: ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus. — 212 suavissimae modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542. 543. — *Troiae* novae — *et campos salis aere secabant*, ut iam lib. I, 35.

215 — 257 Aeneas navigatione *secunda* iam appropinquans Troianorum castris e Nymphis, in quas mutatae fuerant naves (IX, 120 sq.), comperit castra a Turno oppugnari, ideoque se ad pugnam accingit. *dies:* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Aeneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant: inde a IX, 459. *almaque curru Noctivago Phoebe*, *ἅρματι νυκτιπόλῳ*. Ex Egnatii lib. I. de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5. notavit. *Roscida noctivagis astris labentibus Phoebe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* — 218 Utrumque docte, ut poëtam decet: *clavum regit:* proprie navem regimus clavo: tum *velis ministrat*, pro ministrat, ministerium praestat nauticum, ad vela. cf. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* ap. Propert. III, 14, 15. et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751: *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi v. not.

219 *medio in spatio.* Nam IX, 121. novae Nymphae: *pontoque feruntur;* qui totus locus huc animo revocandus. *suarum comitum:* quia cum eo venerant naves. Serv. cf. IX, 80 sq. *Cybebe*, *Κυβήβη*, quae vulgo *Κυβέλη*. — 221 *numen habere maris*, exquisite pro: numina esse. IX, 101. 102: *magnique iubebo Aequoris esse deas.* — 224 *lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circumnatant.

Quarum, quae fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso,
Eminet, ac laeva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum adloquitur: Vigilasne, deum gens,
Aenea? vigila, et velis inmitte rudentes.
Nos sumus Idaeae sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, aevumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
Iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco

228 *deum gens*, γένος, γενεά. IX, 642: *Dis genite.* Διογενές. — 229 *velis inmitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic VIII, 708: *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos iam iamque inmittere funes*, ut *inmittere habenas, frena*, alibi; cf. V, 146. 147. Nec tamen *inmittere* per se aut est aut esse potest laxare, sed est incitare: ubi autem vela laxantur, rudentes non laxantur, sed intenduntur. Proprie *ventus inmittitur velis*, fit hoc multo magis velis expansis, et rudentibus solutis aut laxatis; inversione solenni poëtarum *inmitti* dicuntur *vela ventis*, tandem *rudentes* ipsi, *velis*, velorum expandendorum causa. Similiter *inmittitur equus* cursu concitato, habena laxata; tum *inmitti* dicuntur ipsae *habenae*, ut incitetur cursus equi et ipse equus. — 231 *perfidus*: quandoquidem foedere iam inter Latinos Troianosque facto bellum moverat. — 234 *refecit*, mutavit: nihil amplius. *dedit*, fecit, ut ἔδωκε Homer. — 237 *horrentes Marte Latinos*: est igitur pro *horrendis*, *qui horrorem faciunt*, bello, pugna; cuius significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Aeneidis fassus sum, cum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *umbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311; III, 230; verum umbrae sunt ibi ipsae arbores, et sic *dumi horrentes*, *rubi horrentes*, *horrentia lustra* dicta sunt. *Horrent* enim omnia, quae superficiem habent asperam: quibus opponuntur ea, quae laevia sunt et nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum; ut *apes horrent* Ge. IV, 96: *terra horret* III, 161. Atqui nec hic aliter dictum puto; sed *Latini horrent Marte* h. armis; exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis ordinibus et pugnant. Ut Ennianum se habet: *Horrescit telis exercitus asper utrinque.* Aliter Valer. Fl. VI, 524. 525. *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex aere sculptis. (Graecor. φρίσσειν et horrere idem sonant et valent. cf. Toup. Emendatt. in Suid. p. 168. R.)

238 *Iam loca iussa tenent.* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, „nam intelligimus, eum equites misis se per terras.“ Sane quide

Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae spectabit caedis acervos.
Dixerat: et dextra discedens inpulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas
Ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraeque urbes, biiugique ad frena leones;

VIII, 548 sqq., cum in Etruriam pergit Aeneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros iubet Tiberi vectos reverti ad castra et nuntiare Ascanio, quae facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Evander et Pallas dederant VIII, 518. 519.), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suavitatem ex brevitatis studio hoc referamus, quod nunc illa innuit, quae facile intelligi possunt: conscendisse Aeneam naves in portu Caeretano, equitatu in littore praemisso, qui ne castra intrare posset, Turnus obiecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, cum iis equitibus Tiberis traiiciendus esset, qua parte aut quo paratu id factum sit, ne Turnus ab escensione in alterum littus eos prohiberet: ita enim bis eadem rerum facies exhibenda fuisset. Nam et Aeneae copiae adductae praelium in ipso littoris clivo faciunt. — 240 *iungant* se: ut solet Maro. — 246 Locus, quem laudant, Apollonii est lib. II, 600. 601. ubi Minerva simili modo Argo in Symplegadas immissam protrudit. Similior tamen nostris vss. alter est locus, ubi Argo in Planctas inducta est, IV, 930 sqq. — 247 *Modus* non est ratio, modus propellendi; hoc esset tenue et ieiunum in epico poëta. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio. „Impulit navem libramento peritiae (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quae fuerat navis.“ h. e. cum ipsa Nympha fuisset navis. — 249 *Inde aliae*, sc. naves, *celerant cursus*, cum Aeneae navem evolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat: inde aliae Nymphae aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. — 250 *omine*, ostento, prodigio confirmatus animos sumit. Mox v. 255. simili metonymia *augurium* dixit.

252 v. IX, 80. 83. et 618, ubi *Dindyma* ὄρη Phrygiae. — 253 *Turrigerae urbes*: Hinc ipsa Cybele turrita, πολιάς, πολιοῦχος; est enim mater Terra lib. VI, 786. *ad frena leones*, frenari soliti; ut *ad lecticam servi*, *ad li-*

Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura iam luce dies, noctemque fugarat.
  Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
Iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris; spes addita suscitat iras;
Tela manu iaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.

mina custos, IX, 648. — 254. 255 *pugnae princeps;* πρόμαχος, h. l. opitulans. *tu rite propinques augurium:* h. fac ostentum hoc rite eventum suum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poëtae et alibi est admovere, adducere: fere ut πελάσαι Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, saepe pro eventu. Est ergo, fac eventus ostenti haud longe absit. Ut sensus sit, quem alii volunt: *tu praesens sis et propitia hoc augurio:* Cybele deberet propinquare ipsa cum augurio. Nec Barthius bene ap. Burm.: *praesentior et propior augurio adsis.* Cerda ait esse: propitium facias augurium; sed id in altero subiicitur: *adsis pede diva secundo.* — 256. 257 ornate. *revoluta ruebat* pro revolvebatur, redibat, *ruebat* pro veniebat, ut II, 250. *ruit oceano nox. matura luce:* adulto die; (aliter ac Ge. I, 66: *adultis solibus*, aestate profecta; et iterum aliter Tibull. IV, 1, 205: *matura dies* de morte praematura).

258 Est hic dies, cuius gesta et eventus hoc libro usque ad eius finem exponuntur. Edicit, ut ad signa conveniant Troiani; ut *animos aptent armis*, pugnam exspectent, eique se accingant. Ingeniose autem poëta novum pugnae genus commentus est, in littore ad prohibendam escensionem, quippe quae res per se magnas difficultates habet. — 261 Clipei a Vulcano facti opportuna fit mentio. — 264. 266 Ad clamorem spectare comparationem h. l. recte monet Servius. Clamorem tollunt, qualem grues in discessu; pro quo dixit, *quales dant signa grues.* Nam Troianorum multitudinem designare non potest, ut VI, 310 sq., cum singuli in muris stent, non agmine incedant. (cf. Lucan. V, 711 sqq.: Stat. Theb. XII, 515 sqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Il. γ, 3 sqq.; nec dubito poëtam, quia *nubibus atris* apposuit, de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitasse. v. ad Aen. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes grues Ge. I, 374. 375. huc traho. Itaque v. 266. *noti* pro quibuscunque ventis hibernis ac pluviis dicti sunt. — *dant signa* simpl. edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos volatu adesse, vel abire. *Clamor secundus*, laetus, ut alibi quoque. Reditum gruum ex australibus plagis redeunte vere fundum comparationis fecere alii, quorum loca appesuit Cer-

At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus aequor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur, et laevo contristat lumine coelum.
  Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora praecipere, et venientis pellere terra.

da. Sunt Statius Theb. V, 11—16: Val. Fl. III, 359 sqq.: Claud. de b. Gildon. 474—478: Oppian. Halieut. I, 620—625. Nonni vero locus lib. XIV, 331—337 totus ex Homero est concinnatus. — 269 *totumque allabi classibus aequor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur adfluere ad littus, cum *classibus*. Nec aliter Servius. — 270—275 De summo armorum Aeneae, quae a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est. Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quae Maro ante oculos habuit, et ab otioso diligenter comparari possunt; adscribere ea non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Il. ε, 4—7, quem variavit in Achille Iliad. σ, 205—214. Ad hunc potissimum respexisse putandus Maro. Comparandus quoque VII, 785—788. Mox v. 272. comparationem *cometae* de suo adiecit Maro: nam Il. δ, 75—77 de stellae traiectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt diligenter Silius lib. I, 460—464, et Claudian. de R. Pros. I, 230—234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poëtae excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., ubi cometen exustum igni et ab Ophiucho consumtum flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii seu caniculae comparatio tota debetur Homero: Il. χ, 26—33. de Achille. — 270 *apex:* cogitavit λόφον, conum, cui crista inserta: et designat nunc totam omnino galeam aere coruscantem. — 272 *liquida nocte:* translate ab aere liquido, pro clara. — 273 *Sirius* est adiectivae formae. Σείριος ἀστὴρ, unde h. l. *Sirius ardor*, pro ipsa stella. *Ille nascitur*, oritur, *ferens*, h. e. ortu suo ille affert *sitim morbosque*, nimium aestum et febres. Adiecta haec ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poëtae ad exemplum Homeri. De re hacce cf. Apollon. II, 518—521. cum Schol. et Cic. de Div. I, 54. ibiq. Davis. — 275 *laevo lumine*, noxio, ut *infelix*. *contristat coelum*, magna cum vi, pro fulget, sed tristia portendens.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna viro forti. — *litora praecipere*, ante capere, occu-

Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentis Fortuna iuvat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
  Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarcho,

pare. (vers. 278. abest cod. mediceo al.; in aliis superiori praeponitur: est huc retractus e lib. IX, 127. Mox *laudesque*, aut *et patrum* e codd. cum Heynio praeferam: nisi forte patrum laudes pro appositione habeas. R.) — 279 *perfringere*, grave verbum, pugnare cominus; cum adhuc castra oppugnassent. Dictum ut: *aciem perfringere*, perrumpere. — 280 *In manibus Mars ipse.* Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; in manu pugna, pugnandi opportunitas, est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *laudes*, τὰ κλέα ἀνδρῶν, praeclara facta, gloriam patrum. cf. Il. π, 207 sq. o, 661 sq. — *referto* animo, vel in animum revocato, memor esto, quod modo praecessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. cf. Il. π, 207. 208. 209 et ad sequentia Il. o, 661 sqq.

288 Escensio in littus non male narrata in primis in Tarchone morae impatiente. Pontes: τὰς ἐπιβάθρας, et ἀποβάθρας navium dixit. *servare recursus Languentis pelagi.* De refluxu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non exspectarunt: sed sunt *loca vadosa* littoris, non abrupta, sed declivia, in qnibus deficiunt extremi fluctus; *recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenae spatium. Is locus, qui fere in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *brevia:* cf. I, 111; V, 221. Non autem animo dimittendum, agi haec in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum amni, turbatum vero et vento adverso spirante adactum, retundit amnem venientem, et intra ostia late immittitur. — 290 *Per remos alii:* assumendum: terrae se credere saltu: remis, pro contis littore infixis, quibus nixi in littus prosiliunt.

290 Tarchon morae impatiens, vel cum navium periculo, in molli, qua ad littus aditum mare satis profundum daret, anfractu littoris, terrae declivi impingit navem remis concitatam, ut in ea considat et ipsum solum pro firmamento ac retinaculo habeat. Ut nostro quoque tempore solent nautae salutis spe abiecta naufragium facere voluntarium in amico littore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchonis navi. — qu *vada non spirant*, aqua non a stuat, nullos fluctus mov

Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu;
Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso;
Adrepta tellure semel. Quae talia postquam
Effatus Tarcho: socii consurgere tonsis,
Spumantisque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.

ideoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. Est enim *spirare* h. l. aestuare, inflatum esse, fluctus movere, κορύσσεσθαι. Iam Ge. I, 327. vidimus, *fervetque fretis spirantibus aequor.* — 292 *crescenti aestu.* Nec hoc de aestu maris reciproco accipere licet: ne de mari quidem tempestate moto: sed de provolutis latius maris fluctibus, qui, si locum littoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant ideoque *crescere* videri possunt; *aestum* autem pro fluctu, ut poëta, dixit. — 295 *tollite* remos; ad motum remorum spectat: *ferte,* impellite, agite. Mox *inferre* littori. — 299 *consurgere* remis: cf. v. 208. alibi *insurgere.* — Mox 301 *siccum* de littore, ut Ge. I, 363. *In sicco ludunt fulicae,* et Homerus ξερὸν, ξηρὸν, pro χέρσον. Od. ε, 402. *innocuae,* illaesae: passive, ex poëtarum more. — 302. 303 *dorso iniquo.* Bene Serv. Dorsum est durior arena (θὶν), quae remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur. *dorsum* tale, ῥαχίαν, in medio mari I, 110. vidimus. *iniquum,* noxium, exitiosum; uti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. Alii pro inaequali arenae cumulo accipiunt. *pendet anceps sustentata,* suspensa, se librat, agitat, quoniam sulcum nullum impressit satis altum, nec firmata carina stabilem habet sedem. cf. Lucan. IX, 337. et totum locum. navis *fatigat fluctus:* dum allabentes ac recedentes eos agit et versat (conf. ad lib. VIII, 94.) ideoque ipsa librata fluctuum impulsu in diversas partes versatur. Magis hoc poëticum, quam si *fluctus fatigat navem.* Efficitur sane sic, ut navis fatiscat. — 307 *unda relabens.* fluctus littus alluens et ex allisu remeans: qui facit, ut pedem in lubrico figere nequeant.

308 Fit pugna in ipso littore.

igna canunt. Primus turmas invasit agrestes
eneas, omen pugnae, stravitque Latinos,
cciso Therone, virum qui maximus ultro
enean petit; huic gladio perque aerea suta,
er tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
nde Lichan ferit, exsectum iam matre peremta,
t tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
mmanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validae iuvere manus, genitorque Melampus,
Alcidae comes, usque gravis quum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,

— 310 Laudatur Attius in Hellenibus: *Signa extemplo canere et tela ob moenia offerre imperat. turmas agrestes.* Ceterum *signa canunt*, i. e. classicum, quod cornu fiebat: cf. VII, 512. VIII, 2. Prudenter in Aeneam pugnantem in ipsis pugnae exordiis animos convertit poëta. — *Latinos*, cf. VII, 573. 582: VIII, 8 et IX, 607 sqq. — 311 *omen pugnae* eo spectat, quod *stravit Latinos*, *turmas agrestes*: quod qui primo loco caderent, e Latinis erant. — 313 *aerea suta*, thoracem sutilem ex aere, h. e. ex aereis lamellis vel catenulis. *Scuta* vulgo lectum, sed *suta* praestant codd. optimi, medic. rom. al. est στρεπτὸς χιτὼν, III. 467. — 314 Suberat thoraci *tunica squalens auro*, aurea. *Squalere* perperam a squamis ducitur; sed, ut *horrere* de asperitate superficiei, cuius oppositum sit *levor* ac *nitor*, dixere poëta, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento, inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, ut auri. Nam Accius in Pelopidis (apud Serv. h. l. et Macrob. VI, 7 f.) distinxit squalorem auri a squamis serpentis: *eius serpentis squamae squalido auro et purpura Praetextae.* Est igitur *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere, v. ad Ge. IV, 91. *haurit apertum* pro simplici haurit, sc. ita ut aperiat; haurit et aperit vulnere facto. De voc. *haurire* pro transfodere, scil. hauriendo sanguinem, cf. ad II, 600. — 315. 316 *Phoebo sacrum* quippe deo medico, cuius ope ex matris utero esset servatus. An verum sit, quod Servio tradente narrant alii, omnes secto matris ventre procreatos Phoebo fuisse sacros, dubito. — 317 *nec longe*; pro: nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique. *Serv.* Ut alias: *nec mora*, h. statim, inde.

321 *usque quum*, usque dum, tamdiu quam. Narratiunculas, quibus poëta nominum ac caedium factarum argumentum, per se molestum, Homeri exemplo variat, pro se quisque notabit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis: isque fuit comes Herculis, quem in haec loca secutus (VIII, 201 sqq.) restitit et consedit in Latio. Illa: *nihil illos Nec iuvere*: Homerica sunt: v. c. Il. ε, 53. 54: η, 142. 145. Mox de Pharo: — 322 *voces inertes*: quia inertis hominis et imbellis est, clama-

Intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardanea stratus dextra, securus amorum,
Qui iuvenum tibi semper erant, miserande, iaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Coniiciunt: partim galea clipeoque resultant
Inrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten:
Suggere tela mihi; non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam conripit hastam,
Et iacit: illa volans clipei transverberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: traiecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;

re et convicia iactare, ubi pugnando opus erat.

324. sqq. Phorcum igitur fingit poëta vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnae intersunt. Memorantur quatuor: primus, si modo is ex hoc numero fuit, *Cydon*, amator Clytii; alter *Maeon* v. 337; tum *Alcanor* et tandem *Numitor* v. 342. — *nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικὰ, *deliciae. nova* bene Serv. quem primum tunc amare coeperat. *securus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat. Non diverse poëta posuerat lib. I, 350 *securus amorum Germanae*, non curans, respiciens. — 331 ea, quae stringere poterant, *deflexit*, ut Iuno lib. IX, 725. 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo Il. δ, 129 sqq.: ε, 187 sq. — 333 *Suggere tela mihi:* heroum Homericorum opes: hastarum copia in armario: vide omnino Il. ν, 260 sqq. puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas et diligenter servatas Aeneam secum attulisse. *non ullum dextera frustra torserit.* Homerica gloriatio Polydamantis Il. ξ, 455 sqq. — In vss. 339 — 341 sequamur id, quod ad fidem faciendam expeditissimum est: una hasta clipeum et thoracem ac pectus traiicit Maeonis; hasta alia ab Aenea emissa brachium Alcanoris transfigit, et *traiecto lacerto fugit protinus*, porro, ulterius abit, *servatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex iactu fortis viri habebat; uno verbo, brachium Maeoni suppositum fere totum rescindit, ita ut illud de humero pendeat; reliqua ad ornatum adiecta. Si de una hasta utrumque vulnus faciente accipiantur versus, primum res nimis in miraculum aucta est, tum 342 non apparet, quomodo tam alte infixa hasta e corpore evelli possit. Praestat itaque putare Alcanorem alia ha-

Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, iaculo fratris de corpore rapto,
Aenean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, traiecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreae de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Adcurrit Halesus,
Auruncaeque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti

sta esse percussum. — 341 pendet ex tendinibus ac musculis, quos poëta, ut Horat. Od. I, 28, 13, *nervos* appellat, *dextera moribunda*: qualis esse solet moribundi hominis, languida. Occurrit tamen vox et proprie dicta. Ita Macrob. VII, 9 agnoscit septem nervorum συζυγίας. — 342 Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in sequ. — *fratris de corpore*, Maeonis puta, si una hasta; sin duae, quod verius, *Alcanoris*. *figere contra*, πῆξαι ἀντικρύ, in adverso Aeneae corpore. *magnique femur*. Simile vulnus Il. θ, 302. *perstrinxit* nunc pro simplici, strinxit, nam leviter strinxerat.

345 *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat: v. VII, 106. Sunt igitur Troiani, quos ille caedit. Videtur poëta in Claudiae gentis, quae ab eo originem suam repetebat, honorem hunc Clausum ornare. *fidens* pro habens, usus. ἀλκὶ πεποιθώς. Sic alibi *fidens iuventa, viribus*. Dryops, Δρύοψ. *primaevo corpore*, iuventa. — 347 *hasta graviter pressa*, impressa, dum ille ἐπερείδει. v. c. Hom. Iliad. ρ, 47. — 350. *Tres Threicios Boreae de gente suprema*. Duplex suppetit interpretatio, utraque iam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior. *Boreae gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciae partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreae de gente suprema* h. ultima, antiquissima, ut *gens* pro genere sit. Praeferam equidem alterum hoc. *Ismara* patria pro Ismarica: mons et urbs Thraciae Ismarus. Adiunxisse se Troianis putandi sunt, seu tum, cum illi iis littoribus adhaerescebant, lib. III, 13, seu in ipso bello societate armorum iuncti. — 352 *Halesus, Auruncaeque manus* inter Turni socios, v. VII, 723 sqq. et *Messapus*, qui Etruscos a Pelasgis oriundos adduxerat. ibid. 691 sq. sunt hi in Turni exercitu. — 354 *expellere*, loco depellere, movere. Laudant Il. μ, 417 sq.

356 sq. Comparatio praeliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Il. π, 765 — 771.

Proelia ceu tollunt, animis et viribus aequis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare, cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
Concurrunt, haeret pede pes densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera quis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem adcendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,

et Ennio ap. Macrob. VI, 2; sed nunc a Marone ita ornata, ut nihil supra cogitari possit. — 359 *Obnixa omnia contra.* Sic omnes ubique fere codd. cum Romano et Mediceo habent: quae quidem auctoritas multo maior est lectionis auctoritate apud Arusianum Messium *obnixi* venti contra omnia, quam aldd. et Heinsius cum Heynio praetulerant. *Omnia* sunt *obnixa,* obnituntur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. R. — 361 *haeret pede pes:* Notissimi versus Il. ν, 130 sqq. a Tyrtaeo expressi. cf. Klotz. ad Tyrtaeum II, 31—34 p. 33 et 51 post Cerdam. Ennius iam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma,* et A. Furius Antias Annal. IV: *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir,* ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Guell., Cerda, alii; in primis Stat. Theb. VIII, 398. 399. *Iam clipeus clipeis, umbone repellitur umbo; Ense minax ensis, pede pes et cuspide cuspis.* I. H. Vossius ad Virg. Ge. I, 424 sq. p. 180. *pede* pro antiquo dativo habet.

362 Arcades equites ex Pallanteo adducti et a Pallante praemissi (v. 238. 239), alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, ut poëta commemoraret, quomodo Tiberim traiecissent) et duce Pallante pugnabant ea parte littoris, qua torrens in Tiberim, *torrens* enim non est Tiberis, exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnae parum assueti essent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, disputatum est ad lib. VIII, 518. 519. *rotantia* se, ut Ge. I, 163: *volventia,* etc. — 365 *Latio,* Latinis et Rutulis. — 366 *quis — quando,* quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. — 367 *rebus egenis,* dubiis, egentibus consilii, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque VI, 91. et Homero ἀμηχανίη pro ἀπορία. — 368 Comparant Il. μ, 267. 268: λ, 252. 240.

369 Oratio Pallantis plena fiduciae et indignationis, sed qualis iuvenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata. — 371 *subit,* succedit, fit,

Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
Est via. Qua globus ille virum densissimus urguet:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt; mortali urguemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animaeque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos obiice pontus;
Deest iam terra fugae. Pelagus Troiamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,

aemula laudi, qua virtutem paternam aemulor. — 374 *Hac vos*, ut in patriam redeatis, et me incolumem reducatis, non fuga quaerendum est, sed hac turma perrupta. — 375 Comparant Il. φ, 568, 569 et ad v. 576 Il. ν, 814. — 377 *Ecce maris*. Nec mari nec terra fugae locus patet. Mari inclusi sumus; nec est quo tendere possimus, nisi ut aut in mare immittamus nos aut in castra ab hoste obsessa, qui ab aditu nos intercludit. Cf. egregia dicta Aiacis Il. o, 504 sq. et altera 734, et 740, ubi πόντῳ κεκλιμένοι est, castra habentes in extremo littore. *maris*, h. e. undarum. — 378 Pelagusne an Troiam. *Troiam novam*, castra Troianorum, quae adhuc pars copiarum Turni obsidebat, v. 286. conf. IX. 150 sq. — 382. 383 verbo: vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit: quae intervallis inter se dirempta spinae adhaerent. — 384 *Hisbo* sperabat se Pallanti, antequam ille hastam e Lagi corpore reciperet, vulnus illaturum esse. *super* aut est interea, super hoc, dum in eo occupatur, aut est desuper. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo: sed id antevertit Pallas, et ex inferiore loco ensem in eius corpore figit. — 388. 389 Praeclara hic Servii nota est, qui ex Avieno et Alexandro Polyhistore, quem ille sequutus videtur, haec narrat: Rhoetus Marrubiorum (Marsorum, v. VII, 750) rex, Anchemolo filio Caspariam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, poenaeque et irae paternae metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. Quo exemplo probabile fit, alia quoque huius generis memorari a poeta ex antiqua fama et scriptoribus rerum Italiae servata. — 390.

Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius adstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas adcensos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
Traiicit. Hoc spatium, tantumque morae, fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Caedit semanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis aestate coortis,

391 *Daucia proles.* Fuit ergo Daucus aliquis, cuius filii Larides et Thymber vel Thymbrus. 392 ut ne a suis quidem parentibus discerni possent. Imitationes notavit Cerda Silii lib. II, 636—639 et ad 649 Lucan. III, 603 — 608. Add. Statii Theb. VI, 340 — 345: IX, 292 — 295: Valer. Fl. I, 367. 368. Claudiani de IV Cons. Honor. 206 — 211. — 396 Bona Servii et haec nota est: „Ennii esse versum: *Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semanimesque micant oculi lucemque requirunt.* Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus." Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. v. ap. Guell., Cerdam et Burm. Quanto simplicius Homerus Iliad. ε, 81. 82.

399 sq. Pallas Rhoeteum, *praeterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta traiicit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat. — 400 *hoc spatium tantumque morae fuit Ilo.* Si interpungimus, ut feci, *spatium* est temporis, idemque quod mora, tantum spatium, tantumque morae fuit Ilo, donec et ipse interficeretur. Sin interpunctio tollitur, iunctura est: *hoc tantumque spatium fuit Ilo morae*, casu tertio, moratum est mortem. — 404 Sic et 731 *calcibus atram Tundit humum exspirans*, σφαδάζει, λακτίζει. Quod *Rutulorum arva* pro solo Latino posuit, ornatus causa fecit. — 405 sqq. Comparatio ad Homericum exemplum concinnata Il. λ, 155 — 157, forsan etiam υ, 490 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304 et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens lubensque silvam incendit et flamma laetatur: quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, ut quis in media aestate incendat silvas? hoc quidem quomodo placere, et quomodo poëtae excidere potuerit non video. Verum nec poëtae culpa ea est, sed interpretum, qui silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro de leguminum calamis Ge. I, 76 et de herbis lib. I, 152. Et hoc sensu expressit locum Lucan. quoque IX, 182 sq. — Iam v. 405 *optato* est

Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantis:
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque iuvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua conligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in iugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.

ex voto. — 406 *dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispergit incendium, non quod diversis locis pastor fecit. — 407 *correptis mediis*: eleganter ad interiora penetrare ignem dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta: unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exsultantes, dicere ausus est. — 409 *victor*: bene Serv. voti compos, ἐπιτυχών. Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta confestim late spargitur, et nunc pugna semel a Pallante incepta extemplo ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. — Nunc 410 *in unum* locum conglobant se pugnantes Arcades. — 411 Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine, v. paullo ante v. 352. — 412 *seque in sua colligit arma*. „post scutum se clausit: (sc. tegit scuto, quo tela excipiat) sic et XII, 491 *Substitit Aeneas seque in sua colligit arma*.“ *Serv.* Est Homericum συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι vel ὑπ' ἀσπίδος. — 415 *Elatam in iugulum*: iugulo suo vulnus minantem. *Serv.* petebat Strymonius ense vel hasta iugulum Halesi. Sunt hi Troiani. — 417 Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cuius fata praevidebat, eduxit, quoad viveret, in silvis. Similis locus Il. β, 830 sqq. At vix ille e vivis excesserat, cum filius in bellum procedit. — 418 *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; sed canent supercilia, tempora, ipsae genae. — 419 In altero iuris, in altero sacrorum, vocabulo usum poëtam observat Servius: *Manus*, inquit, *iniectio, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus*. Agnoscas facile verba iuris. Alterum ductum ex eo, quod Diis inferis vel Manibus sacrati dicuntur, quibus moriendum est. Obvium in primis in Tragicis, cf. Macrob. III, 7. (Homerus praeiverat Il. β, 834, et Hesiod. Scut. Herc. 253. R.) *tela Evandri* dixit Pallantis hastam, quia a patre acceptam

Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urguet,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
Egregii formae; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Haec ait; et socii cesserunt aequore iusso.
At, Rutulum abscessu, iuvenis tum, iussa superba

tulerat. — 424 Halesus, clipeum praetendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastae obnoxium esset.

426 Lausus, Mezentii filius (VII, 649), nunc prodit: amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis iuvenis: is *non sinit agmina* esse *perterrita* Halesi morte. — 427 *pars ingens belli*, h. pugnantium. *Abas* est is, de quo X, 170 *una torvus Abas.* — 428 *nodum pugnae*, non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, *ἑτεραλκέα νίκην* sua virtute facit. Itaque adiectum *moram.* Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*, conf. ad IX, 155. — 430 *Et vos.* versus affabre factus et verbis et vi sententiae ad miserationem compositae. — 432 Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, ideoque condensant aciem, ut arma vix moveri possint.

439 Ut Pallanti dignus adversarius obiiciatur, evocatur Turnus. *soror alma*, Iuturna nympha: de qua tamen nondum mentio facta: sed v. XII, 139 sq. In memoriam revocandum est, binis cum maxime locis pugnari, primo qua parte Aeneae classis appulerat: hic Turnus pugnabat; altero loco, ubi Pallas cum equestri turma pugnabat equis relictis 362 sq. Ad hanc igitur pugnam advolat Turnus ut succurrat; itaque *ut vidit socios*, suos qui hac parte pugnabant, iubet eos pugnam cum Pallante soli sibi servare. — 443 *debetur* a fato. *parens* meus, Daunus. Servius tamen de Evandro, Pallantis patre, exponit, cf. II, 538. 539. — 444 *cesserunt aequore iusso* ipsi: ut XII, 696: campo, quo ipsi iussi erant cedere. — 445 sqq. Pal-

Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu;
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. Sorti pater aequus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis; pedes adparat ire
Comminus. Utque leo, specula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum
Advolat; haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
Ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum
Viribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta;
Victoremque ferant nrorientia lumina Turni.

lantis personam egregie tuitus est poëta; immota iuveni mens in tanto discrimine etc. Iunge: *ut tum iuvenis, h. discessu, miratus, stupet in Turno*, in Turni obtutu fixus. — 447 *omnia* dixit pro: totum Turnum. — 449. 450 ornatius quam Homericum *ἕλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην* (h. *ἁλῴην*) Il. *χ*, 253. Sententiam alibi aliter variavit Homerus: Il. N, 487. O, 502. 511. Macrobius lib. VI, 1 ex Attii Armorum iudicio ductum esse versum dixit: *Nam tropaeum ferre me a forti viro pulcrum est; Si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.* — 450 *Sorti pater aequus utrique*, scil. ferendae par est: is est pater, qui utramque fortunam, et victoriae et mortis gloriosae, aequo animo ferat, ut fere Serv. Dixerat enim, ait Servius, Turnus v. 443: *cuperem ipse parens spectator adesset.* — 453 *Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita enim heroicae vitae lex fert. — 454 Comparationes a leone sumtae multae similes sunt ap. Homerum Il. *O*, 630. *Π*, 487. 823. *Υ*, 164. *K*, 485. *Λ*, 113. *E*, 161. cf. ad v. 729; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, *ἐκ σκοπιᾶς*, prospicit, et quod taurum *meditantem in praelia* videt. Imitatorem Silium cf. lib. V, 309 — 315: Statium VII Theb. 670 sqq. — *meditantem in praelia*, h. parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando, docte dixit; ut *proludere in pugnam, audere in praelia* lib. II, 347, *irasci in cornua* Ge. III, 232 et XII, 104, *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit poëta: *meditari*, exercere se, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit, *in rem.* — 457. 458. Ubi intra teli iactum venisse Turnum videt, praevertere et occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adiuvet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460 De hoc VIII, 362. 363. — 462. 463 Ornate. *Cernat Turnu* se spoliari et ferat, sustinea

Audiit Alcides iuvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus
Omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
Tot gnati cecidere Deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum reiicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,

videre me victorem. — 465 sqq. Variavit et ornavit Maro ea, quae in Sarpedonis morte Homerus praeclare memoraverat Il. π, 431 sqq. et in Hectore Il. χ, 168 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Unum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 114 sqq. — 467 *Stat*, est, praefinita, constituta est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. — 468 *famam extendere factis*, τὸ κλέος. Libr. VI, 807 erat, *virtutem extendere factis*. Est idem quod alias: *vitam extendere factis*, *meritis*. Sententia autem verss. 467. 468. 469 ex Homero inhaesit fortasse poëtae animo Odyss. τ, 328 — 334, sed multo suavius ea reddita verbis numerisque. Tum petita est sententia ex intimo animi humani sensu: in tanta vitae brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquamdiu superesse mortalium quisque exoptat inter suos, amicos, populares: factis autem praeclaris ac virtutibus generosissimus quisque et latius ampliusque et diutius et in perpetuum, idem consequi cupit. — *irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit. — 469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paullo diversis Odyss. γ, 108 sqq. Alii comparant ex Il. φ, 117. 118. 119 Achillis verba. — 473 *reiicit* quasi retro iacit, πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ pro vulgari: retorquet, avertit: tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Grammaticorum argutiae super causa, cur dii vultum avertant, alienae sunt. Conf. XII, 151 et 841.

476. 477 Variant codd. et edd. inter *humeri* et *humeris*. Si, ut vulgo faciunt, accipimus de thorace, nil refert, utro modo legamus. Sed ut de thorace accipi possit vereor; ita enim *hasta, quae in humerum inciderat*, mox per clipei oram, ἄντυγα, adacta tandem corpus strinxit: quod, quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clipeus*: ut eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clipei*. In hac interpretatione, quam et perspicuitas et oratio poëtica dativum genitivo praeferens postulat, praestat *humeris* legere: hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris praetenditur, in summa clipei parte: ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκός, ut Iliad. υ, 275, atque eo traiecto (*viam molita per clipei oras*) etiam Tur-

andem etiam magno strinxit de corpore Turni.
ic Turnus ferro praefixum robur acuto
ı Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
dspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
lixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris
)uum pellis totiens obeat circumdata tauri,
'ibranti medium cuspis transverberat ictu,
.oricaeque moras et pectus perforat ingens.
lle rapit calidum frustra de volnere telum:
'na eademque via sanguis animusque sequuntur.
'onruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
'.t terram hostilem moriens petit ore cruento.
)uem Turnus super adsistens:

ıi humerum stringit: *ἀκρότατον* — *ἐπέγραψε χρόα φωτός* Il. 3,139, quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clipei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clipei traiecta) hasta *perforat inguen laevum*, imam ventris partem in sinistro latere. Tenendum autem animo, *ἄντυγα* clipei tenuiorem esse umbone, faciliusque perforari posse. — 478 *strinxit de corpore.* Heinsius nec ipse habebat, quomodo expediret τὸ *strinxit de*, et coni. *strinxit se*; at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc graecum: *τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε*, sc. *μέρος τι.* Sic *strinxit de corpore*, sc. partem. — 479 *robur ferro praefixum* est Homericum *ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ.* Pallas, exiguarum virium conscius, corporis partem nudatam in Turno petierat; Turnus, viribus confisus, medium Pallantis clipeum traiicit. Mirantur sic animum alterius, alterius robur. — 481 Color orationis ex Il. λ, 384-391. 392. *penetrabile t.* active, ut Ge. I, 93: *penetrabile frigus.* — 483 Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur: tot laminas ferri et aeris, (*πτύχας* Homerus dixit), *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam ac pectus perforat telum.

485 *pectus ingens* Pallantis tamquam fortis et magnanimi iuvenis. Male argutatur Servius et alii, *ut cuspis ingens* iungatur. — 487 *animus* pro anima. *θυμὸς* pro *ψυχή*. — 488 *in vulnus*, hastae gravi pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042: *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus.* Reliqua sunt Homericum notissimum: *ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ* vel *ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ.* Monenda haec sunt, ne praeteriisse videar. Expresserant Homerum iam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1 et Ursin. — 489 Sic Silius V, 526 et IX, 383, ubi *appetere, ore, morsu, terram* in simili re occurrit: *mordere* et *mandere humum* XI, 418. 669. Homericum *ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας*, quid hoc aliud quam capere, petere? Simpliciter autem accipiendum: cum pronum terram ore petiisse, concidisse, ore *cruento*: nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit. — 490 Ferocitas veteris aevi ex Homero adumbrata,

Arcades, haec, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Aeneia parvo
Hospitia. Et laevo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
Inpressumque nefas: una sub nocte iugali
Caesa manus iuvenum foede, thalamique cruenti;
Quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et quum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.

ut insultet caeso victor: at non in hoc versu: nam *super adsistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri iacenti, sed v. 495: *laevo pressit pede*, *λὰξ προςβὰς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων*, ut balteum exueret. In hoc tamen generosa Turni indoles ad amorem sui pellicit, quod corpus humandum concedit Arcadibus. — 492 *Qualem meruit*, l. qualem Evander meruit, ut sibi remitterem filium, l. hocque melius, qualem Pallas meruit, ut se remitterem, h. ut dignus erat audax adolescens. Prius sequuntur fere Intpp. idque ex sqq. adstruunt. At male cum irrisione dictum putant: Sic par erat te ex pugna dimitti. *qualem*: *ὅσον* pro *ὡς*, sc. sic, ut corpus humi mandandum concedatur.

497. 498 Brevitatis et varietatis ideoque et suavitatis studio structuram orationis, quam orsus erat, deserit poëta, et a quarto ad primum casum transit. Erat enim impressa *manus iuvenum*, L. Aegyptii filiorum exsculptum balteo *nefas Danaidum*, nocte nuptiali suos sponsos interimentium praeter Lyncea ab una ex illis Danai filiabus, Hypermnestra, servatum: cf. Apollod. II, 1, 4 not. Sic V, 536: *Cratera impressum signis*: cui signa impressa erant, etsi exsculpta dixit. Et illustrandus hinc versus VIII, 731 *attollens humero famamque et fata nepotum* h. clipeum exsculptis rebus a posteris gestis insignem. Idem Danaidum argumentum in clipeo copiosius exsculpsit Statius Theb. IV, 132—135. Cur in hoc argumentum incideret poëta, quaerendum non est: casus obtulisse illud putandus. — 499 Quod artificis nomen adiicit, ut poëta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim praestantiae fidem hoc facit. — 501 Quae hic, etiam vs. 507—509 de suo adiicit poëta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum erigunt. v. XII, 940 sqq. Hinc poëtae certatim hoc artificio usi sunt. — 502 *sublata* poëtae est, quod vulgo *elata*. — 503 ut lib. II, 104: *magno mercentur Atridae*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ovante locus Il. ρ, 193—201 sq.

dolor atque decus magnum rediture parenti!
aec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
uum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
dvolat Aeneae, tenui discrimine leti
sse suos: tempus, versis succurrere Teucris.
roxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
rdens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
aede nova quaerens. Pallas, Evander, in ipsis
mnia sunt oculis; mensae, quas advena primas
unc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
uatuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
iventis rapit, inferias quos immolet umbris,
aptivoque rogi perfundat sanguine flammas.
nde Mago procul infensam contenderat hastam.

— 507 *dolor atque decus.* Sumerunt hinc alii passim. Inprimis Martialis XI, 14. *Romani decus et dolor theatri:* sic V, 49. 50: *quem semper acerbum, semper honoratum etc.* — 509 Dicta haec ad vulgarem hominum sensum. Meliora supra praemiserat: *Stat sua cuique dies.* Ita poëtae assuefaciunt animos nostros, ut, quae in utramque partem disputari possint, videamus et reputemus; et hactenus sunt sapientiae magistri, praeceptores humani generis.

510 Pugnabat Aeneas in altero agmine 310—361, ut interea locus esset pugnae Etruscorum et Pallantis a poëta exponendae. Nunc autem Aeneae virtute res indigent. *tenui discrimine leti,* modico mortis interstitio, Serv. h. e. parum abesse suos ab extrema clade. — *letum* pro exitio, strage copiarum. — 513 *latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita: cf. IX, 323. A Marone mutuatus est Silius lib. IV, 463. 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. v. Gronov. ad Taciti German. 29. — 516 *mensae quas.* Respicit lib. VIII, 102. 175 sq.

518 *Ufens:* is scilicet, de quo VII, 745: VIII, 6; ut Sulmonem hominem supra vidimus IX, 412. Malim tamen de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipere: ut *Sulmonem* de Pelignorum oppido. — 520 *captivoque* h. captivorum, pro: et quorum sanguine etc. In ulciscendo Pallante et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli caedem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse constat. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos iuvenes inferias Pallanti destinat et lib. XI, 81. 82 immolat Aeneas. Nondum igitur ea aetate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec Aeneas, ubi ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaveri insultat v. 555 sq., ad Romanorum sensus videri debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta ni imitatio Homeri Il. φ, 2 ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum ape ornata, imitatio loci H

Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manis, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta; iacent penitus defossa talenta
Caelati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Aenèas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam laeva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, labsumque superstans
Inmolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.

Iliad. φ, 67 sqq. — *Mago*, in Magum, ut toties. *subit*, ὑπέδραμε. *supervolat*, ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens:* apud Homerum plus miserationis: altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet. — 526 Duxit haec ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 sqq.: adde Iliad. κ, 378 sqq. — *dabit* pro faciet, ut et alibi, et δοῦναι. Male vero poëtam ad grammaticam subtilitatem revocant Interp. post Servium, ut tria genera auri, argenti aerisque: *signatum* (in nummis), *factum* (in vasis et signis) *infectumque* (rude, grave, in massis) exprimere debuerit. *Argentum caelatum* est in vasis opere ectypo, elaboratis, ut *aurum factum* quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus dixit. — 531 Sententiam versus ornavit Claudian. de B. Getic. 604—615. — In vss. 532. 533 ornavit Homerica l. c. Il. φ, 99 sqq., et in vss. 534. 535 ibidem 115 sqq. *parce gnatis tuis* pro serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: Servio monente. *belli commercia*, redemtionem captivorum. — 534 Eandem Anchisae Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces. v. 524. 525.

537 Haemonides et ipse e Latinis, Apollinis et Dianae sacerdos, inter pugnantes tamen, e more veterum aetatum: non conscripto hoc hominum genere in ordinem aliquem, qui ab armis et praeliis vacaret. Est autem extra regimen positum: *nec procul Haemonides*, sequente: *Quem congressus agit*, pro vulgari: Nec procul cum Haemonide congreditur, et eum agit. Faciunt haec ad variandam orationem; variata autem oratione tollitur taedium, nascitur voluptas. — 541 *ingentique umbra tegit*, sc. super adstans ipse vir ingens clipeum manu tenens, et inclinans se, ut spolia legat.

Instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro deiecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;

Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Ordo verborum simplicior erat: *lapsum immolat, superstansque ingenti umbra tegit.* Sane de morte alii accipiunt, ut sit σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν, et quae similia alia apud Homerum occurrunt. At enim *noctem, umbram, tegere oculos* recte dixeris: quis vero ferat: *tegere aliquem umbra?* et tum *umbra ingenti?* Arma detracta dat Seresto absportanda: ex more v. c. Iliad. π, 663—665.

543 *Instaurant acies* puto simpl. succedunt in pugnam cum Aenea. *Caeculus* VII, 673. 681. — *Umbro* ibid. 750. 752. Cudunt vero h. l. sibi difficultates et molestias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem, sed ad Umbronem sqq. referunt. Perperam. Brevitati studens poëta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Caeculum et Umbronem fuisse caesum: latet tamen hoc in *Dardanides contra furit;* pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum iam ante caesum dicat, et narrationem de eo subiungat, nam *deiecerat* sc. *Dardanides*, Aeneas, absciderat Anxuris manum una cum clipeo, quem tenebat. *Dixerat ille* sc. Anxur, insolentius increpuerat Aeneam: *aliquid magnum*, verba superba, ἔπος μέγα. — 548 *coeloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre coelo*, pro ad coelum efferre, alias vidimus; iam poëtae frequentatum de superbia et arrogantia: et fortasse ille arrogantiorem se gesserat, dum de Aenea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbravit h. l. Silius lib. II, 403 sqq. et ibid. 411, ut mox noster 550. Ut universe rem enucleem: Ex sollenni poëtarum usu, et hominum sensu, quem in rudi quoque ingenio deprehendes, quae *alta* sunt, *caelum attingere* dicuntur. I, 162 *gemini minantur in caelum scopuli.* III, 678 Cyclopes *caelo capita alta ferentes* et sic centena. Nec aliter Graeci, inprimis tragici ac lyrici: illustrat τὸ στηρίζειν οὐρανῷ Valkenarius ad Euripid. Hippolyt. 1106. Iam tropice hoc transfertur modo *ad gloriam*, ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*, modo ad gloriae opinionem ac persuasionem, hoc est, *ad superbiam, iactantiam, ostentationem*, ut h. l. modo *ad laudes*, quibus quis aliquem supra vulgus effert.

550 Tarquito primo statim congressu thoracem cum clipeo hasta Aeneae perforat. *exsultans* simpl. prosiliens, ut solent οἱ πρόμαχοι. — 552. 553. *Ille*, Aeneas (non Tarquitus), *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. ad IX, 423) ideoque magna cum vi immiserat, *inpedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti

Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terrae, truncumque tepentem
Provolvens, super haec inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, iace! Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque inpasti volnera lambent.
Protenus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum; ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum; et tacitis regnavit Amyclis.
Aegeon qualis, centum cui brachia dicunt,

clipeum et loricam, sic ut infixa hasta haereret nec retrahi facile posset; hinc Aeneas arrepto statim ense caput deiicit. (Servius *inpedit*: non permisit, usui esse ad protegendum Tarquitum. Nec aliter Cerda.) Est autem exquisite dictum: Tarquiti *loricam et clipeum inpedit* Aeneas *hasta*, pro vulgari: *hastam inpedit lorica*: nam hasta impedita et fixa tenetur; sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moveri potest: cf. 794. 795. Sed in his, quae reciproca sunt, poëtae illud sequuntur, quod minus vulgare est. — 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq.; quod quidem hic factum nolimus; cf. ad v. 520. 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, in primis de Dolone Il. κ, 457: ubi vide ante 454 sq. Reliqua autem ex Il. φ, 120 — 127 petita sunt. cf. Il. λ, 452 sqq. — 558 *onerabit*. Scilicet *sepulcrum* h. l. tumulus, τύμβος impositus corpori sepulto, quod alias inde tumulo *premi* dicitur, cum sub eo conditum iaceat. — 560 *pisces lambent*, ut Homer. l. c. ἀπολιχμήσονται, sanguinem haurient.

561 — 64 Post alios Camertem sternit Aeneas. *prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς. — 564 *Ausonidum*, Ausonidarum, ut bene Serv. exponit. *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus aetatibus mansere. Iam in his locis inter Tarracinam et Caietam iuxta mare *Amuclae* vel *Amyclae* fuerant, a serpentibus deletae, seu viperae seu hydri illi fuerunt, incolis urbe excedere coactis. v. Serv. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. p. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclanum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicae, quae ab Achaeis habitatae ac diu fortiter propugnatae, tandem a Doriensibus expugnatae sunt. Hostium enim adventu saepe temere nuntiato, cum vere hostis veniret, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est. Nota res vel ex versu Pervigilii: *Sic Amyclas, cum tacerent, perdidit silentium.*

565 sqq. Splendida comparatio. Qui primum nunc deductus erat in praelium Aeneas, quanta virtute, quo furore fit conspicuus!

Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Iovis quum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis:
Sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
Quadriiuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto fervore furentes:
Inruit, adversaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri: sed non et Troïus heros
Dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos; proiecto dum pede laevo
Aptat se pugnae: subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.

Aliter de Aegaeone seu Briareo tradit Virgilius, quam Homerus Il. α, 402. 403, cum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhoeus, et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, ut non unam manum putares, *toto* etc. Serv. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius II Theb. 595 sq.

572 *longe gradientem*, longis gradibus incedentem; non e longinquo μακρὰ βιβῶντα. Magnificum vero et hoc de Aenea et mox v. 579 *ingens apparuit.* — 575 sqq. Comparare solent Il. λ, 101 sqq. aut 122 sqq., ubi duo fratres eidem currui insistunt. — 581 Congressus quidem est Aeneas cum Diomede Iliad. ε, 217. 275 sqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 sqq. Sed utriusque pugnae exitus is fuit, ut incolumis et salvus inde discederet; ac nunc Ligeris fortunam minus propitiam ominatur Aeneae; esse ipsi rem nunc cum viris, quos non tam facile effugiturus sit; ut supra Turnus lib. IX, 154. 155: *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga Esse putent.* — 586 *pendens in verbera*, cf. lib. V, 146. 147: Ge. III, 106. 107; hic Lucagus gladio pro flagro usus est. Notabile autem hoc, quod Lucago in curru stanti non hastam, ex perpetuo heroum usu, sed ensem in manus dat poëta. — 587 *proiecto pede.* Notissimus status pugnandi. — 588. 589 traiecta ima clipei ora, hasta ipsum bubonem transfigit. At v. 476 per superiorem clipei o-

Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hostibus umbrae.
Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
Adripuit biiugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delabsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa iuventus.
Iunonem interea conpellat Iuppiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes: non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, o pulcerrime coniunx,
Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?

ram hasta adacta erat. — 591 *pius* epitheton nullam vim habet: (nisi forte h. l. ob ultionem, qua de Pallantis memoria promeruit, hoc epitheton acceperit. R.) — 592 non proditus es hosti aut fuga equorum aut consternatis iis. *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitaverat v. 586 *pronus in verbera.* — 593 *aut vanae ex hostibus umbrae*, verterunt in fugam, exemplo Niphaei v. 572. 573. 574. Sed sponte desiliisti de curru. — 594 Similis sarcasmus Il. π, 745 sqq. — 598 *sine hanc animam*, pro, parce. vitam mihi ne eripe, sed relinque. Sic ἔᾱν in Homero: *Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν.* — 603 Vides et hic Homerica: cf. Iliad. ε, 87. 88. — 604. 605. Artificium narrationis velim observari in iudicio et dilectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros: sed his nunc recte caremus: itaque satis erat binis versibus nos moneri de exitu oppugnationis.

606 sqq. — 688 Iuno, salute Turni in tempus tantum a Iove impetrata, Turnum elusum per *εἴδωλον* Aeneae e pugna educit. Eo iam res erat adducta, ut Turnum Aeneas assequeretur, ideoque pugna inter eos fieret. Haec ex rerum in Aeneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc usus est, ut epicus poëta Homeri exemplo semel instituerat facere. — 607. 608 Amare haec ad Iunonem. Non virtute Troianorum, sed Veneris scilicet artibus haec geruntur. Comparant locum Il. σ, 356 sqq. adde δ, 5 sq. — 609. 610 *non vivida virtus*; immo vero Aeneae virtus pugnam restituerat. — *dextra viris*, virorum: ut solet poëta.

611 *pulcerrime* h. l. notabile, inter blanditias. — 612 *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba.

Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret! non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Saepe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi:
Si mora praesentis leti tempusque caduco
Oratur iuveni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum: spes pascis inanis.

613 *Vis in amore mihi*, pro si amori meo esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: *si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, ut olim inter amoris nostri primordia. — 614 *namque* non vacat, sed asseverat: nempe, scilicet, utique, γάρ τοι, γάρ δή. - 617 *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat, pro: nunc vero ei pereundum est in Troianorum gratiam; etsi ille etc. — 618 *Ille tamen nostra deducit origine nomen* h. stirpem, genus. A Iunone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingit poëta, ut fortasse Pilumnus Iunonis filius habitus fuerit, quod nunc ignoratur. Potest tamen illud: *nostra origine*, ita sumi, ut sive Saturnia sive omnino divina stirps et origo respiciatur. Si enim a Danae ductum Turni genus: debuit illud ad Iovem et Io referri; aut Pilumnus Iovis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc cum veriora ignoremus, praestat simpliciter de devina origine inde a Pilumno accipere; unde etiam adiectum: *Pilumnusque illi quartus pater.* conf. X, 76. — 619. 620 *Et tua larga saepe manu.* Frequens hoc ad exorandos deos et ad hominum, qui *sacris factis tamquam donis et muneribus numen placari* putant, rudia ingenia accommodatum argumentum, cuius prima exempla in Homero Iliad. δ, 238 — 241 et 203 sq.

621 Iuno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Iupiter sic, ut in praesens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus, Il. π, 439 sqq., ubi Iovi Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Iuno, ac nunc Iunoni Iupiter. — 622 *caduco*, exquisite, cadenti seu mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est: ut VI, 481: *bello caduci*, cadentes. — 623 *meque hoc ita ponere sentis:* sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *ponere*, docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. 625 *vacat* exquisitius quam *licet:* nihil ultra. — 626 *venia*, concessio: quod concedam, indulgeam.

Et Iuno adlacrumans: Quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque haec Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Haec ubi dicta dedit: coelo se protenus alto
Misit, agens hiemem, nimbo succincta, per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque iubasque

628 Belli exitum fatalem immutatum non iri Iupiter pronuntiaverat; de Turno nil meminerat. Iuno itaque Iovem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de causa seu Veneris iurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, ut Turno (in hoc bello) vita sit incolumis! *quid si?* valet idem, quod: cur non? quid ni? *τί οὖν*; *εἰ καὶ*, quid mali inde futurum esset, si; reditque igitur sententia ad optativam: si, utinam! *gravaris* sc. dare. *rata* eleganter, ideoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsa retractat: Enimvero, *nunc, manet* etc. — 630. 631 *aut ego veri vana.* nisi admodum fallor, a vero aberro. — *vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* graece dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. Sic VII, 440 *veri effeta*, a vero vacans, verum haud afferens. — *Quod*, *καθ' ὅ*, qua in re tamen utinam frustra metuam et utinam tu consilium de Turno mutes!

633 sqq. In simulacro Aeneae conflando habuit, quem sequeretur, Apollinem Homericum, qui Aeneae *εἴδωλον*, *φάσμα*, obiicit Diomedi Il. *ε*, 449 sq. Inventum autem hoc Iunoni eo pertinet, quod, si ei aperte fugam illa suasisset, more viri fortis Turnus fugae mortem praetulisset. conf. Serv. ad 644. vid. 666 sqq. Imitatus, sed sobrie, Silius X, 83 sq. et paullo pinguius, in fraude *Annibali* a Iunone facta lib. XVII, 528 sqq. 572 sq. In quo loco multa ex nostro expressa. *Antiquissimum* huius generis spectrum, *εἴδωλον*, Euripidi *φάσμα*, est nubes in Iunonis speciem mutata et Ixioni obiecta. Dicas fortasse Iunonem et h. l. sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe quae aeris erat symbolum antiquae Graeciae, unde Iris erat eius ministra. Sed a Marone haec aliena sunt; quippe cui Iuno poëtica *persona* est, qua causam efficientem rei vulgari modo non tractandae exhibet: accommodate tamen ad mythorum fidem. *nimbo succincta*, nube. *hiemem agens*, turbinem, procellam. Novum hoc ad deae praesentiam designandam, sed in *ἐπιφανείαις* deorum in templis non insolens: vide Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Cerda laudat ex *Valer. Fl. II*, 115: *Cum dea* (Venus) *se picco per sudum turbida nimbo Praecipitat.* — 638 *telis* pro armis paullo durius dictum; at de valida hasta Aeneae accipere praestat. Mox *iubas* pro galea cum

ivini adsimulat capitis; dat inania verba;
)at sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Iorte obita quales fama est volitare figuras,
ut quae sopitos deludunt somnia sensus.
t primas laeta ante acies exsultat imago,
rritatque virum telis, et voce lacessit.
nstat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
'oniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Coniicit in latebras; nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram adtigerat: rumpit Saturnia funem,
Avolsamque rapit revoluta per aequora navem.
Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago;
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae:
Quum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:

crista. — 639 *inania verba* ipse mox interpretatur: *dat sine mente sonum.* — 641 *figuras*, εἴδωλα. Ante oculos erat Lucret. I, 133 sq. — 648 *turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv., perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. Mox *coruscare* ensem exquisitum voc. pro vibrare. — 652 nec sentit et intelligit, suam exsultationem esse inanem. Loquendi ratio poëtis non infrequens; nisi mavis *gaudia* esse dicta pro ipso simulacro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653 Stabat forte navis ita admota littori saxoso, ut pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de littore, quatenus eminet. lapidibus enim arboribusve riparum ancorae loco naves alligatas esse, constat. *rex*, ex more veteris aevi pro viro ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis. cf. v. 166 huius libri. — 660 *aequora revoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a littore accipio.

666 *ingratus salutis* exquisite ad Graecorum poëtarum morem, ἀχάριστος σωτηρίας sc. ἕνεκα. quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo

Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere poenas?
Quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Adcipio. Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, saevisque vatis inmittite Syrtis:
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Iuno

ante: *veri vana.* — 668 Vir fortis fugae flagitium appellat *crimen* et *poenam.* Tota oratio gravissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem praeterquam Horatianae Europae querelas tantum miserationis facientes: *Unde? quo veni? levis una mors est*, Carm. III, 27, 36. — 670 *quemve:* qualem, IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adspicio?* quomodo et qua cum existimatione redibo? — 673 *Quosne* docte pro eosne? — 675. 676 In pudore sollenne hoc iam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθὼν, nec argutandum in eo, quod nunc mari fertur. cf. ad IV, 24. — 677 Comparant Helenae illa Il. ξ, 343 sqq. — 678 *Syrtis.* Est enim et una Syrtis, ut IV, 41 et sic *vada Syrtis*, Syrtis vadosa; ne de Syrtibus Africae cogites, sed de quocunque cumulo arenoso maris. — 679 *conscia fama esse potest*, *cuius Turnus* ipse *conscius* est, sic *conscia virtus* V, 455 pro vulgari, virtutis conscientia. item XII, 668. Haec tamen conscientia Turnum nec in Syrti deseret. Tum antecedunt *Rutuli.* Vult se abscondi in loco remoto, quo nec Rutuli eum sequantur, nec fama de eo perveniat, ita ut a nemine agnoscatur. Ergo praeferendum alterum, ut *conscia* sit epitheton famae simpliciter ornans; omnis fama eius rei, facti, hominis, de quo aliquid nuntiat et spargit, est *conscia*, ita h. l. Turni. Sic *conscia sidera* supra IX, 419. *agmina conscia* scil. doli II, 267. — 681 Solenne est poëtis: *induere se telo* et *in telum*: mucrone infixo, qui a visceribus et corpore receptus conditur et tegitur. (Fortasse cum cod. rom. *mucroni* praeferendum est, ut *sese induat* sit, irruat: siquidem *induo* est compositum ex *in* et *duo*, *do*. R.) — 683 an in fluctus, medium h. altum mare, se proii-

Continuit; iuvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Iovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantis.
Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique marisque,
Ipsa inmota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam; poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem comitemque: una quem nocte Theano

ciat. 686 *animi miserata* Serv. „pro: animo m., sicut XII, 19 *O praestans animi iuvenis.*“ Immo vero est: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *iuvenem repressit, miserata* (eum) *animi*, ut gr. θυμοῦ sc. ἕνεκα. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi obiectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. provocat, lib. XI, 381 *ni poenae iuvenem indignae miseratus ab alto Iupiter;* et sic in omnibus exemplis, quae vidi. — 687 *aestu*, fortasse h. l. vento. Usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento, *aestus* motus maris ex natura sua. Ergo *aestus secundus* h. l. non in altum abripiebat, sed littori navem admovebat. — 688 *urbem*, Ardeam.

689 — 754 Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cuius facta strenua narrantur. *Iovis monitis*, impulsu, conf. IX, 184. 185. Adde Servium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Iove monito. Atqui poëtae, si deorum ministeriis utuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poëtae curarunt, qui multa impia et scelesta, intercedente deorum opëra, facta narrant; cum id solum reputarent, ut rei mirae et insolitae causa et auctor inveniretur. — 691 Tyrrheni in Aeneae acie, qui sub Tarchonte tenebantur (conf. VIII, 494. 495 et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696 — 699 occiduntur: qui 702 sq. sunt Troiani. — 693 *velut rupes*, Iliad. o, 618 — 622, sed maiore cum ornatu. cf. VII, 586 sqq.

702 — 706 Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba. Commentum poëtae ad variandam narrationem: quale ap. Home-

In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus;
Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem inpavidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:

rum de Hectore et Polydamante Il. σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tamquam Antenoris uxor et Cissei filia, Il. ζ, 298. 299: λ, 223. 224, contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718. Sed poëta potuit alios, forsan tragicos, sequi, qui haec variaverant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba v. 3. monente Servio. Potest quoque haec Theano haberi diversa ab illa Homeri. — 704 *face praegnans Cisseis* v. VII, 319. 320. De *Cisseo* v. ad V, 537. — 705 *Parin creat*: *urbe* prave antea lectum cum Bentleio et Marklando mutare non dubitavi. — 706 *ignarum* h. l. pro ignotum, passive, ut et alibi in poëtis, v. c. Ovid. Met. VII, 404: *Iamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato, nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus iacet, cf. Gell. IX, 12 f. Quod si vetus haec auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, uti quoque Serv. — 707 — 718 Exquisite ornatus locus: quem iam Homerus tractaverat Il. λ, 414 — 419 tam praeclare, ut vix contendere cum eo quenquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum haec attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto, *εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο*, accurate ipse loca descripsit, aprorum frequentia et praestantia notabilia, in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Pedemontii extremis versus Delphinatum; ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvosus, de quo v. Cluver. Ital. ant. p. 886. 887: hinc *silva pastus arundinea* Horat. II. Serm. 4, 42 *aper Laurens ulvis et arundine pinguis.* Adde loca ap. Bentlei. ad Horat. Epod. 5, 28. In verbis iung. *velut aper — pastus — substitit* h. subsistit. Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est*; et *Substitit infremuitque ferox*, et *inhorruit armos*; quod Hesiodus in simili loco non neglexit: Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν, in Scuto Herc. 386. 391; nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est studiosis, Il. ν, 471 — 476. Ornatiora quoque sunt, quam apud Homerum, vss. 712. 713: *irasci* i. e. audacter animum sumere et cominus congredi; tum illa vs. 715: *partes cunctatur*, cunctanter se vertit, dubius quo impetum fa-

Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenaeos:
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactae coniugis ostro:
Inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans;
Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum:
Gaudet, hians inmane, comasque adrexit, et haeret
Visceribus super incumbens; lavit inproba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes;

ciat, *omnes et tergo decutit hastas.* Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores. Illorum partem apud Cerdam videre licet. Primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 sqq. — In 716 *est irae* poëta primus novavit, pro vulgari; esse odio. cf. Macrob. VI, 6. Ceterum versuum ordinem antea perturbatum nunc mutatum vides.

719 Etiam in Acrone aliquid comminiscitur, quod ad variandam narrationem faciat. *Corythi fines*, Cortona. cf. ad lib. III, 167. *Graius homo.* In hoc aut eandem fabulosam Dardani a Corytho Cortonae originem respexit poëta, aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam Umbrorum urbem esse captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam aetatem annos servasse. v. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenaeos*, nuptias: ornavit Homerica Il. λ, 241 sqq. Explicatur δόμος ἡμιτελὴς Il. β, 701. — 721 *miscentem*, perturbantem: κλονέοντα redditum puta. Comparat Ursinus Il. ε, 166, ubi ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν simili sensu. 722 quaesito artificio omnia dicta sunt, pro: gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam: IX, 163, *Purpurei cristis iuvenes.*

723 — 729 Egregie variata comparatio, cui similem iam IX, 339 sqq. vidimus, et quacum comparanda in primis sunt loca Il. μ, 299 — 306 et γ, 23 sq. Imitati sunt multi, ut Statius VI Theb. 675 sq., *peragrans stabula inpastus*, circumiens ieiunus, qui frustra stabula lustravit. *stabula alta*: epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *surgentem in cornua cervum.* Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189. 190. Dictum arbitror pro: assurgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Comparare licet alterum: Ge. III, 232 et XII, 104 *irasci in cornua.* — 726 *haeret incumbens*, ἐμφύς. — 727. 728 *lavit ora cruor*, hoc latius persequutus est alio loco Homerus

Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta caecum dare cuspide volnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.
Conclamant socii laetum paeana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere! Ast de me divom pater atque hominum rex
Viderit! Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen:
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;

Odyss. χ, 402. 405. *improba*, immodicae voracitatis. v. ad Ge. I, 119. — 730 *calcibus tundit humum* v. ad 404. — 731 *infracta tela:* sunt fracta. Sic *tendere, intendere: frendere, infrendere.* Saepe autem hasta in vulnus adacta, in primis ossi illisa, in ipso ferro, qua illud ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere. — 732 sq. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem caedere, eum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. *fugientem*, aversum, ut tergum petere posset hasta. Recedit, non fugit, ante alterum incedit. — *caecum volnus*, quod averso infligitur, ideoque non praevisum. *furto:* non dolo ac fraude praestantior vir. — 736 *abiectum* h. l. prostratum. 737 Sic apud Homerum passim exsultabundi exclamant victores, v. c. Il. ε, 102 sq., χ, 391 sqq., ubi et ἀείδοντες παιήονα. — 738 *conclamant sequuti* iung., non, ut faciunt, *sequuti paeana.* — 739 affectus plena haec morientis verba et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In utroque Homerus praeivit in Hectore et Achille Il. χ, 358 — 366, et in Patroclo et Hectore Il. π, 851 — 861. 741 hoc eodem solo prostrabere. — 743 *Ast de me divum.* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis haec permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Iovem dictum: scilicet ut constet sibi Mezentius, *deorum contemtor* (VII, 648.) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem v. 845: *Ad coelum tendit palmas.* Videntur Intpp. in *athei* notione argutari. — 745 ornavit id, quod ap. Homerum erat: Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Il. λ, 241. — 747 sq. Latina nomina Latinos, Graeca Troianos, designare videntur. *Lycaonium*,

Illum infrenis equi labsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
Deiicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis iaculo et longe fallente sagitta.
Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
Funera; caedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
DI Iovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tisiphone media inter millia saevit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:

Lycaonis filium. — 754 *longe fallente sagitta*, feriente a longinquo incautum. v. IX, 572.

755—832 Sequitur pugna Aeneae cum Mezentio interventu Lausi filii intercepta, et Lausi mors. Ad 755 comparant Il. λ, 70 sq. — 758 *iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. — 760 Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnae exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poëtarum phantasma hoc: *Ἔρις, Ἐνυώ, Κήρ*, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763 *Turbidus:* quod alias saeviens, furens: *ingreditur* tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet undas.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus, v. Apollodor. I, 4, 3; ubi cf. Not. nata fabula a sidere huius nominis eiusque ortu. Orion oriens *Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει*, ut rem Theocritus effert VII. Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro III, 664. 665. *Nerei stagna:* lib. I, 126 *imis stagna refusa vadis.* — 766. 767 *Aut*, (cum) *ingreditur.* Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571. — 771 *mole sua stat* sumtum a rupe, quae suo pondere librata firmum situm habet. De magnae molis homine stante nescio quam bene dicatur; nisi ad confidentiam sui in magnis corporis viribus referas. Aliter res se habeat, si in conflictu, in pugna urgeretur, impelleretur. Servius explicat: in sua

Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! voveo praedonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Iniicit; illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno volnere, coelumque
Adspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrimaeque per ora volutae.
Hic mortis durae casum, tuaque optuma facta,

mole, ut dicitur: in vestigio; quod parum placet. — 773 Sic XII, 95. 96: *Nunc o nunquam frustrata vocatus hasta meos, nunc tempus adest.* Similis locus est Apollonii I, 466 sq. — 774 Cum alii tropaea in deorum honorem consecrent: Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut ideo ille tamquam tropaeum adstet, quod erat truncus armis indutus. — 777. 778 Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei, quem divina arte factum, (*Ἡφαιστότευκτον* esse memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse transversum actam et in Antoren adstantem aberrasse, *ὀλισθεῖν*. — 779 *missus*, profectus, ut bene Serv. cf. VI, 812. 813 sic *στέλλεσθαι, σταλῆναι, σταλείς*. 781. 2 versus dulcissimi! *alieno volnere;* quod Silius VIII, 630: *telo non in sua volnera misso.* — 783 sq. Homeri vestigia iam veteres hic agnoverunt Il. *γ*, 355 sqq. 361 sq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici aere, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus. *tribus tauris*, coriis taurinis, ut Homericum *βοῦς*.

789 sqq. In loco sq. de Lausi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Nestoris f., ante oculos habuisse videri potest poëta, quippe cuius similis pietas apud Graecos poëtas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI. Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiunt. In hoc vero poëtae acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis saevi et iniusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturae affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: ut enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis movemur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. — 791 Observandus locus etiam propterea, quod poëta epicus nunc ipse prodit suamque

Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, iuvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus,
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit iuvenis, seseque inmiscuit armis;
Iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque coniiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:

personam interponit, quod, si cum iudicio fit, animum lectoris advertit, nunc multo magis, cum ipse is, qui narrat, poëta miseratione se contactum significat. — 792 *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta sunt: aliter *si qua* non expediri potest. Si qua serior aetas fidem *feret*, habebit, tantae Lausi pietati et virtuti. *opus* ut ἔργον pro facinore, virtute. Simile illud Ciceronis pro Milone 35: *de me nulla unquam obmutescet vetustas.* — 794 *inutilis*, vulnere debilitatus; ut Serv. *illigatus* sc. hastae, quae clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Il. ε, 664. 665. At Aeneas v. 797 *adsurgit* dextra, ad ictum inferendum insurgit manu elevata ac reducta.

802 *tectus tenet se:* sub clipeo, quo missilia excipit. Sic X, 412 *seque in sua colligit arma.* cf. Il. ν, 405. 803 sqq. praeclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius; etsi laudari solet Il. μ, 156 sqq. nam in illo loco diversa res geritur. Sed simillimus locus est in Quincto VIII, 379—385, qui poëta omnino ditissimus est his ornamentorum copiis. — 805. 806 *tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripae vel antro: quatenus *arx* ab *arceo* deducitur et locum designat, ubi quis se tuetur, defendit. — 807 *Dum pluit in terris*, Lucret. VI, 630. *Cum pluit in terris, et venti nubila portant.* — 808 *exercere diem* opere faciendo: exquisite, pro: exercendo opere transigere diem: ut, noctem producere coena, extendere sermone; diem fatigare remigio VIII, 94, ubi v. not. — 809 *nubem belli*, ut πολέμοιο νέφος, de pugnae mole tamquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Servius: „Bellantium impetum sustinet, donec deferbeat."

810 sqq. Ut ingenium oratio Aeneae diversa ab simili in congressu cu te utebatur Turnus

Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens. Saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Aeneas iuvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Inplevitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit maesta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero ut voltum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriae strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto,
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Aeneae magni dextra cadis. Increpat ultro

ferocior, 442 sq. 490 sq. — 814. 815 *Parcae fila legunt.* „Proprium, inquit Servius, fuerat, *rumpunt:* tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt aut etiam transeunt.“ Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana de colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quare si Parcae *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso iam absoluto ea rumpant. — 817 *minacis* pro: eius sc. Lausi. — 818 Decens in Etrusco iuvene vestis auro *molli* i. e. ductili texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornavit Maro Homerica Il. υ, 470. — 819. 820 *per auras* — *Manes* — Sunt Homerica: Iliad. π, 856. 857, nihil amplius; nec in his appositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 sq. Ad miserationem egregie facit ipsa Aeneae miseratio, dum tendit puero manus et terra eum sublevat 831, et respectus Ascanii, et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset. — 824 *patriae pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Ea, *quae recordamur*, poëta per *imaginem* effert animo obiectam. cf. IX, 299. — 825 *pro laudibus istis*, ista virtute, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus, qua, ut patrem servaret, ipse vitae discrimen adiit. — 826 *indole* i. e. pietate. — 827 *Arma habe tua.* Magnus scilicet honos in illo aevo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Il. ζ, 417. — 827. 828 *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, ut te inferant; *si qua est ea cura*, sc. tibi, si modo sensum huius rei habes. Fere sic ut IV, 34. *Id cinerem aut Manes credis curare sepultos.* Nisi quis ita malit accipere: modo est qui id curet, qui te

Cunctantis socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Volnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris adclinis trunco. Procul aerea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum iuvenes: ipse aeger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multosque remittit,
Qui revocent, maestique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Adgnovit longe gemitum praesaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad coelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
Quem genui? Tuane haec genitor per volnera servor;

inferendum curet: ut additum forte sit propterea, quod patria exsulabat cum patre Lausus. — 832 *comtos de more* Etruscorum: quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur.

833 Sequentia de Mezentio tamquam in tabula exhibita sunt. Declaratur locus, positus, actio ipsa. Similis locus Il. ε, 692 sqq. de Sarpedone. *volnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida aqua. Ignoramus an primus hoc ausus sit Maro; imitatus est Statius I Theb. 527. τέρσειν et τερσαίνειν, sed *aquae* notione non adiecta, iam Homerus de vulnere dixerat. *corpus levabat acclinis* ornate dictum pro acclinabat. — 835 „*Procul*, modo iuxta, ut Ecl. VI, 16 Servius," non male. Saltem *procul* h. l. est paullo longius inde. Eidem videtur novasse h. l. poëta *acclinis* et *propexam barbam*; novatum dicerem primo loco *quiescunt* de armis iacentibus, seu clipeo. — 838 *Colla fovet*: sustinet, levat caput arboris trunco. *fusus barbam*, habens barbam eamque propexam, *in pectore*, in pectus promissam, profusam, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso recubat. — 841 Hic magnum poëtam in hoc agnosce, quod arte sua effecit, ut Mezentii, tam invisi hominis, miseratione animos nostros tangeret. Rationem et modum, et quae illa sunt, quibus hoc effecit, videant in singulis, qui haec interpretantur. *super arma*, super clipeo, ut facile assequi licet. cf. 506. *Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.* — *ingentem* — *ingenti*: etiam haec ad commendationem caesi iuvenis pertinent. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Il. π, 776. — 844 *deformat*: sic ornat Homericum κατεχεύατο Od. ω, 315. — 847 *hostili succedere dextrae.* Non eo sensu dictum, ut volunt Intpp., ut 797. 798; sed: dextram h. e. vulnus excipere alterius loco. — 848 *tua per volnera*, pro vulnere. — *Exsilium* praeclare memorat: ho enim primum erat, quod in M zentii fortuna occurrere poë

Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exsilium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriae poenas odiisque meorum:
Omnis per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. Simul hoc dicens adtollit in aegrum
Se femur; et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud deiectus, equum duci iubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Adloquitur maerentem, et talibus infit:
Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit

animo debebat. — 850 *nunc alte volnus adactum*, nunc demum vulneris sensum habeo; loquitur de proprio vulnere, v. 785. 786. — 851 *crimine*, criminatione et odio: te infamem et odiosum feci meis sceleribus. — 853. 854 *Debueram p.* omisso *si*, inversa oratio. Si debebam poenas civibus meis; si merebar mortem: utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem, superstite te! At nunc vivo, te erepto. — 857 *tardat* Heins. interpretatur: tardat se, tardatur; cf. ad Aen. II, 208. Enimvero *vis alto volnere tardat* accipio solito poëtarum more, pro, vis ademta, h. e. virium defectus ex alto vulnere tardat. Servius aliter reddidit: *alti volneris violentia*: ut ideo pro, vis vulneris, dictum, et doloris notio adiuncta sit. — 858 *Haud deiectus*, animo haud deiecto. — 860 sqq. Displicuit haec ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra aetate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis, Il. ϑ, 184 sqq.: τ, 399 sq., aut Statii imitatione vel Silii; quae ad alias aetates pertinere videri potest. Sed in naturae humanae indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsuevimus, tamquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore. In Mezentio accommodatum erat hoc commentum, quia mox equi vulnere ipsi sessori caedes paratur. — 861 *res si qua diu mortalibus ulla est:* scilicet in fluxa hoc rerum conditione. Gravis sententia et h. l. affectus plena. — 863 *Lausi dolorum*, ex Lausi caede. II, 7: *lacrimae Creusae*. — 867 sq. Non haec inutiliter memorata, verum ad ἐνάργειαν,

Membra, manusque ambas iaculis oneravit acutis,
Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus;
Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas adgnovit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, saevissime, nato
Terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divom parcimus ulli.
Desine. Iam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem laevos equitavit in orbis,
Tela manu iaciens; ter secum Troius heros
Inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et urguetur pugna congressus iniqua:
Multa movens animo, iam tandem erumpit, et inter

ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

871 *Uno in corde pudor*, pudor, furor, luctus, una et coniunctim eum inflammant. *pudor* quidem ex eo, quod filium pro se cadere passus erat. — 872 XII, 668 iterum occurrit, deest in optimis codd., et adversatur loci rationibus. Quare asteriscis notatur. — 874 *agnovit enim* est utique. *δή, γάρ τοι, δή γάρ τοι. enimvero.* — 875 Ut nunc interpungitur, iungenda sunt: *Sic — faciat — (ut) incipias.* Potest tamen oratio iuvari: *Sic — Apollo!* (sc. ut tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias conferre manum. altus* Apollo est magnus, ut iam aliquoties notavit Maro. — 876 *Incipe.* ut IX, 741. — 877 *subit* h. l. simpl. it, occurrit: aliter ac modo v. 798. — 879 *haec via sola*, nato erepto, filii morte. — 880 *nec divom parcimus ulli*, curo, ut ab eo auxilium exspectem. Alio loco (XI, 52.) *nihil diis debentem* eodem sensu dixerat. *parcere* h. l. pro vereri, metuere, ideoque omnino *curare.* Sic Gr. *φείδεσθαι*, et *φειδώ* pro: cura. — 881 *Desine* terrere. — 883 *volatque*, de equitantis in orbem velocitate. — 885 Laevam in partem non modo ob naturalem equi flexum in laevum, sed ideo maxime equitabat, ut, ipse laeva clipeo tectus, et dextra expedita, Aeneae, qui ei semper a laeva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Aeneas clipeum circumfert, et hunc quidem v. 887. *oneratum* infixis hastis: is excep[it] et sustinuerat tela.

889 *pugna iniqua*, con[...]

Bellatoris equi cava tempora coniicit hastam.
Tollit se adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Inplicat, eiectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt coelum Troesque Latinique.
Advolat Aeneas, vaginaque eripit ensem,
Et super haec: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit coelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?

tem ipse pedes. — 891 *inter tempora coniicit hastam:* traiicit tempora. Comparant similem locum Il. ϑ, 81; ubi Nestoris equus παρήορος (tertius adiectus bigis, συνωρίδι, idem qui et σειραῖος, σειραφόρος, nobis funalis, *an der Leine*) percutitur ἄκρην κακκεφαλὴν etc., ibi equus primum exsultat (ἀνέπαλτο), tum caput in terra volutat, ut telo se liberet (κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ, ut h. l. *cernuus.*) — 892 — 894 Quod natura in tali vulnere fert, poëtam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: simul prae dolore calcibus calcitrat; sic eques effunditur et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur. *tollit se adrectum,* prioribus pedibus erectis haud dubie, cf. XI, 637. 638. 639, et bene inter multa inania Cerda laudavit Livii locum VIII, 7. *Circumactis deinde equis — spiculum inter aures equi fixit; ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem.* Adde Silium lib. IX, 595 sqq., ubi res ad elephantum traducta. *calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, ut prae dolore calcitret? — *Implicat:* hoc ipse poëta dilucidat: *cernuus incumbit armo,* suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *eiecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *cernuus* proprie de praecipitato, κυβιστῷ. — 895 *Clamore incendunt coelum,* uti et mox XI, 147: *incendunt clamoribus urbem.* Esse pro *implent,* facile unusquisque et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit: quarum neutra satis facit. Mihi sic videtur expedienda forma haec. Poëtis *incendere* est augere, magnum facere quid: simili modo *adolere* adhibetur: v. ad Ge. IV, 379. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, coelo,* h. magnum clamorem movere. Sic *incendere luctum* IX, 500, ubi v. not. *vires* V, 455, etc. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν, v. c. Soph. Ai. 196. Aeschyl. Pers. 393, ubi cf. Brunck. Jam poëta hoc ipsum doctius transfert ad coelum, quod hactenus proprie ideo incendi dici potest, quatenus res magno motu accepto omnino *incalescunt, fervent.* Hinc *fora fervent clamoribus, theatra strepitu.*

899 *hausit coelum* s. hausit oculis, quod malim; seu coelum pro aura; simulque ani-

'ullum in caede nefas; nec sic ad proelia veni;
iec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
Inum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
orpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
ircumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
t me consortem nati concede sepulcro.
Iaec loquitur, iuguloque haud inscius adcipit ensem,
Indantique animam diffundit in arma cruore.

iam recepit, e deliquio. — 901. 02 Interfice me: mortem non eprecor. Hoc sic extulit poëta: Ion erit crimini, me interfeisse, *nullum in caede nefas* Serv. et Cerda: „Mori viro orti nefas non est:" quod est emotius) — *nec si.* Lausus neus pugnaturus non ita tecum actus erat, ut ne me interficeès, aut ut ego mortem deprearer; *nec sic ad proelia veni*, h. e. nec Lauso a te caeso pugnae haec conditio nobis proposita est. Immo vero, dum Lauso superstes esse non sustineo, mori decrevi. — 903 *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro: *per veniam, si qua est. venia*, gratia, beneficium. Similes morientium preces dederat Homerus Il. χ, 338 sq. et alibi. — 905 *defende furorem*, propulsa (ut iam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quo minus corpus meum insepultum abiiciant et male mulcent: est ἀλκίζεσθαι. — 906 *consortem sepulcro nati* pro vulgari oratione, *consortem sepulcri nati* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Macrob. IV, 6 monuit. — 908 Iungenda sunt: cum *cruore undanti in arma*, thoracem seu clipeum. cf. v. 487. Ceterum in toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poëtam tragico affectu et carminis dignitate epica fatendum est.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER UNDECIMUS.

ARGUMENTUM

Occiso Mezentio victor Aeneas Marti tropaeum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompae apparatu ad Evandri urbem remittit: ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. *Interim oratores a Latinis missi dierum*

duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturae honore prosequuntur — 224. *Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos redux auxilia sibi denegata renunciat* — 295. *Ea spe destitutus Latinus, consilio convocato de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet* — 335. *Ibi Drances et Turnus pro inveterato inter ipsos odio se mutuis conviciis proscindunt* — 444. *Interim Aeneas, bipartito divisis copiis, levis armaturae equites planis itineribus ad urbem praemittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cuius rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quae ad urbis defensionem putantur pertinere* — 485. *Turnus cognito per exploratores Aeneae consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillum praeficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Aeneae ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit* — 531. *Interponitur episodium de Camilla* — 596. *Interim equestre praelium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur* — 647. *Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum eius pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta traiicitur* — 835. *Quam tamen sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianae ministra, sagitta traiectus offensi numinis poenas persolvit* — 867. *Camillae nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Troiani urbis oppugnationem parant* — 895. *Eius calamitatis nuntio ab Acca, Camillae comite, ad Turnum perlato, relictis, quas obsederat, angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Aeneas; et, quoniam imminente iam nocte praelium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt* — *ad f.*

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Aeneae exercitus merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Aeneidis constituit: quod quidem per se parum le-

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias; tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens. Aptat rorantis sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clipeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantis:

cundum et ieiunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia ornavit poëta: funere Pallantis, sepultura caesorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Aeneam mittendis, et, in ipso accessu ad urbem, Camillae pugna ac caede. Inprimis autem insignis hic liber orationibus insertis, in quibus *ῥητορικεύειν* videri potest poëta et affectare laudem Homeri, qui simili more rhapsodiam *ῥητορικήν*, quae nona est, J, inseruit Iliadi, hac tamen re superior noster, quod ad tragicas *ῥητορείας* haec accommodavit, per vim sententiarum et vocum, *δεινότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν*.

1 Altero mane post superioris diei pugnam, cuius exitum non diserte memoravit, sed Mezentii caede territos Rutulos in fugam se dedisse facile unus quisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poëta, qui semper ad eventum festinat, et, quae ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reservarit, quis pro certo affirmet? — 2. 3 *curae praecipitant*, potentius, quam: urget, premit cura, ut impendat tempus humationi caesorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, in primis Pallantis. — 4 *Eoo*, Lucifero, ut III, 588. Ἑῷος, ἠῷος ἀστήρ. Ad Aeneae autem religionem hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*), et nunc quidem tropaeo in Martis honorem erecto; re a Graecis petita, (ubi verbum et res saepe occurrit, in gemmis etc. quoque repraesentata. R.) et ad Troianos traducta. Nam Italorum non erat tropaeum statuere; nisi quod tentata res est a Pompeio, tum ab aliis. — 5 Locus de tropaeo erigendo luculentus: quem aemulatus est Stat. Theb. II, 704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud tropaei genus humeris gestatum v. 83. 84. Truncum quercus amputatum statuit Aeneas in *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. — *tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas, X, 882 sqq. *bis sex*, h. e. saepius. Statius ibid.: *perfossaque volnere crebro arma*. Illata fuere vulnera per totam pugnam. v. X, 691. 692. 715. 716. (*eburnum*, quatenus capulo eburneo s. vagina [illegible] distincta erat ornatus: [illegible] VIII, 404.)

Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; haec sunt spolia, et de rege superbo
Primitiae; manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe praesumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Adnuerint superi, pubemque educere castris,
Inpediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terrae
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quae sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; maestamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem

14. 15 Mutavi hic Heinsianae recensionis interpunctionem, quae manifeste sententiam vitiabat: *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest: haec sunt* etc. Imo vero iungenda: *timor omnis abesto*, quod ad id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λεῖπον τοῦ πολέμου. (*Viri* est vocat. non genit., ubi ad *timor* fuit, qui retractum mallet. R.) Quae sequuntur: *haec sunt spolia*, illustrant illa: *maxima res effecta.* Similis oratio Achillis victo Hectore Il. χ, 391—394: ubi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *Maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *primitiae* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια: ut poëtice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *de rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii. — 16 et, mea virtute, de Mezentio nihil superest quam hoc tropaeum, haec eius arma trunco imposita. Paullo durior est oratio verborum iunctura: *meis manibus Mezentius hic est*, virtute mea talis est. Dictum puta cum gestu: οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος. Supra IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adspicio.* Si *caduver* ostenderetur, expeditior res esset: nunc *tropaeum* ostenditur, quod Mezentium esse ait. Hoc tamen acumen veteribus, saltem Maroni, placuisse, praeter vs. 775. lib. X: *voveo Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum*, v. 173 docet: *Tu quoque* (Turne) *nunc stares immanis truncus in armis*: tu quoque nunc esses tropaeum. Pro adverbio *hic* accipiunt nonnulli, minus bene: nec melius succedit, si quis cum Cerda titulum imaginis animo cogitet. — 19 *ubi primum*, cum primum, *vellere signa annuerint superi.* Verba Romana; et captis auguriis id fieri solitum: sed hic poëta ornatus causa tantum posuisse videri debet: quamprimum licebit agmen ducere. — 21 *sententia*, consilium, sensus animi, *segnis* pro segnitie, cunctatione; quod adiuncta efficiunt: *segnis metu*, *et tardet.* — 23 *qui solus*: notissimum illud Homericum: τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων Il. π, 675 et alibi. — 24. 25. 26 Egregia et in laudationibus (λόγοις ἐπιταφίοις) pro patria mortuorum, e. c. in Platonis Menexeno et Lysiae oratione funebri, frequentata oratio. Illud proprium attexuit, quod *hanc patriam* dixit, novas sedes in Latio. — 27 *quem non*

Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus aeque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Troianaque turba
Et maestum Iliades crinem de more solutae.
Ut vero Aeneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore volnus
Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, quum laeta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: quum me conplexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret,
Acris esse viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos iuvenem exanimum, et nil iam coelestibus ullis
Debentem, vano maesti comitamur honore.

virtutis egentem Ennii versum esse, Servius notavit. Homericum: *οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.*

29—99 Corpus Pallantis pompa funebri ad patrem Evandrum ducitur. *ad limina*, in receptis castris seu nova Troia. *ubi*, in vestibulo ex more. *ἀνὰ πρόθυρον*, Il. *τ*, 212. — 31 *Παῤῥασίῳ Εὐάνδρῳ.* — 32 *armiger*, ὀπάων, ut iam supra, et *comes*, *θεράπων*. *auspiciis*, h. l. eventu. — 35 An recte *Iliades* memoratae sint, vide ad IX, 217. III, 65. Mos autem perpetuus cum veteris aevi, ex Homero notus, tum barbarorum ac ferorum populorum, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminae. — 36 sqq. Ad naturae veritatem pertinet, quod Aeneae adventu renovatur luctus. Comparat Servius Statii locum, VI. Theb. 37 sqq. multo magis convenit Valer. Fl. in funere Cyzici, III, 289 sqq. — 40 *levi*, pulchro, puerili: nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere. — 47 *in magnum imperium.* De Latio et de novis in eo sedibus parandis accipiendum, omni dubio caret. Aucta res magnifice a poëta; *magnum*, respectu fatorum ac vaticiniorum, quibus Aeneae eiusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Hinc ducta plura loca: IX, 267. IV, 267. 275. — 49. 50 Color sententiae similis apud Sophocl. Aiac. 589. 90. — 51 *nil iam coelestibus ullis Debentem.* Animose dictum! Referendum aut[illegible] v. 50: *vota facit cumul*[illegible]

Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Volneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Praesidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis: solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi:
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non iam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestis auroque ostroque rigentis

taria donis, atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Adeo iuveni iusta persolvimus, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluere. Manifeste hoc mutuatus est poëta a Sophocle; etsi paululum inflexit. Ibi Aiax, cum per deos obsecrasset Tecmessa, ut vitae parceret, vss. 589. 590: "Αγαν γε λυπεῖς· οὐ κάτοισθ', ἐγὼ θεοῖς Ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι; *annon vides, nihil me debere diis, quod quidem iis praestem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis σωτῆρσι. cf. ad X, 880. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas iam sub deorum inferorum potestatem venit. — *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus*. — 54 *Hi nostri reditus. nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur: *haec mea magna fides?* — *at non pudendis* (sed pulchris, et honestis, adverso corpore, cf. Il. *υ*, 288—291.) *volneribus pulsum*, *πληγέντα*, percussum. — 56 *sospite — nato* sc. cum infamia, turpi fuga e pugna servato: cuius dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Servii exemplo Interpretes trepidant et *sospite* pro sospiti dictum volunt.

59 *deflevit*, flendo finem fecit, ut Cannegieter ad Avian. fab. pr. exemplis illustrat: quem iam Burm. laudavit: nec tamen video, an omnino hoc necesse sit. — 66 *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta. — 68—71 Obvia comparatio et multis frequentata ac variata (cf. IX, 435—437.), sed h. l. suavissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo* pollice, — flo-

Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam iuveni supremum maestus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caeso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix aevo confectus Acoetes:
Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto proiectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus

rem *seu* — *seu* —, et qui nondum marcidus elanguit: *cui neque* — *recessit:* nec tamen pristino vigore nitet: *non iam mater.* — 73—75 Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *laeta laborum.* cf. ad lib. I, 441. *laetissimus umbrae:* ideoque illa sibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur praeclari fuisse artificii opus. Nec dicas delectatam opere, quod in amantis Aeneae gratiam parabat. (cf. IV, 262. R.) 77 *obnubit:* sc. altera veste caput velavit. — 81 De iuvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. ad X, 518 — 520. *caeso sanguine* adspersuros audacter pro caesorum, ut ibidem: *captivo sanguine.* — 83. 84 Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma caesorum truncis infixa vel perticis cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi τροπαιοῦχοι: quali specie et nomine ipse Mars exhiberi solet. — 87 *Sternitur et:* pro: *nunc* stratus et proiectus humi: ut solebant facere doloris impatientia, animique impotentia, ut in terram proiecti caput quoque pulvere foedarent: cf. ad 191. — 88 *currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna usus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subiiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi, cf. lib. X, 399 etc. — 89. 90 Homerico exemplo, Il. ρ, 426 sq.: 437 sq. Quod Maronis aevo forsan ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicae vitae sensibus et studiis accommodata. Sed adhuc Suetonii tempore hoc credebatur. Iul. Caes. c. 81: nec prorsus male. — 91 *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere

Victor habet. Tum maesta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve aeternum mihi, maxume Palla,
Aeternumque vale. Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
  Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terrae;
Nullum cum victis certamen et aethere cassis:
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis haec insuper addit:
Quaenam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.

debuit. Reliqua tum reticuit. — 92 sq. Comparant Il. ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *versis armis*, h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poëta: cf. Tacit. Annal. III, 2. — 96 *Nos alias hinc — vocant.* Egregie haec ad affectus et ad rerum veritatem. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis verss. *I decus Ausoniae, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas. Tibi gloria leto Iam parta insigni: nostros Fortuna labores Versat adhuc casusque iubet nescire futuros.* lib. X, 573 sqq. Burmannus Statii versus laudat IV Theb. 600. 601. 602. *Existis casus; bella horrida nobis Atque iterum Tydeus.* — 97 Il. ψ, 19. *χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι.* Nec diversa clausula in orationibus funebribus, Menexeni et Periclis.

100 sqq. Similis legatio Il. η, 381 sqq. Troianorum ad Achivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usus est poëta ad illustrandum Aeneae nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Troianis. — 101 *Velati*, *ἐστεμμένοι*, gestantes ramos vittatos manibus. v. ad lib. II, 249: V, 72. 366: VII, 154. 237. — 101. 102 *veniam* sc. hanc, corpora ut redderet: eandem mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. — 104 *aethere cassis*, II. 85 *lumine cassum*, vita. — 112 *Nec veni*, pro venissem. *οὐδ' ἦλθον ἄν, εἰ μή.* cf. IV, 15. not. — 115 Aequius erat, Turnum *huic se opponere morti*, se obiice-

Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Adparat: his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris subponite civibus ignem.
Dixerat Aeneas. Olli obstupuere silentes;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus iuveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Troiane, quibus coelo te laudibus aequem?
Iustitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi. Quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum adtollere moles,
Saxaque subvectare humeris Troiana iuvabit.
Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique inpune Latini,
Erravere iugis. Ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.

re, periculum mortis subire. *huic*: qua hi caesi occubuerunt. — 118 *Vixet*, vixisset. Iam autem Turnus videri poterat navi aufugisse: X, 665 sq.

121 *conversi — tenebant*: pro vulgari conversos oculos, h. e. converterant oculos alter in alterum. — 122 *et crimine*, crimen pro criminatione; ut saepe. — 124 *armis* pro factis, rebus gestis; ut in illo Ciceronis, quod e Cat. mai. Macrob. VI Sat. 2 laudat: *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut maiora omnia re quam fama viderentur.* Sed, ut Maronem a Cicerone petiisse credat, nemo in animum inducat. — 126 *Iustitiae mirer* ad notum graecismum; (πότερον τῆς δικαιοσύνης μᾶλλον θαυμάζω σε, ἢ τῶν τοῦ πολέμου πόνων; cf. Vechneri Hellenolex. 1, 2, 24 ed. Heusing. Nisi forte *laudibus* repetere malis. R.) — 130. 131 Quin nos parati sumus in exstruenda urbe, fatis tibi in Latio destinata, ipsi operas nostras adiungere. — 133 *pace sequestra*, h. e. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit eius, de quo convenitur, vel eius arbitrio constituitur. *pax*, pactio, tutos praestabat h. l. et Latinos et Troianos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. ω, nec aliud quid quaerendum. — 134 *Per silvas*: itidem, ut Il. η, 419. — 135 sqq. Similia lib. VI, 180 not. — 136 *actas ad sidera pinus.* Ge. II, 364 *agit se palmes ad auras.* — 137 *olentem cedrum*, odoratam. De hac Graecorum et Latinorum cedro, quae ex iuniperorum genere est, satis dictum ad lib. VII, 13 et Ge. II, 443. cf. Victorius in lib. 38, 1.

Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et moenia conplet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia iungunt
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque haeret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti.
Cautius ut saevo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et praedulce decus primo certamine posset.
Primitiae iuvenis miserae! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum

139 — 181 Pallantis corpus adductum a patre Evandro cum planctibus excipitur. Redit narratio ad vs. 29—98. — Ad 142. 3 Servius multa nugatur tamquam ex antiquitate Romana. Refert h. l. poëta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat: quod tamen in nobilium funeribus non aeque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus fortasse etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis, qui ex praeliis reportabantur. — 145 Comparant Il. ω, 707 sqq. — 146 *succedere tectis* h. l. ingredi urbem. — 147 *incendunt clamoribus urbem*, clamores per urbem magnos faciunt. v. ad X, 895.

152. 153 Turbata oratio dolore loquentis. Si vera est lectio, ita ut fecimus, interpungenda et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! (contra promiserat, discrimini se committere nolle) *ut velles*, utinam voluisses, *credere de Marti*, pugnae, periculo, *cautius*! Etiam in sqq. sententiae abruptae dolorem arguunt. — 156 *Primitiae iuvenis*, iuvenilis virtutis, factorum. *belli propinqui*, finitimi: ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; ut Serv. — 160 *vivendo vici mea fata*. Simpl. accipio: vitam protraxi longius, quam natura ferre videbatur; mihique igitur ipse supervixi, ut pater superstes essem nato. *fata* pro morte, quam ex naturae lege maturius, et ante filium

Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec, quas
Iunximus hospitio, dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si inmatura manebat
Mors natum: caesis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis:
Esset par aetas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera causa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero,
Nec fas: sed nato Manis perferre sub imos.

parens, subire debuisset. — 162 *Obruerent:* utinam me ipsum obruissent! — 166 *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. — 167 *Volscorum:* ut poëta, omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *iuvabit*, iuvet, iuvato: solatio esto, filium non cecidisse, nisi aditu iam Troianis in Latium patefacto, per praelium secundum. — 172 Ferunt illi Tyrrheni et Troiani tropaea (v. 83. 84) h. e. spolia eorum, *quos dat*, dedit, *tua textera leto.* Ait Evander, insignius se funus filio parare haud posse, quam hoc ipsum, quod ducitur, spoliis hostium caesorum tamquam pompa funebri ductis: quibus accessurae fuissent Turni exuviae, si Pallantis vires animum aequassent. — 173 esses tropaeum, Turne, pro: tropaeum de te esset factum. v. ad v. 16. — truncus *in armis* est armis indutus: docte, ut multa huius formae. IX, 581 *stabat in armis* pro armatus. *equitem in armis* 164. cf. ad V, 37. — 174 Si fuisset par aetas et robur Pallanti. — 175 quid vos retineo ab armis, a bello prosequendo? — 177 Vitam mihi adeo invisam esse necesse est, ut eam quocunque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, causa est *dextera tua:* spes de virtute tua, qua Turni caede Pallantis mei mortem es ulturus. Hanc *dextram*, hanc ultionem debes patri filioque. — 179. 180. *hic solus locus vacat*, relictus est, *tibi meritis*, ad merita, ut de me merearis, *et fortunae:* haec una ratio est, qua et tu mereri de me et fortunae ego aliquid debere possim. — 181 *sed quaero*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (sc. hoc, de Turno sumtam esse poenam) *Manes sub imos*, ut IV, 387, in morte, quam sibi brevi obeundam esse auguratur. Unum

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarcho
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.
Ter circum adcensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter maestum funeris ignem
Lustravere in equis; ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It coelo clamorque virum clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Coniiciunt igni; galeas, ensisque decoros,
Frenaque, ferventisque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque servant
Busta; neque avelli possunt: nox humida donec
Invertit coelum stellis fulgentibus aptum.

illud paullo durius est, quod *perferre* absolute pro *perferre nuntium* dictum est.

182 — 202 Tolluntur utrinque caesi et comburuntur; primoque loco Troiani. *miseris*, *δειλοῖσι βροτοῖσι*, sc. propter hoc, quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores*. — 184 In sqq. ritus funebres aevi heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Iliad. η, 420 — 432: ψ, pr. ad 27; 110 ad 257: ω, 777 sqq.: Od. ω, 57. Alios auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam singulos versus comparant Intpp., qui tamen illustratione hac non indigere videntur. — 186 *ignibus atris*, propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat. — 188 Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur. Praeivit in hoc decursu Apollon. I, 1059. IV. 1535. cf. Tacit. Annal. II, 7. — 191 Ex Il. ψ, 15. nec fidem excedere visa est res veteribus *humum humectari* lacrimis, nam prono ac demisso vultu incedentium lacrimae in solum cadunt. — 192 *clangor tubarum*. Tubas ex suo aevo adscivit Maro. — 195. 196 alii arma *nota*, h. e. quibus populares, Troiani, mortui usi erant, in ignem coniiciunt: ea sunt *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia, quae ad honorem funebrem spectant: *non felicia*, quibus se defendere nequiverunt, ut Serv. — 197 *Morti* tamquam deae. Sic Servius quoque, qui laudat similia loca, Statii IV Theb. 528: Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimae hae mactari solent. — 202 usque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poëtarum more, ac si per noctem coelum circumagatur ab occidente versus orientem: cf. II, 250. 251. Sicque Il. ψ, 154. 226 sq.: ω, 788 sq. Interdiu

Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terrae infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cetera, confusaeque ingentem caedis acervum,
Nec numero nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris conlucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam coelo dimoverat umbram:
Maerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
Praecipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora maerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
Ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
Ingravat haec saevus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis

struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, ut h. l. v. 210, ubi rogus refrixerat, legebantur cineres. — De v. 202 *coelum stellis aptum*, h. stellas habens caelo aptas, insertas, vidimus iam IV, 482.

204. 205 De industria haec memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione modo humatione in usum recepta: prout vel ipsa silvarum copia vel inopia suadebat. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *avecta tollunt*, ornate, avehunt: sc. sublatos in currum. *urbi*, Laurento. — 207 *caedis*, caesorum. — 208 *nec* cum *numero*, numero non inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset. Nisi expeditius est substituere: caesorum, *qui* nec numero *erant*, nec *in* honore. *In numero habentur*, *in numero sunt*, qui vulgo in *numero aliquo* esse vel haberi dicuntur. — 210 sq. v. modo ad v. 202. — *ruebant*, de cineribus eruebant, pro: legebant. *focis:* audacter pro pyris. — 212 *tepido*: translate, cui tepida ossa inferebantur.

213 Impeditus locus, et mendo laborare visus. Et sane *in tectis — urbe Latini* scabra videtur esse oratio: ut Latinus praedives in urbe sit, multo minus placet. Potest tamen locus aliquanto iuvari distinctione et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in urbe: dicendum erat *in tectis*, h. e. domibus, *urbis*; hoc sic extulit: *in tectis, praedivitis — urbe Latini*, 215 sqq. Enumeratio miserationi apta et multis poëtis frequentata. — 215. 216 carae sorores. — 219 *primos honores*: ut praeferatur in Laviniae matrimonio, cumque ea in regni successione. — 220. 221 cf. quae supra ex Aenea audierat Drances v. 115 sq. — 22

Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Troiano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Aenean manifesto numine ferri,
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio adcitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maxumus aevo,
Et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
Quae referant, fari iubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnis;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.

— 224 Contra etiam multae sententiae diversae erant pro Turno: eumque et regina Amata, quae ei studebat, tuebatur, et fama magnarum rerum gestarum sustentabat. *obumbrat* eum, tuetur, defendit, ut Serv.

225 sq. Insuper, super haec omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide lib. VIII, 9 sqq. — 232. 233 *ira deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subiicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Aeneam fatalem*: fatis ei sedem in Latio esse destinatam. — 235 Comparant locum de simili concilio Iliad. β, 51 sqq. et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Il. ζ, 667 sqq. — *imperio adcitos*, cum iis imperatum esset, ut venirent.

— 238 *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant. *sceptris* pro sceptro.

242 — 295 Narratio magna cum arte contexta, ut quicquid Latinis exspectationem auxilii fecisset, in contrarium versum omnem spem praecideret, contra vero poenitentiam belli suscepti moveret; Diomedes meliora se edoctum professus, infausta Achivorum fata in reditu a Troia, commendatio Aeneae ab ipso hoste et adhortatio ad pacem ineundam.

243 *Diomede*, accus. graec. *Διομήδεα, Διομήδη*. *Argiva castra* pro urbe Argyrippa, ut toties novam Troiam Troianorum castra dicta vidimus. — 245 *Contigimus manum* ad dextram datam refer, hospitii et amicitiae pignus; ut VIII, 124 in ac-

Ille urbem Argyripam, patriae cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae causa adtraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido sic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervae

cessu ad Evandrum. *Ilia tellus*, Ilium urbs, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poëtis permutantur; ut mox v. 246. — 246 *patriae cognomine gentis*, h. e. urbis, Argos Hippium in Peloponneso designat, cuius nomine novam in Apulia s. Daunia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, et nunc *Argyripa*, tandemque *Arpi*. *patriam* autem gentem seu urbem Argos appellat poëta improprie; fuit enim Diomedes Aetolus; sed Adrasti filia, Aegialea, ducta in regno Argivorum successerat. cf. v. 269. — *Victor*, armis cum Dauno adversus Messapios iunctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. v. Antonin. Liberal. Met. c. 37. — *Gargani Iapygis*, Iapyx pro Iapygius, ut tot alia. Etiam in Ovidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiae nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *arvis Gargani*: paullo latius, in tractu terrarum, quae ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertinent. — 252. 253 *Saturnia regna*, quibus olim Saturnus regnavit; et hoc respectu *fortunatae*, cf. VIII, 324. 325. *Antiqui Ausonii*: ab Ausonibus enim oriundi sunt Latini, et ipsi Ausonum pars. *Ausonios* autem, sc. viros, populos, dixit ut poëta, pro Ausonibus. Sic *Phrygii viri* XI, 677. cf. VII, 39. — 254 *lacessere bella*: ut: movere bellum, monitum iam ad X, 10. *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus, nisi dixeris, cum ignota gente. — 256. 257 Ne memorem, ut omittam, ea, quae urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille*, cum exsecratione, *premat* sc. mersos. Similiter I, 100: *ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum galeasque et fortia corpora torquet.* Ubi iam laudatus locus, quem respexit poëta, Iliad. μ, 22 sq. Adde Od. γ, 107 — 117. — 258 *Supplicia et poenas*: atrocibus vocabulis utitur, pro malis et aerumnis, quasi hae pro poena excisi Ilii fuerint: et ante *violavimus* dixerat, tamquam in sacrilegio. — 259 Servius laudat Pacuvii illud: *Si Priamus adesset, et ipse eius commiseresceret.* Vides, qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit! Color alioqui oration multis frequentatus. Exemp

Sidus, et Euboicae cautes, ultorque Caphereus.
Militia ex illa diversum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat; Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?

collegit Cerda. Ovidius XIV Met. 474, ubi totum hunc locum ante oculos habet: *Graecia tum potuit Priamo quoque flenda videri.* Et ipse Maro II, 6. 7: *Quis talia fando Temperet a lacrimis.* — *triste Minervae sidus.* Ineptit Servius aut quisquis eius nomen mentitur, quando arietem et manubias Minervales, hoc est fulmina, memorat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Graecorum elata accipit *sidus Minervae*: non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poëtarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disiecta est, Minervae ira (cf. lib. II, 163 sqq.: I, 39 sq.) fuit concitata; v. Od. α, 326. 327. in primis γ, 134. 135 sqq. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem, a Minerva commotam, *sidus Minervae* appellari, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11: *Caphereus prominet in Hellespontum, ubi post Ilii excidium Argivam classem vel Minervae ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achivorum navigatio, quippe aestate facta: verum sub etesiarum aquilonum ortum. *ultorque Caphereus:* promontorium Euboeae versus orientem, ὁ Καφαρεὺς et Καφηρεὺς, propter latentia sub unda saxa et vortices, marisque aestum, in primis propter naufragia Graecorum a Troia redeuntium, infame; *ultor* omnino ornat, tamquam calamitosum saxum; nisi placeat ad Aiacis Oilei naufragium referre, quo Minerva eum ulta est: I, 39 sq. cf. Propert. IV, 1, 14 sq. Multa congessit Lennep. ad Phalar. Epp. p. 89.

262 *Atrides*, Menelaus: de cuius erroribus v. Odyss. δ, 81 sqq. 551 sqq. *ad usque Protei columnas* novavit paullo audacius poëta pro finibus Aegypti, nam Proteus ad Pharum insulam sedem habebat, ut ex Od. l. c. 351. 354 satis constat: sed, ut maiore animum phantasmate percuteret, *columnas* dixit *Protei*, ut extremas terrae plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exsulat:* simpl. errat. Male aliter Serv., Cerda. — 264 *Regna Neoptolemi.* Novum regnum Pyrrhi in Epiro, v. III, 296. 319. — *versos Penates Idomenei*, eversam domum et regnum; v. lib. III, 121 sqq. ibique notam. — 265 *Libycone habitantes littore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini; sed Maro habere potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus, quae in Achivorum a Troia redeuntium casibus versabantur, qui tamen, quantum scimus, nihil afferunt. Certe Aiacis Oilei comites Locros, delatos in littora Africae, in his locis consedisse tradidisse olim videntur nonnulli, nobis prorsus ignoti, quos tamen poëta h. l. sequitur. Ita ap. Pindar. P. 5, 110 Antenoridae cum Helena, et a Lysimacho Menelaus cum

Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivom
Coniugis infandae prima intra limina dextra
Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Coniugium optatum et pulcram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, quum ferro coelestia corpora demens
Adpetii, et Veneris violavi volnere dextram.

Helena Cyrenes loca adiisse narrati erant Sch. Lycophr. 874. Variae in Servianis partes Africae a variis memorantur, sed incerta fide. Alii ex Locris his in Bruttiis consederant. v. lib. III, 399. cf. ibi Serv. — 266—268 De Agamemnone, qui Clytaemnestrae et Aegisthi insidiis periit. *prima intra limina*, puto dictum, pro: in primo statim limine, h. e. primo aedium ingressu, cum vix domum intrasset. Servius: in ipso limine imperii, id est, in littore: quod non placet. Sed nec ad locum aedium referre licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivia in celebriore aedium loco habebantur, inter quae caesus ille fuit. v. Odyss. λ, 408 sqq. — 268 victorem Troiae *subsedit* i. e. excepit insidiis adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis elegans vocabulum; ex quibus ex improviso adoritur quis, invadit et intercipit rem. — 269. 270 *Invidisse deos*, sc. an referam! — *Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, unde copias eduxerat, et ubi Aegialea uxor degebat, non Aetoliam, unde genus ducebat: in primis cum v. 243 *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Od. λ, 180. 181. 182 reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ovidius, quem haec ante oculos habuisse iam supra monuimus, XIV Met. 470: *patriis sed rursus ab Argis Pellor.* (Quum Virgilius tum Cyclicis et Tragicis poëtis usus sit, ideoque non in omnibus Homerum probaverit, tum multis de Diomede carminibus aliisque fontibus mythicis, nunc prorsus deperditis uti potuerit, nec verisimile sit, Maronem h. l. toto coelo, ut aiunt, errasse; statuere licet, eum, illa de Aegialeae cum Comete perpetrato adulterio fama h. l. reiecta, aliam, nescimus unde haustam narrationem praetulisse. R.)

271—274 Aves Diomedeae, certum avium genus in insulis Diomedeis conspici solitum, quae littori Apuliae, contra montem Garganum, obiacent. Aves has in iis locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellariam Puffinum* Linn. esse aiunt.— 275 *speranda*, metuenda, ut toties, vel simpl. cogitatione praecipienda, exspectanda. conf. IV, 419. (Usum huius verbi in quacumque lingua occurrere, ut in graeca, ἐλπίζειν etc. cuique observanti clarum esse potest. R.) — 276. 277 Ingeniose repetiit ex Il. ε, 330 sqq. cf. X, 29. Adde Ovid. XIV Met. 477.

Ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo praeterea tales Idaea tulisset
Terra viros: ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
Haesit, et in decumum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quae sint, rex optume, regis
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Quum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,

478. — 282. 283 Congressi Diomedes et Aeneas (Il. ε, 239 sqq. cf. ad Aen. 96) singulari certamine; sed in praeliis hoc saepius factum ponere licet poëtae. — 283. 284 *quantus in clipeum assurgat.* De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *assurgere* vel *insurgere*, erigi, *in ictum*, *in hastam*, *in ensem*; At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam rotatam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet; idem motus speciem corporis et virium ad phantasiam revocat. Nil expediunt Serv. et Cerda. — 285 Color idem qui in pulcherrimis verss. Il. β, 371 — 374. — 287 *Dardanus* pro Dardanius: ut IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Troianis; utrumque ex poëtarum more. Etiam Pindar. Nem. γ, 106 Δαρδάνων. et Il. β, 701 *Δάρδανος ἀνήρ*. — 288 *quicquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est*; quae mora excidii facta: *haesit*, retardata est, substitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, ideoque dubia et incerta fuit, Hectoris et Aeneae opera: cf. IX, 155 et ibi not. Hectorem autem et Aeneam Troianorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit, Il. ρ, 513. cf. Il. ε, 467. 468. — 295 *quae sit magno sententia bello. bello*, paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro: de bello.
296 sqq. Sollennis haec comparatio: praeeunte Homero Il. β, 144 sqq., ubi non minus est ornata; sed Maro phantasma variavit! pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat lib. X, 96 — 99. *clauso gurgite*, prae-

raefatus divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
:t vellem, et fuerat melius; non tempore tali
:ogere concilium, quum muros adsidet hostis.
ellum importunum, cives, cum gente deorum,
nvictisque viris, gerimus: quos nulla fatigant
'roelia, nec victi possunt absistere ferro.
ipem, si quam adscitis Aetolum habuistis in armis,
'onite: spes sibi quisque. Sed haec, quam angusta, videtis.
Cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso. Potuit quae plurima virtus
Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,

cluso aquarum cursu saxorum obiectione. — 301 *Praefatus divos*, praeclare, more antiquo (cf. Serv.), etiam a Romanis servato in Senatu et Comitiorum habendorum causa factis verbis.

302 Ingenium placidum et mite cum prudentia senili praeclare hac oratione elucescit. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunae deiectus, pacem suadet cum Aenea ineundam. *statuisse*, pro vellem nos deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, VII, 591 sq. — 304 *cum muros adsidet hostis.* Facile intelligitur, rhetorico more (ideoque hyperbolice, ut ἐφιζάνω, προσιζάνω, e. c. Aeschyl. Suppl. 696. R.) hoc dici factum, quod minantur Troiani facere. — 305 *gente deorum, σὺν παισὶ θεῶν:* Aenea. — 307 Vocant huc Homericum μάχης ἀκόρητοι Il. *ν*, 639: *υ*, 117. *possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. pro non sustinent, non ferunt animo, non possunt sibi temperare, ne rebellent. — 309 *Spes sibi quisque.* Nunc unum quemque in se omnem spem repositam habere necesse est: non alienam opem exspectare. Pergit inde: Sed haec ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua, videtis. Nam reliqua omnia quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est: h. e. oculis manibusque tenetis, tamquam quod certissimum est: Graece, πρόχειρόν ἐστι. (Metrica difficultas nulla est in *Ponite: spes*, cf. post Voss. de Analog. II, 15. Hieronymi de Bosch (praef. ad Ej. Poëmata, Ultraj. 1803), qui docuit brevem syllabam etiam ante sc. sp. st. corrumpi. Etiam in classical Iournal part. I. eadem sententia multis exemplis demonstrata est contra Dawesium, Brunckium aliosque. Versus est genuinus. R.) — *cetera:* bene Servius: absolute dixit, id est: exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt v. 419. 420 Turni verba: *opes, intacta iuventus, auxilia.* 312 *quae plurima*, h. e. quanta maxima. ὅση πλείστη. — 313 *corpore regni*, pro viribus, copiis, cf. XII, 835.

Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.
Haec omnis regio, et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios finis aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris conplere valent: iacet omnis ad undam

316—321 Sententiam poëtae ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Troianis agrum ad Tiberim: quem his notis designat: *est antiquus ager mihi*, h. e. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum*, non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat et late versus orientale Tiberis littus procedit *super usque*, usque ad, *Sicanorum fines*, quos versus Romam a poëta poni credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent. conf. VIII, 328. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur, partim pascebatur: v. 318. 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi, nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quando quidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Servius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Ufentem fl. in Volscis haec referebat; etsi, quod miror, Cluverius Donati sententiam amplexus est, Ital. ant. pag. 789. Habuit autem poëta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonis, qui, ut apud Servium legitur, in Originibus narraverat, Troianos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Troiana, iugerum DCC. Domitius lib. I historiae suae D iugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12; quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus c. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum, quaquaversus patentem per foedus cum Latino pactum cessisse Troianis memoraverant alii apud Dionys. I, 59. At apud Appian. lib. I pr. Faunus Martis f. cum filia Lavinia Aeneae CCCC stadiorum agrum in circuitu dat. Me de iugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, ut constaret, fuisse famam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* v. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata erat agri portio, *τέμενος*, ut vel ex Homero notum, Il. μ, 313.

324 *aliam gentem*: iterum pro terra. — 327 *conplere* proprium vocabulum de sociis ac copiis

Materies; ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
Praeterea, qui dicta ferant, et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos;
Munera portantis aurique eborisque talenta
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,

navalibus; ut πλήρωμα. 328 *modus*, ratio aedificandi. — 329 *navalia*, res navales, ceram, funes, vela, et alia huiusmodi. *Serv.* nam *materiem* iam memoraverat. *manus*, operas (male aliter alii). — 331 *prima de gente*, primis de gentibus, ex nobilitate. — 332 *pacis ramos:* v. 101. — 333 *auri talenta* et *eboris sellam:* quis credat poëtam sic implicita inter se collocasse? hanc figuram absurdam chiasmum grammatici vocant. Immo vero *eboris talenta* simpliciter ad pondus et copiam referenda sunt. — 334 Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, ideoque h. l. recte et apud Latinos.

336 Observemus nunc τὸ δικανικὸν, quod poëta carmini suo novo exemplo inseruit ad Tragicorum, ut diximus, morem. Characterem orationis, quem exspectes, ipse poëta in Drancis ingenio describendo declarasse putandus est. Moderationem ab initio vides simulatam et insidiosam, mox in cavillationes et incusationes Turni modo tectas modo manifestas erumpentem. Male ingeniosi nonnulli in Drance Ciceronem, ut in Turno M. Antonium, quaesivere. Ursinus in Drance Polydamantem Il. μ, 210 sqq., Macrobius V, 2 Achillem, redhibitum volebant: utrumque nimis sedulo. Diceret saltem aliquid, qui Thersiten ex Iliad. β, 212 sqq. ante oculos fuisse contenderet, sed turpitudine et probro, quo ibi flagrat, liberatum. Et iam is ἔχθιστος' Ἀχιλῆϊ, ut hic *infensus*. *idem infensus, quem*, vulgari modo esset, idem quem infensum. Respicit vs. 122. 123. *lingua melior*, fortior quam manu. At *largus opum*, alienum ab h. l. videri potest, sive dives sit, sive liberalis. In Turni verbis respondent 378 *larga copia fandi:* hoc melius. — 340. 341 Poëtam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Iulius tamen Sabinus, nescio unde, haec annotavit: „filius sororis Latini, patre rustico." — 342 *onerat*, docte pro auget, accumulat odia

Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat
Castra, fugae fidens, et coelum territat armis.
Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
Adiicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
Des pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror:
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula civis
Proiicis, o Latio caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse

in eum. — 345 *ferat*, postulet, petat: *sed dicere mussant*, cunctantur, non audent dicere: proprie de iis, qui submissa ac depressa voce loquuntur; quod fieri potest metus causa. — 346 *flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros*. *ob auspicium:* auspicia et ductus belli. — 350 *Consedisse*, in luctum esse demersam, ut bene Serv.: ut συνιζάνειν, proprie de flamma et cinere. Sic II, 624 *considere in ignem Ilium*. it. IX, 145. Iam ad fortunae casus translata: collabi, concidere, iacere, calamitate, dolore. Nimis tenue est, quod alii volunt totam urbem sedere lugentem. — 351 *fugae fidens*, respicit casum Turni, quo e pugna navi avectus erat, lib. X, 665 sq. — *et coelum territat armis:* tamquam qui provocat. Servius observat, hoc nimis tumidum esse, nec, nisi e Drancis persona dictum, gravitati Virgilii convenire. cf. ad X, 548. — 352 *Unum etiam*, *etiam* h. l. pro *adhuc* esse, Servius vult: ut Terent. passim. 353 *dici*, destinari, promitti. — 357 Quod si, quominus hoc facias, Turni metu teneris. — 359 invidiose; *regi*, Latino, *patriaeque*, populo Latinorum, *remittat ius proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint matrimonio iungere cui velint. (Praestat fortasse, in commodum patriae: nam quid populus Latinorum iuris habere potuit, patre adhuc vivo, in collocanda filia Latini? R.) — 363 *pacis pignus*, Laviniae coniugium cum Aenea: idque *unum inviolabile*, certum, ad pacem stabiliendam, quippe iam promissum a patre VII, 268 sq. quod iam v. 356 *pacem hanc aeterno pignore firmes*. — 364 *invisum:* haud dubie

Nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est:
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia coniunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et iam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.
  Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, quum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris

pro: inimicum, active. — 366 *pulsus abi:* ex proxime praecedentibus puto esse: patere te repulsam ferre. Sin sqq. respicias, et v. 392 animo teneas: *Pulsus ego?* recte erit: pugna victum te fatere ac cede. — 369 *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi. — 372 Expressit vulgare Graecorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος, quasi tam viles habiti, ut proiiciantur vel insepulti. Minus bene Serv. et alii aliter. — 374 *Martis:* patriae virtutis, *adspice contra*, (forti animo resiste homini, ἀντιβλέπει, ἀντοφθαλμεῖ, attolle oculos: cf. Bentlei. ad Horat. Od. I, 3, 18. R.) Homericum ἄντα et ἄντην, ut ἄντην εἰσιδέειν Il. τ, 15.

376 Ad verba comparant Il. α, 188 et lib. VII, 445, et ad vs. 378 Il. β, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, saeculi sui ingenium artibus rhetoricis imbuti declaravit Maro. Nec quicquam in Graecis, multo minus in Homero, reperiri arbitror, quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, fortasse et alios tragicos, qui in rhetoricis his dialogis ad dramaticam formam compositis praeiverant. — 380 sed nunc non tempus est orationi in curia faciendae. — 381. 382 Magna loqueris, dum intra moenia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatio facta. *agger moerorum:* muri. cf. X, 24. 144. *nec,* et dum nondum, *inundant sanguine fossae.* Vulgari modo *sanguis inundat fossas*, exquisitius *fossae inundant*, absolute, implentur, *sanguine.* — 383 Cum itaque muris adhuc hostis distineatur. *proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα: quae cum ita sint. *solitum tibi*, eleganter variata oratione, pro: ut soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. Tacitus Ann. I, 56 *rurum illi coelo*, etc. imitari solet. Mox *quando* pr[illegible]

Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis; circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere saeptus.
Nulla salus bello! Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides, et Larissaeus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.

quandoquidem. — *stragis* acervos, ut *caedis* X, 245: XI, 207 pro caesorum. — 389 sq. Comparant Il. α, 226. 227. *Imus.* Quin imus. Age eamus adversus hostem: ἀλλ' ἴομεν. — 393 — 395 Omnia in maius aucta. Arcadas dixit, cum de uno duce Evandro cogitaret. Ante oculos esse potuit locus Il. θ, 153 — 156. Ad 396 *experti* ut victum, cf. IX, 672 sq.

399 Pergit in refellendis Drancis verbis et nunc ad v. 362 *Nulla salus bello.* *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Aeneae et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. β, 178. 179. — 400 Perge itaque, quod facis, metum de Troianis ingravare, etc. *gentis bis victae*, ab Hercule primum (cf. ad IX, 599 *Bis capti Phryges.* Adde VIII, 295. II, 295 et II, 642. 643); *contra premere*, elevare, deprimere res Latinorum. — 403 — 405 ῥητορικῶς haec vel maxime, plus fortasse, quam in poëta epico feras. Auget scilicet per ironiam, quod Diomedes belli societatem detrectaverat: erat is inter Graecorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Larissaeus Achilles*, v. ad. lib. II, 197. — 405 h. e. et terrorem, quo Diomedes, audito Aeneae nomine, percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poëtae populis vel regibus proprium etiam terris, fluviis tribuere solent; itaque h. l. terror ad fluvium Apuliae Aufidum translatus, phantasmate poëtico. —

Vel quum se pavidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum;
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam, o, si solitae quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta iuventus,
Auxilioque urbes Italae populique supersunt;
Sin et Troianis cum multo gloria venit
Sanguine: (sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas) cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis aevi

406 *Vel cum se.* Respicit 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis transeuntis ad alia: et ei accommodatum hoc *vel*, pro: Et vero etiam. Annon indigna sunt, vel cum; pro, quid? quod cum. Horat. Epod. XII, 13 *Vel mea cum saevis agitat fastidia verbis.* — *artificis scelus* pro: artifex scelestissimus ille! *contra mea iurgia*, contra me obiurgantem, minantem vs. 348. Noli tamen timere.

410 sqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare, ut bene observavit Servius. — *tam deserti*: propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Serv. — 415—418 Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quae sic procedere debebat: *quamquam*, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. etsi deberemus mortem praeferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *laetus laborum* v. 73) felix in malis suis et calamitatibus. — Nec tamen male, puto, aliquis aposiopesin statueret, et distingueret: *Quamquam o! si solitae quidquam virtutis adesset* — (sc. quisquamne sustineret hoc facere). Tum pergit: *Ille mihi.* Sic lib. V, 195: *Quamquam o! — sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.* — 418 *humum ore momordit.* Homericum: conf. lib. X, 480. 419. 420 Respicit verba Latini 309. 310. 311. — 420 *urbes Italiae*: iterum respectu Diomedis, tamquam advenae *Graeci* et exteri nominis. *supersunt*, superabundant, ait Serv.; quod Burm. adstruit. — 421 *gloria* pro victoria, ut κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos [illegible] — 365, et ad v. [illegible] tritum illud: νίκη [illegible]

Retulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis aere catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra: vel magnum praestet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. Solum Aeneas vocat. Et, vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.

ἄνδρας Il. χ, 339. Sententiam autem tritissimam tamen habuit quomodo verbis ornaret: *Multa dies — Fortuna locavit.* Enniani versus sunt, Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maroni ille putat: *Multa dies in bello conficit unus; Et multi rursus fortunae forte recumbunt. Haudquaquam quendam semper fortuna sequuta est.* In Marone dies et *labor aevi*, h. e. aevum, in quo labores tolerantur, multa in melius mutat. Adiecta spectant ad ornatum: *aevum varium*, in quo varia fortuna iactamur. *labor*, πόνος, *mutabilis*, aerumna in meliorem fortunam mutari solita. *alterna* (κατὰ) *lusit*, illusit, spe meliore deiectos, *et rursus in solido*, ἐν σταθερῷ, in firmo, integro statu antea in lubrico labantes, *locavit*, h. e. in integro; in incolumem statum, in integrum restituit. *ludere* omnino praeter exspectationem aliquid inferendo, mutando: plerumque in deterius h. l. in melius.

428. 429 Comparant Homericum: παρ᾽ ἔμοιγε καὶ ἄλλοι Οἵ γέ με τιμήσουσι. *Aetolus et Arpi:* 239 sq. — *Messapus*, de quo lib. VII, 691 sqq. et alibi. — *Tolumnius* augur, cf. XII, 258. — *felix* autem, potens, opibus florens, videtur infelicitatem Diomedis respicere. (Servio interprete: fortasse eius augurium, in quo ut potentissimo ita felicissimo magnam fiduciam ponebat, respexerit Turnus. R.) — 430 parata erit gloria ipsis Latinis. — 432 De Camilla lib. VII, f. — 433 *florentes aere*, fulgentes. v. VII, 804. — *tantumque bonis communibus obsto:* et in tantum obsum bono communi, commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa resp. — 437 *tanta pro spe*, ut solus dicar servasse remp. — 442 *Solum Aeneas vocat?* Aisne Aeneam me provocare solum! vocet utique! — 443. 444 Sententiae fortassis nimis acutae ad sensum nostrum. Tres habet Servius interpretationes, quarum

Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus inplet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum, totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque volgi
Pectora, et adrectae stimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma iuventus.
Flent maesti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus, atque alto in luco quum forte catervae
Consedere avium, piscosove amne Padusae
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.

nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Aenea vult congredi Turnus, et iam ea de caussa, ne cum Drance quicquam sive secundae sive adversae rei communicet, utque is et a calamitate et a felicitate sua absit. Et *vocet* Aeneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec potius, sive haec ira deorum est* (ut eventus belli huius sit infaustus), *Drances morte luat*, communi clade occidat, nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut ἀρέσθαι κῦδος); omninoque ideo nihil ille commune cum tota re habeat, sed exclusus sit a bona aeque et mala fortuna.

445 sqq. Sollerter et cum arte poëta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non praevisum: partim instruxit et praeparavit inde a 434 sq. pugnam inter Aeneam et Turnum, in qua carminis et narrationis tela erit detexta. Ad vs. 445 et 446 comparari solent vs. 304. 305 Il. α. Saltem aliqua ex parte convenit β, 786 sq. 807 sq. Praestat monere, ut artem poëtae observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandarum structura avocato. Nam secundum hanc res sic erat exponenda: Aeneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentium incessisse, pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum. Poëta vero singula singulis locis commode dicenda servavit. Vide inf. v. 511 sqq. 522 sqq. — 452 *et adrectae stimulis irae*: de virtute bellica; exasperati sunt animi: ut 727. 728. Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h. e. movetur. — *stimulis haud mollibus*, duris, qui penetrant, infixi haerent. *fremit arma*, pro vulgari: cum fremitu postulat. — 454 *mussant*, in occulto lamentantur, ἐπιμύζουσι, στενάζουσι. vid. sup. 345.

456. 458 *Haud secus atque* clamor se tollit, *quum*. — *Padus* cycnorum copia apud poëtas celebratus: in septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septentrionem v[...]sus erat *Volana*, alterum [...]ridie *Padusa* (nunc *il Po* [...]*genta*) prope Spinam a[...]ceptum. cf. Comment

Immo, ait, o cives, adrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Conripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volcorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant;
Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non adceperit ultro
Dardanium Aenean, generumque adsciverit, urbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae puerique; vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces

Bonon. To. VII, cum mappa ad p. 470. Ostium hoc *amnem* dixit et quidem *piscosum*, ut Homerus ἰχθυόεντα Hyllum Il. υ, 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *stagna*, quae *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cygnis, ut XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis, et Ecl. VIII, 22 *pinos loquentes*. Hos *raucos* vocavit, simpliciter, a clamore vel cantu. Transtulit hoc Claudian. XXXI, 109. 110. De Padusa (nunc *canali S. Alberti*, h. e. fossa XII M. pass. a Ravenna ducta, secundum Giambatt. Minzoni) accurate egit Cluver. Ital. ant. lib. I, c. 35. cf. Serv.

459 Concilium habete *adrepto tempore*, εὐκαίρως, ἐν καιρῷ, cum irrisione. — 462 *sese conripuit*, pro vulgari: se proripuit, ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυται. Vidimus iam VI, 472. 473. *rapere*, *corripere*, pro movere, passim vidimus. — 463 Festinationem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum esse loquuturum non praedictum est. — 464 *equitem in armis*, pro armatum, ut saepe alibi, et vs. 173. *Messapus*, graece, pro Messape, et *Coras* pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. VII, 672. — 467 *qua iusso*, pro iussero: ut levasso, declarasso, amasso et al. sequutus est Silius XII, 175. — 468. 469 Comparant Il. β, 808. — 472 *urbi* erit: in urbis, regni, utilitatem.

473 Ante portas fossas faciunt, ut bene Serv., et vallum ducunt, saxis stipitibusque et humo aggesta. — 476 *vocat labor ultimus omnes.* re ad summum discrimen adducta. Procurritur autem in muros, uti factum esse Troiae narrat Homerus praelio cum Achivis propius urbi admoto. — 477 Manifesta vestigia Il. ζ, 86 sqq. 229 sqq. Illud autem miror, quod Palladem iam tum coli a Laurentibus tradidit, quam tamen Troianos primum intulisse communis fama obtinebat: (nisi forte poëta deam in Latio coli solitam et eam Palladi similem innuisse dicendus est, qualem v.

Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; iuxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et maestas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
Iamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique adcinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe iam praecipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit praesepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, adrectisque fremit cervicibus, alte
Luxurians; luduntque iubae per colla, per armos.

c. Fortunam Antiatem novimus ap. Horat. Od. I, 35. sed haec observatio etiam de aliis Graecorum deis, e. c. Baccho, Apolline, valet, quippe qui hoc tempore nondum ab Italis hisce colebantur. R.) 478 *Subvehitur* pro vulgari: invehitur. Nam curru vectae matronae sacra adeunt: VIII, 666: *castae ducebant sacra per urbem* Pilentis *matres in mollibus.* — 479 *Dona.* Perperam peplum ex Homero huc vocant. Poëta placuit genus ponere. — 480 oculis deiectis, *κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα:* Hymn. hym. in Cerer. 194. not. Ruhnken. — 481 *Succedunt* sc. templum, intrant, ut bene Serv. Alias languet versus post illa: *Subvehitur magna matrum regina caterva.* — 482 *de limine.* Nil argutandum; est pro: ingressae templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec intrant interiora, ut nos. 483 — 485 Preces vere ad verbum conversae ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessae muros.

486 sqq. Aemulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes se armantes inducit Il. *γ*, 330 sqq. Paridem; *λ*, 15 sqq. Agamemnonem; *π*, 130 sqq. Patroclum; *τ*, 369 sqq. Achillem. Convertuntur tali enumeratione animi ad heroem et tenentur in eo contemplando diutius, quam si narratum legas: armatur Turnus. Sed orationem egregie ornavit et variavit Maro: *thoraca indutus ahenis Horrebat squamis*, pro thoracem induerat ex aere in squamarum speciem contextum, horrentem, aspera superficie, *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora sunt sequentia: v. 492 — 497, quae ex Homero Il. *ζ*, 506 — 511 conversa esse, iam veteres notarunt. Ad Turnum tamen convenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: contra quam Popio visum. Nam

Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit: quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne! sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et moenia serva.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiae, virgo, quas dicere gratis,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia inprobus arma
Praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis

in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in verbis Ennius iam praeiverat, Macrobio monente VI. Sat. 3: *Et tunc, sicut equus, qui de praesepibus actus* (ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ) *Vincla sueis magneis animeis abrumpit et inde Fert se se campi per caerula, laetaque prata, Celso pectore!* (θείει (διὰ) πεδίοιο κροαίνων, pulsando solum ungulis) *saepe iubam quassat simul altam;* (ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται) *Spiritus ex anima calida spumas agit albas.* — *Luxurians:* reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exsultante, ferociente. *alte* autem vs. 496 possis quidem iungere: *adrectis alte;* ut sit Homericum ὑψοῦ κάρη ἔχει, ita tamen languescit versus: sed *alte luxurians*, aut, si hoc insolentius dictum videri possit, est alte exsultans. ludunt *iubae per colla*, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμον ἀΐσσονται. Adde locum alterum Homeri, expressum ab Apollonio III, 1259 sq.

498 De Camilla modo ad 432. *Desiluit*, honoris causa factum volunt. *cohors* pro turma: nam equitum h. l. est. — 501 *defluxit.* Furius Annal. I. ap. Macrob. VI, 4. *Ille, gravi subito devinctus volnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis sonitum.* — 503 Comparant Il. ν, 73 sqq. — 507 *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quae *admirationem, stuporem, horrorem*, faciunt, ad idem fere genus referri solent et possunt. Sic ἔκπαγλος Homericum. — 510 *partire*, respicit illud *solaque Tyrrhenos* v. 504. In illis: *quando animus est supra omnia*, expressit magnanimam: ideoque int. supra pericula, fortunae casus et sic porro; non aliter.

511 *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quae nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512 *improbus* accipio pro audax; proprie, qui nimium audet. — 513 *quaterent campos*, ad incessum equorum referri praestat; Servius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, revocat. — 513 *ardua montis deserta:* necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse po-

er deserta iugo superans adventat ad urbem:
urta paro belli convexo tramite silvae,
t bivias armato obsidam milite fauces.
u Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
ecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
iburnique manus; ducis et tu concipe curam.
ic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
lortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
st curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
rmorumque dolis: quam densis frondibus atrum
rguet utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota iacet, tutique receptus:
Seu dextra laevaque velis occurrere pugnae;

ëtam. — 514 *iugo superans*, superior evadens, conf. II, 207, pro vulgari: *superans iugum*, ut v. 905. — 515 *Furta*, pro insidiis, quas Turnus collocat in faucibus saltus *biviis*, seu per quas duae viae ducunt, seu ad quas duae viae ducunt, v. mox ad 522. — 519 *Tiburni manus*, copiae Tiburtinae, a Tiburno heroe ac conditore Tiburis designatae, fratribus eius Catillo et Cora ducibus, VII, 670 sqq. Adversus equitatum Aeneae, in quo turmae erant Arcadum ab Evandro missae, VIII, 518 et Etruscae, X, 238. 239, per planitiem camporum incedentem, mittitur Messapus: qui nunc non suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, cumque eo Camilla. — 522 sqq. Insidiarum locus et ratio huiusmodi animo repraesentanda. Via Troianorum agmini pedestri, quod Aeneas ipse ducebat (conf. ad 446), erat facienda per montium iuga et saltus: in his erat vallis, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quae, ex adversa venienti Aeneae parte, in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvae. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo et Camilla duce praemittit, ut manus cum praemisso ab Aenea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla caesa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillae caede equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abiecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitum sistat urbemque, ne primo incursu capiatur, praesidio firmet. Quo facto Aeneas liberas saltus angustias superat; vs. 896 sqq. Assequutus est hac oeconomia poëta hoc, ut absentibus Aenea et Turno geri res posset virtute Camillae et Tarchontis.

523 *valles* antique pro vallis, *quam — atrum* h. silva densa, per quam (*quo*, potius, *qua*) angusta semita est. — 525 *aditus maligni*, angusti, exigui ideoque periculosi: non obscuri, ut Serv.; at lib. VI, 270. adiunctum est: *lux sub luce maligna*. — 526 *in speculis*, in specula, in collis vertice, ut σκοπιά. Erat is collis planus, ideoque ex omni parte opportunus, seu ad procurrendum; (528 *seu dextra laevaque velis occurrere pugnae*) seu

Sive instare iugis, et grandia volvere saxa.
Huc iuvenis nota fertur regione viarum;
Adripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
  Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Conpellabat, et has tristis Latonia voces
Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias; neque enim novus iste Dianae
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas

ad hostem propulsandum, si collem superare vellet; (529 *sive instare iūgis*, desuper de iugo urgere hostem assultantem). — 527 *ignota* Troianis. Similis insidiarum collocandarum descriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 sqq.

532 — 596 Episodium de Camilla ad variandam narrationem egregie accommodatum; suo quidem illud loco interpositum, cum mox puellae virtus sui experimentum erat datura; vix tamen bene a narratione Dianae repetitum, nec iunctura felici et ingeniosa. Recte Servius transitum tamquam abruptum et nimis tritum reprehendit. cf. not. ad IX, 638. *Opim*, Ὦπιν, autem h. l. nympham edidit in Dianae consortio; cum alias ipsius Dianae nomen esset: quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240, ubi v. Spanhem. Mirum id visum Servio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse suspicabatur. Perperam utique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292. Opis est inter puellas Hyperboreas, quae frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt. cf. Apollod. I, 4, 4. Recte ideo a Marone nympha Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Iuvat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus silvae solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde v. 595. 596. Opis devolat in terram. — 536 *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianae et Nympharum utitur. cf. inf. 844.

539 Quae sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Privernatum tyranno, ex antiquis Italorum annalibus petita, et egregie ad poësin epicam accommodata, cum ea τὸ τερατῶδες habeat, reprehensionem tamen admittit in hoc, quod Dianae illa sermoni, quo ad Opin mandata dat, inserta est non satis commodo loco. Privernum, olim Volscorum, postea Latii, una e XXX coloniis, haud longe ab Amaseno amne aberat: mirationem autem facit nunc idem, quod in Mezentii amore in filium, filiique pietate in patrem, mirabamur X, 839. 841. quod tyrannus saevus tanto filiae suae amore tenetur. *vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati civium infestam; unde odia in eum: *Pulsus ob invidiam*, (et feritatem, vid. vers. 568. R.) At Servius *vires superbas*, quibus superbe utebatur, interpretatur. Ut semel de hac voce ac re dicam: cum *superbia* sit animi efferentis se iis, qui-

riverno antiqua Metabus quum excederet urbe,
ıfantem, fugiens media inter proelia belli,
ıustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
omine Casmillae, mutata parte, Camillam.
›se sinu prae se portans, iuga longa petebat
olorum nemorum; tela undique saeva premebant
t circumfuso volitabant milite Volsci.
cce, fugae medio, summis Amasenus abundans
pumabat ripis; tantus se nubibus imber
uperat. Ille, innare parans, infantis amore
'ardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
ersanti subito vix haec sententia sedit:
'elum inmane, manu valida quod forte gerebat
ellator, solidum nodis et robore cocto;
[uic natam, libro et silvestri subere clausam,
ıplicat, atque habilem mediae circumligat hastae;
)uam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
.lma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
pse pater famulam voveo; tua prima per auras

us aliis praestare se putat, ·ansfertur *superbus* modo ad ffectus, modo ad causas, unde uis superbit; est itaque: or- atus, splendidus, dives, potens nodo in meliorem, modo in de- eriorem partem. Ita *honores su- ıerbi, coniugium superbum*, Aen. II, 475. *Ilium superbum* III, 2. *strum superbum* I, 639, ubi cf. Not. Ab effectis autem ductae unt notiones, durus, saevus, mmanis: ut VIII, 481 *superbo mperio et saevis armis.* tum est ebellis, asper, iugi impatiens, 'erox, ut Brutus, libertatis stu- lio VI, 818. amantes, qui ae- nulos haud ferunt, Ge. III, 217. *lebellare superbos*, Aen. VI, 854. ıbi opp. *parcere subiectis.* Ex ›riore itaque ordine *vires super- bae* sunt, ut *opes superbae*, om- nino ingentes, nimiae. Cum Servii interpretatione conveni- unt vss. 539—541. 545. 568 ubi eius feritas memoratur. — 543 Tribuit igitur poëta patris vo- luntati, quod emollita pronun- tiatio serioribus aetatibus attu- lit, ut pro *Casmilo Camillus*, pro *Casmila Camilla*, diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequenta- ta, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tamquam *ministrum* deorum. v. Schol. Apollonii ad I, 917: Macrob. III. Sat. 18 et Serv. ad h. l. — 544 *iuga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata. — 549 *Ruperat*, eruperat se, ut iam alibi vidimus: ἐῤῥάγη. — 551 Cum omnia secum versasset, *vix* tandem *haec sententia sedit*, menti infixa, probata, quae *su- bito* animum subierat. — 553 *ro- bore cocto*, igni durato, praeu- sto. — 554 *Telum inmane* — *Huic*: nota structurae immuta- tionem, quae vel ob negligen- tiae speciem suavitate non ca- ret. *clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverni agris nasci observavit Sponius. — *ha- bilem*, ita ut haberi, tractari, pro iaculo emitti cum hasta pos- set puella: ἀραρυῖαν. Sic I, [illegible] *habilem arcum* vidimus, en[illegible] IX, 305. *galeam* ib. 365. — alligata porro puella inge[illegible]

Tela tenens supplex hostem fugit. Adcipe, testor,
Diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Inmittit: sonuere undae; rapidum super amnem
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius iam urguente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviae de cespite vellit.
Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
Adcepere; neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus aevum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equae mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, iaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres

v. 558. 559 *tua tela tenens supplex.* Hastae illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit, hasta autem sic missa alteri ripae infixa haereret. *famulam* autem dixit consecratam: quia ministri deorum, ὑπηρέται, δοῦλοι, diis se consecrant. — 560 *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. — 562 *sonuere undae*, graviter commoto aere aquae superficiem impellente, et undae fremitum movente: quid? quod transvolans cum infante iaculum sibilum vel strepitum facit in aere, cf. mox 595. 596, quem ipsi amni tribuere potuit. — 563 *Infelix:* vel respectu praesentis Camillae fati, vel quod iam illa aetate tantum vitae discrimen adiret.

565 *victor*, compos voti, ut saepe, v. c. VIII, 61. sc. flumine traiecto et filia servata. *donum Triviae*, ex voto: quam Dianae voverat. — 568 *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitum iungendis loquendi usus tulerit *manus dare*, ut dictum: *accipere aliquem manu*, dubito. — 569 non *pastorum aevum*, ut Serv., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum:* qui a pastoribus habitabantur. — 570 *dumi*, *lustra*, pro silvis. — *Armentalis equa*, ἵππος ἀγελαία. — 571 *lacte ferino:* quia *ferus* etiam de equo: ut II, 51. — 573 Proprie erant *vestigia prima*, in quae, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro: ut primum infans pedibus institit. — 580 *Strymoniam gruem:* ut Ge. I, 120. — 581 *Multae illam*

Optavere nurum: sola contenta Diana,
Aeternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud conrepta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros;
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violarit volnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube cava miserandae corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa levis coeli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis:
Conpositi numero in turmas. Fremit aequore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis

Idem orationis color lib. VII, 54. Laudat Cerda Ovid. Met. 353 sqq.: I, 478 sq. Adde Pindar. IX, 188 sqq.: Catull. Carm. Nupt. 42 sqq. qui praeivit versui in his: *Multi illum pueri, multae optavere puellae.* — *Tyrrhena per oppida:* Amaseno traiecto Metabus ad Campanorum fines accedebat: hos insedere olim Etrusci. Servius ad h. v. et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum iure olim tota Italia tenebatur. — 590 *Haec cape:* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. — 591 Auguste pro: qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deae consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtae causa. Nam, qui sacra violant, a diis puniuntur. Praeparatur his hoc unum, ne illa impune necetur, cum servari a dea non posset. — 592. 593 Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453. conf. ad v. 432. — 594 *patriae*, graece: in patriam vel in patria terra. Videtur in Volscis sepulcrum antiquum Camillae monstratum esse. — 595. 596 Volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit:* involuta *turbine*, nigra nube.

597—895. Fit primo pugna equestris. *manus Troiana:* de pedestri agmine, quod Aeneas ducebat, accipe, ut sequentia, v. 598 de equitatu. v. 449. 450. 511—513. cf. ad 522. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis: v. 450. 517. Not. ad 519; isque per campos incedebat: hinc *aequore toto.* — 599 *numero;* ad numerum suum militum, quos quaeque turma habebat: unde etiam *numeri,* ipsae cohortes, turmae. — 599. 600. 601 ἐναργεστάτη descriptio equorum generosiorum incedentium. *Insultans*, v. Ge. III, 117. — *pugnat habenis*, contra habenas, ut μάχεσθαί τινι, spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obversus et huc.* Prudent. Psychom. 194: *Huc illuc frendens obvertit terga*

Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
Adversi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
Iamque intra iactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, coelumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam

etc. — 601. 602 Poëticum hoc phantasma satis notum; et iam alibi observatum est, Ennium in eo praecessisse, Ennio autem Graecos et ipsum Homerum Il. *ν*, 339. De hoc igitur nil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quam VII, 525—527: *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis:* ut alias segete, aristis, arbustis; atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens; hinc subiicitur: *campique armis sublimibus ardent*, fulgent. Quae si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine iudicio poëtam hunc versum ab Ennio (Annal. I. pag. 33. ed. Columu.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Servius: add. Macrob. VI, 4 pr. et Horat. I Serm. 10, 54, quem Serv. adduxit. — *ardent* exquisitius quam refulgent. Sic tamen et *αἴθεσθαι*, *αἴθειν*, *φλέγειν*, et alia. 603. 604 ut praedixerat v. 518. 519. — 606 *Protendunt*, *προτείνουσι*, prominent tamen illae vel sic cuspidibus. Aliae autem sunt *hastae*, alia *spicula*, h. e. iacula: his eminus, illis cominus pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, ut cum impetu immittant, iacula *vibrant*, rotant. — 607 *adventus virum ardescit*, h. e. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, maior maiorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores invicem sibi turmae fiunt. cf. 911. Etenim quae augentur, inprimis motu, incalescere, ideoque et exardescere dicuntur, ut incendi. v. ad X, 895. — 608 Progressus utriusque exercitus eo iam factus erat, ut intra teli iactum ventum esset: quando utraque acies substitit. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Il. *δ*, 446 sqq., et ad v. 610. 611. vid. Il. *μ*, 156 sqq. 278 sqq. — *coelum obtexitur umbra*, cf. XII, 578: *et obumbrant aethera telis.* Etiam vulgari sermone tritum. Unde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum. At Il. *ϱ*, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnae, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad v. 608 habet: „Et Enniana est ista omnis am„bitiosa descriptio:“ hoc ad ea spectat, quae ad IX, 806 sqq. vidimus.

612 *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. — 613 *ruinam dant*, ruunt, irruunt, mutuo impetu, *perfractaque — rumpunt*, fran-

Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatae acies, versique Latini
Reiiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt.
Troes agunt; princeps turmas inducit Asylas.
Iamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superiacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque aestu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos:
Bis reiecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in proelia, totas
Inplicuere inter se acies, legitque virum vir:

gendo rumpunt, pro, perfringunt: scilicet equi concitati summo impetu pectoribus obnixi et illisi invicem confligunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo deiicitur: fortasse simul hastae ictu percussus. — 620 *Troes* nunc: mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, ut V, 265. *Asylas*, qui Pisa Etruriae copias adduxerat: X, 175 sqq. — 622 Ante urbem subsistunt Latini, contra fugiunt Troiani et Etrusci. *colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia*: ut Ge. III, 204: *molli collo*, et *mollia crura* ibid. v. 76. — 624 sqq. Comparatio praeclara et ornatissima: cui ex parte similem ex Quinto Calabro excitavit Guellius (lib. XI, 226 sqq.); accedit tamen haec propius ad locum Homeri Il. λ, 305 sqq. Non autem ad aestum maris crescentis et decrescentis trahendum est, sed de motu maris littus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Fugiunt et redeunt equites, quemadmodum mare littus modo alluens modo fluctu recedens. Ornatum observa in singulis. *alterno gurgite*, unda, fluctu. Nunc *pontus*, fluctus, ad littus advolvitur, idque ideo exsuperat. *superiacit undam*, iacit undam super scopulos s. littus: praepositione ad verbum retracta: ut fere Graece: σκοπελούς τ' ὑπερέβαλε κῦμα. *arenam extremam*, in interiore littore, *perfundit sinu*, fluctu undas iam languentes in sinum curvante. Nunc *pontus*, unda, *aestu*, vicissitudine maris aestuantis, graviter commoti, *rapidus retro* (παλιῤῥόθιον κῦμα, v. c. Od. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque resorbens* (se, ἀναῤῥοιβδῶν) *fugit saxa revoluta*, h. per quae unda revolvitur, ἀνακυλίνδεται, *et relinquit* pontus *litus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631 *in tertia praelia:* el[illegible] ter pro tertio. — 632 *le*[illegible] *virum vir* Homericum: [illegible]

Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti caede virorum
Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque iactat
Volneris inpatiens adrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Deiicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Caesaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulcramque petunt per volnera mortem.
  At medias inter caedes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,

ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν Il. δ, 472, h. e. percussit. Add. Tyrtae. II, 29. 30. — 633 *Tum vero.* v. Il. δ, 450 sqq. Loca alia similia observabit quisque pro se. Unum excitabo Eurip. Phoeniss. 1196 sqq.

636 *Orsilochus* ex Troianis est. v. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo, qui X, 592. 593 memoratus. Ad reliqua v. 637—640 cf. X, 890—894 de simili vulnere. — 640 *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. 519 et lib. VII, 672; ideoque Iolas et Herminii inter Troianos et Etruscos referendi. — 643. 644 *nec volnera terrent: tantus in arma patet:* arte cohaerent cum illis: *nudo cui — nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera s. in tela hostilia. *duplicat virum:* incurvat, ut reddatur Homericum *ἰδνοῦν*. *Ἰδνώθη τε πεσὼν* Iliad. ν, 618; hinc adiectum: cum, seu prae, *dolore.* Et sic *duplicatus poples* XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata volnere caeco* ap. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm. et ad Val. Fl. VI, 509. Ap. Graecos *πτύσσεσθαι* sic occurrere memini. — 646. 647 Haec ad reliquos pugnantes spectant, mortem dant et accipiunt.

648 De Camilla episodium inter elaboratiores est carminis partes. *Unum exserta latus*, mammam; 893 *sub exsertam papillam.* v. I, 492. Disputant Interpp., utram exseruerit, nudaverit. Cerda ait laevam, nam dextra in Amazonibus erat exusta. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem mammae: in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac statuis: sicque Callimachus in Dian. 213. 214. — *pugnae*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum, in primis arcu sagittam emissura. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vss. 659 sqq. — 650 *spargens denset:* id est, dense spargit, iacit; alias fundere,

Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianae.
Ille etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et aeratam quatiens Tarpeia securem,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras.
Quales Threiciae quum flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu

χεέιν. — 651 *indefessa* est ἄτρυτος. — 653 *in tergum recessit*: etiam hoc a vulgari ratione deflexit. nam vulgare est: si tergum vertit, dat, tum illa redit tergo verso; versa tergo, et in tergum. — 654 *spicula fugientia*, ipsa fugiens, ut recte Servius. — 658 *ministras*, comites: Sic δμωΐδας Penthesileae dat Quintus Calaber lib. I, 33: ut θεράποντες heroum sunt. Totum illum locum de Penthesilea et partem libri contulisse non poenitebit; ut omnino poëtico ornatu nullus veterum poëtarum locupletior hoc Quinto est; nec dubito antiquiores opes in eo poëta latere. (cf. Th. Chr. Tychsenii, V. C. commentation. sect. III. editioni poëtae ab ipso procuratae praemissam, ubi egregie docuit, e cyclicis poëtis sua petiisse. R.) — 659 *Threiciae Amazones*: pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, ut Threissam Harpalycen lib. I, 316, quod, tamquam poëta, iure suo fecit. Sic *Strymonis* est Propert. IV, 4, 69. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu Amazonibus tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fluvium eas traduxit. v. loc. class. Iustin. II, 4. cf. Apollon. II, 370—966 sqq. et Schol. — 659 *cum flumina Thermodontis pulsant*: pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Ge. II, 11. 12: aliae arbores — *campos et flumina late Curva tenent*. Mihi tamen cum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: adscribam totum locum Pros. rapt. II, 62—66: *Qualis Amazonidum peltis exsultat aduncis* (ex nostro v. 663.) *Pulcra cohors, quoties Arcton populata virago Hippolyte niveas ducit post praelia turmas* (hoc illustrat vs. 661. 662: *seu cum se Martia curru Penthesilea refert*, redit ex pugna et quidem victrix; hinc *exsultant* et *magno tumultu*); *Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem* (glacie) *Thermodontiaca Tanaim fregere securi*. Transtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memoraverat. Et Silius II, 73. *Quales Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant Saxosis nemora alta iugis, cursuque fatigant Hebrum, innupta manus*. Vides Hebrum glacie obductum; et Amazones ad Thraciam revocatas. — 660 *bellantur* pro bellant, ut alia, v. Serv. Sic *nutritor* pro *nutrito* Ge. II, 425. *pictis armis*, aur[illegible] argentoque distinctis, max[illegible] pelta. cf. ad VIII, 588. *se r*[illegible] redit (v. paullo ante); ne[illegible]

Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunaeum Clytio primum patre: cuius apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in volnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta iuvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malae texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis

Serv. pro se fert, infert. — *tumultu ululante*, invertit, cum ipsae ululent cum tumultu: cum tumultu ululantium, (i. e. ovantium: ululare etiam bono sensu ut ὀλολύζειν. cf. Hemsterh. ad Lucian. I. p. 177. Bipont. R.) *Martia Penthesilea*, propric. Iustin. II, 4, 13. duae reginae — *ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte praedicabant.*

664. 665 Variatus orationis color, Homeri exemplo Il. ε, 703: π, 692. — *Eunaeum* int. e Troianis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos vs. 673 sqq. iterum Troianos: e quibus *Amastrus* Hippotae f. *Mandit humum:* quod alias *mordere*. v. 418 et ad X, 489. — 671 *habenas dum colligit:* ut equum ex vulnere cernuum retrahat. *suffossus* equus, vulnere subtus iaculo vel hasta accepto; ut Tac. I, 65. Nolim de calcarium ictu accipi. — 674 *sequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐπερειδομένη puella: hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677 *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *armis ignotis*, novis h. l., ut Serv., inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuvias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea: ut VII, 666. 667 Aventinus. Talis Argus apud Apollon. I, 524. 525. Perperam loricam ex corio factam intelligit Serv. h. l. — *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. v. v. 247. — 679 *iuvenco*, tauro, *pugnatori*, silvestri, cum quo pugnaverat. — 682 *Sparus:* rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Serv. cf. ad Sallust. Catil. 56. (59) et Nepot. Epaminond. 9.

Vertitur in mediis, et toto vertice supra est:
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Traiicit, et super haec inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et laevo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem,
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus haesit,
Appenninicolae bellator filius Auni,

— 683 *Vertitur*, versatur, ἀναστρέφεται. — 684 *exceptum*, insidiis circumventum, ait Servius. ut VI, 173; enimvero est: assequuta fugientem; nam adiectum, *agmine verso*. *Excipere* a venatione ductum h. l.: ut bene Burm. monuit. — *et super*, insuper, *fatur haec*. — 689 Eadem X, 829. Imitati sunt alii apud Cerdam.

690 *Butes* diversus fortasse ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. *Orsilochus* e Troianis 636. — 692 *sedentis* in equo. Non enim inter haec omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *lucent*, eleganter pro: apparent nuda, et quidem in *laevo humero*. Buten enim fugientem, at Orsilochum ipsa fugiens obtruncavit Camilla. Etiam vulneris locus vss. 692. 693 aversam corporis partem satis declarat. Vulnus infertur supra sinistrum humerum, in ipsam cervicis vertebram, quae attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus sedentis est. Variasse igitur poëta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. χ, 324 sqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Hesiod. Sc. Herc. 416—420. Utraque loca sedulo comparanda. Ex his ipsi poëtae mentem assequuti sumus. cf. XII, 581. 582. — 694. 695 *gyro interior*, ideoque ab laeva Orsilochi; (cf. V, 170) quo facto cursu aequato illa eius lateri iuncta, dextra sublata, capiti ictum bipenni infligit: *securim congeminat*, ictum, vulnus.

699 sqq. Quod sequitur episodium novitate et varietate praeclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: fortasse quia montium latebris hostium incursus eludere, eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II. exci[illegible] Serv. ad h. l. Eundem vid[illegible] v. 715. Liguriae autem m[illegible]

Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant;
Isque, ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit haec: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus aequo
Mecum crede solo, pugnaeque adcinge pedestri;
Iam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
Dixit; at illa furens, acrique adcensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisque adversa prehensis
Congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit.

pars per ipsa Appennini iuga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, graece. — 701 *Haud Ligurum extremus*, h. e. fraude, quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior. — 702 *evadere pugnae* graece pro vulgari *pugna.* — 704 *ingressus*, pro pedestri aggressus, moliens, ut de dicente IV, 107. VI, 868. — 705 *forti equo.* Epitheto primum observant usum Ennium (ap. Cic. Cat. 5.), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. — 706 *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate. — 707 *crede te solo et adcinge* (te) *pugnae pedestri, cominus mecum*, pugna pedestri. — 708 *cui ferat*, i. e. an tibi ferat. *laudem*, decus ex victoria, *κλέος*. *ventosa*, vana, inanis, gloriatio: nam pugnae equestris successus magna ex parte equi virtuti debetur: ut simpliciter ornet epitheton; non male comparant *ἠνεμόεν φρόνημα* apud Sophoclem Antig. 353. — 709 comparant Hectoris factum Il. ϑ, 318 sqq. — 710 *paribus*, „sicut et „iam illum congressurum (non, „congressum) putabat" ut Servius monet. *resistit* simpl. stat. cf. Ge. IV, 424: Aen. IV, 76. — 711 *parma pura.* Epitheton arbitror simpliciter ornare: ut sit parma sine insigni et ornatu: ut *parma alba* IX, 548. — 714 *ferrata calce:* hoc de suo aevo sumsit poëta. Heroum vita *κέντρον*, stimulum, norat (v. Il. ψ, 387. coll. 384.), non calcar, multo minus e ferro.

715 *Ligus*, *Λίγυς*, pro Ligur. *lubricus*, fallax, ut ὀλισθηρός. — 718 *ignea*, cf. VII, 808. A Catullo sumtum iam alii observarunt LXIV, 337: *Flammea praevertet celeris vestigia cervae*: de Achille. Ut alias ὀξὺς, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro celer. — 719 *Transit equum cursu*: Haec de eius celeritate praestruxerat lib. VII, 808. 809. —

Quam facile accipiter saxo sacer ales ad alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Conprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor, et volsae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
Suscitat, et stimulis haud mollibus iniicit iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in proelia pulsos.
Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidve haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,

— 721 Minus bene comparant Intpp. Il *ν*, 62: *φ*, 493. Opportunior erat locus Il. *χ*, 139 — 144. — *sacer ales*: accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. *o*, 524 sq. sacra enim diis, quae ad augurium et divinationem spectant. — 724 versus inseruit exornandae comparationi. conf. eund. loc.

725. 726 Homericum: *Οὐδ' ἀλαοσκοπίην ἔχε*, h. e. omnino vidit oculis suis Iupiter, Il. *κ*, 515. conf. Od. *ϑ*, 285. — 727. 728 ad verb. cf. IX, 717. 718, et hoc lib. v. 451. 452. Succedit nunc in pugnam equestrem Tarcho insigne facinus editurus, et ex eius copiis Etruscis, Troianorum sociis, Arruns Camillam occisurus. *Tarchonem*, *Τάρχωνα*. *suscitat*, *ὦρσεν*, *ὤτρυνεν*. 731 Praeivisse Furium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI: *Nomine quemque ciet: dictorum tempus adesse Commemorat.* — *Confirmat dictis: simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos reficitque ad praelia mentes*, notavit Macrob. IV, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. *κ*, 67 *πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον*. In sqq. verbis Tarchonis a. v. 732 neminem fugere possunt vestigia Homeri Il. *δ*, 340 sq. — 732 *O nunquam dolituri*, dedecoris, infamiae, sensum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neaera*: Epod. 15, 11. — 736 Egregie in rem suam vertit poëta famam de veterum Etruscorum luxurie: etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit. Alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem utebatur Homerus in Menestheum et Ulyssem, sed quod primi vocantur ad coenam et maiore carnium vinique copia honorantur Iliad. *δ*, 340 sqq. In his *ubi tibia Bacchi curva indixit choros*; putatur respexisse Maro Priami vocem, qui filios increpans *ὀρχηστὰς, χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους* appellat Iliad. *ω*, 261. Locum de Phaeacibus huc voca[illegible] Odyss. *ϑ*, 248. 249, q[illegible] vix quicquam in poë[illegible]

Exspectare dapes, et plenae pocula mensae,
(Hic amor, hoc studium) dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Haec effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in coelum clamor; cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus aequore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua volnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum quum fulva draconem
Fert aquila, inplicuitque pedes, atque unguibus haesit:

illustratur: in quibus plura sunt notabilia ad morem sacrorum apud Etruscos. De tibia in sacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi, ad choros nil monere opus est; (sed Bacchum cum iudicio poëtico nominavit, non historico: nam ad Etruscos illa vasa, quae sub nomine etruscorum satis celebria sunt, nihil pertinere post Lanzii, Böttigeri al. disquisitiones constat. R.) 736 Amaritudo dicti sic satis intelligitur, si cogites eos fugere in praelio cum femina. — 738 *plenae mensae*, πληθούσης τραπέζης. — 739 *haruspex secundus*, qui secunda nuutiat ex extis inspectis; fit autem extispicium interea, tum victimae pars crematur in ara; interea carnes epulis apponendae curantur; ubi autem litatum est, epulae sacrae subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco: ideoque et epulae; etiam hoc ex veterum more; quod servatum in primis in sacris rusticis: v. c. Tibull. I, 10, 51.

741 *moriturus et ipse:* animo, ut bene Servius, h. animi proposito. *turbidus* h. l. ira; ut et alibi. — 742 *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat VIII, 9 et XI, 242. — 745 Ennius: *Tollitur in coelum clamor exortus utrisque* ap. Macrob. VI, 1. — 748 *partes apertas* in iugulo, ut e sqq. apparet. cf. Il. χ, 321 sqq. cf. v. 692. 693. — *rimatur.* De voce cf. VI, 598. 599: Ge. I, 384. — 750 *vim viribus exit:* fallit, evitat, avertit. *corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit* V, 438. — 751 Comparationem ex Homero petitam clamant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Il. μ, 200 sqq. et laudant temere aut vituperant alterutrum poëtam. Erat tamen et hoc monendum: ornatam ac variatam rem esse a poëta egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutavit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poëtarum imitatione non laboramus. Conferas congesta apud Cerdam, saltem Ovid. Met. IV, 561. Claudian. XV, 467 sq. *volans alte* iungendum, est ὑψιπέτης αἰετός. — *unguibus haesit* est, ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι,

Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Adrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus urguet obunco
Luctantem rostro; simul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem iaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo:
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit inprobus hastam.
Forte sacer Cybelae Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum: quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.

inhaeret draconi, unguibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter converterat Homerica de Div. I, 47: *transfigens unguibus anguem.* — Ornatiora etiam 753 — 756 quam quae apud Nicandr. Theriac. 456. 457. — 755 *urget*, instat tundendo draconem et percutiendo, rostro. 759 *Maeonidae*, Etrusci, ut VIII, 499, 479. IX, 11 a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine, et *eventus* est successus, fortuna.

759 *fatis debitus*: v. 864. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Aeneae adduxerat. Mirum est, Grammaticos de hoc dubitare. *iaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum, v. mox v. 767) et *multa* cum *arte circuit* Camillam Arruns *prior:* quod ad *velocem* spectat; praevertens eam, dum lateri semper adhaeret. *quae sit fortuna facillima*, eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem iactus aliquo fortunae munere successum suum habet. — *furens*, utpote in pugna: ardens et Camilla 781 *caeca* et *incauta*. — 767 *certam*, cuius ictum certum destinaverat.

768 Sacerdotes inter pugnantes iam Homerus induxerat Iliad. ε, 9 varietatis studio; nec ille hominum ordo olim discretus a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia, *λειτουργίας*, praestaret, ideoque et militiam obiret. Hic Cybeles sacerdos, quippe inter Troianos et quidem *olim*, sc. in patria. Tamquam Phryx autem ornatui studet: unde poëtae locus factus ornamentorum commemorandorum. — 770. 771 Haerent in his Intpp. Mihi sic iungenda videntur: *pellis* ferina *auro conserta*, h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis ahenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens squamas, in plumae modum ex aere factas (puta laminam aeream in squamas elaboratam) pelli, ne corpus rigore aeris laederetur, pro stragula substratae, iniectas vel innexas. Cataphractum equitem ostendi,

Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
Carbaseos fulvo in nodum conlegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma,
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnae
Caeca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,

bene notat Servius, qui et Sallustii fragm. incert. laudat: *E quis paria operimenta erant, quae lintea ferreis laminis in modum plumae annexuerant.* Plumae igitur eae ipsae squamae sunt, a forma dictae. Occurrunt eae etiam alibi. v. Auctores de re militari, et ad Iustin. XLI, 2 f., ubi *loricae plumatae* Parthorum memoratae. *in plumam*: ut VI, 42 *Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum.* (Ruhnkenius in praefat. versioni hollandicae lexici Schelleri praemissa ostendit, praepositioni *in* significationem „instar" adhaerere, laudatque Oudendorp. ad Appulej. III. p. 191. R.) — *peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea; ut, *ferrugine clarus Ibera* IX, 582. *clarus* h. l. conspicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et iam alibi vidimus. — 775 *Cassida:* forma vocis etiam apud Propertium III, 9, 15. occurrit; cf. Cerda. — 775 Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, ut igitur ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextae faciunt laminae aureae: iungendum enim: *sinus crepantes fulvo auro.* Sic VI, 206: *crepitabat bractea auri*: et hinc similia apud Statium VI. Theb. 62: VII, 682; ubi cf. Barth. — *nodum* in v. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde, quae non in nodum colligitur ut toga. Tandem interior vestis seu tunica vs. 777 erat opere Phrygio. cf. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum, ut Cerda facit post Servium): *et* erant *barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum.* Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Servius: „Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa." Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. — Hinc v. 782 *femineo ardore*, impatienti, ut Serv. Sic VII, 345: *femineae curae iraeque.*

785 De Soracte monte (*Monte di S. Silvestro*) agri Falisci,

Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens! Non exuvias, pulsaeve tropaeum
Virginis, aut spolia ulla peto. Mihi cetera laudem
Facta ferent. Haec dira meo dum volnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbis.
Audiit, et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit: partem volucris dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellae.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos, acris oculosque tulere,

et Hirporum familiis, quae Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii VII, 2 et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Simile quid occurrit ap. Sophocl. Electr. 265 ibid. Brunck., et apud maiores nostros. Eosdem Hirpos attigerat lib. VII, 696. *Qui Soractis habent arces.* Imitator huius loci Silius lib. V, 175 sqq. Sacrum id in luco Feroniae fieri solitum narrat Strabo V. p. 394 A. Potuit scilicet sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse. — 786 *primi* praecipue inter ceteros, quod vulgo: in primis. *acervum* pro strue lignorum dixit: et, quia et pinea, hinc traduxit ad ignem: *pineus ardor.* — 788 *premimus vestigia*, plantas: ut *ponere, inprimere*, h. incidere pedibus. *multa pruna*, in multis prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cuius verba Servius servavit. Cum autem Soracte et Falisci VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinis Etruriae locis oriundum; non unum ex Hirpis; saltem diversas sequitur ab istis partes. — 790 *Armipotens* coni. Burm. quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Iunonem omnipotentem* ipse Maro dixit IV, 693 et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *summum* deum eundem Apollinem appellarat, adiecto: *Quem primi colimus.* Non male igitur Servius ex affectu colentis haec dicta ait. *pulsae*, aut impulsae, prostratae, aut fugatae; et h. l. victae: ne cum Servio arguteris: ut sint exuviae Camillae occisae, de fugata autem tropaeum. cf. statim v. 793 *pulsa cadat. inglorius*, ut δυσκλεής, ut de Agamemnone Iliad. β, 115. — 794. 795 ad Homericum Il. π, 249 sqq. *dedit*, annuit, *mente*, γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato. — 797 *patria alta.* Ornans epitheton satis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo observari obscuram notionem magnae alicuius et praeclarae rei.

799 Egregie animus et Camillae imperterritus describitur: in

Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque aurae,
Nec sonitus memor, aut venientis ab aethere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
Laetitia mixtoque metu; nec iam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese avius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnove iuvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subiecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex aequalibus unam,
Adloquitur; fida ante alias quae sola Camillae,
Quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc volnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.

primis vs. 801. 802. — In 803 *exserta papilla* humero dextro nudato, ut vs. 649 vidimus. — 804 Homericum *λιλαιομένη χροὸς ἄσαι* exprimi iam Macrobius VI, 6 putavit: quod tamen paullo diversum est. — 806 Arruntis miserum pavorem ex Homero duxit Il. π, 813, ubi Patroclo caeso Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem vs. 809 subiecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Il. o, 586—589, tam egregie ornata et ad naturam animantis propius adducta (inprimis vss. 812. 813) est, ut inter praestantiores numeranda sit. Statii imitationem indicavit Burm. IV Theb. 363 sqq.; sed ea friget ad Maronis locum comparata. *ille — lupus*: ut *ille — aper* X, 707: XII, 5. *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex gr. aoristo. *conscius audacis facti*, quem *θῆρα κακὸν ῥέξαντα* dixerat. *caudam pavitantem*, *quae* est ferae pavitantis, *remulcens*, reflectens, *ὀῤῥωδῶν*; sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. *Ἐργ.* 512, sed de frigore: *Θῆρες δὲ φρίσσουσ', οὐρὰς δ' ὑπὸ μέζε' ἔθεντο.* 815 *μίκτο δ' ὁμίλῳ.* — 818 *labitur;* nunc de ipso conatu, nutat: nam v. 828 demum de equo defluit.

821 *ante alias sola fida* quae erat: quod communius solet dici: *una ante alias fidissima.* — 823 *Hactenus potui*, sc. pugnare viribus valui, ut recte Cerda. Pro vulgari: nunc vires defi-

Effuge, et haec Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alae.
At Triviae custos iam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio iuvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam:
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema iam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
Nam quicumque tuum violavit volnere corpus,

ciunt, vel deficio iam. — 825 Animum generosum Camillae facile mirabere, quae in ipsa morte non de sua, sed de reip. salute cogitat. — 827 Ex Furii' Annal. I. laudat versus Macrob. VI: *Ille gravi subita devinctus volnere habenas Misit equi lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis sonitum.* — 829 *exsolvit se.* Proprie anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et IV, 703: *teque isto corpore solvo*: Iris allocuta Didonem moribundam. — 830 *captum leto caput*, h. victum, ideoque languens. — 831 Notum illud Homericum: ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων sq. Il. π, 855. 856. — 834 *omnis copia*, h. copiae, totus exercitus, ut bene Serv., uti II, 564.

836 Exsequitur nunc Opis, quod mandatum erat a Diana vss. 587 sq. ut mortem Camillae ulciscatur morte Arruntis. — *custos*, Dianae comes, famula, ut V, 546: Epytides *custos comesque* Iuli. — *interrita*: cum alias vel solo armorum strepitu et pugnae adspectu terreri soleant puellares animi: accedit, quod Opis tuta, e tuto loco pugnam prospicit. (Et quomodo mirationem faciat, quod venatrix sit interrita? R.) 843 *desertae in dumis* venustius ex poëtica ratione, quam in dumis desertis, h. silvis. *nostras*, ut 536: *nostris nequicquam cingitur armis.* — 845. Poëtae Euripidem (Hippol. 1416) obversatum fuisse Valken. ad Hippol. I. 1. putabat. — 846 non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultae*, ignominiam, h. non morieris inulta: non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianae mandato 590—593.

Morte luet merita. Fuit ingens mons sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcerrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum;
Huc periture veni: capias ut digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam

849 Devolat Opis in antiquum tumulum. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exempla etiam apud Homerum Il. η, 86 sqq.: β, 603: ψ, 245 — 248. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuisse. Iulius Sabinus, qui pleniorem Servium habuit, haec affert: „Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerant, ut Iginus.“ Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis. — 854 *vana tumentem*, (κατ') *ἐτώσια οἰδαίνοντα. diversus*, in diversa, *ἑτέρωσε*, iam lib. V, 166; ut toties *adversus, aversus*: v. c. mox 871. — 856 *digna Camillae praemia*, poenam meritam Camillae morte. ut II, 537 *et praemia reddant debita.* — 857 In *Tune etiam* latet difficultas aliqua, quae interpretes passim tenuit, etsi ab Heinsio et Burmanno nil notatum. Videamus rationes, quibus expediri potest, sigillatim. Aut iungi debet: *tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianae telis periere. Sic fere Serv. et Donat.; aut: *etiam Dianae telis*, sc. nec meis; exspectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Neutrum placet. Erant ipsius Dianae sagittae, quibus Opis utebatur. Possit alterum distinctione iuvari: *Huc p. veni. Capias ut digna Camillae Praemia, tune etiam telis moriere Dianae?* Hoc friget. Ex Cerdae mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem: cum periturus sit Dianae telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guellius. Hic quoque sensus inest: Etiamne Dianae telis opus erit, ut tu pereas? Nisi, quod valde suspicor, pannus adsutus est purpurae hemistichium, unum modum video paullo meliorem, ut ex affectu reliquorum etiam hoc cum cavillatione aliqua dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianae;* h. tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianae.* Uti in obiurgatione *etiam* sollenne est. Dubitationes de loco hoc tollit Statii imitatio Theb. X, 910. IX, 787.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias haec est sagittatio, qua dea ulciscebatur mortem Camillae, cuius admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poëta exemplo Homerico in Pandaro Il. δ, 116 sqq., etsi maiorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. X, 231 — 234. *Threissa* Opis, fortasse tamquam una e

epromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
t duxit longe, donec curvata coirent
nter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
aeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
xtemplo teli stridorem aurasque sonantis
udiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
lum exspirantem socii atque extrema gementem
)bliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
)pis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillae;
'urbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
)isiectique duces desolatique manipli
'uta petunt, et equis aversi ad moenia tendunt.
lec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
ustentare valet telis, aut sistere contra;
ied laxos referunt humeris languentibus arcus;
)uadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
/olvitur ad muros caligine turbidus atra
'ulvis, et e speculis percussae pectora matres
'emineum clamorem ad coeli sidera tollunt.
)ui cursu portas primi inrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;

nellis Hyperboreis. v. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. — 859 *infensa*, infenso animo, qui vires novas adiiciebat. — 861 *aequis* pro aeque, aequaliter dextra pectus ac laeva sagittae cuspidem. Scilicet dextra nervum tetenderat, ita ut mammae admotus ille dextrae esset; laeva tenebat arcum ea parte, qua arcui sagitta imponitur a nervo remisso impellenda: Il. δ, 123 *εἷλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασε, τόξῳ τε σίδηρον.* — 863. 864. conf. IX, 631. 632. 633. — 866 *obliti*, ἀμελήσαντες, h. e. non curantes prae fugiendi studio.

868 Fit fuga Latinorum et Rutulorum versus urbem Laurentum. *levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, quatenus expeditior est ad iter, fugam, pedite. — 870 *manipli*. De signiferis accipiunt Serv., Cerda; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet. h. l. turmae equitum. — *desolati*, relicti a ducibus, ut *vastatae cohortes*, ex dispersione et fuga. — 872 Troianos letum inferentes, ut Serv. — 874 ipsi languentes, fessi. — 875 *campum putrem*, qui in pulverem resolvitur. ut VIII, 596. Mox *e speculis*, de muris, unde prospiciunt: ut 475.

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. μ, 122 sqq. Sed Virgilii locus haud paullo plus ἐ[...] γείας, affectus et ornatus, [...] — 880 *super*, a tergo: u[...] quoque: premit fugient[...]

Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Moenibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
Adcipere orantis; oriturque miserrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in praecipitis fossas, urgente ruina,
Volvitur; inmissis pars caeca et concita frenis
Arietat in portas et duros obiice postes.
Ipsae de muris summo certamine matres,
(Monstrat amor verus patriae ut videre Camillam)

stis. — 884 *moenibus*, portis; e more loquendi, cum moenia latius dicantur quam muri. — 885. 886 Obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes*; nec lux ab Servio aliisque exspectanda. Simplicissimum post alia tentata hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos, ne una cum iis hostis irruat, isti accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur caedes partim eorum, qui vi ab ingressu portae fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt. — 888 *urgente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat. At Iul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur; sic quoque alii. — 889 *pars caeca arietat in portas* cum impetu caeco, haud providentes, in portas clausas irruunt, impingunt.

891 Affectum Latinarum matronarum ex hoc profectum dicere necesse est, quod *Camillae corpus* deportatum ex pugna conspiciunt. Quam cum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsae partim miseratione, partim patriae defendendae studio inflammantur. De deportato tamen ex acie corpore nihil adiecit narrationi; neque fortasse rem sic narrare potuit, cum v. 593. 594 Diana praedixisset: *se nube cava corpus et arma inspoliatae Camillae tumulo esse illaturam.* Nec tamen commodior illa est ratio, ut ad tempus pugnae et prospectum de muris Camillae pugnantis et occumbentis haec retrahantur, sicque iunctim includantur; (*monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam*) ut sit: *amor verus patriae monstrat*, docet ipsas hoc, ut tela iaciant, *ut videre Camillam*, Camillae exemplo. Sed vereor, ne, si non totus versus 892, at hemistichium tamen, *ut videre Camillam*, ad supplendum versum, quem poëta imperfectum reliquerat, illatum sit. — *summo certamine*, in extremo discrimine: (ut v. 476 *labor ultimus*. Serv.) ideoque etiam viderunt eam cadere: ipsae incensae arma sumunt et hostem propugnare volunt. — 892 *Monstrat amor versus patriae* sc. Latinas matronas: earum animum ac virtutem declarat. Ita obscuriorem esse sententiam quam pro poëtae ingenio ac more facile largiar. Praestat sic interpretari: — *monstrat* Camillam sc. pugnantem et occumbentem pro patria: quo exemplo inflammatae ipsae arma capiunt. (Noli de versus 892 bonitate du-

Tela manu trepidae iaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea Turnum in silvis saevissimus inplet
Nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia conripuisse; metum iam ad moenia ferri.
Ille furens (et saeva Iovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat:
Quum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque iugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt,
Ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et saevum Aenean adgnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas, et proelia tentent:

bitare. Sensus est: *monstrat*, quales sint latinae matronae, *amor verus patriae*, ut i. e. ex quo *viderunt* in urbe sua mulierem illam pro urbe et gente pugnaturam *Camillam*. R.) — 893. 894 Iunge *stipites robore duro*; utuntur pro telis stipitibus sudibusque. — 895 *Praecipites*, ut *trepidae*, festinationem ac studium declarat.

896 *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile videas. Malim illud observatum: *Nuntius inplet Turnum*, ut absolute: *inplere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: usum esse poëtam more suo, et id, quod adiiciendum erat: *inplet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes resolvisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert iuveni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quae turbet eius animum. — *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901 Comparant illud *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή* Il. α, 5. Pertinet autem hoc, ut toties vidimus, ad epicam oeconomiam, ne casu factum videatur, sed Iovis voluntate. — *saeva*, ut alibi apud poëtam, infesta, adversa: at mox *saevum Aeneam*, fortem, ut I, 99 et al. — 902 Locorum notationem v. sup. 522. 527 sqq. — 904 *saltus apertos*, non obsessos amplius, vacuos ab hoste. — 905 *exsuperat iugum*, cf. eod. I, 527. — *Aenean in armis* iunge: armatum, cum agmine armatorum. — v. 911 advenientem peditatum audivit. cf. ad vers. 607. *flatus*, hinnitus. — 912 *Καί νύ κεν — εἰ μή*. *ineant — tentent*: iniissent, tentassent, ni tinxisset h. e. mersisset equos Phoebus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Servium, *tinguat*, humiliter dictum esse, nescio quam [illegible] Lucreti[illegible] utique non [illegible]

Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et moenia vallant.

mine tinctum globum dicere, V, 720 et alibi. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912: *ineant pugnas et praelia tentent.* Potest tamen defendi hoc, cum et discrimen habeant illa duo, et iungi fere sic soleant ab Homero: πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DUODECIMUS.

ARGUMENTUM

Attritis in duobus et iis adversis praeliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, uti omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit; eiusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem — 106. *Accipit conditionem Aeneas, sollennique utrimque sacramento foedus sancitur* — 215. *Id Iunonis impulsu* 134 — 160, *a Iuturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur* — 243; *primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta traiicit* — 276. *Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit* — 310. *Aeneas quoque, dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, praelio excedere cogitur* — 323. *Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium*

stragem edit — 383. *Interim Venus decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur* — 429. *Refectis viribus Aeneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit* — 445. *Verum, cum Turnus sui copiam non faceret (Iuturna enim, quae excusso Metisco auriga currum eius moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)* — 485, *caede multorum facta* — 553, *oppugnandae urbis consilium capit; admotoque ad moenia exercitu, in propugnacula proximaque aedificia ignem coniicit* — 592. *Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit* — 613. *His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen provocat* — 696. *Ea in pugna superior Aeneas, cum victi hostis precibus iam paene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris eius balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat* — *ad f.*

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos

Tela iam detexta, et rebus ad novissimum momentum adductis, cum pugna altero die exspectanda sit, qua Turnum esse casurum facile pro se quisque praevidet: nova tamen rerum momenta excitavit poëta variavitque narrationem mirifice. Pugnae utriusque exercitus substituitur certamen inter Aeneam et Turnum singulare. Foederis conditiones ipsum Aeneidis argumentum ac finem continent, ut Troiani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato foedere. Ita nova rerum conversio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Aeneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si unquam, se iactantem videamus. Praeter spem Aeneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram exspectationem intercipit Iuturnae fraus. Ad ultima perventum est, cum Aeneas ad urbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur: sed et in his multa deorum interventu incidunt, quibus erigitur animus ac novitate delectatur.

1—106 Turnus, null[illegible] Latini, nec Amatae m[illegible] catus, in pugnam [illegible] ruit. *infractos:* [illegible]an

Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro inplacabilis ardet,
Adtollitque animos. Poenorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum volnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Inpavidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Aeneadae; nec, quae pepigere, recusent.

non fractos" interpretatur Servius, quem mirum est nunc demum in hac voce haerere potuisse, quam iam aliquoties, ubique pro, fractus, poëtae frequentatam vidimus, v. c. IX., 499: *infractae ad praelia vires.* Monuerunt nunc satis multi, *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerdam; *in* in his habere vim Graecorum α intensivi, omni dubitatione caret. — 2 *sua nunc promissa* posci, exspectari, ut iis satisfaciat. Sunt promissa de pugna cum Aenea ineunda: XI, 436 sqq. — 3 *ultro:* nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis. — 4 — 9 Sumta comparatio ab Homero Il. ε, 136 sqq.: υ, 164 sqq., quae inter splendidissima Homeri loca sunt, translata passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et praeclare variata: ut leo vulnere accepto multo magis furit: sic Turnus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur; hoc enim est *attollit animos*, (Propert. IV, 6, 51 attollit vires, i. e. auget. cf. supra ad II, 381. R.) et *gliscit violentia Turno accenso:* quod Homero erat loco priore Iliad. ε, 135 Diomedem a vulnere recreatum, *πρίν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι, Δὴ τότε μὶν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος.* (Illud vero, quod Il. χ, 96 legitur, vix cum Valckenario ad Theocrit. Adoniaz. p. 252. huc commode trahi potest.) Ceterum, quae ad ornatum in his vss. spectent, facile observes. Nec sine fructu ad ingenium fingendum (nam ad interpretationem poëtae necessariae eae non sunt) similes comparationes aliquis conferat, quae notatae sunt iam ab aliis: in primis Statium Theb. II, 128 — 133: Lucan. I, 205 — 215. VI, 220 sqq.: Valer. III, 597 sqq.: Q. Calab. III, 142 sqq. cf. quoque IX, 551 sqq. — v. 6 *movet arma* a virorum pugna petitum; nihil amplius; ad pugnam se parat. conf. Ge. III, 236. Etsi Statius in tigride ornavit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat ungues*, lib. II. Theb. 130. — *gaudet:* voluit *exsultare*, *γαυριᾶν*, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. — *fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum agressus erat: translate ab iis, qui vias obsident praedandi causa.

11 Repetit Turnus, quae iam XI, 434 sq. dicta, dum se pugnae singulari cum Aenea obtulerat. — 11. 12 Respicit XI, 115 — 188. Aeneae verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Aeneae traducta. *retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed revocent, re-

Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiae, (sedeant spectentque Latini!)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos; cedat Lavinia coniunx.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma inpia sumsi.

cantent, recedendo ab iis, de quibus iam conventum erat; nam sequitur *recusent*. — 13 *fer sacra*, cf. 118 sq. *concipe foedus*, fac verbis conceptis, ut Serv. — 15 *desertorem Asiae*, invidiose, quasi transfugam; supra VII, 358: *exsules Teucros* dixerat Amata. *sedeant* ad ignaviam exprobrandam esse accommodatum vides. — 16 *crimen commune refellam.* criminationem Turni ab omnibus factam (cf. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult. — 17 aut ille vincat me: *victos*, victum me.

18 Decorum aetatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, hoc est prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrunt. — 19 *quantum ipse* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2: *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.* — 22 *Sunt tibi — Sine me:* haec iungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea praemittit, quae dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cuius ditio nuper captis aliquod oppidis aucta est; mihi aurum est, (unde XI, 213 *praedivitis urbe Latini*) et animus largiendi tibi, quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. *animus*; propensa voluntas); sunt aliae puellae tuis nuptiis non indignae; verbo: adsunt omnia, quae moderatis votis satisfacere possint; sed meae filiae coniugio potiri non potes. — 25 *οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος*, comparat Servius. Putant autem poëtam in animo habuisse Il. ι, 399. 400. — 27 *veterum procorum:* respectu advenae Aeneae dicti *veteres*, indigenae illi. De re vid. VII, 54 sqq. — 29 *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatae. cf. VII, 366: X, 76. — 30 *vincta* religionis et foederis; quod sequens versus — *Promissam eripui*

Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum adscire paratus:
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, aegrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem

Nam Aeneae per legatos promiserat filiam. Vid. VII, 267 sqq. — 35 *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *recalent* pro *calent* — aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Serv.* — 37. 38. 39 *Quo referor*, a consilio semel capto revocor? Cur toties consilium muto, foedere cum Troianis semel sancito? Si, quod vides mihi faciendum esse exstincto te, ad societatem cum Troianis antea initam redeundum est, cur idem non facio te vivo et incolumi? Pro vulgari: quam insanum est, non statim te vivo id facere, quod te sublato necesse erit mihi facere? — 41 Avertat Fortuna omen, quod dictis inest! — 44 *longe dividit*: ne dubita sic iungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo, sed in poëta versamur: cui animus abducendus erat ab angustis finibus regni, in quo haec agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic XI, 317 ager *Longus in occasum*, cf. ad Ecl. VI, 16. 46 *Exsuperat*, felix dilectu vocabulum pro vulgari crescit, praevalet; ut II, 759: *flammae exsuperant*; est ex ὑπερίσχειν. — *medendo* passive, dum medicina ei affertur. — 49 *letum pro laude pacisci*, ἀντὶ κλέος, mortem recipere, non recusare; h. leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cuius saltem discrimen subibat pugna suscepta. cf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest: ideoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. — 51 *nostro volnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem qui Il. *v*, 435 — 437, at Il. *δ*, 510 non satis convenit. — 52 *Longe illi erit*:

Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris.
At regina, nova pugnae conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
Tangit honos animum: (spes tu nunc una, senectae
Tu requies miserae; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul haec invisa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiva videbo.
Adcepit vocem lacrimis Lavinia matris

formula minarum frequens in primis poëtis: v. Cerdam, et ad Tibull. I, 5, 2, etiam Graecis exemplis illustranda. In vs. 52. 53 Homericam narrationem Il. ε, 311 sqq. respici, per se patet. — 53 Etsi dubitari potest de hemistichio, an Virgilii sit: distinximus tamen post *tegat:* quo facto loci difficultas sublata est. *Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem Feminea tegat; et vanis* h. e. in vanum *sese occulat umbris* sc. ille: quibus Aeneas antea nube a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat. Nec autumes sic scribendum fuisse *occulet.* Nam alterum non modo recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore: ut solet in primis Maro noster.

54 *nova pugnae sorte.* Minus bene pro magna Serv. et alii. Immo: nova pugnae conditione, novo genere: singulari sc. certamine. — 55 *moritura*, tamquam quae mori decrevisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et saepe. — 57 *honos, αἰδώς*, passive, qui habetur, reverentia; VII, 401. 402 *gratia.* Comparant Intpp. modo Hecubae Iliad. χ, 82, modo Andromachae exemplum Il. ζ; sed sunt haec paullo remotiora. — 68 *imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus*, dignitas, auctoritas. — *in te omnis domus inclinata recumbit*, nititur, ornate: tu columen es, tamquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρήμῃ. *Teucris* pro Teucro, Aenea, positum esse facile videas. Sed quorsum factum? ut a vulgari oratione eo magis recederet. Ita mox 62 *haec lumina* pro: hoc lumen, vitam. — 63 *captiva* ad invidiam adiectum: satis erat victa, cuius propositum exitu caruit; vel obnoxia, quae, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64 — 69 Praeclare τὸ ἦθος in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem sive ex antiqui aevi more sive ex carminis oeconomia Laviniae nullae praecipuae partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore puellae acquiescere debuit poëta. Sic supra quoque lib. XI, 479. 480. Erubuisse autem putanda est, cum praesente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Aenea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniae, in utrum illa animo inclinaret, nihil usquam, si bene memini poëta meminit: (nisi forte in rubore tale quid lateat. R

Flagrantis perfusa genas: cui plurimus ignem
Subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine voltus;
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Quum primum crastina coelo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit:
Non Teucros agat in Rutulos. Teucrum arma quiescant
Et Rutulum. Nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quaeratur coniunx Lavinia campo.
  Haec ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:

65. 66 Non est hypallage, quod volunt, inepta h. l. figura; sed utrumque dici et animo repraesentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis rubcrem faciat, et rubor ex concitato sanguine calorem.

67. 68 Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior. — *violaverit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, *corrumpere*, dicitur, et Homerus μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixerat. — 68 *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem v. 69 qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores*: talis color erat in virginis ore.

70 Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniae amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam coniectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor.* Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio: *Tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbaverat.* — 72 *omine tanto*: ipsis lacrimis ominosis (cf. Not. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Il. ω, 218. 219. cf. Il. ξ, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 sqq. illustratur sententia verborum: *neque enim Turno mora libera mortis*, si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras iniicere. Nisi illa exempla essent, simplicissimum erat, mortem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere. Mortem, h. pugnam, non iam licet detrectare. — 76 *haud placitura* tamquam ignavo Aeneae, qui retractare vellet dicta, ut v. 11. 12. — 78 Comparant Il. γ, 68 sqq. — 80 Praeclare haec. Hinc Lucan. VII, 348: *medio posuit deus omnia campo.*

81 sqq. An Maro, si retrectare licuisset carmen, probaturus fuisset narrationem, quae sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemperatus. Sed vix placere potest, quod Turnum et Aeneam haec omnia facere narrat *die, seu vespere, qui pugnam antecedit.*

oscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,
lumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
ui candore nives anteirent, cursibus auras.
ircumstant properi aurigae, manibusque lacessunt
ectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
se dehinc auro squalentem alboque orichalco

iduit arma, ut exploret, an imeris apte inhaereant, expetur hastam etc., ut iterum exat et se quieti det. Nam seuitur v. 113: *Postera vix summos* etc. Non tamen quenquam aec offendisse video. Non male uidem dicas, declarari a poëta ımmum ardorem Turni et puaae studium. Recte utique; iodo ne animum quis ad temoris notationem retulerit. *te nte ora fr.* i. e. antea fremenes quoad ora.

83 Poëtico more equorum enus ornat. Sunt hi Turni equi x Thracia, Boreae sede, cuius xor Orithyia ex Attica: cf. Aollon. I, 211 sqq. A Boreae utem cura equorum laudes reetunt poëtae; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., rant equae a Borea, adeo in equum mutato, prognatae: Il. υ, 223 sqq., quemadmodum Achilis equos ex Podarce Harpyia usceperat Zephyrus Il. π, 150 q. Quae omnia celeritatem curus adumbrant. Non male autem Critici veteres apud Servium „culparunt hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenae (Erechthei) et a Borea in Thraciam rapta sit, quemadmodum potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare?" Progeniem istam armenti Erichthonii huc vocat Iul. Sabinus: non magis commode. Probabiliore invento Penthesileae equos ab Orithyia donatos narravit Q. Calaber lib. I, 165 sq. Omnino hoc est exemplum usus mythorum apud seriores poëtas tam diversi ab usu antiquo. Maroni est merum ornamentum, nec de probabilitate historica ille laborat; antiquis vero erat phantasma in sermone hominis ἐνθουσιῶντος, ut ventis natum diceret equum velocissimum. — *decus* h. l. γέρας, munus honoris causa datum. ap. Homer. ἄγαλμα. — *Qui candore*, ornavit Homericum Il. κ, 437. cf. Il. π, 149: τ, 415. — 85 *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. conf. Ge. III, 186, de voce *lacessere* vid. ad X, 10. — 87 *squalentem auro*, splendentem: v. ad X, 314. *albo orichalco*. Cum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas: etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poëtae ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum. cf. h. l. Serv.; fuisse illud aeris genus aliquod pallidius, ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II. VI, 16. Hoc melius, quam quod Servius affert, album dici auri comparatione; nam per se album non esse, nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, uti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod iam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, 973, ubi cf. Schol. Winkelman. Monum. ined. T. II. p. 172 alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo eius metallo vasa in Museo H nensi exstare narrat.

Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae:
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quae mediis ingenti adnixa columnae
Aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crinis
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentis.

Plinii XXXIV, 2 accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex eo fit, veteres nativum aliquod aes candidum notum habuisse, simile vulgari huic (Messing), ad quod vulgo nomen est traductum. Vid. Io. Beckmann ad Aristot. mir. aud. p. 132. — 88 *aptat habendo*, ad habendum, ut Serv., h. e. ut haberi commode manu ac tractari possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. — 89 capiti aptat galeam. *cornua cristae* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim propria esse cincinnos. Fortasse verba Diomedis Iliad. λ, 385 in Paridem, κέρα ἀγλαὲ, in animo habuit. Sed a poëta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, τρυφάλεια, quae explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit ac nutat. Tales λόφοι, ex conis s. φάλοις suis prodeuntes, et in obliquum vergentes ac prominentes, seque inflectentes, potuere per *cornua* designari. cf. IX, 50. — 91 *tinxerat*, ad temperandum seu indurandum ferrum. v. VIII, 450: *alii stridentia tingunt Aera lacu*: et similia Ge. IV, 172. *Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophocl. Ai. 1056 de ferro, quo is occubuit: Ἆρ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος; argute tamen et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer et horrendus; et, cum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse ἄφθιτος amnis erat, et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quae in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (φαρμάσσειν, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε (non τε) κράτος ἐστί, Odyss. ι, 393) res est notissima, observata quoque Plinio XXXIV s. 41; ita isto quidem respectu Stygia aqua cum iudicio ac dilectu posita videri potest.

92. 93 Ad veteris aevi morem omnia. v. Od. α, 127. — 94 *Actoris Aurunci spolium*, Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poëta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: unde lib. VII, 795 in Turni copiis erant *Auruncae manus*. — Mox 95. 96, ut X, 773. 774. — 99. 100 Perpetua in Troianos tamquam molles homines iacta probra:

His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti quum prima in proelia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
  Nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi foedere bellum.
Tum socios maestique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique iubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.

cf. IV, 515 sqq. IX, 614 sqq. partim ex fama de Troianorum opulentia, partim ex permutatione Troianorum cum Phrygibus facta. An vero comas iam Phryges illi calamistro *vibrare*, crispare, soliti fuerint, ex poëta probatum dare nolim: videtur in hoc heroici saeculi more deserto sui aevi mores substituisse. — 101. 102 De ira nil frequentius his. Iam praeivit Homerus Il. α, 104: ο, 607: τ, 365. 6. Od. δ, 662: Hesiod. Sc. Herc. 390; sed *scintillae*, h. e. fulgores, *μαρμαρυγαὶ*, rem augent mirifice. Praetulit signa Apollon. I, 1296. 1297. In ceteris praeivit Lucret. III, 290 de calore: — *Quum ferviscit, et ex oculis micat acribus ardor.* — 103 sq. Ornatum comparationis ex Ge. III, 232—234. petiit, ubi v. not. *irasci in cornua*, iram exercere cornibus: quod paullo post, *et se suscitat ira.* ut, surgere in cornua, erigere se cornibus. Adscriptum ibidem *θυμοῦσθαι εἰς κέρας* ex Euripidis Bacch. 742. Versum graecum in Epp. ad Attic. VIII, 5. adscripsit iam Guell. *ῥίψαι Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα*: ut hic: *ventos lacessit ictibus*. Illud alterum: *et sparsa ad pugnam proludit arena* proprium taurorum naturae esse notum est; idque iam Plinius VIII, 45. s. 70. notavit. Add. Oppian. Cyneget. 56. 57. 58: Q. Calab. IV, 237 sqq.

107 *saevus*, fortis: ut toties iam poëtae dictum vidimus *saevum*, *crudelem*, *atrocem*, *ferum*. — *acuit Martem:* virtutem bellicam, ut *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poëtae dicunt *θήγειν*, h. e. *ὀξύνειν*, *παροξύνειν*, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. Etiam pro: *acuere alicuius famem*, acuere aliquem, noster poëta ausus est dicere: *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. — 109 *foedere*, pugna singulari ex foedere. Idem v. 112. *pacem* dixit. — 111 *Fata docens.* Non veretur poëta hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitae discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte, non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Il. η, 50. 52. — 112 *viros*, *κατὰ τὸ σιωπώμενον*, intelligitur missos esse legatos, ut Serv. monet: etsi v. 75. tantum unus Idmon r[illegible] ratus est; nisi dicas [illegible] nunc esse ab Aenea [illegible]

Postera vix summos spargebat lumine montis
Orta dies; quum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et dIs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,

mites datos redeuntibus Latini legatis.

123 Bene Servius: „Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in IV, 522 noctem, ubi Dido pervigilans deliberat.“ Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in aevum Conderet humanis*, et quo summa belli et carminis exitum suum inveniret. — Ordo: *Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies — Campum — Rutuli Teucrique parabant*; pro: cum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei. — 115 *lucemque elatis naribus efflant*. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. Exquisitius vocabulum captavit poëta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, *πῦρ πνέειν*, commune est. Ovid. Met. II, 119. 154. 155. Praeiverat autem etiam in vocis dilectu Ennius: *funduntque elateis naribus lucem*, ut Servius monuit, et Lucilius apud Victorinum: *efflantque elatis naribus lucem*. — 116 In sqq. potuit ante oculos versari simile inter Troianos et Achivos foedus de pugna singulari Il. *γ*, 314 sqq. — *Campum parabant*, instruebant: aequando, purgando ab arbustis etc. cf. 770. 771. — 118. 119 Argutantur Servius, Iul. Sabinus et alii. In *ara*, quae h. l. e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii* autem *communes* sunt, per quos uterque iuraturi erant Latinus et Aeneas; ut in loco Propertii I, 11, 16; ubi puella *perfida* non meminit *communes deos*. Sicque lib. VIII, 275 *communemque vocate deum*. cf. Valer. Fl. IV, 761 *Communesque vocant superos*. — 120 Antea legebatur: *Velati lino*: vitta linea cincti, cui frondes sacrae erant implicitae. Feciales descriptos volunt: male; nam prisca aetas praecones, *κήρυκας*, habet, ut Hom. Il. *γ*, 116 sq. Sed verior lectio est *limo*, veste, qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda poparum, subligari, *περιζώματι*, cincti: ut praecincti esse solebant ministri sacrorum. — 121 *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium a Polyb. VI, 23 descriptum, cf. Ge. I, 495. nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut Aventini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando, *πιλοῦν*, ductum, confertum, densum, esse vellent. Docta est Servii nota ad

Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres, et volgus inermum,
Invalidique senes, turris et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur;
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti;
Prospiciens tumulo campum adspectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est adfata sororem,
Diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
Praesidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,

h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod v. 130 *hastae* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tamquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum: *hastatus*, *clipeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 uti vix licet, cum non satis liquido constet de lectione. — 127 Mnestheum, Asylam et Messapum, excitat nominatim, primum ut poëta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent, quam summatim annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit praecipua. De Mnestheo Troiano v. ad lib. V, 116. 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175—178, Messapus in Latinorum auxiliis erat. conf. VII, 691. — 130 Ut ad v. 116. diximus, possunt in his nonnulla ex Il. γ esse adumbrata: ut hic ex vss. 134 sqq. Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant:* ibi innixi sunt scutis, ut lib. IX, 229: *Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes:* at h. l. reponunt in terra, καταπίθενται, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ, scuta. — 131 sq. ornate: cupiditate spectandi egressae domibus feminae, pueri et senes, aedium tecta et muros adscendunt, (more aevi heroici ex Homero et Hesiodo noto. R.)

134 *At Iuno:* de formula hac, qua deorum interventum orditur poëta, cf. ad lib. IX, 638. Iuno Iuturnae Turni fata aperit novissima. — 135 *neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit. — 139 *Iuturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diva deam* h. dea deam, nihil amplius: nec Grammatici audiendi, qui distinguunt. — 141 *sacravit:* [illegible] dilectu positum verbum [illegible] *dedit.* — 142 *decus f*[illegible] simpl. pro aquarum, [illegible]

Scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iovis ingratum adscendere cubile,
Praetulerim, coelique lubens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcaeque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non foedera possum.
Tu, pro germano si quid praesentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: quum lacrimas oculis Iuturna profudit.
Terque quaterque manu pectus percussit honestum;
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno;
Adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam volnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum

— 144 *ingratum cubile:* h. mihi invisum, quatenus in eo pellices Iunoni invisae Iovis amplexibus tenentur. Ita malim accipere, quam aut ad *Iovem ingratum*, aut ad *Latinas ingratas* retrahere. Servius varie tentat. — 148 *Cedere res Latio*, Latinis res procedere, eos fortuna secunda uti. — 151 Comparant Il. γ, 305. 306. saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus favent, ab iis recedere monet: vide Stat. VII, Theb. 789 et Il. χ, 213. — 153 *decet* plus est quam licet. ἔοικεν. — *forsan*. Serv. „ut forte possit fatorum ordo mutari." — 155 *honestum*, pulcrum, ex καλὸν, ut Ge. II, 392: *caput honestum*. — 157 *si quis modus*, exquisite pro: quocunque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, συγχέειν; VII, 339: *disiicere pacem*. Consilium autem Iunonis ex Homero petitum Il. δ, 64 sqq. — 160 *incertam*: aut utrum faceret, aut de eventu. Nam v. 153: *forsan miseros meliora sequentur*.

161 sqq. — 215 Foedus inter Aeneam et Latinum de pugna singulari cum Turno ineunda, eiusque conditionibus. Multum superavit Maro Homerum in sollennibus foederis exponendis; cf. Il. γ, 259 sqq. Ad figuras Virgilio nove usurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in unum desinit. Quod tamen ex Homero laudat Odyss. μ, 73. 74, alienum est. Hyperbaton esse dixit Servius, ut ordo sit: *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poëta genus, et tum individua subiungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque: *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti*

Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et coelestibus armis,
Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Saetigeri fetum suis, intonsamque bidentem
Adtulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem

nole Latinus vehitur etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Aeneas — Romae: Procedunt* (sc. omnes) *castris. ingenti mole*, magna motione, apparatu. Servius: pompa, ambitu. — 163. 164 corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductae argumentum. *Specimen* est δεῖγμα, documentum, id quod argueret patrem Solem: ut Ge. II, 241. *Solis avi:* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poëta VII, 47. Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Ulyssis filium habitum Latinum auctore ipso Hesiodo Theog. 1011—1015: tamen necessitas nulla est, ut, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulae veteris Italiae narratae et ornatae fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum (nam *avum* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127. exscripsit: ubi cf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus, primo Aegypti et Syriae, tunc in Caesare et Augusto, sed post mortem; a Nerone vero inde etiam viventibus imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poëta: fortasse respexit honorem Caesari et Augusto habitum: *distinctam radiis coronam*, v. c. apud Flor. III, 2, 91 de Caesare; v. Intpp. ad Vellei. II, 59, 6. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, Solis filia, cuius caput radiatum ab Argonauticis celebratum: v. Orph. 1216 sqq. an *bis sex radii* ad XII mensium vel signorum caelestium numerum spectent, incertum est. — 165 *bina:* ex more heroum. v. lib. I, 313. — 167 habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus*, fulgens, coruscus, sideris instar: hoc cum *flagrans* convenit. Homer. Il. π, 134. θώρηκα, ποικίλον, ἀστερόεντα, ποδώκεος Αἰακίδαο. — 170 In foedere iungendo porca mactatur more Romano. cf. VIII, 641, agna Troiano et Graeco. v. Il. γ, 246 sq.

172—174 Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam iniiciunt victimae, pilos e fronte eius excindunt ense (cf. VI, 245. 246.), quos in flammam coniiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri haec ad consecrationem victimae putanda sunt. Inde 213 *rite sacratae p[...]* Graeci uno verbo est [...]. Re[...]

Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Iuno,
Iam melior, iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque, Fluviosque voco, quaeque Aetheris alti
Religio, et quae caeruleo sunt numina ponto;
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno:
Convenit, Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna lacessent.
Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem,
(Ut potius reor, et potius dI numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto. Paribus se legibus ambae
Invictae gentes aeterna in foedera mittant.

pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios, et Cerdam. — 174 *pateris altaria libant*, exquisite, libando rigant. — 176 Formula ad ductum Homericae concepta Il. γ, 276 sqq., in qua antiquissima numina quae fuerint, observa. Formula similis etiam in Od. ε, 184 sqq.: Il. ο, 36 sqq.: τ, 258 sqq. occurrit. Nec iniucundum hoc observare in poëta ex decoro personarum variatum: Aeneas stricto ense, tamquam periurium ulturus, Latinus sceptro protento precatur. — 177 Comparant verba ex Il. α. *οἳ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα*. — 179 *iam melior*, propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur; lib. III, 435 sqq. — 180 *torques* h. l. regis, moderaris, tua voluntate, proprie: flectis, ut currum. — 181 *quaeque Aetheris alti religio*. Variavit orationem; h. e. Aetherem invoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem aetheris esse necesse est: hinc suum *quaeque* etc. petiit. — 184 *convenit: σύγκειται*: conventum esto in hoc, ut. — 187 *Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem.* Per hypallagen dictum, pro: sin noster Mars adnuerit nobis victoriam, accipit Servius, alii tacent. Enimvero est doctior ratio loquendi, pro vulgari: sin victoria propitia fuerit, annuerit nobis pugnantibus, pugnae nostrae; quod fit fausto pugnae exitu. Nunc, cum pro pugna Mars memorari soleat: pro pugnae eventu secundo: *nostrum Martem*, h. e. exitum secundum, qualem nos optamus, dixit. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnae, in noto illo denotat: *aequo Marte*, ut VII, 540 et al., *secundo Marte* X, 21. — 188 *reor* h. l. pro spero. — 189 sqq. Haec egregie ex eo, quod vere factum esse ex historiis constat, adumbrata sunt. — 190 *paribus legibus*. Hoc iam praemunierat poëta oracu-

Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto;
Imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens coelum, tenditque ad sidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,
Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignis et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, coelumque in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Quum semel in silvis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;

lorum veterum auctoritate: VII, 256: *Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem* — paribusque *in regna vocari* Auspiciis. — 192 *Sacra deosque* intell. Penates ac Vestam. v. lib. II, 293. — Latinus habebit summum imperium cum iure belli: ut igitur sub eo legibus suis vivant Troiani. *sollemne* accipio legitimum: ut solent ea, quae legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi. — 198 Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat; id quod et ipsum observatu dignum. — 199 *vim deum*, ut numen, deos inferos et Ditem. Nil amplius. *κράτος θεῶν* pro *θεοὶ κρατεροί*. — 200 *fulmine*, tamquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Iove periurii ultore cogitare. — 201 *medios ignes*, in medio hoc, in ara, positos. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tamquam sequestres et conciliatores pacis. — 203 *volentem* bene adiectum: nam potest foedus rumpi eo nolente et invito; uti VII, 586 sqq. societatis initae violationem prohibere non potuit. — 204. 205 non, si vis ulla Terram, Mare, Coelum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undae. *effundat tellurem in undas.* Ex vulgari modo loquendi effunduntur undae in tellurem: unde per hypallagen dictum putavit Servius et alii. Sed constituenda est notio *τοῦ effundat* ex altero *solvat.* Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis maior diluat et effundat in mare: tamquam glebam illam, *βῶλον ὑγρὰν*, Medeae apud Pindarum Pyth. IV, 67 sq. *coelum in Tartara solvi*, h. e. resolutum cum Tartaro misceri. — Ad 206—211 vix necesse ut moneamus, haec ex Il. α, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia est imitatio lib. III, 707 sqq. — 208 *cum semel*, *ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν* (h. e. stirpem, unde recisum fuit) *ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. matrem*, de terra, ut XI, 71: *Non iam mater alit tellus.* Potest tamen, quod

Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
  At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus aequis.
Adiuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genae, et iuvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda:
In medias acies, formam adsimulata Camerti;
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae

malim, de ipsa stirpe, trunco eum radicibus, accipi. Est haec Pindari arbos ἐὸν ἐρημώσασα χῶρον.—210 Aere ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationi in hoc: ut hoc sceptrum, haec hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc foedere recedam. Aliter res se habet apud Homerum, ubi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achivis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum sit repullulaturum. Utrique poëtae iniuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. — 213. 214 *rite sacratas*, consecratas, cf. ad v. 172. — *in flammam iugulant*, ut saepe iam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro: in flammam proiiciunt iugulatas. — 215 *cumulantque oneratis lancibus aras*, cumulate apponunt in ara exta in lancibus. Eadem VIII, 284. Scilicet *viscera*, qua voce alias *carnes* designantur, nunc in Italorum sacris *exta*, in flammam immittuntur lancibus arae admota: Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta*. cf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

216—308 Fraude Iuturnae animis Latinorum incensis foedus turbatur. Comparare solent Il. η, 215 sqq. — 218 *ut propius cernunt non viribus aequis*. Servius: eos congressuros esse, subaudit. Burmannus: *ut cernunt* scilicet adstare Aeneam, et Turnum non esse aequis viribus. Simplicissimum erat supplere, servata verborum iunctura, *ut propius cernunt* pugnam *non viribus aequis* ineundam. Turbas tamen et hic fecit et me ipsum in fraudes induxit prava interpunctio, qua nunc a me sublata, omnis sententia expedita est: *non viribus aequis*; h. cum vires utriusque aequae non essent, retrahendum est ad verba: *impar ea pugna videri* (Fortasse sensus, commate post *aequis* posito, et *tum magis* ad *adiuvat*, relato, clarior fit. Etiam *cernunt* esse potest h. l. dimicant. R.) — 219 *Adiuvat*, facit, ut ita iis videretur; auget metum. — 222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Il. δ, 86. Pandarus Minervae monitu foedus turbat. cf. V, 496. 497. — 225 *genus ingens* esse debet vel numerosa gentilitas, quod multos ille habebat communi stirpe ortos, vel *genus* est

Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Obiectare animam? numerone, an viribus aequi
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est iuvenum sententia dictis
Iam magis atque magis; serpitque per agmina murmur;
Ipsi Laurentes mutati: ipsique Latini.
Qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud maius Iuturna adiungit, et alto

pro nobilitate et splendore generis dictum. — 229 *pro cunctis talibus:* in laudem dictum ne dubita vel propter vs. sequ. pro his, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus aequi.* — 232 *fatalis manus.* De Troianis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias; propter copulam, quae hoc ad Etruscos revocat: quos, ut arbitror, omnino epitheto hoc oneravit, ut sint agmen dirum, tetrum, exitiale. Molestius est, si dicas respexisse lib. VIII, 497 sqq. aut esse fatis debitum, ut *fatis debitus* Arruns erat XI, 759. *Infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 sqq. Sed totum versum e margine venisse suspicari licet. (Tuearis fortasse locum, si *fatalis* exponas: exitio destinata. *Infensa* quidem est Turno, sed eam ipsam ob causam odio est nostro digna et interitu certo. R.) — 233 *Vix hostem:* breviter exposuit, quod Homerus ornatum dederat Il. β, 123 sq. — 234 Augusta rei species: *superos, quorum se devovet aris:* sententia tamen obscurior. *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is, qui aut sacris curandis, ideoque sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet; ut XI, 440. *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo*, vobis tuendis, ideoque pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Devovet ille se, vitam suam, morti pro Latinis, *aris deorum*, in aris, h. e. ad aras, foedere facto ante aras: re omni in maius aucta. — 235 *vivusque per ora feretur,* ad notum illud Ennianum: *volito vivus per ora virum:* feretur sermonibus, etiam post mortem superstes. — 238 *iuvenum sententia,* ut γνώμη, pro animo. — 241 Comparant Intpp. Iliad. β, 453: γ, 112.

244 sq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Il. μ, 200 sqq. quod expressum est a Cicerone in Mario: v. de Div. I, 47. et ϑ, 247 sqq. cum o... Odyss. o, 160, ut tamen ac... modatum illud sit ad ev...

Dat signum coelo; quo non praesentius ullum
Turbavit mentis Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
Litoreas agitabat avis turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito quum labsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis,
Adrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu),
Aetheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
Proiecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petivi.
Adcipio, adgnoscoque deos: me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos inprobus advena bello
Territat, invalidas ut avis, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostis
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes

praesentem. — 245 *praesentius*, efficacius. Intellige ostentum clarum, manifestum, ἐναργὲς, quo deorum voluntas tam manifesta fit, ut dubitari de ea nequeat. — 246 *turbavit mentes Italas*. Ornate expressit poëta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis visum erat: seu clarissimum, quod unquam vidissent. Nec emphasis quaerenda est in *mentes Italas*. *monstro*, h. l. ostento, augurio ipso. — 248 Fuere cygni, ut ex sqq. patet: hos quam ornate designavit! *litoreae aves*, pro flumineis, palustribus. *improbus* h. l. audax. v. XI, 767 et al. — 252 *Convertunt clamore fugam*: redeunt cum clamore, ait Serv., quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilae adventu cygnis, ut sit pro: convertunt se a fuga. Non improbo, nisi malis *fugam* de volatu simpliciter accipere: sic *convertimus iter*, non modo, quod mutamus, ut V, 581, sed etiam simpliciter, ut sit, dirigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam persequuntur. *Penitus*: in interiora nubium. Vide v. 263.

257 *salutant*: venerantur, ut bene Serv., acclamant, et cum acclamatione omen accipiunt. — 258 *Expediunt manus*, ut arma capiant, quas, utpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant. — 260 pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, ut aquilam de Aenea, cygnum de Turno accipiat. — 268 *certa*: directa. si-

Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcerrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo;
Horum unum, ad medium, teritur qua sutulis alvo
Balteus, et laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, adcensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, caecique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum. Hic densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras; it toto turbida coelo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;

mul hoc, *simul*, variat id quod alias est *simul simulque*, ἅμα τε καὶ, aut αμα, *simul*, semel positum. Saepe iam vidimus. conf. Serv. — 269 *cuneos* ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit.

270 Occiditur unus ex sociis Troianorum. *Hasta — transadigit unum* (κατὰ) *costas*. — 273. 274 secundum exemplum in Il. δ, 132. *balteus sutilis* seu laneus seu coriaceus, fortasse tamen aereis laminis munitus: unde X, 313. *aerea suta*: baltei duae orae in medio iunguntur *fibula*, quae acu *mordere* dicitur, qua adstringit oram utramque baltei. Iam balteus in infima thoracis parte subiungitur ad muniendam alvum; ita apud Homerum l. c.; at in Marone thoracis mentio fit nulla, sed solius baltei alvum tegentis et cingentis. qua *balteus teritur alvo*: proprie balteus terit alvum, nunc exquisitiore poëtarum usu, vicissim, alvus terit balteum eodem sensu. Incidit telum ea ipsa parte, qua *laterum iuncturas mordet fibula*. *Iuncturae laterum* sunt baltei duae orae, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet*, colligit, iungit: hincque ornate *iuncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. Similia invenies in Silii VII, 624 sqq. Val. Flacc. III, 189. 190 et in Prudent. Psychomach. 678 sq.

277 sqq. Praelio iam pedestri et equestri iusto descripto, restabat poëtae, ut tumultuariam pugnam describeret. Hoc fecit in eo, qui sequitur, loco. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum Ovid. Met. XII, 210 sqq. — 280 *inundant*, complent campum, felix voc. ad copiam declarandam; *Agyllini*, Etrusci. cf. VIII, 478 sqq. *pictis armis*: ad diversorum metallorum mixtionem retuli lib. X, 181: *versicoloribus armis*. Nisi poëta simpliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit: quae tamen *picta* quidem, sed non *versicoloria* possunt dici *arma*. — 284 Ex Ennii VIII. laudat Macrob. VI, 1. *Hastati spargunt hast*[illegible] *ferreus imber*. (Ita c[illegible] satis nota νέφος πολέ[illegible] ζα μαχῆς, in ipsam [illegible]

Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto foedere divos.
Infrenant alii currus; aut corpora saltu
Subiiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
Corripit; et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus

tionem abiit. — 285 *Crateras*, quibus ad libationem usuri erant. R.)

286 *pulsatos deos*, gravius verbum posuit, quod *αἰκίζεσθαι* Graecis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut foederibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur: quippe quae h. l. attulit Latinus et secum revehit. (Cum neque deorum a Latino allatorum ulla mentio iniecta sit, neque moris deos hac in re ad aram statuendi ullum vestigium occurrat alibi, locus hic ita expediendus esse videtur, ut et ipse Latinus deos fractis foederibus laesos ideoque aversos *referens* h. e. imitans fugerit atque in urbem regressus sit. R.) — 287 *Infrenant currus*, ut *ἅρματα*, pro equis iugalibus. conf. I. Ge. 514 et al. ut contra Homero *ἵπποι* pro curru. *subiiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano: cf. Ecl. X, 74: Ge. II, 19: III, 241: IV, 385. — 289 *regis insigne*, diadema.

290 *confundere foedus* ex Homerico *συγχέειν ὅρκον* pro turbare. Iam lib. V, 496, ubi vide. — 291 *proterret*, elegans et efficax verbum, pro: proturbat, irruit in eum. — 293 in sinciput et tergum: *ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους* Il. ε, 586. — 294 *telum trabale*; magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Servius. — 296 *Hoc habet:* sollenne verbum de accepto vulnere. *haec melior* fere ut lib. V, 482: *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.* — 300. 301 Fortasse ad nimis tenuia descendisse videri potest poëta. Sed in vulnerum varietate mira mirum in modum se iactant epici poëtae Homeri exemplo; cumque omnis haec res in corporum animorumque motu versetur, sensumque legentis impellat: quo epici carminis etiam munus cernitur: et ferendum hoc est, et, poëtico ornatu si se commendat, probandum. — 300 *occupat:* cum adiuncto accipiendum: occupando ferit: *φθάνει πλήξας*. conf. Valerii Fl. III, 163. imitationem. — 303 videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis; (saltem barbam more

Caesariem laeva turbati corripit hostis,
Inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum:
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superinminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disiicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum iam foedus, et omnes
Conpositae leges; mihi ius concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
Firma manu; Turnum iam debent haec mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Adtulerit. Pressa est insignis gloria facti;

Etrusco alebat 300. 301; secus Troiani) fugisse: tum alter Corynaeus, qui e Troianis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum caedit. At Alsus Rutulus, v. 306. 307 ex fuga conversus, Podalirii, Troiani, os securi elata ferit. — 307 Comparant simile vulnus Il. δ, 460. 461: Il. υ, 611 sqq.: π, 503. — 309. 310 Iidem versus lecti iam X, 745. 746 Homerica confer in locis modo laudd.

312—382 Aeneam, misceri manus vetantem, eminus sagitta ferit; quo e pugna educto Latini ferocientes Troianos adorti magnam stragem edunt. *Nudato capite*, nudo. In causis rei argutantur Intpp. Praestat saltem Servii ratio: scilicet deposita galea, ut posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non esse impositam capiti, nisi ultimo loco, et re iam ad discrimen adducta; in negotiis vitae communibus incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, ut h. l. *manum inermem;* XI, 489. Turnus armaverat se *Tempora nudus adhuc; laterique adcinxerat ensem.* — 316. 317 Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam, foedus, pugna cum Turno ineunda ex foederis conditionibus, sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achivos et Troianos turbatae morem haec esse adumbrata, iam monitum est; sed pleraque docte variata. — 319 *alis adlapsa* iungendum, h. e. advolavit. Docet alter locus lib. IX, 578. — 320 *pulsa*, ut 856 *inpulsa*, pro emissa; sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno, et [illegible] quo movente, emitte[illegible] *pressa*, suppressa, ut [illegible]

Nec sese Aeneae iactavit volnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto;
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentis
Bella movens inmittit equos: illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter proelia Turnus
Fumantis sudore quatit; miserabile caesis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Iamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus; eminus ambo

ignoratur. — 324 sqq. Oblique hoc ipso amplificat Aeneaé laudem ac virtutem. Nunc recedente. Aenea Turnus conscenso curru pugnam redintegrat, multis virtutis speciminibus editis. — 326 *superbus*, nunc pro: animosus, audax; et *molitur* poëtae simpl. pro movet, ideoque tractat, regit. — 330 *hastas raptas*, correptas, arreptas. Sic saepe.

331 sq. Turnus quadrigis incedit et pugnat Martis more. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et gravitate non minus insignem, Il. η, 298 sqq. Adde Il. υ, 208 sq. Aliter expressit locum Silius lib. I, 433 sqq. Marti sedes proprie assignata Thracia. *Sanguineus:* gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Ita Servius: qua auctoritate nescio. (Sic etiam Ovid. Rem. Am. 153, μιαιφόνος, recte observante Ruperti ad Sil. Ital. I, 40. R.) Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, αἱματόεις. *clipeo increpat*, docte, pro clipeum movet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit. Nam diversum est, clipeum pulsare hasta. Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *concitus* increpat, pro concitate. — *bella movens* simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici, obvia res est), Ira, Insidiae. Variavit et ornavit Comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Il. δ, 440: Hesiod. Scut. 195.

337 — 340 Talis rerum species saepe ab Homero oculis obiicitur, vide Il. λ, 531. 534 — 536: υ, 498 sq. — 342 *congres-*

ıbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
ıtrierat Lycia, paribusque ornaverat armis;
ɘl conferre manum, vel equo praevertere ventos.
ırte alia media Eumedes in proelia fertur,
ıtiqui proles bello praeclara Dolonis;
omine avum referens, animo manibusque parentem:
ui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
usus Pelidae pretium sibi poscere currus:
.um Tydides alio pro talibus ausis
dfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
unc procul ut campo Turnus prospexit aperto:
nte levi iaculo longum per inane secutus,
stit equos biiugis, et curru desilit, atque
emianimi labsoque supervenit, et, pede collo
ıpresso, dextrae mucronem extorquet, et alto
ulgentem tinguit iugulo; atque haec insuper addit:
n, agros, et, quam bello, Troiane, petisti,
lesperiam metire iacens: haec praemia, qui me
erro ausi tentare, ferunt; sic moenia condunt.
luic comitem Asbuten coniecta cuspide mittit;

us cum illo, cominus. συνάψας ἀς χεῖρας. 345 ut seu pedites ɛu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem unc in carmen suum produxit t ornavit, tamquam avo Eumee et patre Dolone natum: cf. liad. κ, 314. Homerus quidem e Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσιν, sed qui tot alia meminerit, n quibus versandis et ornandis oëtae, in primis tragici, seu ut ιovitate et varietate delectent, eu pro consilii diversitate, ab Iomero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tanum licere putasse, ut et nobilem t fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16; ıec placet Cerdae commentum, qui *animum manusque* ad ignaiam trahit; multo minus inter a referam, quae Maro supertes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum nore Dolon ideo ignavus homo ideri debet. — *antiqui* pro nobilis et magni Serv. — 352 *nec equis adspirat Achillis*, mutato tempore, pro *adspiravit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*: ut iam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos. cf. vss. l. c. Il. κ, 401. 402. — 354. Per longum spatium iaculo insequutus Turnus Eumedem e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis labsusque*: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu hastam, seu gladium, illius manu extorquet, quo eum iugulet. — 355 Postquam sequutus et assequutus telo eum erat: desilit Turnus curru, ut saepe pugnantes de curribus cominus congressuri. v. c. Il. γ, 29. et infra v. 68[illegible] 358 *tingit* ensem *iugul*[illegible] immittit in iugulum, [illegible] ne tingatur. — 360 A[illegible] sio! *metire* agros corp[illegible]

Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
Ac velut, Edoni Boreae quum spiritus alto
Insonat Aegaeo, sequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila coelo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
Obiecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat volnere corpus.
Ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Quum rota praecipitem et procursu concitus axis

novis colonis Troiani metiri et assignare volebant.

365 Velut boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Troianos agit. *Edonus* Boreas, ut alias Thracius, ab Edonis ('Ηδωνοί) Thraciae populo. Incumbunt autem aquilones mari Aegaeo in primis graviter, sunt enim hi etesiae, de quibus v. Plin. II, 47. Adde Apollon. Arg. II, 527 sq. — 369 *conversae*, seu versae in fugam, seu turbatae ex κλονεῖσθαι. *fugam dant*, faciunt, ut iam alibi vidimus. — 370 *Et cristam*. Non otiose hoc adiectum; sed menti obiicit speciem hominis ruentis. Tum poterat poëta vulgari more efferre: *fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis.* Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis, cristam *volare adverso curru* absolute posuit: dum currus adversus ventum fertur. — 372. 373 *ora detorsit dextra, frenis*, durum et molestum est. *equorum citatorum frenis*, h. e. immissis frenis, h. habenis, non magis placet. Vero proximum est: *spumantia frenis ora*, h. e. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variavit poëta, quod IV, 225 dixerat: *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* 374. 375 Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet iugis*, ab equis, quos frenis apprehenderet, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter haec *lancea consequitur retectum*, h. e. in loco corporis patenti, nec clipeo tecto, percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem*, a quo vulneratus erat, ibat, qui ideo alius ac diversus ab Turno erat. Ita equis eius manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit. — 375 *loricam bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus seu ex lino seu ex aere, (bracteolis, catenulis, squamis) factam; ut *trilicem* III, 467 ubi not. — 376 *degustat*. ut bibere: sic iam γεύεσθαι pro stringere Il. *υ*, 258: *φ*, 60. 61, alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *rota et*

apulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
mam inter galeam, summi thoracis et oras,
bstulit ense caput, truncumque reliquit arenae.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
nterea Aenean Mnestheus et fidus Achates
scaniusque comes castris statuere cruentum,
lternos longa nitentem cuspide gressus.
saevit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
Ense secent lato volnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
amque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
asides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, laetus Apollo
Augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.

axis, currus Turni. — 381. 382 De vulneris in ipsa cervicis vertebra illati sede ac modo cf. XI, 691 — 693. Brevitate usus poëta pro, vulnere *inter galeam et thoracem* facto, *abstulit caput*.

383 — 384 Redit ad Aeneam vulneratum Maro, cuius *curationem*, ut *epicum* poëtam decebat, *mirabili modo* factam exponit. — 386 *nitentem* (quoad) *gressus alternos cuspide*, ἔγχει, ἐρειδόμενον ἔγχει, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto. — 387 *Saevit*. Bene, inquit Serv., viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum tractat, labefactat; fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia haec ad nostros sensus accommodatiora, quam quae de Glauco Homerus narrat Il. π, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturae veritatem. — 389 *auxilioque viam*, viam auxilii; qua via et ratione expeditissima vulneri medela afferri possit.

391 sqq. *Iapis*, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis Menelai vulnus sanantis Il. δ, 213 sqq. — 394 *dabat*, dare volebat: nam Iapis oblatis a Phoebo pluribus artibus Apollineis, arte augurali, canendi, sagittandi, eis spretis, *maluit* medicam artem (quam, ut poëta, *usum* dixit) addiscere, ideoque id munus a Phoebo optione data elegit, *ut depositi proferret fata parentis*, ut patris sui iam conclamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est *proferre vitam*, h. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter: maluit *mutas agitare inglorius artes*. Varie *de mutis artibus* statuunt viri docti. Grammatica quidem fert, ut musicae comparatione dictas putes, non vocales, non canoras. Sed cum ceteris h. l. adiunctis non bene convenit hoc. Intelligo *artes mutas* poëtico more, quae silentur, et faciunt, ut ii, qui eas colunt, sileantur; inprimis ex istius, quo poëta

Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli
Concursu, lacrimis inmobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et saevus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Iam pulvere coelum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor
Bellantum iuvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem

vivebat, saeculi opinione, cum medicinam tantum servi vel libertini ac graeci exercerent: ideoque obscurae; unde *inglorius.* In vita enim heroum artes augurandi, iaculandi et canendi claritatem dabant. — 398 *acerbe fremit*, et supra *saevit* vs. 387. — 400 *inmobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu*: egregie ad ἐνάργειαν narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V, 367. — 401 *Paeonium*, Apollineum, hocque pro, medicorum more. Pronuntiandum autem *Paeonjum:* Nam Παιώνιον est, v. ad VII, 769. — 402 *Multa*, multum, *manu trepidat*: novavit egregie: pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione. Servius non male et ipse: „trepidanter facit." — 405 Pro vulgari: Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat; frustra omnia experitur Iapis; at nulla via res successum habet. — 406 *horror* nunc pro causa, terror. — 407 *malum* cum dilectu: est pugna, fuga, terror. *Iam pulvere coelum stare vident.* Aer pulvere plenus et quasi condensatus potenter sic describitur a poëtis. Exempla dant Cerda et alii. Praeiverat Ennius: *stant pulvere campi*; pro vulgari: stat pulvis in campis in aerem sublatus; doctius etiam quam Homericum: ποδῶν δ' ὑπένερθε κονίη Ἵστατ' ἀειρομένη, Il. ψ, 365. 366. Paullo aliter VI, 300: *stant lumina flamma*, sunt flammea; proprie flamma stat, est, in luminibus.

411 sqq. Lineae loci fortasse ductae in Il. π, 523. 527 sqq. de Glauco ac Apolline recreato. De *dictamno* (Δίκταμνος et Δίκταμος, a Dicte monte Cretae, qui Idae partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii; cf. Aelian. V. H. I, 10: Dioscor. III, 37. Pulegio similem plantam esse produnt veteres: inter *origana* retulit Linnaeus. — 413 *Pubera folia*, si per se considerantur, sunt efflorescentia, exuberantia; nihil aliud. Perperam Servius folia adulta exponit. Etiam *pubescentem vitem* varie tentat Salmas. Exerc. Plin. pag. 364 modo in-

Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres haesere sagittae.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubris
Ambrosiae succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea volnus lympha longaevus Iapis
Ignorans: subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo volnere sanguis.
Iamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novae rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro; quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos adcendit in hostem.
Non haec humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt; neque te, Aenea, mea dextera servat:
Maior agit deus, atque opera ad maiora remittit.
Ille avidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.

terpretando nigrescentem, modo viridantem, etc. *Pubescere* translatum a pubertate, ideoque a flore aetatis, florem arborum, herbarum, sollenni tamen aliqua ratione in vitibus, designat; modo omnino, ut h. l. et *pubentes herbae* Ge. III, 126: Aen. IV, 514, modo, ut in aliis locis, cum adiuncta notione modo exuberantiae, modo maturitatis vel instantis vel exspectandae: ut Ge. II, 390: *Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.* Haec quidem usu constante satis certa: si tamen respicias alterum *flore comantem*, eo facile adduci potes, ut credas, poëtam respexisse lanuginem foliorum huius herbae: nam sunt ea *γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καί τινα ἐπίφυσιν* habentia: secundum Dioscorid. l. c. quomodo etiam *herbas pubentes* locis supra memoratis dictas esse malunt viri docti.

416 Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina Iapis: hanc poëta a Venere allatam narrat; quae succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus aquae infundit, qua Iapis vulnus abstergit ac fovet. Ornavit poëta singula, utpote in re mirabili; pro aqua *amnem*, pro vase *labrum splendens* aere, seu lebetem, pro miscere *inficere* ponit et sic porro. — 419 *Ambrosiae*, qua dii utuntur, succus pro unguento est, quod vulnus lenit et inflammationem minuit. *panacea*, *πανάκεια*, est inter fabulosos succos iam apud Callim. in Apoll. 40. — 421. 422 Comparant Il. π, 528. 529. *quippe*, utique, *δή*, quod alias, scilicet. — 424 *rediere in pristina*, in pristinum; vires restitutae sunt.

425 Exclamationis repentinae vim facile sentis. Egregium narrantis hoc artificium. — 428 *proveniunt*, pro vulgari: fiunt, eveniunt. — 429 *agit*, non accipio cum Servio, Apollo facit haec, nam id tenue; sed *προπέμπει*, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. — 430 Mira festinatio etiam in Aenea et praeclare tempus prae-

Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet.
Tu facito, mox quum matura adoleverit aetas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas, et avunculus excitet Hector.
Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum inmane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum caeco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,

teritum: *incluserat.* — 432 *est,* factus est, *habilis lateri,* ἄρηρε, εὖ ἀρηρώς (ἐστιν,) ἥρμοστο, vel ut Il. γ, 332. 333 thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori: *habilis hasta* supra fuit, quae manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quae membris commode respondet. — 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiae gravitate, vi ac veritate; quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Il. ζ, 474 sqq., tum Aiacis ad Eurysacem ap. Sophocl. 550 sqq., unde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1: *Virtute sis par, dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit, quam par erat. — 435 *verum laborem.* Servius ait: „quem per me ipse „suscipio: non qui ex aliorum „virtute imperatoribus adscribi „consuevit.“ Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερίᾳ, ἀνδρείᾳ. Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis verae me tibi habe propositum; at secundae fortunae exempla pete ab aliis. Altero loco: *Fortunam ex aliis*: vocabulum *discere* non aeque oppositum erat. Forma tamen orationis inde exsistit exquisitior pro vulgari: utere fortuna meliore, quam ego expertus sum! — 437 *defensum dabit* pro defendet, ut iam similia vidimus. *magna inter praemia ducet*, per magna belli decora, victorias: *ducet*, quatenus puer sequitur, incedit, patre praeeunte. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebo, si te defendero. — 438. 439. 440 Versus aurei animis puerorum, quibus illustres parentes munere providentiae contigerunt, infigendi, una cum praeclaris vss. III, 342 de Ascanio: *Ecquid in antiquam virtutem* sq.

441—467 Redit in pugnam Aeneas, caedes facit et Turnum ad pugnam exposcit. Verba comparant Il. υ, 1 et ad 443. 444 Il. λ, 723. Iam vero 444 vulgare est: pulvis miscetur, turbatur in campo; et, quia obscurat aerem, hinc caecus; ut solet poëta pro: qui visum eripit, *caecum* dicere. — 445 *excita* doctius quam concita, con-

Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnis Iuturna Latinos
Audiit adgnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto:
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium: miseris, heu, praescia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adversos ductor Rhoeteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Adglomerant. Ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostis.
Tollitur in coelum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos aequo, nec tela ferentis
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago

cussa. — 449 *Iuturna refugit*, Camerti assimulata 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducto iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450 *rapit*, concitate ducit Aeneas. *atrum* pulvere puta. — 451 sqq. Comparatio ex Homero ducta: sed variata egregie et ornata novis accessionibus; Il. δ, 275 sqq. (non vero Il. ν, 334 sqq. comparari et Maroni obtrectari debebat). *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quae nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poëta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *abruptis procellis* Ge. III, 259: *abruptis nubibus* Aen. III, 199 dixerat. Similiter *praeceps* dictum occurrit, de ventis, Euro, Noto. *dabit ille:* tempore futuro haec ἐναργῶς extulit. — 456 *heros Rhoeteius*, Troianus: v. III, 108. — 437 Bene Servius: densentur, ut cuneatim conglobati dimicent. *cuneis*, in cuneum. — 458 *gravem* non satis definiit poëta, quo sensu accipi vellet, nec refert: nam simpliciter ornat; fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Sunt autem in his vss. 459 sq. qui caedunt, Troiani, qui caeduntur, Latini. — 460 Comparant verba Il. π, 558. De Tolumnio supra 258. 266 — 466. Sic Hector Patroclum insequitur Il. π, 731. *tela ferentes*, inferentes, ut XI, 872, h. adortos se, contra stantes.

468—485 Iuturn[illegible] in diversas partes agit [illegible], ne Aeneae occu[illegible] *virago*. Servius [illegible]

Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe labsum temone relinquit.'
Ipsa subit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini quum divitis aedis
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Iamque hic germanum, iamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis,
Vestigatque virum, et disiecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum:
Aversos toties currus Iuturna retorsit.

mulier, quae virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius, ideoque epico carmine dignius. Hinc apud poëtas virago Pallas, Diana, Nympha: ut *παρθένος, παρθενική*. Quod vero Iuturnae h. l. tribuit Maro, sublectum est Homeri exemplo Il. ε, 835 sqq., ubi Pallas, deiecto Sthenelo, Diomedis currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur.

473 Cum discursatione currus Turni comparatur hirundinis vagus volatus. Exemplum huius comparationis, quantum quidem mihi constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poëta is, unde ductum est, intercidit: est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. — *Nigra hirundo*: ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, *ἀκανθυλλίδα*, quae dorso nigro caerulescente est; et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat*: quae in urbe non facile quaeras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. v. 256. 263. — 475 Suavis versus: *parva* cum dilectu: ut paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem. *nidis loquacibus* pro pullis, *νεοσσοῖς τρύζουσι*. (cf. XI, 458. Ge. IV, 17. Imitatus est Iuvenal. V, 142 *ipse loquaci gaudebit nido.* R.) — 480. *Nec conferre manum*: cum Aenea, ut Servius monet. Nam alios persequitur.

481 Ut *legere vestigia, oras, vias*, est persequi, sic *legit* h. l. *Aeneas tortos orbis*, obliquas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743.), pererrat ac pervagatur. — 482 *disiecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines. — 483. 484 Quoties e longinquo Turnum animadverterat eumque insequebatur sic, ut iam aggredi vellet etc. *tentare* h. l. pro assequi, attingere;

Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat aestu;
Diversaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, praefixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Aeneas, et se conlegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Iovem et laesi testatur foederis aras.
Iam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, saevam nullo discrimine caedem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.
  Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras!
Aeneas Rutulum Sucronem, (ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum

saltem in eo esse, ut assequaris. Videtur autem (cf. v. 465.) Aeneas pedes incedere.

486—499 Aeneas, se Turnum assequi non posse videns, a Messapo, e Latinorum ducibus VII, 692, iaculo petitur. — 486 *fluctuat*, κυμαίνει. — 491 *se conlegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*. Res passim obvia. — 492 Ennium Annal. XIV: *tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne*, ante oculos fuisse Macrobius VI, 1. contendit. — 494 Sic X, 813. 814. — *insidiis subactus*, ira victus. Vulgo non satis diserte exponunt Interpp. Nam si *subactus* est coactus, ieiuna fit oratio. Accipio *subactus*, ut domitus, victus, δαμασθεὶς, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus. — 499 Servius: „et hic moderate locutus „est. Nam Ennius dixit: *ira-„rumque effunde quadrigas.*"

500—553 Pugna atrox nunc oritur, stragesque utrinque editur horrenda. Erant superanda nunc tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Aeneae et Turni. Hinc invocatio dei alicuius. Servius laudat Stat. X. Theb. 827. Iam — 503. 504 pro vulgari Fierine potuit, ut gentes duae mox in unum coaliturae tam atroci pugna concurrerent? — 505. 506 *Teucros*. Aeneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna primum loco statuit*, confuse adhuc per ordi[illegible] ruentes sistere fecit imp[illegible] pro communi: tum p[illegible] Teucri substiterunt ad e[illegible] gnam. — 507 *Excipit in*

Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tris uno congressu, et maestum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et iuvenem exosum nequidquam bella Menoeten
Arcada: piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperque domus; nec tota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut inmissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci

docte, pro excipit, vulnerat, in latere. *qua fata celerrima.* ὅϑι — *μάλιστά τε καίριόν ἐστι. crudum* ensem pro cruento: ut et X, 682.

509 Ergo Amycus et Diores filii Priami, ut patet e V, 297: I, 221. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373: IX, 772: X, 704 vidimus. — 510. 511 Comparare solent Il. *υ*, 461. 462. — 513 *Ille* Aeneas *maestum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius tristem, severum, *σκυϑρωπὸν*, exponit. *Nomen Echionium*: quoad nomen, nomine, Echionis filium; uti et *genus* mox. Nec vero dè Echione Thebano cogitandum; mater *Περιδῖα*. — 516 *Hic* Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Pataram cum templo Latonae et liberorum. — 517—520 Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum; idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut* etc. Similis elegantiae locum vide ap. Ovid. Met. III, 582 sqq. *Lerna* autem, etsi argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiae multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. Hic iam variavit ea, quae lib. II, 304 sqq. posuerat, ubi vide notam. Comparatio utraque in Homero et Apollonio obvia. De priore in primis cf. Il. *λ*, 155; Apollon. I, 1026 sq. Vid. X, 405. — 522 silvam lauream intellige: posito generi, silvae, subiungit formam seu speciem, ex more. Pro virgultis *laurorum*, *lauri*, doctius dixit *virgulta lauro.* cf. lib. III, 442 et VI, 704. — 525 *quisque suum populatus iter:* graviter pro decurrens, sed populando, cum vastatione agrorum. — 526 *per proelia*, ordines pugnantium, aciem. — 527 *fluctuat ira:* quasi fluctus agit, aestuat, IV, 530: Dido *magno irarum fluctuabat aestu*: petita rei imagine ab aqua effervescente et aestuante: quae, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, ut

Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
Murrhanum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo. Hunc lora et iuga subter
Provolvere rotae; crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque inmane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Cretheu,
Eripuit Turno; nec dI texere Cupencum,
Aenea veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivae quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles:
Hic tibi mortis erant metae: domus alta sub Ida;
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.

erumpat. cf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur*, vocabulo solenni de copia. Sic *rumpuntur horrea messibus*, Ge. I, 49. cf. ad Tibull. II, 5, 84. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exaestuante ira, quam vix continere possunt.

529 *hic*, Aeneas esse debet, nam Latinum occidit: et cf. v. 638. *sonantem*, h. e. crepantem, iactantem, dixit: ut alias *sonare* est loqui, commemorare. — 530 *genus actum*, exactum, ductum, procedens, per reges Latinos; omnes eius maiores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Intpp. — 531 *turbine* docte pro iactu, sed cum rotationis notatione. *excutit* curru, ut e sqq. — 532 provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis: his quidem equorum impetu ruentibus, illis autem seu manu elapsis seu manui implicitis, ut igitur duplici ex ratione subter iuga, sub currum provolverentur; et lora et rotae eum provolverunt subter iuga, currum. Equi *nec memores*, immemores *domini*, ad miserationem dicti sunt.

535 *Ille*, Turnus. — 536 *aurata ad tempora*, aurata galea tecta, ut vs. sq. — 537 *fixo* h. l. transfixo. — 538 Graecum Crethea puta fuisse ex Arcadibus. *dii sui*, s. quorum in tutela erat, s. propitii, ut alibi. Aeolus ex Lyrnesso Mysiae sub Ida, qua parte postea Aeolis regio patuit: conf. Burm. ad Ovid. Met. VII, 109, ut videatur poëta fabulam ignotam etiam h. l. esse sequutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia. — 543 *late terram consternere tergo*. ἐναργέστερον est Homericum: πολλὸς ἔκειτο παρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα Il. π, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatae orationis ars observanda est. — 546 *mortis metae*, θανάτου τέλος vel τέκμαρ, quatenus ipsa mors pro meta est. Alias [illegible] *meta* recte dicitur. [illegible] lorem orationis co[illegible] Il. η, 104: υ, 390.

Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae. Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alae:
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae Genetrix pulcerrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille ut, vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit: adspicit urbem
Inmunem tanti belli, atque inpune quietam.
Continuo pugnae adcendit maioris imago;
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora; Iuppiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.

huc spectat Il. π, 787: ἔνθ' ἄρα τοι, *Πάτροκλε*, φάνη βιότοιο τελευτή. — 548 *conversae* h. l. inter se ad pugnandum: ut συστρεφθείς. Pugna per totam utrinque aciem increbuit. — 522 *Pro se quisque viri:* verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Ursin., ubi etiam *Pro se quisque:* quod inter imitationis exempla perperam refert. Et iam alterum hemistichium, quod iam IX, 532 vidimus, Ennianum esse Servius monet: *summa nituntur opum vi.*

554 Aeneas Turnum videns congressum vitare, nec praelio Rutulorum vires frangi, repente se ad urbem Laurentum oppugnandam convertit. *Hic mentem*, consilium immisit, indidit, Venus: *pulcerrima*, tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum aliis. Cum iam novissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poëta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora: utque peripetia aliqua etiam haec esset, cum antea Troianorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Servii observatio: „Sane bona, „inquit, usus est oeconomia, ut „diceret instinctu numinis pro„fectum esse Aeneam ad civita„tis excidium: nam incongru„um fuerat, occupatum bello „per se tale cepisse consilium.“ Immo incongrua est causa. Sed faciat poëta hoc, ut ipsi consilio maior auctoritas accedat deae monito. — 556 *clade:* proprie, metu cladis, captae urbis.

560 In sqq. adumbratur allocutio militum. Brevitas et asperitas in ea commendanda venit. — 565 *Iuppiter hac stat:* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet foedus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrobius monuit, lib. VI, 1 ex Annal. VII *Non semper vestra* (f. nostra) *evertit: nunc Iupiter*

Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae inproviso, subitusque adparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi;
Bis iam Italos hostis; haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia civis:
Urbem alii reserare iubent, et pandere portas
Dardanidis; ipsumque trahunt in moenia regem.
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor

hac stat. — 567 *causam belli.* Servius ait: quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert: ut v. 600. Immo vero graviore usus est verbo poëta. Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit: quae sane arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572 accipiendus. — 568 *urbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum. Ceterum hunc versum quosdam per figuram Graecam exposuisse, observat Servius, ut esset: *ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν.* Sane ad vulgarem formam erat: *ni fatebuntur se velle accipere.* Sed mutato tempore et omissione *τοῦ velle* opus erat, ut a vulgari recederet oratio. — 572 *caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. cf. not. ad v. 567. De Turno quis tandem hic cogitet? — 573 *foedusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poëta, si flammam sacrorum foederi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id, quod foedere iam pepigerant Latini.

575 Ipsi certatim, certantes inter se, *dant cuneum*, faciunt, ut toties *dare* nostro poëtae. — 576 *Scalae inproviso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, apparuerunt, prolatae, admotae sunt. — 577 *primos trucidant.* Bene Servius: qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. — 582 Variat orationem: *haec iam altera*, pro bis ruptum foedus, bis Italos, Latinos, hostes factos: conf. 212 sqq. et VII, 263. 285. — 585 trahunt regem ad muros, haud dubie dedendae urbis et renovandi foederis causa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de migatione, qua, ut favos ex

Vestigavit apes, fumoque inplevit amaro;
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
Adcidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae iuvenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat, crimenque, caputque malorum:
Multaque per maestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.

mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Ge. IV, 219. Comparationem Apollonio sublegisse Maronem, satis iam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq.; noster vero ad urbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adiecit: v. c. *πέτρῃ ἔνι* est *latebroso in pumice*. *καπνιᾶν* est *fumo inplere amaro*. — *vestigavit* est pro invenit, et *ἀορίστως* accipiendum, in latebra, antro, cas detegit. *trepidae rerum*, sollenni (conf. I, 178) ornatu, pro *trepidae* simpliciter: trepidae de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutae, *ἀμηχανοῦσαι*. — 591. 592 tantum ad exornandam comparationem valere debent: subnati ex verbis Apollonii: *ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι Καπνῷ τυφόμενοι*. Studium ornatus videmus vel in his: *fumus amarus*, molestus, *ater odor*. Omissa in fine ad 592 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593 Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatae. *fessos*, malis, et iam animis fractos. — 600 *caput*, auctorem, ut XI, 361 de Turno: *o Latio caput horum et causa malorum*. et *crimen*, reum, qui culpam meruit. — 603 Mortem Amatae iam exspectare nos fecerat vss. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Aeneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poëtam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui saeculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est diiudicandum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragoediis Graecorum frequentatum. Nobile ideo leti genus ex antiquo more, in primis in feminis. Sic Iocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Ulyssis Anticlea; Clite ap. Apollon. I, 1063. Phaedra et aliae. Hanc ideo mortem praetulit poëta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam *sibimet consci-*

Quam cladem miserae postquam adcepere Latinae:
Filia prima manu flavos Lavinia crinis
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus aedes.
Hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
Demittunt mentis; it scissa veste Latinus,
Coniugis adtonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem inmundo perfusam pulvere turpans;
Multaque se incusat, qui non adceperit ante*
Dardanium Aenean, generumque adsciverit ultro*.
  Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantis sequitur paucos, iam segnior, atque
Iam minus atque minus successu laetus equorum.
Adtulit hunc illi caecis terroribus aura
Conmixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
Confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigae currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Aeneas Italis, et proelia miscet;

visse. *Nodum nectit*, funem, βρόον ἀνῆψε. *nodum leti* dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, foedo, eximie! — 611 Pathos habet versus et miserationem facit; *inmundo* simpliciter ornat, ut Ge. I, 81; Scilicet *κόνιν αἰθαλόεσσαν* reddidit, quae non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Il. σ, 23 de Achille), sed et de pulvere occurrit Od. ω, 315. *Canitiem terra atque infuso pulvere foedans* praeiverat iam Catullus LXIII, 224. — 612. 613. Hi duo versus in optimis codd. desiderantur, translati huc ex lib. XI, 471. 472.

614 — 696. Revocandum in mentem, quod Iuturna ad extremos ordines Turnum deduxerat: 483 sqq. Nunc illum pavor subit, cum poenitentia, cum urbem oppugnari videt, tandem, novo nuntio a Sace accepto, curru desilit et ad urbem properat. — 616 Turnus tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunae, sed processus, procursus equorum, cuius velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poëta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. — 617 *caecis terroribus*, terrore, cuius causam ignorabat. — 621 *diversa ab urbe*, in dive[illegible] sita: clamor enim e[illegible] oritur. — 627 Verb[illegible] comparatur cum Il. [illegible],

Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O soror, et dudum adgnovi, quum prima per artem
Foedera turbasti, teque haec in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murrhanum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni: quoniam Superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpae

— 629 *mittamus funera Teucris.* Alias est *mittere aliquem neci*, *Orco;* et *mittamus funera Teucris* pro: Teucrorum corpora. — 630 *numero* sc. funerum, h. e. caesorum. Ita Servii interpretatio lucem accipit. Durius esset: *mittamus funera*, immittamus mortes.

632 Non est acerbe a poëta exigendum, ut argumenta exponat diserte, quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato et a causis obscuris inde a v. 225 sqq. Potuit etiam in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Il. ε, 815. — 634. *fallis*, λανθάνεις, latere vis. — 638 *Vidi.* Non reprehendendum erat a Grammaticis, hoc in superioribus nusquam legi, nec Murrhani caede 529 narrata adiectum esse hoc, quod Turni ante oculos, Turnoque invocato, ille occubuerit; sive phantasma hoc est, quod animo Turni obversatum dici poterat: sic IV, 460. 461 de Didone; et saepe alii poëtae; seu, quod equidem malim, vere Murrhanum occidi viderat: et poëta id nunc demum subiicit. Ornatius autem extulit Maro, quod simpliciter Il. ε, 467 κεῖται ἀνὴρ etc. — 641 *Ufens*, occisus a Gya, v. 460, adduxerat Aequiculas. De eo lib. VII, 744 sqq. — 646 *Usque adeone mori.* Neronis voce celebratum hemistichium apud Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, ut alibi quoque; *boni*, propitii, ut Ecl. V, 65. Sententia vss. 646. 647 fere eadem quae XI, 51. 52: quoniam deorum superorum voluntas, numen adversum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. — 648 *culpae*, ignominiae, fugae. Pronuntiatio subsistit in *anima;* et hic hiatus quaerendus erat; non post *istius.*

Descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.
  Vix ea fatus erat: medios volat, ecce, per hostis
Vectus equo spumante Saces; adversa sagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Deiecturum arcis Italum, excidioque daturum;
Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit. Aestuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussae umbrae, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.

650 Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Aeneae occurrat, permovet nova res: Sacae vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239. sqq. — 654 *fulminat:* grave vocabulum, cuius vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem cum late facere significat, sed ad oculorum sensum rem revocat celeritas motus et splendor armorum; unde et IX, 812 erat *fulmineus Mnestheus.* Voce iam Ge. IV, 561 usus est; cf. v. 700. — 657 *mussat* h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quae XI, 345 et 454 atque 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia apud Cerdam et al. — 659 *tui fidissima,* pro vulgari: in te, tibi; ad formam illius: tui amantissima, inflexum. — 660 *exterrita:* quod 599 dixerat: *subito mentem turbata dolore,* in furorem acta. — 664 *deserto in gramine,* extremo campo: v. 614. — 667 *uno in corde,* una eodem in corde. — 668 *Furias* ad desperatas Laviniae nuptias refer.

669 *umbrae:* quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur. — 672 Turrim ex seriore aevo heroicae vitae intulit poëta: diversi generis ab ea, quae IX, 530 sq. fuit narrata; illa extra murum, haec intra murum exstructa fuit. Admovebatur illa muris, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset: subnata fortasse poëtae animo ex nave incensa Il. ο, extr. et π, 122 sqq. Trina autem turrium genera occurrunt: primum sollenne illud in muris, ut Il etc., alterum mobile r vectum intra muros p necessitate: tertium

Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad coelum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, conpactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontisque instraverat altos.
Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis;
Perque hostis, per tela ruit; maestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac, veluti montis saxum de vertice praeceps
Quum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublabsa vetustas,

murum, cum quo ponte iungitur, ut pro propugnaculo sit, IX, 530 sq. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vortex flammarum. — 675 *pontes*, quibus discursus fieret per turrim et muros, v. IX, 170 et 530. — 676 vincunt fata, parendum iis est, nec evitare ea licet. — 678 Melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte, pati.* — 680 In archaismo in *furere furorem* nemo haereat; sed, quod illustratum et expositum velles, hoc fortasse est: quam vim h. l. habeat *ante*. Servius exponit: „prius quam ad eum veniam, ut „pugnam mente concipiam et „instructus furore in bella pro- „rumpam." Digna Grammatico interpretatio, non poëta! Cerda cum aliis *priusquam moriar* supplet; quod aeque putidum. Neque aliter expleri potest, quam *ante*, antequam *morte patiar quicquid acerbi est*. Video, inquit, mortem fatalem mihi instare, ante tamen, quam eam subeam, sine me pugnam hanc cum eo inire, non pugnam evitare. Nisi vitio coinquinatus est versus, est utique inter eos, quos poëta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, complevit. Alias facile poterat succurri: *sine me furere, alma, f.* vel *sine me insanire furorem.* Sine me, o soror, indulgere *furori huic meo*, hoc est irae, virtuti, ut congrediar cum Aenea, etiam, si fatalis mors instet; neque me ad alia loca abductum a pugna arce.

684 sqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poëtae obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius eam iam ab Homero tractatam Il. *ν*, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii: Statius VII Theb. 744 sqq.: Valer. Fl. VI, 631 sqq. Add. Tassus *Gierus. lib.* XVIII *St.* 82. Sed omnium diligentissimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, 694 sqq.: lib. II, 378 — 385. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantasmatum dilectus simulque ἐνάργεια. — 685. 686 Ornat causarum enumeratione et variat orationem pro vulgari: avolsum vento seu imbre seu vetustate. *sublabsa vetustas* saxi, pro saxo sublabso vetustate: traducto attributo. —

ertur in abruptum magno mons inprobus actu,
xsultatque solo; silvas, armenta, virosque
ıvolvens secum: disiecta per agmina Turnus
ic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
anguine terra madet, striduntque hastilibus aurae;
ignificatque manu, et magno simul incipit ore:
'arcite iam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
)uaecumque est Fortuna, mea est; me verius unum
'ro vobis foedus luere, et decernere ferro.
)iscessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
)eserit et muros, et summas deserit arcis;
'raecipitatque moras omnis; opera omnia rumpit;
aetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
)uantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
)uum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
/ertice, se adtollens pater Apenninus ad auras.
am vero et Ruturi certatim, et Troes, et omnes

687 *actu* exquisite, impetu, impulsu. *agi* pro moveri, deturbari, docte dictum; hinc *actus*. *mons* pro saxo, ut augeat phantasma, *inprobus*, ingens, ut al. 688. 689 His exornatur res et increscit admiratio. Haec multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Graeca compares, aut si ad simplicitatem orationis vulgaris singula redegeris.

690. 691 Simplicibus verbis eadem dicta Il. *ν*, 789. et v. 692 comparari solet cum Il. *γ*, 81: Odyss. *ω*, 529 sqq. — 692 magna voce infit. — 694 *verius est*, iustius est, me unum pro omnibus rupti foederis poenam luere, ut iam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio e graecis adumbrata, vel ex illo Horatiano: *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Aeneas cum compererisset Turnum haud longe abesse, in eum ruit et pugnam cum eo committit; pugna tamen iterum differtur, fracto Turni gladio eiusque fuga. Praeclarus locus: primum in exhibenda impatientia morae et festinatione, tum in phantasmate mirae heroum magnitudinis et speciei corporis. *summas arces*, h. l. turres, ardua murorum. ut vs. 705. 6 *alta moenia* oppositis *imis muris*. *praecipitatque moras omnes*, ornate, h. e. omnia, quae eum morari poterant, festinanter agit. — 700 *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos*. Nam ad incessum haec spectant; qualis incedens Aeneas apparuerit. Etiam Hector apud Homerum Il. *ν*, 754: ὡρμήθη ὄρει νιφόεντι ἐοικώς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsum est. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanae phantasma: *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd. Parad. lost* IV, 984. — 702 *cum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruscae* ilices, variante variato arborum motu luce et umbra. I, 164: *silvis scena corusci*

Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
Procursu rapido, coniectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant; Fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,
Quum duo conversis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt: pavidi cessere magistri,
Stat pecus omne metu mutum, mussantque iuvencae,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi volnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Aeneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera conplet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata inponit diversa duorum;

709 *cernere*, κρίνειν τὸν ἀγῶνα pro decernere, iam Ennio frequentatum. cf. Heins. ad h. l. post alios. — 710 cf. v. 696. — 712 *Invadunt Martem*: elato spiritu, pro: incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque aere sonoro*: utrumque de clipeis collisis. 724 repetitur: *Concurrunt clipeis*. — 714 *fors et virtus*. Non fors Turni, Aeneae virtus: sed pugnantes non modo virtutem praestant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant: v. c. si videt alter alterum nudare latus. Omnis autem haec pugna ensibus peragitur, hastis frustra emissis vs. 711.

715 Ornatissima comparatio: inventu facile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88. 89. Sed ipse Maro iam pugnam taurorum copiose tractaverat in Ge. III, 217 sqq. Cum quo conferre iuvabit Oppian. Cyneg. II, 43 sqq. Ornat notionem silvae positis nominibus celebriorum silvarum, Silae, silvae et montis, in Bruttiorum agro (v. ad Ge. III, 219.) et Taburni in Samnio (v. Ge. II, 38.) — 717. 718. 719 Valent haec ad pugnae atrocitatem declarandam. *mussantque*, tacite exspectant, conf. 657. — *nemori*, pro pascuis, saltu: ut in Georg. v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. nunc et ipsis armentis. Ad v. 720. conf. Ge. III, 220 sqq. — 724 Cum poëta post tot alias pugnas copiosus in hac Aeneae et Turni pugna esse non posset: ut tamen animum eius phantasmate ac specie percelleret, primum comparatione effecit, tum effectu ad sensum gravi: fragore audito armorum: quod ad auditum terrificum est. — 725. 726.

Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, inpune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,
Adrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.

727 Apud Homerum Iovem fata, κῆρας, Hectoris et Achillis Il. ζ, 209 sqq. Achivorum et Troianorum Il. θ, 69. libra expendere, notum est; sed ibi alterutrius exitium iam instare declaratur; quod sequutus est Miltonus in praestantissimo loco lib. IV, 996 sqq. cf. Observatt. Heynii ad Hom. Il. χ, 209. (Vol. VIII. ubi p. 285. emendes lin. 31. Achillis cum Memnone.) Maro ad diversum phantasma interpretes avocare debebat: ad magnitudinem pugnae et exspectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi exspectant, sed ipsi dii; ipse Iupiter libra pugnantium fata trutinat, sed aequa adhuc lance nec in alterutram partem propensa. — *quem damnet labor, quo vergat pondere letum:* praegnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie: utra lanx pondere vergat (καταῤῥέπει) eoque ipso mortem denuntiet: *letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata subsequitur mors. Iam prius membrum *quem damnet labor* equidem sic accipio, ut eandem sententiam more suo bis exponat poëta: quem *damnet* sc. leto. (*damnare mortis* erat VI, 430 et *damnare caput Orco* 699.) Utrum e duobus his morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu *labor* simpliciter pugna, ut πόνος, μόχθος. Est ergo vulgare: uter, lance alterutra depressa, morti destinetur. Video alios accipere pro: qui damnetur et addicatur labori; Scaliger vero: a quo frustra labor suscipiatur. Nondum damno meam rationem. At Servius contraria iuncta putabat: „id est, inquit, quem voto liberet labor praeliandi, parta scilicet victoria etc.“ Parum luculenter declarat mentem Grammaticus; hoc enim vult, ut sit: quem h. utrum, voti damnet pugna; ut Ecl. V, 80: *damnare votis*, h. e. successus, eventus pugnae. Sed, an *damnare* absolute a poëta ita dictum sit, recte dubites. cf. Macrob. V, 13.

728 Turnus, *inpune putans* id sibi futurum, tuto se illaturum ictum; *consurgit*, insurgit, ut XI, 284. *quantus in clipeum assurgat.* — 731 Ductus casus ex Il. γ, 363, ubi Menelai ictum, quo Paridem petit, similis fortuna eludit. Facit autem novam voluptatem, novamque exspectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad novam pugnam differuntur. — 732 Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum: et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga sibi consuluisset: *Ni fuga subsidio subeat*, subiisset, aut ut subiret eius animo, aut omnino pro subvenisset, auxilio fuisset. — 734 Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117.) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poëta. Nam cinxerat ille quidem, cum e[illegible]ret ad pugnam, ensem Dr

Fama est, praecipitem, quum prima in proelia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Volcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis.
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua inpediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceae saeptum formidine pennae,
Venator cursu, canis et latratibus, instat:
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti

patris (v. hoc lib. 89. 90.); sed mox, eo deposito, ad foedus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* v. 165.

735 *cum prima;* 324 sqq. — 739 *arma dei ad Volcania:* novatum docte, exemplo Graecorum, inprimis Tragicorum pro: ad arma dei Volcani, vel arma divina Volcani. — 740 Locus similis Q. Calabri lib. I, 545—548. Bene autem nunc, cum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refricatur. — 740 *futilis*, pro vulgari: fragilis. — In sqq. 742 vestigia sunt fugae Hectoreae Il. χ, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, in primis Tassus in pugna Argantis et Raimondi *Gierus. liber. Cant. VII. St.* 80 sqq. — 743 *orbis* v. v. 481. — *inplicat*, eleganter pro facit, implicito cursu. — 745 *vasta palus*, non Iuturnae, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis: ut omnino Laurentina regio erat et etiamnum est palustris, v. ad X, 709. genua *tardata sagitta*, vulnere 319.

746—790 Dum Turnus fugiens Aeneam insequentem cursu eludit, ut ab eo gladio peti non posset, ecce, dum Aeneas hastam trunco fixam extrahere laborat, a sorore Iuturna alium gladium accipit. — 749 Primae comparationis lineae in Hectoris fuga Il. χ, 188 sq. et κ, 360. Ornavit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 sqq. *inclusum flumine*, dum fugiens venit ad amnem, in quem se deiicere non audet, *ripa territus alta* vs. 752. — 750 *aut puniceae*, cf. Ge. III, 372. — 752 *insidiis:* sunt illae ipsae lineae pinnis ac formidine distinctae, quas expavescens cervus non transilit. — 753 *Umber*, canis ex

Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripaeque lacusque
Responsant circa, et coelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra, praesensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementis,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
Praemia; sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestis:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneae stabat; huc inpetus illam

Umbria: quod facile vides. — 754. 755 Lepidum ornamentum comparantis rei: petitum ex Apollon. lib. II, 278—281. Imitationes sunt Ovidii Met. I, 533 sqq. et Statii V. Theb. 165 sqq. — 756 *lacus* ex 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem. — 760 sqq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Il. χ, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois haec exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnae semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio an nostra aetas in praeliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac pugnarum, seu duellorum, singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. *et saucius*, vel etsi saucius; vel, quantum licebat ei saucio. — 763 *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. cf. lib. V, 583. 584. — In verss. 764. 765 transfert Homericos notissimos versus Il. χ, 158—161. *levia aut ludicra:* qualia erant in certaminibus ac ludis, seu *στεφανῖται* illi essent seu *χρηματῖται*.

766 Vim poëticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: simpliciter declarandus erat locus, quo hasta haerebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Il. χ, 145: conf. ζ, 433: λ, 167. Oleaster, *κότινος*, fuerat, in medio campo, nunc recisus ita, ut imae radices tantum superstites essent, quibus inhaeserat Aeneae hasta paullo ante in Turnum temere emissa: vs. 711. Iam haec arbos sacra erat Fauno, Laurentum, omninoque Latinorum, numini, et conspicua appensis naufragorum votis: notus nautarum mos vel ex Horat. I. Carm. 5, 14. — *lignum*, arbor. — 770 *nullo discrimine*, ideoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. — 771 *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. καθαρὸς χῶ[illegible] ut Il. ψ, 61. Passim mos l[illegible] di illustratus a viris do[illegible] c. ad Ovid. Fast. III [illegible] 772 *hic*, in radicibus [illegible] lictis. *hasta stabat*, ex

Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer, et instat:
Rursus in aurigae faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Adcessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.
  Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?

—774. 775 Eadem in hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropaeo Il. φ, 174 sqq. nunc, cum lignum tenax morderet ac retineret hastam, ut diu frustra revelleretur, refertur res ad dei Fauni opem Turno latam. — 778 *colui — honores,* ut sacra, religiones, colere. — 781. 783 quam ornate: non potuit evellere hastam, *lento in stirpe:* quod 773 *lenta in radice. discludere morsus roboris*, eiusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastae arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. *Sic mordet fibula.* — Facit Iuturna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. χ, 267. — 789 *arduus,* elatus animo, audax, uti alter *fidens.* Sic *altus Aeneas; sublimes armis* iungunt alii: male hic. *sublimes adsistunt* refer ad statum corporis, erecti ipsi armis sublatis, utpote se petituri. — 790 *contra,* ex adverso, *adsistunt,* stant, congrediuntur, in *certamine pugnae,* pro qua *Martem anhelum* dixit.

791 sqq. — 842 Novo invento poëta nos, cum iam pugnam Turni et Aeneae instaurari exspectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis: quo fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 sqq. Iupiter cum Iunone, Troianis infesta, ita transigit, ut Troiae memoria damnata sit, Troiani autem cum Aenea tutas in Latio sedes habeant. *omnipotens* Olympi, qui est deorum omnipotentium: de quo cf. ad lib. X, 1.

794. 795 Fatale esse, ut Aeneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. conf. VII, 313. Nota

ortalin' decuit violari volnere divum?
ut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
reptum reddi Turno; et vim crescere victis?
esine iam tandem precibusque inflectere nostris.
ec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curae
aepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
entum ad supremum est. Terris agitare, vel undis,
roianos potuisti; infandum adcendere bellum,

ca Liv. I, 2. f.: Tibull. II, 5, 5, 44 sqq. *fatisque ad sidera illi* ex Enniano, allato ad Aen. , 259. quod usurpavit Ovid. Iet. XIV, 814. *Unus erit, quem tolles ad sidera coeli.* Hinc ox Iuno v. 819. subiungit aliud uid, quod non fati necessitas mponat. — 797. 798. 799 Forasse haec expostulatio cum Iuone non satis subtiliter est exutienda: argumentatio utique st valde levis. *divum*, futurum leum. Quod nunc in libris legitur, difficultatem haud dubie acit, si *mortale volnus* communi significatu accipiendum est, it sit vulnus seu in mortali seu mortali illatum. Quid enim in eo mirum, si Aeneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali, ab homine, telo petebatur, cum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur? Itaque inducor ut credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere: quod ad analogiam tot aliorum similium, v. c. letalis, fit praeclare; etsi Serv. damnet, et Burm. recte moneat, esse usum vocis sequioris aetatis. Sed haec ipsa, quae seriores scriptores sibi permittunt, pleraque a poëtis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poëta exit. Erat utique quod miraretur Iupiter, Iunonem, cum sciret ipsa Aenean immortalem futurum, tamen putasse se assequuturam hoc, ut ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poëta novasse aliquid dicendus est, ne ineptae orationis crimine oneretur. Apertior utique sententia esset, si scriptum foret: *mortalem.* An decuit mortalem vulnerari a numine; dum Iunonis fraude per Iuturnam illatum est vulnus Aeneae, vs. 319. etsi ibi nulla suspicio iniecta est de auctore teli emissi. — 799 *victis*, pro victo; ex decoro poëtici sermonis, ne in vulgari haereret: Quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere, in tragoediis sollenni. Alia vis nulla inest. — 801 *Nec te edat dolor:* alias: animum tuum, ut Il. ζ, 202. Ὃν θυμὸν κατέδων et alia. In sqq. turbatur ab interpretibus, dum putatur adversativa esse propositio: *et mihi curae saepe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad me curas ac querelas saepe: ita vero oratio friget. Enimvero est reiteratio antecedentis enuntiationis: *nec* toties me querelis tuis fatiges. *et* subiungi, cum negativa *nec* repetenda esset, novum non est: ut paullo post v. 825. *aut* occurrit pro nec: etiam hoc Homeri exemplo, μή— ἠδέ. *recursent*, ut Aen. I, 662, iterentur. — 803 *Terris agitare.* Consilia Iunonis: primum, tempestate immissa I, 57 sq.; al[illegible] rum *infandum adcendere* etc. VII, 286. 315. 316. T[illegible] ad nuptias Laviniae cu[illegible] pactas et Iunonis artib[illegible]

Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Ulterius tentare veto. Sic Iuppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter: et Turnum et terras invita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita maiora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
Adiuro Stygii caput inplacabile fontis:
Una superstitio superis quae reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:

tas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, ex Amatae suspendio, quocum squalor ac deformitas coniuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis aegrimonia* ex Horatio nota.

808. 809 Hoc non respicere potest ea, quae hoc libro de Iunonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Iovis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata v. 133. 159. 160; sed ad locum lib. IX, 802 sqq., ubi Iris a Iove missa Iunonem vetat pugnae interesse. — 810 *Nec tu*, sc. nisi hoc ita se haberet. — 811. 812 starem in acie *flammis cincta:* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Troianos saeviat, uti quis ferro igni que grassari dicitur: nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris: quod an usu poëtarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est. Lib. II, 613. Iuno ferro accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in proelia:* simpl. pro: Teucros aggrederer: nam, qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit, provocat ad pugnandum. Verborum enim ordo non admittit alterum, ut sit: ducere copias adversus Troianos. — 813. 814 Respicit 158. 152. Oratio est fere pedestris: sed observa, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit; cum esse deberet: suasi Iuturnae, ut etc. Probavi eam audentem maius aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. — 816. 817 Res per se notissima: sed ornatum est egregie hoc: iuro per Stygem. *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *inplacabile*, sc. periurio facto. *una*, h. e. quae maxima iurisiurandi inter deos est religio; obstringo me iureiurando sanctissimo. Male argutatur Servius, et cum eo alii. *est reddita*, pro facta est, nihil amplius. *Superstitio* pro religione et metu ex ea orto. Sic fere Iliad. o, 37. 38: ὅστε μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι. — 810 *pro maiestate tuorum.* Bene Serv. „Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat; inde ait *tuorum;* nam et Latinus in-

Quum iam connubIs pacem felicibus, esto,
Conponent; quum iam leges et foedera iungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis.
Sit Latium; sint Albani per saecula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Iovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque, remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; conmixti corpore tantum
Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum

de originem ducit: VII, 48. 49." — 822 *leges* sunt foederis conditiones. — 823 Argute poëta rem facti iam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum; mansit sermo Latinus, vestitus Latinus; nec Troiani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet; ut fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Iug. 21 f.: *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere.* — 827 Sint Romani potentes, sed tamquam Itali, non tamquam Troiani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Troianorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horat. in regia Oda lib. III, 3, in primis v. 30 sq.

830 Tu, cum sis germana Iovis soror, tantas iras in mortales exercere potes? Ut I, 11. *tantaene animis coelestibus irae?* ut ne nomen quidem gentis exosae ferre possis. Male argutantur Grammatici. — 832 iram perperam susceptam, conceptam, depone. — 833 *me remitto:* dictum ut: remittere animum, ab ira. Remittit se, qui mollescit ideoque concedit: *nec amplius contendit.* Uti se remittunt ea, quae laxantur, solvuntur. *Ausonii,* Ausones, ut iam aliquoties, v. c. VII, 233. X, 105. XI, 253. itidem ut *Ausonidas* dixit pro Ausonibus, ut poëta: Graecorum exemplo, etiam in appellativis, ut παρθενική, sc. κόρη, pro παρθένος. — 835. 836 Nunc *tantum* hoc fiet: permixti cum Ausonibus, h. e. Latinis, Troiani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine, *corpus* de universa rep., populo, civitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis, satis illustratum dedit Heins. ad h. l. Sic IX, 313: *toto certatum est corpore regni.* Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum toto populo Latinorum. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum alias τὸ *corpore conmixti* et *subsident.* Ornate hoc *subsident* dictum de iis, quae in commixtione infimum locum occupant; [illegible] eminente Latinorum [illegible] obscurabitur nomen

Adiiciam, faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Iuno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit coelo, nubemque reliquit.
  His actis, aliud Genitor secum ipse volutat;
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.

rum. Lib. V, 498. de sorte: *galeaque ima subsedit Acestes.* — 836. 837 *Adiiciam.* Sacra tantum ac religiones Troianorum adiungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. 192; faciamque, ut uterque populus Latini sint, *uno ore*, sermone Latino utentes, ideoque ὁμόγλωσσοι. — 839 *supra ire deos pietate*, h. e. iusti rectique, religiosa observantia, per pietatem declarari solita, etiam in diis. Sic *dii pii* sunt. Etsi vel sic *ire supra deos*, deos superare, non est urgendum: significat tantum praestantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi, quaecunque excellunt ac praestant aliis, non modo paria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium. Nam etsi h. l. ad deos minores vel heroes referunt, tamen nec horum pietas in deos maiores usquam celebratur. — 840 Iunonis sacra in Ovidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romae quaerenda. Revocanda autem in animum III, 437 sqq. — Iuno 841 *mentem retorsit*, inflexit, mutavit. Comparant *μεταστρέφειν νόον* Il. ο, 52, *ἐτράπετο νοῦς, φρὴν* et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim iungere *mentem laetata.* Sic tamen *retorsit* absolute, sc. se, paullo durius dictum. — 842 *excedit coelo:* quo igitur illa abiit, si coelo excessit dea? Erit *coelum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam, aethere pendens, cf. 792. 796. 810. Ex aere igitur illa abiit ad suum *θάλαμον*, cubiculum, quod Homerus memoravit Il. ξ, 166 sqq.

843—886 Educenda adhuc erat acie dea Iuturna. Ingeniose novum rei expediendae modum excogitavit Virgilius. Nam IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam: nunc res erat varianda. Ut itaque Iuturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine, bubonem esse videbimus vs. 862, illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed h. l. alio traductum; est enim: abstrahere, avocare, avertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variae artis et rationis, qua poëta fabulas antiquas, interque eas id in primis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractat. De Furiis poëtam agere, dubitari nequit. Sed, cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 280, nunc in Iovis illae vestibulo excubant. Servii h. l. et ad III, 209. commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt: uti nec illud satis probatum dedit, Furias appellatas esse *canes Iovis:* quo nomine Harpyiae alias insignitae, ut Apollon. II, 289: *Ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας*, et

Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Iovis ad solium, saevique in limine regis,
Adparent, acuuntque metum mortalibus aegris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbis.
Harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus, ac nervo per nubem inpulsa sagitta;

Κῆρες ibid. IV, 1666. Nam loca Aen. VI, 257 et Lucani VI, 733. perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Iovi, dare voluisse putandus Maro; sed variasse poëtica phantasmata putandus est. Verum communis est ista antiquiorum poëtarum ratio, ut *canum* nomine pro custodibus et ministris utantur. Docte illustratum hoc vide a Ruhnk. Epist. crit. p. 93 sq. — 845 *cognomine* pro nomine. *Dirae* est nomen illarum pestium h. exitiosarum dearum, substitutum a poëta ταῖς Κηρσί, quae commemorantur etiam ap. Quint. II, 509. III, 44. Male Grammatici inverse tradunt: cf. infra 865. Ἀραί sunt ap. Aeschyl. Eumen. 420. — *geminae — et Megaeram:* Docte sic variavit poëta, quod vulgo erat: sunt tres Dirae. Tum unum tantum nomen ponit; etiam hoc poëtam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo? — *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam VI, 250. VII, 331. ediderat; idem Aesch. l. c. 419. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. — 847 *paribus:* pro pariter, pari omnes modo. Species Furiarum est poëtae haec, ut sint serpentibus revinctae et alatae. De alis cf. VII, 561. — *ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum movet. — 849 *saevi:* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio ad atrocia ac tristia utitur Iupiter, cum irascitur. — *adparent* vox propria de ministerio, unde apparitores. — 851. 852 Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt, et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megaeram letum immittere aiunt.

853 *unam.* Cum poëta vix dignum sit, indefinite loqui, Megaeram ex vs. 846. designasse dicendus est: *unam illam.* — 855 *turbine* simpl. pro motu 320 et 531. Volat Megaera tamquam sagitta arcu emissa. *per nubem,* auget phantasma, pro per aërem. Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (v. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia urbs), medicari tela veneno soliti fuerint, eaque de re, etsi multis populis in prima vitae immanitate et barbarie communi, constet aliunde, ignorabam; est tamen locus alter apud Lucian. Nigr. To. II, p. 79, ubi (1. p. 289.)

Armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit;
Stridens, et celeris incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni:
Alitis in parvae subitam conlecta figuram,
Quae quondam in bustis, aut culminibus desertis,
Nocte sedens serum canit inportuna per umbras,
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;

ad h. l. provocat Hemsterhus. — 857. 858 Velim codicem aliquem meliorem dare lectionem pro *Parthus*, quod vitiosum utique esse arbitror: Quid enim *Parthus, Parthus sive Cydon*, suavitatis habeat? Aut genus ponendum erat, ut individua vel formae sequerentur: aut utrumque iterandum, ut v. c. Iliad. χ, 127. 128. Latet arbitror epitheton seu *Parthi* in sq. versu, seu *fellis*: v. c. *Armatam saevi fallax quam* etc. aut simile quid. Nisi ultima poëtae manus versui deest: quod probabile fit. (Ceterum Parthos venenatis sagittis usos esse constat e Lucan. VIII, 303 sq. *Parthus* repetitur forsan ideo, quod illo usu metuendus tunc et infamis. R.) *Fel veneni*, ornate, ut virus, i. e. succus amarus, noxius. Sic et Tragici χόλον de veneno, quod cum sanguine serpentis confundunt, usurpant. *telum inmedicabile*, quod vulnus insanabile facit. — 859 Singula ad maiorem phantasmatis horrorem faciunt: pro *auris* exquisitius dixit *umbras*, h. e. nigrum aërem, quem transvolat sagitta; hinc *celeres umbrae*, ut *celeres aurae*, quae celeriter transmittunt telum. Ipsa sagitta *stridens et incognita* transvolat, ut oculorum sensum fallat.

862 Habet haec Megaerae, quae ut furia est αἰολόμορφος, in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poëtae certatim transtulere praesagia bubonum et noctuarum. Enimvero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad augustum illud et sublime phantasma, quod Messiae lib. VIII, sub f. exhibuit auctor, summum Germaniae ornamentum: ubi Servatoris moribundi caput duo Mortis Genii septenis gyris circumvolant. Locus ille ad horrorem incutiendum est efficacissimus. Maronem nostrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 sqq. *Alitis parvae.* Videtur recte monitum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poëta noctuae genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt; cf. Plin. X, 12. s. 16, et sic IV, 462. 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem, parvam respectu deae. *subitam*: in quam subito *conlecta*, conversa, est. *Conligere* eleganter de re in minorem speciem mutata. Copiose illustratum ab Heinsio. Cf. de angue Ge. II, 154 et al. — 864 *serum canit*, sera nocte. νύκτερον ἀείδει Ara-

Adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
At, procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
Infelix crinis scindit Iuturna solutos,
Unguibus ora, soror, foedans, et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
Aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscenae volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iovis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Inmortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quae satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Aeneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et saevo sic pectore fatur:

tus. *inportuna*, intempesta nocte. — 869 Bubone, funereo omine conspecto, Iuturna a fratre recedit, tanquam deplorato. *stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Alias ad *alas* retrahi poterat. — 873 *durae — mihi*, immiti, quae sustineam fratrem cernere in ultimum discrimen adductum, nec succurram. — 875. 876 *Iam iam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici: Il. χ, 213, Hectore iam morti addicto: *λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων*. *Obscenae*, male ominatae. v. Ge. I, 470: Aen. III, 241 et al. *terrete volucres* invidiose dixit, nam una est, inquit Serv. Poëtam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures, poneret, saepe vidimus: v. c. 799. Apud Tragicos fit usu perpetuo. — 877 Intelligo, nec latet me, fieri haec Iovis numine ac voluntate. — 878 *reponit* doctius quam rependit. — 882 *quidquam meorum*; eorum, quae mea sunt, in primis nunc immortalitas. IV, 317 *si fuit tibi quidquam dulce meum*, poterat et hoc esse, *quidquam meorum*. — 885. 886. Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit, qui in Tiberim defertur. cf. ad vers. 139. Similia exempla, ut Tiberis se in fluvium immittentis, v. VIII, 66, alia ap. Hom. Il. ο, 218. 219: Od. λ, 252: δ, 425.

887 sqq. Revoca in animum ex superioribus, 740 sqq. Turnum, diu in orbem media in corona pugnantium circumactum ab Aenea, redintegrasse certamen accepto ense, dum Aeneas hasta instat vss. 788. 789. 790. Maior est totius sequentis loci suavitas, si quis, eo iam ante perlecto, iterum exorsus, Hectoris cum Achille pugnam men-

Quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
Non cursu, saevis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra.
Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; dI me terrent, et Iuppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque inmane moventem:

te teneat, v. Il. χ, l. c. Ita vss. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatius, hic v. 890—893. Tum vss. 894. 895. Hectoris verba referunt, cum se a diis delusum intelligit v. 297 sqq. Comparant tamen Ursin. et alii Il. ν, 811. 812: ρ, 175. 176. — Iam 889 *quae nunc deinde.* τίς αὖ, εἶτ' ἄρα. *retractare* eleganter est recusare, tergiversari, detrectare. — In vss. 894. 895. *Non me tua f.* grave pathos est. Nolim iungere *ferox hostis.* Sed *ferox* o Aenea. — *fervida dicta* sunt superba, arrogantia. *Iupiter hostis* est infestus, ut alias *inimicum numen.*

896 Emissa hasta, cum altera deficiat, saepe (v. c. Il. ξ, 409 sqq.: η, 264) sic heroes Homerici saxa iaciunt: ipsi adeo dii, ut Il. φ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; cf. ε, 303, 304 et μ, 445 sqq. Ad talem morem haec quoque exigenda sunt. Turnus autem, etsi ensem receperat, (vs. 785.) hasta tamen erat destitutus, (v. 711.) quam eminus in Aeneam mitteret. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus, insequeretur, dedecori in heroum vita non erat: itaque Aeneas haud se indignum iudicavit, imparibus armis cum hoste congredi. — 898 *litem*: remotius posuit: pro fines, ideoque litem definibus. — 899 *Vix illud*, ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus et robore incredibili. Nota exempla Homerici Diomedis et Aiacis Il. ε, 303. 304. μ, 445. add. Apollon. III, 1366. — 901 *manu trepida*, simpl. festina, *torquebat.* Servius: „Bene imperfecto usus est tempore: quia non est perfectum, quod voluit, ut v. 903. 904. 907." nimis argute. v. 594 sic *dabat* erat pro, dederat.

903. 904. Non haec Turnum, prae metu, mentis male compotem, ἄπορον, arguunt, sed, quod vs. 913. 914 diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia iniicit, viresque adeo corporis debilitat. Est hoc illud, quod in viris fortissimis et audacissimis observatum est, a causis physicis et psychologicis profectum, ut interdum, nescias

enua labant; gelidus concrevit frigore sanguis.
um lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
ec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
c velut in somnis, oculos ubi languida pressit
locte quies, nequidquam avidos extendere cursus
elle videmur, et in mediis conatibus aegri
uccidimus; non lingua valet, non corpore notae
ufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur;
ic Turno, quacumque viam virtute petivit,
uccessum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos adspectat, et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit

qua de causa prorsus mutati, quasi defixi ac deliniti, omni animi corporisque vi destituti adstent, torpentes et inertes, seque adeo interdum trucidandos praebeant. Hoc per vertiginem, ἴλιγγον, Apollinis manu tacto Patroclo inflictam, Homerus praeclare adumbravit Il. π, 786 sqq. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit*, vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere*. — 906 *lapis viri* (pro eius) est lapis ab eo proiectus: dictum ad vulgarem formam: iactus viri. Poterat *viro* dicere, ut esset *viro volutus*, h. a viro; sed alterum maluit; cur non feramus? *inane* de aëre nunc non primum occurrit, nec eius epitheton *vacuum*: utrumque Lucretio sublectum.

908 sqq. Egregie ornavit comparationem per se iucundam, ex Il. χ, 199 sq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81—85. Est etiam Apollonii similis locus II, 278 sqq. — 913 quamcunque viam iniit, vulgari modo dices. — 914. 915. Dictum exquisitius pro sollenniore: vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. — 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 sqq.

919 *coruscat*, vibrat, πάλλει Homerus ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, hastae, sic vibratae, cum Lucifero. — 920 *fortunam*, h. locum in corpore, quem fortuna dabat. conf. ibid. v. 321, tum omnibus corporis viribus emittit hastam. (*nec fulmine — crepitus*: i. e. nec sonus per fulmen tonitruaque excitatus tantopere in omnes partes dissipatur. Quum ἄγνυσθαι (Hom. Il. 16, 78 et Hesiod. Scut. Herc. 279) et rumpi, frangi, de sono in usu essent, facilis erat transitus ad fracti soni dissipationem. R.) — 924. 925. Hasta traiicit clipeum

Loricae, et clipei extremos septemplicis orbis;
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
Tangere cura potest: oro, (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectae;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx;
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
Coeperat: infelix humero quum adparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallántis pueri; victum quem volnere Turnus

in extrema, puta, parte, tum loricae oram, et in femore sedet. Lib. X, 587—590 simile fere vulnus fit, sed in inguine, ideoque mortale. Noluit enim poëta vulnus letale esse, ut locus esset iis, quae sequuntur: quibus ad tragicae fabulae exitum epos suum propius adduxit. — 925 Aiacis σάκος ἑπταβόειον Il. VII, 220. quis nescit? — 927 *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. XI, 645 *latos huic hasta per armos acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.*

928 *Consurgunt gemitu Rutuli:* solenni poëta more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum consurgit.* — 930 sqq. Vides Hectorem, ne sepultura careat, supplicantem Iliad. χ, 338 sqq. — 930. 931 *oculos* convertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc: ut toties fit. — 933 *fuit et tibi talis.* Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum praestantissimum: *Μνῆσαι πατρὸς σεῖο* etc. Il. ω, 486. Dedere alia Guell. et Cerda. Verum tali cum vi, cum hac δεινότητι, semel tantum dici hoc potuit. Atque haec est illa poëtae felicitas, qui primus talia occupat. Rhetorum acumen figuram extudit anacoenosin, quam hoc ipso exemplo illustrat Iul. Rufinian. p. 205. — 935 *Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio: aperte mortem non deprecatur: vitae tamen usum nec renuit. — 893 *acer in armis* iungenda esse monet Serv.; nescio an satis bene. Praestaret *stetit in armis* iungere. Est poëtica ἐνάργεια, qua species et adspectus viri ante oculos revocari debebat: *acer*, δριμὺς, truculento vultu, *Aeneas*, *stetit*, adstabat, *in armis*, armatus, qualis erat; etenim stabat tenens clipeum et ensem, strictum, ut ex vs. 950 apparet. — 940 sqq. Haec iam praeparaverat lib. X, 495 sq.: 500—505. — 942 Balteum, e quo en-

Straverat atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam saevi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis adcensus, et ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
Inmolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

sis pendebat, mox ornate declarat, tamquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur et quae luculentius animo erat repraesentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poëtica forma dictum, pro: et bullae, clavi aurei, ornamenta nota, fulserunt in cingulo, seu balteo. Itaque verendum non erat, ne otiosus esset versus. — 945 *oculis hausit* iam IV, 661 *Hauriat hunc oculis ignem;* traductum ab auribus: IV, 359 *vocemque his auribus hausi;* petitum ab aura, quam spiritu ducimus, haurimus; hinc haurimus etiam alia, quae per auram sensus feriunt; tandem est simpliciter accipere; sic transfertur ad animum: X, 648 *animo spem turbidus hausit inanem.* Convenit *bibere*, *inbibere*, ut I, 789 *longumque bibebat amorem.* — 945 *monumenta doloris* h. l. quae memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte. — 947 *meorum* graviter, pro uno ex suis, ex amicis: Pallante. — 949 *inmolat*, non sibi; sed diis inferis. *scelerato ex sanguine*, poëtis omne facinus atrox, audax, saevum, est *scelus*, ideoque Turnus *sceleratus*, qui caedem Pallantis commiserat. — 952 Versum Homericum esse expressum Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Il. χ, 362. 363, iam notavit Servius. *indignata cum gemitu* pro gemens, moerens: ὃν πότμον γοόωσα anima. conf. XI, 831. Iamque cum Turni morte foederis supra concepti conditiones vss. 187 sqq. exitum habent: Lavinia in matrimonium accepta, Aeneas Troianos in Latinum nomen adiungit, novam urbem Lavinium condit, iusque socero in regno succedendi consequitur; ideoque Aeneas accepit *sedem in Italia Intulitque deos Latio*, ut Lib. I, 5. 6. fore poëta praedixerat.

FINIS AENEIDOS.

INDEX *).

*) Indicem vides, si non qualem volebam, saltem qualem dare potui. Confectus ille est a Jo. Alex, Ruperti, Bremensi, disciplinae nostrae alumno, Seminarii quoque philologici sodalibus adscripto, iuvene probo, modesto ac diligente; nunc Rectore Gymnasii Stadensis. (Praeest hic Vir egregius ex aliquot annis summa cum laude rebus ecclesiasticis in ducat. bremensi et verdensi, diuque praesit laetus atque intersit suis! R.) Emendatior nunc hic index novis curis et locupletior prodit.

C.

D.

F.

G.

H.

I.

L.

M.

O.

P.

Q.

T.

V.

X.

Z.

Anzeige der Verlagshandlung.

Noch fortdauernder Pränumerations-Preis für die dritte Auflage von Schneiders grossem griechischen Lexicon nebst dem Supplement-Bande; 227 Bogen in gr. Quarto zu 8 Rthlr. 12 gr.

Der starke Absatz der neuen umgearbeiteten Auflage dieses, mit so allgemeinem Beifall aufgenommenen Werkes, setzt uns in den Stand, die vielen, dieserhalb an uns gelangten Anfragen mit der obigen Anzeige beantworten zu können, da wir bei der Unentbehrlichkeit und Vollständigkeit dieses Hülfsmittels zum Studium der griechischen Literatur und bei der auf das Aeussere verwandten Sorgfalt neben dem billigen Preise mit Recht die fernere allgemeine Verbreitung desselben dadurch zu befördern hoffen dürfen.

Nachricht für Freunde der griechischen Literatur.

Verminderter Preis der Weiske'schen Ausgabe von Xenophon's sämmtlichen Werken.

Xenophontis Atheniensis Scripta, in usum lectorum graecis literis tinctorum commentariis ad rerum et verborum intelligentiam illustrata a Benjamin Weiske. Vol. I—VI.

Statt des bisherigen Ladenpreises von 8 Rthlr. 8 ggr. für 4 Rthlr. 12 gr. gegen baare Bezahlung zu erlassen. Diese Preisverminderung würde, für die einzelnen Werke, nach folgendem Verhältniss eintreten:

Cyri disciplina (2 Tomi) würden kosten	statt 2 Rtlr.	1 Rtlr. 4 ggr.
Anabasis	statt 1 Rtlr. 16 ggr.	1 — —
Hist. graeca	statt 1 Rtlr. 16 ggr.	1 — —
Oeconomicus, Symposium, Hiero, Apologia Socratis, Memorabilia (zusammen)	statt 1 Rtlr. 8 ggr.	— 20 —
Opuscula minora et Reliquiae (zusammen)	statt 2 Rtlr.	1 — 4 —

Die Vorzüge dieser Ausgabe sind Lehrern und Lernenden bekannt genug, um sicher erwarten zu können, dass ein solcher Vorschlag allgemein willkommen erscheinen werde. Die Käufer erhalten den, mit ächtem gelehrten Fleisse ausgearbeiteten, fortlaufenden Commentar eines praktischen Schulmannes, und einen correcten, sauber gedruckten Text, dessen bequeme Lettern dem Auge wohlthun.